

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

62

ISSN 1450-6696

MUSEUM OF VOJVODINA, NOVI SAD

WORK OF MUSEUM OF VOJVODINA

62

NOVI SAD
2020

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

62

НОВИ САД
2020.

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ 62

Главни и одговорни уредник: мр Тијана Станковић Пештерац

Издавачки савет:

Проф. др Дејан Микавица, Универзитет у Новом Саду
Проф. др Ђура Харди, Универзитет у Новом Саду
Проф. др Јована Милутиновић, Универзитет у Новом Саду
Др Душица Бојић, Историјски музеј Србије
Владимир Ђукановић, Музеј Републике Српске, Бања Лука
Др Весна Марјановић, Висока школа струковних студија, Кикинда
Др Андреј Милин, Музеј банатског села, Темишвар
Др Ференц Немет, Учитељски факултет, Суботица
Мр Ервин Дубровић, Музеј града Ријеке
Мр Драгојла Живанов, Галерија Матице српске, Нови Сад
Др Миомир Кораћ, Археолошки институт САНУ, Београд

Уредник: мр Лидија Мустеданагић

Редакција:

Др Предраг Бајић
Мр Тијана Станковић-Пештерац
Мр Катарина Радисављевић
Сузана Миловановић
Ана Олајош
Александра Стефанов
Владимира Станисављевић
Зоран Вељановић

Секретар редакције: мр Дарјуш Сами

Седиште редакције:

Музеј Војводине, Дунавска 35, тел: +381 21 420-566

Лектура и коректура: мр Гордана Ђилас

Лектура енглеског текста и превод на енглески: Љубица Јанков

Технички уредник: Иван Кукуров

Припрема: инг. Владимир Ватић, Графит, Петроварадин

Штампа: Birograf Comp

Тираж: 500 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
069(497-113)

РАД Музеја Војводине = Work of Museum of Vojvodina / главни и одговорни уредник Тијана Станковић Пештерац. – 1994, бр. 36-. – Нови Сад : Музеј Војводине, 1994-. Илустр. ; 30 cm

Наставак публикације Рад Војвођанских музеја.

ISSN 1450-6696

COBISS.SR-ID 28648204

ШТАМПАЊЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ОМОГУЋИО ЈЕ
ПОКРАЈИНСКИ СЕКРЕТАРИЈАТ ЗА КУЛТУРУ, ЈАВНО ИНФОРМИСАЊЕ И ОДНОСЕ СА ВЕРСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА
АП ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД

ИЗДАЈЕ МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД, ДУНАВСКА 35, 2020.®
www.muzejvojvodine.org.rs

САДРЖАЈ

АРХЕОЛОГИЈА – ARCHAEOLOGY

- Мр Тијана Сijanковић Пешићерац*, Феномен миграције на археолошком делу сталне поставке Музеја Војводине
• Phenomenon of migration on the archaeological part on the permanent exhibition of the Museum of Vojvodina . . . 7

АРХЕОБОТАНИКА – ARCHAEOBOTANY

- Александар Меговић*, Недостају само јаја житног жишка (*Sitophilus granarius* L.): Значајан допринос археонтомолошким истраживањима на локалитету из каснокласичног, односно ранохеленистичког периода, Кале код Кршевице • Only the eggs of granary weevil (*Sitophilus Granarius* L.) are missing: contribution to archeontomological research. Case study from the Late Classical/Early Hellenistic settlement Kale near Krševica, Southeastern Serbia 23

ИСТОРИЈА – HISTORY

- Мср Мирјана Лакић*, Монетарна политика Краљевине СХС након завршетка Првог светског рата – Жигосање и маркирање аустроугарских круна • Monetary policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes after the end of the First World War – stamping and marking of the Austro-Hungarian crowns 29
- Зоран Вељановић*, Добровољачке колоније Генерал Хаџић и Генерал Радивојевићево – Аграрна реформа и колонизација у Краљевини СХС/Југославији 1918–1941 • Volunteer colonies General Hadžić and General Radivojevićevo – the agrarian reform and the colonisation in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / the Kingdom Yugoslavia 1918–1941 39
- Гордана Буловић*, Отварање прве апотеке у Сомбору – кроз призму ондашњих општих прилика • Opening of the first pharmacy in Sombor – through the prism of general circumstances of that time 56
- Радован Сремац*, О апотекарској породици Козјак из Шида • About the family Kozjak pharmacy from Šid 70
- Др Слободан П. Орловић*, Тријанонски мировни уговор као правни основ северне српске границе • The Treaty of Trianon as a legal basic of the Northern Serbian border 77

МУЗЕОЛОГИЈА – MUSEOLOGY

- Дејан Ворјић*, Сеобе збирки Народног музеја Зрењанин • Movements of the collections of the National Museum Zrenjanin 86
- Мср Сања Миленковић Паћен*, Настанак и развој Градског музеја у Сомбору • Origin and development of the City Museum in Sombor 97
- Харијина Вашића Гаџо*, Развој концепције изложбе о писцу Артуру Мунку • Development of the concept of the exhibition about the writer Arthur Munk 108

ПЕДАГОГИЈА – PEDAGOGY

- Ивана Сјеианов Тасић*, Креативне радионице за особе са инвалидитетом у Музеју Војводине – инклузивно образовање у музеју • Creative workshops for persons with disabilities in the Museum of Vojvodina – inclusive education in the Museum 122
- Соња Крстићин*, Виртуелном пловидбом кроз Музеј Војводине до изложбе „Шажка“ • By virtual sailing through the Museum of Vojvodina to the exhibition “Chaika” 131

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА – CONSERVATION AND RESTORATION

- Жељко Симићевић*, *Снежана Јанковић*, Конзервација и рестаурација стојећег писаћег стола из адвокатске канцеларије др Шандора Фишера из Руме • Conservation and restoration of a standing desk from the law office of Dr Sandor Fischer from Ruma 137

БИБЛИОГРАФИЈА – BIBLIOGRAPHY

<i>Др Филиј Крчмар</i> , Био-библиографски портрети сарадника Народног музеја Зрењанин • Bio-Bibliographische Porträts von der Mitarbeiter/Innen des Zrenjaniner Volksmuseums	148
---	-----

ИЗ МУЗЕЈА И ГАЛЕРИЈА – FROM MUSEUMS AND GALLERIES

<i>Др Миливој Бешлин</i> , Изложба о (пропаганди у) историјској прекретници 1948.	172
<i>Драјана Гарић Јовичић</i> , У вечитом трагању за лепотом облика	175

ПРИКАЗИ – SURVEYS

<i>Др Ференц Немет</i> , Документарна фотографија у служби науке	179
<i>Др Ференц Немет</i> , Историја архитектуре и сеоски трг као окосница промене у Банату	181
<i>Владимира Сјанисављевић</i> , Учење у природи као основа еколошког сазревања	183
<i>Оља Андраши</i> , Две књиге Радована Сремца	185

ИЗВЕШТАЈИ – REPORTS

<i>Зорана Ђорђевић</i> , Адаптација депоа Музеја Војводине у Дунавској 37 и превентивна заштита музеалија у периоду 2019–2020.	187
<i>Мр Тијана Сјанковић Пешићерац</i> , <i>Најталија Вуликић</i> , <i>мр Сјааша Арсеновић Којривица</i> , <i>Тамара Бечановић</i> , Бекство из музеја: тајна бесмртности / Escape Museum: the Secret of Immortality	193
<i>Марија Ђуковић</i> , Више од деценије сарадње између Музеја Војводине и водећих руских археолошких институција	201
<i>Мр Лидија Мусићеданајић</i> , Годишња конференција мреже европских музејских организација	204
<i>Мр Лидија Мусићеданајић</i> , Полин музеј као место размене искустава и примене успешног маркетинга	207

IN MEMORIAM

<i>Др Предрај Бајић</i> , <i>Нада Бошковић (1933–2020)</i>	210
<i>Љубица Ојић</i> , <i>Мирко Грлица (1956–2020)</i>	211

ФЕНОМЕН МИГРАЦИЈЕ НА АРХЕОЛОШКОМ ДЕЛУ СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Мр Тијана Станковић Пештерац, Музеј Воводине

Апстракт: Обилазак сталних поставки у музејима може представљати и својеврсно путовање кроз историју сеоба од праисторије до модерних времена. Бројни експонати на индиректан начин показују кретања људи у различитим контекстима, од кретања у потрази за бољим условима живота, до културних кретања, економских, социјалних, политичких и др. Они сведоче о сложености феномена миграције и архетипског елемента који се у њему налази, јављајући се и код раних хоминида, који су се померали са континента на континент, прелазећи огромне раздаљине. Стална поставка Музеја Војводине представља развој људског друштва на тлу данашње Војводине у континуитету од 8.000 година и даје свеобухватни приказ њене миленијумске прошлости. Елементи сеоба и њиховог утицаја на људско друштво могу се видети на хиљадама изложених артефаката. Треба их посматрати са различитих аспеката, најпре у археолошким контекстима – од палеолита и мезолита, преко култура првих земљорадника које рефлектују елементе неолитске револуције, индоевропске сеобе и других кретања заједница у бакарном, бронзаном и гвозденом добу, насељавања Келта у панонским просторима, римских освајања Паноније и успостављања провинцијалне управе, Велике сеобе народа, до смена словенских, угарских, српских и других етничких заједница.

Кључне речи: стална поставка, археологија, миграције/сеобе, музејски експонати, музеолошка интерпретација, Музеј Војводине

Увод

У наше време сведоци смо великих кретања људи. Као феномен, миграције су у великој мери посматране и изучаване у склопу различитих хуманистичких наука. Савремена музеологија сугерира друштвено одговорне музеје, који реагују на различите друштвене феномене. Очекује се да музејски стручњаци искораче из конформизма и посвете се друштвеним проблемима изазваним очигледним променама у савременом друштву.

У свету постоје музеји посвећени искључиво миграцијама и као такви не представљају неку нову појаву. Од краја 20. века, оснива се читав низ оваквих музеја у Великој Британији, Немачкој, Скандинавији, Балкану, земљама Бенелукса, Сједињеним Америчким Државама, Аустралији и другде у свету, те се може рећи да се појављује нови тип музеја. Њихова идеја је да испричају приче о кретањима људи на такав начин да емотивно и ментално побуђују посетиоца. Често ове изложбе наглашавају објективност и доводе у питање утицаје европског универзализма. Приче о миграцијама захва-

тају одређени простор (град, регион и држава) и временски оквир, у већини случаја односећи се на једну конкретну нацију. Оне показују да је, скривена под нормом седентарног живота, мобилност увек била присутна у основи људских друштава. Међутим, музеолошки приступ теми миграције се разликује – кустоси се публици обраћају на личном нивоу, причајући индивидуалне приче, чиме се постиже директан емоционални ефекат или се, пак, темом баве историографски и политички, са апстрактнијег теоријског нивоа (Korff 2005; Poehls 2011: 339). С тим у вези примећује се да музеји у целом свету често узимају миграције као добру тему за њихове савремене тематске изложбе.

Популарност миграција као музејске теме, са друге стране може бити интерпретирана кроз финансијски аспект. Трагање за новим начинима финансирања, када су у питању европски фондови, неретко диктира и избор музејских тема – Европска унија, кроз различите конкурсе, често је отворена за финансирање пројеката који се баве феноменом миграција. Главни разлог за то налази се у

чињеници да је то тема која подстиче међународни културни дијалог и фокусира се на значајна питања као што су грађани, људска права, културна разноликост итд. Осим тога, тиме се јача осећај припадности миграната европском простору и подразумева повезивање музеја кроз формирање сличног, политички врло осетљивог наратива. Реализацијом оваквих пројеката, музеји постају отворено поље за политичке дебате и јасно се позиционирају као установе које реагују на текуће промене у друштву.

Улога музеја у савременом друштву

Последњих двадесет година, традиционално разумевање музеја и његове улоге у савременом друштву значајно се доводи у питање како у теорији, тако и у пракси. Утицаји културних и политичких промена, када су у питању улога, мисија и пракса музеја, су очигледне и појавило се ново поимање музеја као јавне службе и друштвених агената. Прокламује се едукативна, политичка и друштвена улога музеја (Lanz 2016: 178–192). Музеј престаје да буде само установа која сакупља, чува, документује и презентује покретно културно наслеђе. Његова улога много је динамичнија и провокативнија: музеј се отвара према публици. Музеалци анализирају интересовања посетилаца, категоризују их и стварају програме који су им прилагођени, а у циљу едукације и развоја свести о значају културног наслеђа. Музеј треба да одреди начин отварања према публици дефинисањем своје стратегије у комуникацији. Прецизно разрађене специфичне програмске активности омогућавају му да се укључи у социјални живот. Да би то било изводљиво подразумева се развој интерпретације културне баштине која се чува у музејима и која, сама по себи, изложена у музејским витринама не говори ништа (Gob, Druge 2009: 235). Инсистира се на развоју интерпретативних вештина кустоса и музејских педагога и њихове отворености ка различитим средствима интерпретације – могућности које пружају нове информационо-комуникационе технологије, савремена уметност или чак театар. Ова појава није нова – још је Фримен Тилден, бавећи се америчким националним парковима, 50-их година 20. века, говорио о „концепту тумачења баштине“. Сматрао је да је тумачење баштине једна образовна активност која треба да „разоткрије

значање ствари и њихове односе кроз коришћење оригиналних предмета, кроз лично искуство и кроз примере, пре него кроз сазнавање на основу пуких чињеница... Тумачење, које полази од једноставне радозналости, треба да је развије како би обогатило људски дух“ (Исто: 236). Развој интерпретације у музејима од тог времена до данас наводи на промишљање: у којој мери музеалци интерпретацијом успевају да утичу на свест посетилаца? Да би се избегла банализација и субјективизам, те утицај политичких и других ставова, потребна је добро постављена и артикулисана теоријска основа (Uzzel 1998: 12).

Музеји и њихова делатност представљају важан део глобалних социо-економских активности, па се може очекивати да у будућности имају још значајнију улогу у друштву. Њиховим циљаним деловањем могуће је утицати, како на људски род, тако и на однос према екосистемима. Тиме се посредно иницира њихова промена на боље. Запослени у музејима одговарају на овај изазов, бирајући средства која су у складу са њиховим поимањем улоге музеја, али и њиховим етичким ставовима (Edson 2003: 58). Континуираном едукацијом и подсећањем на ставове нове музеологије, код запослених је могуће развити свест о томе да управо они имају могућност да својим деловањем утичу на друштво у целини. Многе активности музејског особља у вези су са етичким стандардима, што је нарочито важно ако се има на уму да се основни концепт музеја заснива на јавном поверењу (Исто: 59). Сврха музеја је да људима пружи не само знање, него и мисао (Šola 2002: 35).

Музејски предмети као сведоци цивилизацијских феномена

Музејски предмети као артефакти који потичу из различитих периода људске прошлости, изложени у музејским витринама најчешће се уклапају у одређени географски и хронолошки контекст. Уколико су постављени по музеолошким стандардима, са одговарајућим тематским легендама и добром интерпретацијом, музејски експонати говоре о одређеним феноменима у различитим друштвима и дају одговоре на питања која се често постављају. Кроз сталне поставке у музејима, готово оне које показују развој човечанства кроз

хиљадугодишњу призму, могуће је посматрати развој многих цивилизацијских феномена.

Ово је нарочито тачно када се ради о археолошким артефактима, који упућују на археолошки контекст налаза, његове карактеристике (као што су врста материјала и сировина, начин израде или производње, итд.) и његово значење у одређеном друштву – као одраз социјалних и економских услова, али и идеја). Иде се од појединачног случаја до општег феномена – од конкретног артефакта до онога што тај артефакт представља.

Било да је изложба осмишљена од стране куратора-археолога који се руководио начелима културно-историјске археологије, где је предмет сам по себи у фокусу, или савременијег, који прати начела савремене интерпретативне археологије, где се таргетира прича о предмету, елементи миграције као општечовечанског феномена могу се јасно видети (Stanković Pešterac 2014: 219–230). Миграције су препознате као незаобилазна појава у људском друштву, од самог почетка до данас, која утиче на развој сваке културе и друштва у било којем историјском раздобљу или политичком контексту.

И у прошлости, као и данас, на мобилност људи утицале су глобалне промене, како природне, тако и вештачке. Промене у природном окружењу (првенствено климатске), од којих су људи у прошлим временима још више зависили, могле су да услове њихов покрет и селидбу. Такође су могле и да утичу на различите економске и друштвене преокрете, који су у каснијим фазама доводили до геополитичких промена. Ту је свакако и природна потреба за бољим условима живота због које је понекад требало прећи велика пространства на сопственим ногама (у време када није било ниједног превозног средства). Ако посматрамо номадски начин живота као облик миграције, онда ћемо моћи да пронађемо трагове миграције чак и на предметима који су повезани са раним палеолитским заједницама, са првим доказима о производњи камених алатки. Миграција првих хоминида који су се кретали диљем континента познат је и научно прихваћен феномен.

Сталне поставке у музејима, нарочито оне које представљају миленијумску прошлост неког краја, нпр. комплексни регионални музеји са разноврсним колекцијама (археолошким, историјским,

уметничким, етнолошким, биолошким и др.) представљају својеврсно *увиђање кроз историју миграција* од праисторије до савременог доба. Индиректно, бројни експонати одражавају кретање људи у различитим контекстима, од кретања у потрази за бољим животом до културних, историјских, економских, политичких и других кретања.

Као сложен облик музеолошке комуникације, сталне изложбе имају највећи значај. Могу се посматрати као идентитет сваког музеја, са релативно дугим трајањем, стабилним темама, перманентношћу у времену и простору, структури и доступности посетиоцима (Marojević 1989: 14–18). Оне су „финални чин музејског рада“ (Лазих 2004: 10). Сврха сталне поставке је презентација музејског знања која је акумулирана у музејским предметима и збиркама, било да се руководи специфичним типом материјала или објектима који су у вези са одређеним географским, културолошким и политичким аспектом. Приликом дизајна сталних поставки користи се мултидисциплинаран приступ, захтева се учешће различитих стручњака, а у основи свега налази се наратив и врста материјала од којег су направљени експонати који се излажу. Почетна тачка увек је синопсис или сценарио са финалним избором материјала (Marojević 1989: 14–18).

Прилагођавајући се савременом човеку, отуђеном и ужурбаном, који нема времена за класичне и нимало динамичне сталне поставке са обиљем информација на легендама, музеји мењају свој приступ креирању перманентних изложби. У крајњој инстанци, поставља се питање да ли је уопште потребно да оне буду сталне или их треба често мењати или барем обогаћивати уметањем нових елемената, што се и ради у великим светским музејима. Музејска поставка не може и не сме бити неусклађена са потребама времена у којем егзистирамо, нарочито ако се узме у обзир горе поменута друштвена улога музеја. Партиципативност, односно наглашавање потребе за активним укључивањем посетилаца у комуникацију са изложбеном поставком још је један од елемената који се потенцира у оквирима савремене музејске делатности (Stojanović 2008: 133). Са становишта посетиоца, то је потреба за личним доживљајем и личним учешћем у раду једне важне установе културе – музеја, а са становишта музеја – потреба да се прилагоди посетиоцу, али тиме и посредно утиче на његову свест

и формирање одређених ставова о друштву. Музеј треба да буде место где људи упознају себе. Ако се настоји да музеји буду друштвено значајни, онда ће свакако у центру бити њихов посетилац. Често су до сада били критиковани као елитистички јер су наслеђе презентовали са извесном ароганцијом и таквим вокабуларом који недовољно образованог посетиоца може да уплаши и одбије, учинивши да се осети постиђеним. У извесном смислу, интерпретација се може посматрати као облик манипулације и терапије (Uzzel 1998: 15). Као таква, она можда захтева и познавање основних постулата психологије.

У данашње време актуелизовао се феномен миграција, пре свега јер смо сведоци константних миграција у различитом облику и правцима. Појавиле су се нове форме мобилности и повећана је сложеност овог феномена на глобалном нивоу. Путем разноврсних медија може се видети веза између миграционог фактора и социо-културних вредности, али и повезаност процеса репродукције становништва и праваца развоја миграције као процеса. На интердисциплинаран начин обавља се тематизација феномена миграције: кроз историјски, економски, политички, социјални, али и психолошки контекст (Meteljeov 2011: 24).

Миграција је дуго била једна од главних тема у археологији, још од времена када је материјална култура посматрана из угла културно-историјске археологије и када су миграције биле оно од чега је саздана праисторија – чувено дело Гордона Чајлда из 1950. године *Праисторијске миграције у Европи* одредило је парадигму тог теоријског правца (Van Domelen 2014: 477). Све културне промене тада су објашњаване кретањем људи.

Чини се да је код процесних археолога постојало мање интересовање за тему миграција. Јурећи за новом парадигмом, а гнушајући се старе, процесни археолози објашњавали су културне промене као резултат унутрашње друштвене динамике, инсистирајући на теорији система. Поље у којем је миграција увек била тема јесте касна антика, односно рани средњи век – Велика сеоба народа, мада ипак са минимумом теоријског разумевања феномена миграције као елемента културног понашања (Burmeister 2000: 540).

Постпроцесни археолози до сада нису много говорили о теми миграција, али су се археолошке

студије феномена миграција више посматрале као подразумеване (Van Domelen 2014: 479).

Чињеница је да ова тема данас постала значајно видљивија, а и приступ се променио, као резултат развоја археологије као науке, која је постала теоретски диференциранија и префињенија (Исто: 478). Осим тога, један од разлога великог повратка интересовања за тему миграција у археологији, сасвим сигурно представља напредак физичке антропологије (појава нових биоархеолошких и биогеоархеолошких метода у којима се користе стабилни изотопи, генетске – ДНК анализе и др.). Захваљујући томе, појављују се нови докази о томе да је миграција заједнички именитељ живота људи у прошлости, те се поново поставља питање њене улоге у друштву, овог пута посматране из нешто другачије перспективе.

Археолошки део сталне поставке Музеја Војводине и миграције

Стална поставка Музеја Војводине показује развој људског друштва на простору данашње Војводине у трајању од 8000 година и одражава комплексност мултикултуралне историје овог региона. Поставка у централној згради Музеја смештена је на 2.000 м² и састоји се од 4.000 предмета организованих у три тематске целине – археологија, историја и етнологија. Археолошки део смештен је у три сале, на простору од око 700 м² и одражава континуитет живота у плодној панонској равници од старијег каменог доба до позног средњег века (Његован, Мустеданагић, Станковић Пештерац 2020: 6, 8).

Слика 1. Део сталне поставке

Елементи мобилности људи, те њихов утицај на друштво, могу се овде видети на примерима великог броја изложених артефаката, који се посматрају на разноврсне начине, прво у археолошком контексту – од палеолита до мезолита, преко култура првих земљорадника које одражавају елементе неолитске револуције, индоевропске сеобе и других покрета људских заједница у бакарном, бронзаном и гвозденом добу, доласка и насељавања Келта у панонским областима, римских освајања и установљења римске власти у провинцији, Велике сеобе народа, па све до смене словенских, мађарских, српских и других заједница.

Неолитска револуција један је од феномена који се интерпретира кроз феномен миграције. То је био један од кључних момената у историји човечанства који се посматра као прелазак са сакупљачко-ловачког на седелачки начин живота (Childe 1936). Значајна достигнућа, као што су изградња дуготрајнијих кућа, доместификација животиња и култивација биљака ширила су се светом као резултат мобилности људи (Binford 1968: 313–342). На сталној поставци Музеја Војводине постоји велики број артефаката који се могу третирати као доказ мобилности људи у прошлости. Из неолитског периода, најинтересантнијим сматрамо алатке које су направљене од опсидијана – вулканског стакла, које је доношено из рудника у источној Словачкој и северној Мађарској и спондилус шкољке (*Spondylus*), чији је хабитат Медитеран (Balj, Stanković Pešterac 2014: 76; Dimitrijević, Tripković 2003: 47–62; Dimitrijević, Tripković 2006: 237–252). Опсидијан је био сасвим сигурно један од разлога за успостављање контаката и комуникације између винчанске културе и заједница у долини реке Тисе. Постојање опсидијанских алатки на археолошким налазиштима у Војводини показује мрежу размене и трговине ванрегионалног значаја током позног неолита (Tripković, Milić 2009: 78, 86). Помоћу опсидијанских алатки могу се пратити људски контакти и миграције још од времена раног до средњег горњег палеолита (пре око 25.500 година) и растојања између сировина и места коришћења од неколико стотина километара. Развој технологије омогућио је брже откривање места са којег је опсидијан доношен. Данас се у великој мери за идентификацију изворишта опсидијана користи преносни уређај XRF (X-ray fluorescence) (Bonsall et al.

2017: 1). Резултати се пореде са мерењима спроведеним над геолошким узорцима из различитих извора, а онда се подаци калибрирају према геолошким стандардима (Исто: 3). Карпатски опсидијан коришћен је на просторима данашње Мађарске, Словачке, Румуније, јужно од Дунава – на просторима Србије, на запад према данашњој Моравској и Аустрији, Италији око Трста и на север све до Пољске, од времена орињасијенске и граветијенске културе и мезолита до неолита, бакарног и бронзаног доба (Thorpe, Warren, Nandris 1984: 183).

Шкољке су имале нарочиту важност у неолитским друштвима, а међу њима посебно се издваја врста која припада генусу спондилус (*Spondylus*). Изванредна је дистрибуција предмета израђених од спондилуса на праисторијским налазиштима и обухвата цео европски континент, изузев западног Медитерана и северне Европе. Допремање спондилуса на Балкан са Медитерана било је условљено географским условима. Биран је рељеф који је омогућавао лакше кретање – речне долине дуж токова Вардара, Струме, Месте, Марице и Неретве и даље, према Карпатском басену ишло се дуж Тисе, а Дунавом ка Европи (Dimitrijević, Tripković, 2002: 48).

На сталној поставци изложен је накит од спондилуса, који потиче са локалитета Живанићева доља код Зрењанина, у близини села Ботош, месту где се налазила једна од укупно две познате некрополе винчанске културе, датована у време између 5300 и 4700 година старе ере (Balj 2014: 13, 14). У питању је ниска од седам очуваних биконично моделованих перли од спондилуса и комад накита, који је раније, према аналогiji са сличним, нађеним на локалитету Винча, био идентификован као наруквице од глицимериса (*Glycymeris*) (Tripković 2006: 91). Украси од глицимериса на сталној поставци, међутим, имају мале кружне перфорације на угластом делу, те би их можда требало идентификовати као украсе за неку врсту оглавља (мараму или капу) или наушнице, иако су до сада скоро сви пронађени предмети од глицимериса представљали наруквице.

Оба рода шкољки имају сасвим јасно медитеранско порекло. Очигледно је да је спондилус имао посебно значење за неолитске популације, с обзиром на то да су прелазили тако велике удаљености да би дошли до ове сировине. У сваком случају,

Слика 2. Перле од спондилуса и сировина – шкољка

Слика 3. Наушнице од глицимериса и сировина – шкољка

ови налази сведоче о врло разгранатој трговачкој мрежи и путевима, што говори о очигледној мобилности становништва у неолитско време.

Највећу импресију представља мобилност и прелажење великих удаљености без иједног превозног средства. Прва употреба коња везује се за Индоевропску сеобу (пре око 5000 година), када су људи из степа јужне Русије и Украјине населили области Војводине, остављајући свој најпрепознатљивији траг у виду хиљада тумула – карактеристичних гробних хумки, које се чак и данас могу спазити у војвођанским њивама. Различити артефакти који потичу из бакарног доба (пре око 4000 година) доказују постојање различитих култура: домородачког становништва, као и новопридошлог, које је израђивало предмете од бакра у већој мери, тако подстичући технолошки развој (Петровић 1997: 35–43). Пореклом из предњеазијских степа, Индоевропљани су населили југоисточну Европу у неколико миграционих таласа током 4. и 3. миленијума п. н. е. доносећи технологије и обичаје за које староседеоци нису знали. Од њиховог доласка, израда оруђа од бакра и накита од злата постала је уобичајена појава, а од тада су се и по први пут у подунавским и балканским равницама могла видети крда припитомљених коња. Са собом су донели и нове обичаје, а међу најпознатијим је било сахрањивање испод монументалних хумки – тумула или кургана. Покојници су полагани у гроб на асуру и посипани окером, због чега су ови гробови познати под називом *окер гробови* (*Ockergrabkultur*) (Тасић 1982–1983: 28). Окер гробови се, према елементима сахрањивања, доводе у везу са појавама у степским областима северно од Црног

мора, попут јамна културе и налазе се у директној вези са сукцесивним померањем индоевропских племена од истока према западу. Ова кретања одвијала су се равничарским простором између јужних обронака Карпата и Дунава према Панонској низији, где је и констатован велики број тумула (Јовановић 1975; 1978; Тасић 1982–1983; 2007).

Временом, током 3. и 2. миленијума, сахрањивање под тумулима постаје доминантан погребни обичај широм данашње Србије, и опстаје све до античког периода, нешто више од три миленијума (Јовановић 1979). Тумули се сматрају нарочито важним археолошким споменицима, јер сведоче не само о материјалној култури и начину живота, већ и о пореклу и кретањима људи који су под њима сахрањени.

Могућности које се отварају новим генетским истраживањима свакако ће донети сасвим нова сазнања о миграцијама становништва. Од 2010. године ДНК анализе постале су доступне у археологији. Захваљујући њима, данас је могуће екстраховати ДНК из костију данашњег човека, секвенцирати геном и упоредити га са геномом индивидуа неке старе културе, те утврдити евентуалну везу. По први пут, могуће је пратити кретања људи и тражити материјалне доказе о томе да ли су трансформације материјалне културе у прошлости кореспондирале са кретањима људи и разменом идеја. Може се рећи да примена ДНК анализа представља својеврсну револуцију у нашем разумевању прошлости (Reich 2018: 39).

На сталној поставци Музеја Војводине могу се видети фотографије и прочитати приче о ископавању две истражене хумке са територије Војводи-

Слика 4. Тумули на сталној поставци

не – хумке у Војловици и Јабуци код Панчева. До недавно, када је реализовано међународно истраживање локалитета Циганска хумка код Шајкаша, које је спровео Музеј Војводине са два пољска археолошка института (из Кракова и Варшаве), ово су били једини истражени тумули у Војводини (Бугај, Влодарчак, Јарош, Коледин, Подсадло 2018).

Бронзано доба обележено је појавом и ширењем бронзе, развојем нових занимања (рударство, ливачки занати, трговина), те раслојавањем друштва. Употреба коња и кола омогућила је бољу комуникацију, бржи развој и осмишљавање нових техника ратовања, које су условиле потребу за изградњом одбрамбеног система око насеља. Насеља су подизана на неприступачним теренима, у близини река, и заштићена дубоким ровом, високим земљаним бедемом и улазном капијом (Медовић 1997: 44). Најбољи пример оваквих насеља, којем је посвећен део на сталној поставци је насеље на локалитету Феудвар код Мошорина, истраживаном у сарадњи Музеја Војводине и Института за праисторијску и протоисторијску археологију Универзитета у Килу (Hänsel, Medović 1998; Falkenstein 1998). На сталној поставци изложени су предмети који говоре о различитим културним групама које су живеле на овом простору у бронзаном добу: моришкој, винковачкој, вербичоара и ватинској култури раног бронзаног доба, дубовачко-жутобрдској култури средњег бронзаног доба и белегишкој групи касног бронзаног доба (Медовић 1997: 46–50).

Каснија достигнућа гвозденог доба такође сугеришу промене у материјалној култури, које су

очигледно резултат миграција. Гвоздено доба обележило је откриће новог метала. У данашњу Војводину гвожђе су донели Трако-Кимери током 9. и 8. века п. н. е. Бројни артефакти (разноврсно оружје, оружје, накит од керамике, камена, кости, бронзе и гвожђа), изложени у овом делу сталне поставке, потичу са утврђених насеља пронађених на локалитетима Калакача код Бешке, Градина на Босуту, Феудвар код Мошорина. Они сведоче о високом степену развоја две културе старијег гвозденог доба – босутске и валско-даљске (Његован и др. 2020: 10).

Старије гвоздено доба трајало је од око 950. до око 350. године п. н. е., док су млађе гвоздено доба на овим просторима обележили Келти. Њихова племена су у освајање континенталне Европе кренула из области око горњих токова Рајне, Роне и Дунава, а након пораза код Делфа (279. године), формирала су трајна насеља у Подунављу, Посавини и Поморављу. Келти су донели новине у ове крајеве, као што су ковање новца и његова употреба у трговини, те производња посуђа на грнчарском витлу. Експонати из овог периода потичу са локалитета у Врбасу (Чарнок), Плавни, Гомолави и Обрежу, а келтска грнчарска пећ израђена је по угледу на пећи које су откривене на Гомолави. Њихова бројност сведочи о томе да су на овом месту Келти имали велику радионицу за производњу керамике. Посуде које су у њима пронађене изузетног су квалитета и показују вештину и знање грнчара. Почетак новчане привреде у млађем гвозденом добу такође се везује за Келте, чији су војни најамници за своје услуге исплаћивани у новцу. Они су ковали златни, сребрни и бронзани новац. У Подунављу су такође коришћене и драхме – новац грчких колонија (под римском управом Аполоније и Дирахiona), као и римски сребрни денари који су стизали са страним трговцима из северне Италије, преко Аквилеје и Сегестике (Исто: 10, 11). На основу свега познатог, Келти су били изузетно покретљив народ. Приликом освајања прелазили су огромне даљине, наилазили на бројне домородачке популације, освајали њихову територију и мешали се са њима. Домородачко становништво прихватало је новине које су им Келти донели – развијало је своју грнчарску производњу увођењем грнчарског витла и полако прихватало новчану привреду. Предмети који су изложени на сталној поставци Музеја потичу са келтских локалитета у Војводини и

Слика 5. Келтска пећ за печење керамике;
келтски пехар са две ушке

Слика 6. Здела типа тера сигилата
из Чортановаца

управо сведоче о сложеним друштвеним појавама, које је условио њихов долазак на наше просторе, а који су опет резултат миграција и мешања становништва.

Различити односи Подунавља са североиталским подручјем претходили су Римском освајању. Римљани су у ове крајеве стигли у време Августових освајања Илирика 35–33. године н. е., а гушење далматско-панонског устанка 10. године н. е. довело је до оснивања провинције Паноније. Тиме почиње романизација наших крајева – граде се путеви, те подижу насеља и градови, међу којима су највећи били Сирмијум и Басијане. На сталној поставци из овог периода, изложен је, између осталог, један изузетан налаз посуде типа тера сигилата (по типологији Драгендорф 37), са рељефно изведеним људским и животињским представама, која је импортована из Германије. Она потиче са локалитета Дубоки До, из атара села Чортановци на Фрушкој гори, из једног спаљеног гроба са богатим прилозима – деловима лампе, стакленим балсамаријумом, бронзаним оковима кутије (*scrinium*) и др., који су датовани у доба Антонина (Dautova Ruševljan 2014: 35; Dautova Ruševljan 1993: 333; Ђорђевић 2007: 40).

Налази посуда тера сигилата на нашим просторима могу бити резултат живе комуникације која се одвијала између провинција и Апенинског полуострва римским воденим или копненим путевима. Оне су у крајњем случају резултат покретљивости становништва у то време, која је свакако била олакшана захваљујући римском градитељском умећу и инфраструктури коју су изградили диљем целог царства. Тера сигилата је врста стоног посуђа која је произвођена и дистрибуирана широм Римске империје. Производња је започела у Италији око 30. године пре нове ере, да би се временом нови центри производње отворили у провинцијама: Галији, Германији, Шпанији и Африци (Van Oyen 2015: 281).

Сирмијум постаје центар провинције Доње Паноније у 3. веку, а 294. цар Диоклецијан проглашава га за један од четири центра Римског царства. Већа пољопривредна имања – виле рустике, била су значајан чинилац економског развоја провинције током 3. и 4. века. Из једне такве виле, пронађене у селу Хртковци, потиче фреска која је изложена на сталној поставци (Даутова Рушевљан 2016: 31).

Познато је да су римски ветерани након војне службе добијали имања у Панонији и да су на њима градили куће и друге помоћне објекте. Они су такође досељавани из различитих крајева Римске империје, што је опет резултат мобилности становништва у римско време. И док је староседелачко становништво имало право коришћења тзв. агер публикуса (*ager publicus*) уз обавезу обраде земље и плаћања пореза римској држави, највећи део добијали су досељеници – колонисти у агеру колонија, а ветерани у околини логора на територији која је имала велики значај за снабдевање војске. Насељавање ветерана и оснивање војничких колонија убрзало је урбанизацију и романизацију балканских провинција (Ферјанчић 2002: 9). Приликом отпуста из војске, осим плате која им је следовала током година службе и своте предвиђене за трошкове сахрањивања, добијали су и новац или земљишни посед (*praemia militiae*) (Ферјанчић 2002: 11).

Римска освајања, урбанизација и романизација доносе велике промене у простор данашње Војводине и велика мешања становништва. Однос Римљана и аутохтоног становништва или становништва које се временом, током трајања њихове власти, доселило у војвођанске просторе, прилично је сложен: од савезништва и трговачких веза, до ратних сукоба. Сложеност тог односа може се сагледати кроз археолошки покретни и непокретни материјал.

Нарочито занимљив је био однос између Римљана и Сармата, и он се може видети на сталној поставци Музеја Војводине посредно, путем изложених артефаката (Сарматима је посвећено неколико изложбених витрина). Сармати су били полуномадски народ, сточари, иранског или јужно-руског порекла, чија је материјална култура у Војводини настала као мешавина домородачких келтско-дачких елемената, са утицајем римске и грчко-хеленистичке културе, те иранских елемената које су донели из своје постојбине (Даутова Рушевић 1997: 78–100). Свакако су и они мигрирали на просторе Паноније, али су се временом адаптирали на услове живота плодне Паноније, те су прихватили седелачки начин живота.

Везе између Римљана и Сармата такође су биле комплексне – од сукоба и савезништва до веома живе трговине, која је подразумевала размену

различитих производа, што се може пратити кроз археолошке налазе из истражених сарматских некропола (Тас. Hist. I 79; Mócsy 1962: 553; Мирковић 2014; Alföldy 1966: 21–34). Сармати су усвајали римске новине у производњи различитих производа, а сами су били познати по производњи специфичног типа сиве, углачане керамике и стаклених перли, које су сарматске жене волеле да носе.

Због оскудице историјских извора, као и чињенице да се мало аутора бавило овом темом, многобројне сукобе између Сармата и Римљана тешко је пратити у неком континуитету. У литератури се помиње прихватање прогнаних припадника сарматске аристократије, који су насељавани у областима јужно од Дунава, изложеним честим варварским нападима током 3. века. Становништво ових области било је десетковано, а плодне њиве запуштене. Додељивањем земљишних поседа варварским досељеницима, Константин је повећао број становника и тиме обезбедио обраду напуштених парцела, а њиховом регрутацијом у римску војску, допринео је јачању војне моћи и свакако бољој одбрани лимеса (Ферјанчић 2013: 174).

Један од специфичних материјалних остатака Сармата, које заузимају посебно место на сталној поставци, представљају ниске са перлама. Ове перле су израђиване од различитих материјала, али су нарочито важни примерци од стакла. Као специфичан накит сарматских жена, налажене су у гробовима на некрополама у Бачкој и Банату и потичу из периода од 1. до 4. века. Ношене су као огрлице, али су вероватно пришиване и за одећу. Сматра се да су израђиване у радионицама римског војног логора у Тибискуму у данашњој Румунији,

Слика 7. Сарматске перле

на самој западној граници провинције Дакије, које су добро истражене и датирају се у период од 2. до средине 4. века (Grumeza 2020: 440). Рад ових радионица (*officinae*) доводи се у везу са заједницама које су доспеле из сиријских, палестинских и афричких области, пратећи војне јединице из ових нарочитих регија – *cohors I Sagittariorum*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*. Тиме се опет доводе у везу са кретањима становништва у римско време. Физичко-хемијске анализе показале су да су углавном сиријско-палестинске радионице снабдевале царско тржиште стакленом сировином (Antonaras 2017: 6–8). Нарочито лепе полихромне перле документоване су на просторима римске Дакије и других дунавских провинција, па се може претпоставити да оне нису биле само по укусу варвара, већ да су их волеле и римске жене (Grumeza 2020: 440).

Велика сеоба народа добро је познат историјски феномен, који је покривао период од 4. до 9. века, захватајући територије од Урала до Црног мора, све до Атлантског океана и Средоземног мора. Њен почетак најавила је најезда Хуна из централне Азије 375. године, за којом су потом уследили Гепиди, Готи, Лангобарди, Авари и Словени, те сасвим на крају и Мађари. Пред најездом варвара срушен је свет античке цивилизације, а ово раздобље праћено је дубоким друштвеним и економским променама. Створена је етничка структура, из које ће настати прве ранфеудалне државе (Његован и др. 2020: 15).

Из овог доба, на сталној поставци издваја се један археолошки налаз који даје увид у феномен Велике сеобе. У питању је гробни налаз из 5. века са прилозима који су припадали женској индивидуи. Њихова разноврсност и различито порекло показују утицаје и коегзистенцију многих племена која су живела у периоду Велике сеобе на територији данашњег Срема. С обзиром на то да сваки народ има своје погребне обичаје, са археолошког становишта етничка припадност може се пратити проучавањем некропола (Поповић 1997: 100–111; Dautova Ruševljan 1980–81: 146–153; Dautova Ruševljan 1998: 97–102; Balj, Stanković Pešterac 2014: 60–63).

У археолошки богатом селу Хртковци код Руме, на потесу Врањ 1979. године пронађен је и истражен гроб у којем је сахрањена једна млада жена, положена на леђа са личним накитом и великим бројем гробних прилога, као што су стаклена и кера-

Слика 8. Фибуле са трапезоидном главом

Слика 9. Готски гробни налази из Хртковаца

мичка посуда, пршљенак, гвоздени нож и његова оплата, два римска бронзана новчића, сребрно огледало и пинцета, као и један гвоздени предмет непознате намене. Нарочито занимљивим сматрају се две лучне сребрне фибуле са траговима позлате, израђене техником ливења и украшене плитким урезима. На основу познатих аналогича, порекло ових фибула неки аутори везују за Источне Готе, као накит који је израђиван пре 471. године. Пар фибула био је уобичајен део женске ношње. Фибула са подвијеном ногом типолошки одговара фибулама које су се носиле код Сармата, Источних Гота и Гепида у периоду од 4. до 6. века, те је не треба везати за једну етничку скупину (Dautova Ruševljan 1980–81: 146–153; Dautova Ruševljan 1998: 97–102).

Овакво обиље археолошког материјала у једном гробу захтевало је детаљне типолошке и хронолошке анализе, како би се одредила културна припадност покојнице. Његова разноврсност упућивала је на постојање контаката између различитих

етничких група, њихову међусобну размену идеја и производа. Судећи према највећем броју предмета из хртковачког гроба, који се могу приписати готском стваралаштву, може се претпоставити да је у њему сахрањена источнотска жена и то у време које је претходило повлачењу њеног народа. Уметност доба Велике сеобе народа, која обухвата просторе југоисточне Европе у периоду од 9. до 10. века, одликује се сложеним и раскошним уметничким стваралаштвом. Оно показује специфичне одлике традиције и стила појединих народа и рефлектује елементе које су усвајали у контактима са другима (Поповић 1997: 100–111; Dautova Ruševljan 1980–81: 146–153; Dautova Ruševljan 1998: 97–102; Balj, Stanković Pešterac 2014: 60–63).

У витринама 84 и 85 могу се видети делови војничке опреме, украси за коња, женски накит и други предмети који потичу из некрополе 8. и 9. века у Новом Сланкамену. Међу њима најтипичнији су метални делови појаса, специфичног за аварске ратнике. У оквиру аварске ношње, појасне гарнитуре имале су посебну улогу, показујући значај и положај њиховог власника унутар клана (Његован и др. 2020: 15).

Након досељавања Мађара пред крај 9. века, област данашње Војводине постаје гранична за нову мађарску државу, изложена јаким политичким и културним утицајима Византијског царства. Етнос је варирао, а кретања становништва била су бројна. Поред Словена и новодосељених Мађара, овде је било популација које су ту затечене, и са формирањем првих градова, занатлије и трговци из средњоевропских области стижу у Мађарску, углавном са територија Немачке. Од 14. столећа, па надаље, примећује се знатније насеља-

Слика 10. Метални делови два аварска појаса

Слика 11. Део сталне поставке – средњи век

вање српског становништва са југа (Поповић 1997: 111–122).

На сталној поставци Музеја приказани су најважнији средњовековни споменици културе на територији данашње Војводине – Раковац, Арача, Бач.

Остаци романичке базилике са криптом, украшене каменом пластиком, очувани су у Раковцу. На њеним рушевинама је током 13. века подигнута нова црква у готичком стилу.

Изложени су примерци романичке камене пластике – делови стубова, капитела и олтарских преграда, али и бронзане иконице из 12. века, пронађене у раковачком манастирском комплексу. Ове иконице сматрају се јединственим предметима због манира у којем су изведене рељефне представе на њима. Христос на престолу, Богородица, Св. Козма и Дамјан, Свети ратници Ђорђе и Димитрије дати су у византијском стилу, а текстови поред ликова, представљају молитве написане на грчком језику. Претпоставља се да су неке од њих чиниле део реликвијара (Станојев 2012: 47; Станојев 2014: 93, 95; Његован и др. 2020: 16). И овај пример византијских иконица пронађених у романичком манастиру може се посматрати као резултат кретања становништва. Нажалост, археолошки контекст не открива како су оне доспеле на ово место у 12. веку, да ли су припадале неком путнику који је превалио дугачак пут из јужних крајева или су доспеле трговачким везама. Археолошки артефакти, чак и када се ради о епохалним открићима, сами по себи ништа не говоре о прошлости. Чак и када

Слика 12. Бронзана иконица – Христос Пантократор

је археолошко ископавање брижљиво спроведено, често нисмо у стању да откријемо шта се заправо догодило у одређеном моменту у прошлости. Понекад, ни познавање контекста налаза није довољно, јер постоји огроман јаз између садашњости и прошлости, који настојимо да премостимо борећи се са свим предрасудама савременог човека (Johnson 2000: 12, 13).

Црква у Арачи и утврђење у Бачу, кроз све своје фазе градње и постојања, сведоче о кретањима становништва на овом простору.

Током новије историје, миграције су нарочито биле турбулентне на просторима данашње Војводине. Биле су изазване османским освајањима у 15. и 16. веку. Након Великог турског рата (1683–1699), постају још комплексније и настављају се до данашњег времена, што се такође може пратити на сталној поставци Музеја Војводине.

* * *

Музеј Војводине представља комплексни регионални музеј. У њему се, поред археолошких, чувају историјске и етнолошке збирке. Данашњу Војводину карактерише мултинационалност, у којој две трећине представљају Срби, а остатак припад-

ници других словенских и несловенских народа, попут Буњеваца, Словака, Русина, Руса, Мађара, Румуна, Немаца, Рома и др. Њихово присуство у Панонској низији која је као плодна равница увек привлачила људе да се, бежећи од глади, у њу досељавају (почев од праисторије, па до данашњег времена), резултат је спонтаних или планских миграција становништва различитих националности у последња три века (Popović 1997: 111–122).

Закључак

Стална поставка представља идентитет сваког музеја, а њено креирање подухват читавог тима стручњака. За њену реализацију потребна су замашна финансијска средства, која је често веома тешко обезбедити и која готово увек подразумевају адаптацију музејских објеката. Осим тога, рад стручњака на сталној поставци захтева систематски приступ и вишегодишње залагање, које се паралелно одвија уз редовну музејску делатност.

Музејски предмети, изложени у склопу сталних поставки музеја, сами по себи не говоре ништа, али начин њихове презентације омогућава посетиоцу да разуме наратив од којег аутори започињу реализацију поставки.

Стална поставка Музеја Војводине у Дунавској 35 отворена је 1990. године и постављена хронолошки тако да помоћу великог броја изложених предмета говори о континуираном животу становништва на просторима данашње Војводине, од праисторије до почетка 20. века. Археолошки део постављен је у духу културно-историјске археологије, са великим бројем изложених предмета и тематским легендама које прате хронолошки развој, дотичући се и археолошких ископавања спроведених у организацији Музеја Војводине до 1990. године. Иако су представљени најрепрезентативнији предмети из археолошких збирки, посетилац тешко може сам да разуме појаве које они представљају. Због тога је незамењива жива реч кустоса-археолога и кустоса-педагога и њихово вођење посетилаца уз тумачење сталне поставке.

Без обзира на изванредност појединих експоната, који неретко остављају посетиоца без даха, поставка је у извесном смислу застарела и захтева промене у складу са захтевима савремене музеологије и савременог посетиоца. Ово је неопходно тим пре што су од 1990. године до данас реализована

бројна археолошка ископавања која су дала нове резултате, а и сама археологија се значајно развила као наука, пратећи технолошки развој и користећи методе и анализе природних наука које су омогућиле боље разумевање прошлости. У будућности свакако предстоји реинтерпретација археолошких налаза и модернизација њихове презентације.

Сврха сталне поставке је представљање знања које је акумулирано у музејским предметима и збиркама, те је на њој могуће уочити различите феномене који су одликовали људско друштво у различитим временима. Један од тих феномена свакако представља феномен миграција, тј. сеоба. С обзиром на то да су кретања становништва једна од основних одлика друштва у целини и видљива су кроз све периоде у прошлости, може се рећи да се музејски експонати, чак и када поставке нису искључиво оријентисане на овај феномен и не говоре о њему директно, могу посматрати као неми сведоци миграција. У случају Музеја Војводине, његови трагови наслућују се преко тематских легенди и предмета који су изложени. На први поглед и без стручног вођења, обичан посетилац тешко може видети те трагове и бити наведен да промишља о њима.

Савремена музеологија показала је изванредне могућности интерпретације културног наслеђа. Интерпретацијом која у фокусу има покретљивост људских заједница кроз њихово миленијумско постојање, музејској публици могуће је испричати причу са којом се, у извесном смислу, сваки појединац може поистоветити. Већина људи, нарочито на простору у којем живимо, има неко искуство које се може повезати са различитим видовима сеоба. Овде су се готово у свим периодима прошлости, од давне и далеке до скорашње, догађала масовна кретања становништва, а близак нам је сваки наратив који иде у правцу разноликости и мултикултуралности. Најновија генетска истраживања доказују да су мешања становништва, која и јесу на неки начин продукт миграција, била још већа него што се претпостављало. Гледано са овог полазишта, историја сваког народа уствари постаје историја сеоба и дискриминације. Ми смо данас практично сведоци те историје – пред нашим очима догађа се масовни егзодус становника Сирије због

ратних околности, који је за собом повукао и бројно становништво других земаља у потрази за бољим условима живота. Због тога и интерпретација кретања људи у прошлости постаје лакша. Будући да смо савременици сличних догађања, лакше ћемо премостити јаз између садашњости и прошлости и боље разумети ову конкретну појаву. Тако и посетилац музеја може да оствари неку везу са људима из прошлих времена, налазећи одређене сличности.

Развој археологије као науке у теоријском и у практичном смислу нужно повлачи и развој методологије која у себе инволвира резултате природно-научних анализа. Природно-научно знање интегрисано у археологију помаже да боље реконструирамо живот некадашњих људи и усавршимо интерпретацију. Интерпретативна или постпроцесна археологија, која је тек пре неколико година пронашла свој пут у српској археологији, види интерпретацију као креативни процес. Она има неколико кључних тачака: археологија је друштвена наука која располаже са значењима и тумачењима трагова прошлости; интерпретативни процес није коначан и једно тумачење није нужно истинито; путем интерпретације археолози треба мање да се баве објашњавањем, а много више давањем смисла одређеним налазима; различите интерпретације исте појаве сасвим су дозвољене, чак су и пожељне. Интерпретација свакако зависи од тога из којег референтног система посматрамо ствари. Због тога је веома важно да се у том креативном процесу што више ослободимо предрасуда и пажљиво поступамо како би избегли упадање у релативност. При томе, подразумева се *sine ira et studio* као неопходан став при сваком научном истраживању.

Музеализација миграција на археолошком делу сталне поставке Музеја Војводине могућа је уколико се спроведе реконструкција поставке у духу интерпретативне археологије, уз увођење савремених начина презентације, поштовање принципа „мање је више“, те фокусирањем на теме из свакодневног живота. До тада, настављамо са причама о миграцијама путем живе речи кустоса или педагога, различитих едукативних програма и редифинисањем интерпретација увођењем мултимедијалног, перформативног и драмског дискурса.

ЛИТЕРАТУРА:

- Alföldy, G. 'Ein Bellum Sarmaticum und ein Ludus Sarmaticus in der Historia Augustal', in: *Bonner Historia-Augusta-Colloquium*, 1964/65, Bonn: Habelt, 1966, 21–34.
- Antonaras, A. 'Glassware and Glassworking in Thessaloniki 1st Century BC – 6th Century AD', in: *Archaeopress Roman Archaeology* 27, Oxford, 2017.
- Arduini P. and G. Teruzzi, *The MacDonald Encyclopedia of Fossils*, Macdonald & Co Pupl., 1986, 1–317.
- Balj, L. i T. Stanković Pešterac, *Nakit – skriveno značenje*, Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2014.
- Bonsall, C. and N. Elenski, G. Ganecovski, M. Gurova, G. Ivanov, V. Slavchev and R. Zlateva-Uzunova, 'Investigating the provenance of obsidian from neolithic and Chalcolithic sites in Bulgaria', in: *Antiquity* 91 356, e3, 2017, 1–6.
- Брукнер, О., *Римска керамика у југоисточном делу провинције Доње Паноније*, Београд, 1981.
- Бугај У., П. Влодарчак, П. Јарош, Ј. Коледин, М. Подсадло, „Истраживање енеолитског кургана у Шајкашу, општина Тител 2018“, у: *Гласник САД* 34, Београд, 2018, 7–22.
- Burmeister, S. 'Archaeology and migration: approaches to an archaeological proof of migration', in: *Current Anthropology*, 41(4), 2000, 539–67.
- Van Dommelen, P. 'Moving On: Archaeological Perspectives on Mobility and Migration', in: *World Archaeology (Mobility & Migration)* Vol. 46(4), Taylor & Francis, 2014 477–483. (online <http://dx.doi.org/10.1080/00438243.2014.933359>)
- Van Oyen, A., 'The Roman City as Articulated through Terra Sigillata', in: *Oxford Journal of Archaeology*, Vol. 34, Issue 3, John Wiley & Sons Ltd., 2015, 279–299.
- Gob, A. i N. Druge, *Muzeologija*, Beograd: Clio, 2010.
- Grumeza, L., 'The More Colourful, the Better! Polychrome Glass Beads of the 2nd–4th century cemeteries in Banat (Romania)', in: *Beauty and the Eye of the Beholder, Personal Adornments Across the Millennia*, Targovište: Editura Cetatea de Scaun, 2020.
- Dautova Ruševljan, V., „Ein Romisches Brandgrab aus Čortanovci“, in: *Bayerische Vorgeschichtblätter* 58, München, 1993, 333–340.
- Даутова Рушевљан, В. „Војводина у римском периоду“, у: Љ. Церовић (ур.), *Музеј Војводине: сјална њосџавка*, Нови Сад: Музеј Војводине, 1997, 78–83.
- Даутова Рушевљан, В. „Римљани и Сармати“, у: Љ. Церовић (ур.), *Музеј Војводине: сјална њосџавка*, Нови Сад: Музеј Војводине, 1997, 83–100.
- Dautova Ruševljan, V. 'Ein Germanisches Grab auf dem Fundort Vranja bei Hrtkovci in Syrmien', in: *Archaeologia Jugoslavica*, XX–XXI, 1980–81, 146–153.
- Даутова Рушевљан, В. „Касноантички гроб на локалитету Брањ у Хртковцима“, у: *Раг Музеја Војводине*, 40, 1998, 97–102.
- Dautova Ruševljan, V. „Rimski nalazi u Čortanovcima i okolini“, u: *Godišnjak Muzeja grada Novog Sada*, 10, Novi Sad, 2014, 33–43.
- Даутова Рушевљан, В. *Римски њериод у Хртковцима*, Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, 2016.
- Dimitrijević, V. and B. Tripković, 'New Spondylus Findings at Vinča – Belo Brdo: 1998–2001 Campaigns and Regional Approach to Problem', in: *Starinar*, LII, 2002, 47–58.
- Dimitrijević, V. and B. Tripković, 'Spondylus and Glycymeris bracelets: Trade Reflections at Neolithic Vinča – Belo Brdo', in: *Documenta Praehistorica*, XXXIII, 2006, 237–252.
- Ђорђевић, М. *Arheološka nalazišta rimskog perioda u Vojvodini*, Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 2007.
- Edson, G. *Muzeji i etika*, Beograd: Clio, 2003.
- Јовановић, В., „Индоевропљани и степска култура гробова – јама у раном бронзаном добу Подунавља“, у: *Исџраживања*, 3, Нови Сад, 1974, 5–24.
- Јовановић, Б. „Тумули степске културе гробова-јаме у Подунављу“, у: *Сџаринар*, XXVI, Београд, 1975, 9–24.
- Јовановић, В. „Stepska kultura u eneolitskom periodu Jugoslavije“, u: A. Benac (ur.), *Praistorija Jugoslovenskih zemalja III: eneolitsko doba*, Sarajevo: Svjetlost, 1979, 381–395.
- Johnson, M. *Archeological Theory. An Introduction*, Oxford, 2000.
- Korff, G. 'Betörung durch Reflexion, Sechs um Exkurse ergänzte Bemerkungen zur epistemischen Anordnung von Dingen', in: A. Heesen and P. Lutz, Dingwelten. *Das Museums als Erkenntnisorgan. Schriften des Deutschen Hygiene-Museums* Dresden, Köln: Böhlau, 2005.
- Kuzmin, Y. V. 'Long-distance obsidian transport in prehistoric Northeast Asia', in: *Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association*, 32, 2012, 1–5 (<http://journals.lib.washington.edu/index.php/BIPPA/article/view/9997>)
- Лазих М. и Ж. Микић, „Истраженост и очуваност скелета инхумираних покојника у праисторијским тумулима у Србији“, у: *Гласник САД*, 23, Београд, 2007, 294–416.

- Лазић, Б. *Оптеди из музеологије*, Ваљево: Ваљевопринт, 2004.
- Lanz, F. 'Staging Migrations (in) Museums – a Reflection on Exhibition Design Practices for the Representation of Migration in European Contemporary Museums', in: *Museum & Society*, 14 (1), 2016, 178–192.
- Lewis R. B. 'Post-Pleistocene Adaptations', in: S. R. Binford and L. R. Binford. (ed.), *New Perspectives in Archaeology*, Chicago: Aldine Publishing Company, 1968, 313–342.
- Marić, M. 'Modelling obsidian trade routes during late neolithic in the south-east Banat region of Vršac using GIS', у: *Сџаринар*, LXV/2015, 37–52.
- Marojević, I. „Interdisciplinarnost i stalni postav u muzejima“, u: *IM*, 1/2, 1989, 14–18.
- Марцелин, А., *Историја*, Нови Сад: Просвета, 1998.
- Медовић, П. „Бронзано доба“, у Љ. Церовић (ур.), *Музеј Војводине: сџална џосџавка*, Нови Сад: Музеј Војводине, 1997, 44–59.
- Meteljeov, I. S. „Specifičnosti fenomena migracija u savremenom društvu“, u: *Sociološka luča*, V/1, 2011, 24–34.
- Мирковић, М. *Диоклецијан*, Београд: Службени гласник, 2014.
- Mócsy, A. 'Pannoniall, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft', in: *Supplement*, IX, Stuttgart: Alfred Druckenmuller Verlag, 1962, 516–776.
- Његован, Д., Л. Мустеданагић и Т. Станковић Пештерац (ур.), *Сџоменица Музеја Војводине 1847–194–2017*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2017.
- Његован Д., Л. Мустеданагић и Т. Станковић Пештерац, *Водич кроз сџалне џосџавке Музеја Војводине*, Музеј Војводине, 2020. (https://www.muzej-vojvodine.org.rs/images/pdf/vodic_muzej_vojvodine_merge.pdf)
- Poehls, K. 'Europe Blurred: Migration, Margins and the Museum', in: *Culture Unbound*, 3, 2011, 337–353.
- Поповић, М. „Војводина у оквирима угарске средњовековне државе“, у: Љ. Церовић (ур.), *Музеј Војводине: сџална џосџавка*, Нови Сад: Музеј Војводине, 1997, 111–122.
- Поповић, М. „Сеоба народа“, у: Љ. Церовић (ур.), *Музеј Војводине: сџална џосџавка*, Нови Сад: Музеј Војводине, 1997, 100–111.
- Петровић, Ј. „Енеолит“, у: Љ. Церовић (ур.), *Музеј Војводине: сџална џосџавка*, Нови Сад: Музеј Војводине, 1997, 35–43.
- Reich, D. 'Ancient DNA Suggests Steppe Migrations Spread Indo-European Languages', *Proceedings of the American philosophical Society*, Vol. 162, No 1, 2018, 39–55.
- Stanković Pešterac, T. „Teorijska stremljenja i prodor prirodnih nauka u arheologiju“, u: *Rad Muzeja Vojvodine*, 56, 2014, 219–230.
- Станојев, Н. *Арача. Цркве, некропола, манасџири*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2004.
- Станојев, Н. *МОНАТУР. Манасџири средњеј века заједничка кулџурна башџина у џуристџичкој џонуди, данас џоџенцијално значајан чинилац одрживој развоја*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2012.
- Станојев, Н. *ЕДИКТ. Заједничка кулџурна башџина као џоследица Миланској едикџа, у џуристџичкој џрезентијацији*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2014.
- Станојев, Н. *Бач*, Београд: Службени гласник, 2019.
- Stojanović M. „Музеолошка комуникација и перспективе“, u: Gavrilović, Lj. i M. Stojanović (ur.) *Muzeji u Srbiji: započeto putovanje*, Beograd: MDS, 2008.
- Тасић, Н. „Културно-историјско тумачење веза између југословенског подунавља и понтско-степских области у енеолиту“, у: *Балканика*, XIII–XIV, Београд: Балканолошки институт, 1982–1983.
- Тасић, Н. „Праисторијске хумке у Банату“, *Анали Оџранка САНУ у Новом Саду* II, Нови Сад 2007, 67–77.
- Тацит, К. *Анали*, Београд: Српска књижевна задруга, 1970.
- Tripković, B., 'Marine Goods in European Prehistory – A New Shell in Old Collection', in: *Analele Banatului, S. N. Arheologie – Istorie*, XIV, vol. 1, 2006, 89–102.
- Tripković, B. and M. Milić, 'The Origin and Exchange of Obsidian from Vinča – Belo Brdo', in: *Starinar*, LVIII, 2008, 71–86.
- Thorpe, O. W., S. E. Warren and J. G. Nandris, 'The distribution and provenance of archaeological obsidian in central and eastern Europe', in: *Jornal of Archaeological Science*, Vol. 11, Issue 3, 1984, 183–212.
- Uzzell, D. 'Interpreting Our Heritage: A Theoretical Interpretation', in: Uzzell D. and R. Ballantyne (eds.) *Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation: Problems and Prospects*, London: The Stationery Office, 1998, 11–25.
- Falkenstein, F. *Feudvar II Die Siedlungsgeschichte des Titeler Plateaus*, PAS Band 14, Kiel, 1998.
- Ферјанчић, С. *Насељавање леџјских ветџерана у балканским џровинцијама I–III век н. е.*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2002.
- Ферјанчић, С. *Консџанџин 306–337*, Београд: Службени гласник, 2013.
- Hänsel, B. und P. Medović (Hrsg.), *Feudvar I Das Plateau von Titel und die Šajkaška – Titelski plato i Šajkaška*, PAS Band 13, Kiel 1998.

- Cvjetičanin, T. „Morfološki odnosi rimskih srebrnih i luksuznih keramičkih posuda“, u: *Radionice i kovnice srebra*, Beograd, 1995, 163–180.
- Церовић, Љ. (ур.) „Увод“, у: Љ. Церовић (ур.), *Музеј Војводине: стална поставка*, Нови Сад: Музеј Војводине, 1997, 9–10.
- Chapman, J. 'The Vinča Culture of South East Europe', in: *BAR International Series*, 117, Oxford: Archaeopress, 1981.
- Childe, V. G., *Man makes himself*, London: Watts, 1936.
- Chyleński M, M. Grynberg, and A. Juras, 'Late Bronze Age migrations in the Mediterranean. Prospects for approaching the problem of Sea Peoples using ancient DNA', in: Ł. Niesiołowski-Spanò and M. Węcowski (ed.), *Change, Continuity and Connectivity (North-Eastern Mediterranean at the turn of the Bronze Age and in the early Iron Age*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2018.
- Šola, T. *Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznani*, Beograd: Clio, 2002.

Tijana Stanković Pešterac, MA, Museum of Vojvodine

PHENOMENON OF MIGRATION ON THE ARCHAEOLOGICAL PART ON THE PERMANENT EXHIBITION OF THE MUSEUM OF VOJVODINA

Summary

A tour through permanent exhibitions in museums can represent a specific journey through the history of migration from prehistory to modern times. Numerous exhibits indirectly show the movements of people in different contexts, from movements in search for better living conditions, to cultural movements, economic, social, political and others. They testify to the complexity of the phenomenon of migration and the archetypal element that is in it, appearing also in the early hominids, which moved from continent to continent, crossing long distances. The permanent exhibition of the Museum of Vojvodina represents the development of human society on the territory of today's Vojvodina in the continuity of 8,000 years and gives a comprehensive overview of its millennial past. Elements of migration and their impact on human society can be seen in thousands of exhibited artifacts. They should be viewed from different aspects, first in archaeological contexts – from the Paleolithic and Mesolithic, through the cultures of the first farmers that reflect the elements of the Neolithic Revolution, Indo-European migration and other movements of communities in the Copper, Bronze and Iron Ages, Celtic settlements in Pannonia, Roman conquests of Pannonia and the establishment of a provincial administration, the Great Migration, to the change of Slavic, Hungarian, Serbian and other ethnic communities. The paper deals with specific objects, which can be seen as the traces of movements of different types.

НЕДОСТАЈУ САМО ЈАЈА ЖИТНОГ ЖИШКА (*SITOPHILUS GRANARIUS L.*): ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС АРХЕОЕНТОМОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА НА ЛОКАЛИТЕТУ ИЗ КАСНОКЛАСИЧНОГ, ОДНОСНО РАНОХЕЛЕНИСТИЧКОГ ПЕРИОДА, КАЛЕ КОД КРШЕВИЦЕ

Александар Медовић, Музеј Војводине

Апстракт: Током археолошке кампање 2008. године са локалитета Кале код Кршевице узет је свега један узорак за макроботаничку анализу. Испоставило се да се у супстрату од 4 кг крије не само 220 г угљенисаног биљног материјала, већ и угљенисани остаци житног жишка (*Sitophilus granarius L.*). Анализом целокупног материјала издвојено је 10 одраслих јединки, три лутке и 51 ларва ове складишне штеточине. Осим тога, пронађени су и карбонизовани делови за које се верује да припадају лутки житног жишка, укупно пет. Неколико зрна плевичастог јечма (*Hordeum vulgare L. var. tetrastichon* Čelak.) поседују шупљине настале, највероватније, убушењем ларви ове штеточине. Констатовано је да је имаго житног жишка, у једном случају, био „слепљен“ са зрном јечма, а у другом са зрном неидентификоване житарице. У анализираном биљном материјалу пронађени су такође и угљенисани остаци двеју ароматичних биљака, кима (*Carum carvi L.*) и коријандера (*Coriandrum sativum L.*). Ароматичне биљке су у античко време коришћене као репеленти против инсеката. Експерименти новијег датума потврђују репелентско дејство есенцијалног уља обе врсте на пиринчаном жишку.

Кључне речи: археентомологија, складишне штеточине, житни жижак, *Sitophilus granarius L.*, репеленти, археоботаника, Кале код Кршевице, југоисточна Србија, каснокласични период, ранохеленистички период, урбано насеље, 4/3. век п. н. е.

Насеље

Насеље из каснокласичног, односно ранохеленистичког периода Кале код Кршевице налази се на југоистоку Србије, недалеко од Бујановца. Основано је почетком 4. века пре нове ере и трајало је до првих деценија 3. века пре нове ере (Ровић 2012). Лежи на обронцима планине Рујан, одакле доминира Врањском котлином и долином Јужне Мораве. Налази на стратешки важном коридору који повезује северни Егеј са Панонским басеном и централном Европом (Вардар – Јужна Морава – Морава – Дунав). Акропола са пространим подграђем покривала је површину од око пет хектара и имала све карактеристике урбаног насеља, грађеног према грчким моделима. Келтско племе Скордисци и њихови савезници користили су напуштену акрополу од средине 2. века пре нове ере као важно упориште. Ово издваја локалитет Кале код Кршевице као најсеверније насеље

са грчким карактеристикама и најјужније место са латенским археолошким материјалом.

Археоботаничка истраживања

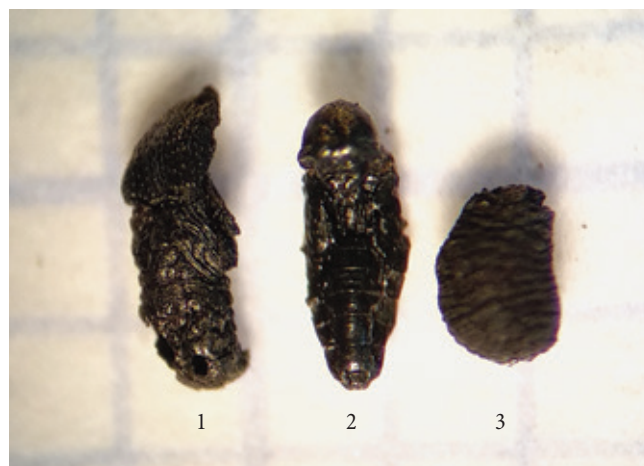
Током археолошке кампање 2008. године са локалитета Кале код Кршевице узет је свега један узорак за макроботаничку анализу. Потиче из подграђа насеља, западно од водене цистерне, где се налазила већа концентрација посуда (питоса, хидрија, амфора). Величина узорка износила је 4 кг. Флотацијом супстрата добијено је 220 г угљенисаног биљног материјала. Главне житарице у макроботаничкој колекцији са преко једанаест хиљада налаза биле су плевчасте врсте пшенице, једнозрна пшеница (*Triticum monococcum L.*) и крупник (*Triticum spelta L.*), и плевчисти, тзв. неправилни шестореди („четвореди“) јечам (*Hordeum vulgare L. var. tetrastichon* Čelak.) (Медовић, необјављено). Од осталих житарица пронађени су и остаци дво-зрне пшенице (*Triticum dicoccon* Schrank), хлебне

пшенице (*Triticum aestivum* L. s.l.), проса (*Panicum miliaceum* L.) и овса (*Avena* sp.). Корови, укључујући и рудералне биљке, били су заступљени многим врстама. Кукољ (*Agrostemma githago* L.), пијани љуљ (*Lolium temulentum* L.) и три врсте рода броћика (*Galium spurium* L. [приморска броћика], *G. aparine* L. [лепуша броћика] и *G. tricornis* Stock. [дивља броћика]) били су најбројније коровске примесе складиштених житарица. Доказ узгајања махунарки у баштама насеља пружају налази четири врсте: састрица (*Lathyrus sativus* L.), сочиво (*Lens culinaris* Medikus), грашак (*Pisum sativum* L.) и уров (*Vicia ervilia* (L.) Willd.). Остаци две врсте уљарица пронађене су у анализираном материјалу, обични ланик (*Camelina sativa* (L.) Crantz) и мак (*Papaver somniferum* L.). Макроботаничка анализа пружила је доказ могућег узгоја обичног броћа (*Rubia tinctorum* L.) у овом производном центру за текстил (Blažić 2005; Popović and Vranić 2006; Medović 2011). Ким (*Carum carvi* L.) и коријандер (*Coriandrum sativum* L.) представљају функционалну групу лековитих, односно ароматичних биљка у овом узорку. У археоботаничкој колекцији своје место пронашао је и један налаз винове лозе (*Vitis vinifera* L.). Складишта житарица на локалитету Кале била су онечишћена склероцијама ражене главнице (*Claviceps purpurea* (Fr.) Tul.). Велики удео плевичасте пшенице у ратарској производњи сугерише да су пољопривредници из непосредног окружења насеља били више оријентисани на сигурну егзистенцију, а не на максимизирање приноса.

Налаз житног жишка у археоботаничком узорку

Приликом макроботаничке анализе угљенисаног биљног материјала са локалитета Кале код Кршевице велику пажњу привукли су налази житног жишка (*Sitophilus granarius* L.), једне од, и данас, најчешћих складишних штеточина. Издвојено је 10 одраслих јединки, 3 лутке и 51 ларва ове складишне штеточине (сл. 1). Осим тога, пронађени су и карбонизовани делови за које се верује да припадају лутки житног жишка, укупно пет. Неколико зрна плевичастог јечма поседују шупљине настале, највероватније убушењем ларви ове штеточине. Констатовано је да је имаго житног жишка, у једном случају, био „слепљен“ са зрном јечма, а у другом са зрном неидентификоване жи-

Слика 1. Угљенисани налази житног жишка (*Sitophilus granarius* L.), Кале код Кршевице, југоисточна Србија, 4./3. век п. н. е.: 1) имаго, 2) лутка, 3) ларва
Figure 1. Carbonized finds of granary weevil (*Sitophilus granarius* L.), Kale near Krševica, southeastern Serbia, 4th/3rd century BC: 1) imago, 2) pupa, 3) larva

тарице. Недостају само јаја. Археоботаничка колекција са овог локалитета обухвата три од укупно четири фазе животног циклуса инсекта. Ово представља јединствени археоентомолошки налаз у нашој земљи, али и Европи. У узорку нису примећени остаци других инсеката.

Након завршетка жетве житарица, борба за очување приноса и квалитета не престаје, већ се наставља у складишту. Житни жижак може знатно да утиче на квалитет и количину ускладиштених житарица. Штеточина узрокује бушење претходно неоштећених зрна. Ларве могу да поједу и онечисте 70% семена. Генерално, нема видљивих спољних знакова да се ларве развијају и расту у зрну житарица све док после око месец дана одрасли житни жижак не изађе из зрна (сл. 2). Код тешке контаминације преостаје само кошуљица зрна заједно са финим прашкастим отпадом. Карактеристичне су велике излазне рупе, приближно правоугаоног облика са исфронцланим ивицама. Оштећена зрна могу бити прекривена белим, прашњавим излучевинама које могу да контаминирају крајњи производ и учине га непријатним за јело. Осим оштећења зрна, складишне штеточине могу да узрокују загађење хране микроорганизмима (Rosa et al. 2020).

Боја одраслих инсеката се креће од тамносмеђе до црне. Међутим, одмах по изласку из зрна мла-

Слика 2. а) Штета коју изазива житни жижак (*Sitophilus granarius* L.) на јечму из Археоботаничке баште Музеја Војводине, б) рецентни имаго житног жишка

Figure 2. a) Damage caused by granary weevil (*Sitophilus granarius* L.) to barley stock from Archaeobotanical Garden of the Museum of Vojvodina, b) an imago of granary weevil

ди жижак је црвенкастосмеђ (Plarre 2010). Величина имага (одрасле јединке) варира у зависности од величине зрна. Код малих зрна, попут проса, мале су величине, али су већа у кукурузу и крећу се између 3,8 и 5,1 мм (укључујући рострум). Изгледом подсећа на инсекте сурлаше. Лако може да се разликује од других штетних инсеката због специфичног изгледа главе („сурла у продужетку главе“). Овај инсект не може да лети, мада има један пар крила која су, у ствари, срасла. Тело је са горње стране прекривено великим бројем удубљења (Gorham et al. 1991); на тораксу (грудима) су неправилно разбацана, док су на елитри (покрилцима) поређани у праволинијске редове.

Међу складишним инсектима, житни жижак једина је врста која никада није забележена ван складишта (Plarre 2010). Живи искључиво у складишту, храни се и развија у свим врстама стрних жита, кукурузу и пиринчу, али могу да преживе хранећи се у жиревима и кестену (Obata et al. 2011). Осим тога, успешно се развија и живи у прекрупци, гризу, брашну и осталим прерађевинама. Међутим, ту нема могућност да се размножава. Житни жишци су у потпуности синантропске штеточине зрна и њихово ширење зависи од транспорта заражених зрна или одговарајућег супстрата (Obata et al. 2011).

На температури од 25°C и при високој релативној влажности, развојни период за једну генераци-

ју жижака, током лета, у просеку износи 40 дана. На хладнијим температурама може потрајати и до 20 недеља (пет месеци). Животни век жишка се креће од неколико месеци до око једне године, а зрели инсекти такође наносе штету складиштену зрну.

Ларва житног жишка је беле боје, има свијено, грбасто тело и јасно издвојену, малу главу смеђе боје. Ларве немају ноге (Gorham et al. 1991). Женке жишка полажу између 36 и 254 јаја и обично се једно јаје одлаже у свако зрно. Из јаја се излежу ларве које се пробијају до средине зрна. Тамо се хране, расту и преображавају у лутку.

Код одређивања степена напада жишка на зрнасту масу постоји правило да на једног одраслог жишка, који се налази између зрна, долази десет зрна у којима се налази његово потомство у различитим развојним стадијумима (Група аутора 1972). У археоботаничкој колекцији на локалитету Кале код Кршевице однос имага и потомака износи 1:5,9. С обзиром на то да је у питању угљенисани материјал и да различити развојни стадијуми инсекта имају различиту вероватноћу карбонизације, чини се да је правило из 1972. важило и за жишке старе више од два миленијума. Степен напада жижака на складишене житарице се рачуна на основу броја имага на један килограм узрока. Да би претворили тежину угљенисаних житарица у „живу меру“ морамо да знамо проценат губитка масе настале процесом карбонизације. На основу археоботаничког експеримента (Braadbaart 2004) овај проценат износи око 45%. То значи да у нашим залихама на један килограм долази 25 имаго житног жишка. Ово се пре 50 година сматрало врло јаким нападом жишка на складишену зрнасту масу (Група аутора 1972). Међутим, остаје нејасно, да ли жишци потичу из три, односно два или једног питоса у којима су се одвојено чували једнозрна пшеница, јечам и крупник. Једино је сигурно да су жишци констатовани у залихи јечма. То можемо да поткрепимо налазом зрна јечма и имага жишка спечених у грудвицу, као и рупама у зрнима јечма насталим радом жишких ларви.

Борба против складишних инсеката

Почеци проблема са штеточинама складишта иду уназад до појаве првих ратара на Блиском истоку када су се бројне врсте снажно повезале за

људске активности и адаптирале на њихову потребу за складиштењем знатне количине зрнастих производа преко зиме. У борби против складишних инсеката превентива је одувек имала важну улогу. Ради се о механичком одржавању хигијене складишта, односно одржавању складишног простора уредним и чистим, уклањањем залиха заосталих житарица, одржавањем одговарајуће температуре и проветрености објекта. Веома битна превентивна мера је обављање детаљне дезинсекције простора пре уношења зрнене масе новог рода. Археоентомолошка и палеоботаничка истраживања на локалитету Акротири на грчком острву Санторини указују на то да су се у амбарима користили природни инсектициди и репеленти већ у касном бронзаном добу (Panagiotakopulu et al. 1995). Широко спектар метода као нпр. херметичко затварање складишта, употреба разних биљних и животињских супстанци, уља, минерала и пепела коришћени су за контролу инсеката и смањивање губитака при складиштењу. Неке од ових метода биле су имагинарног карактера, док су друге биле заиста успешне.

У класичним и византијским изворима могу се пронаћи описи проблема са превеликим присуством инсеката на једном месту и пружају се конкретни примери употребе ароматичних биљака, уља и минерала као инсектицида или репелента (Panagiotakopulu et al. 1995). Стиче се утисак да је у античко време владало уверење да инсекти имају аверзију на јаке мирисе и укусе. Једна од ароматичних биљака која се у историјским изворима помиње као репелент инсеката је коријандер. У биљној колекцији са локалитета Кале код Кршевице пронађен је само један налаз коријандера (*Coriandrum sativum* L.). Ово тешко може да се протумачи као потврда коришћења коријандера као репелента у залихи житарица на локалитету Кале код Кршевице. Међутим, ово је већ други антички локалитет у Србији на којима су налази коријандера пронађени у залихама житарица (Medović 2008), те ову идеју не би требало одбацити. Ако овоме додамо чињеницу да су у узорку на локалитету Кале код Кршевице издвојена и четири угљенисана мерикарпа („семена“) кима (*Carum carvi* L.), индиције прерастају у основану сумњу. Наиме, новијим истраживањима утврђено је да есенцијална уља кима и коријандера имају репелентску,

односно инсектицидну функцију против пириначног жишка (*Sitophilus oryzae* L.) (Kłus et al. 2017, 2020). Ким и коријандер припадају истој фамилији, штитаркама (Ariaceae). И друге врсте ове фамилије, попут першуна (*Petroselinum crispum* (Mill.) Fuss), имају истоветно дејство на кукурузни жижак (*Sitophilus zeamais* Mots.) (Rosa et al. 2020).

Археолошки налази житног жишка у свету

Најстарији налази складишних жижака¹ на свету са археолошких налазишта представљају отисци кукурузног жишка (*Sitophilus zeamais* Mots.) на керамици Јомон културе у Јапану и датирају се у време од пре око 10.500 година (Obata et al. 2011). Најстарије документовано откриће житног жишка (*Sitophilus granarius* L.) у археолошким записима са Блиског истока потиче из Израела. Налаз се везује за прекерамичко млађе камено доба и датира се око 6200. г. п. н. е. (Panagiotakopulu and Buckland 2018). Најстарији налаз из Европе потиче са налазишта Дипилио у северној Грчкој и датира се око 5700. г. п. н. е. Житни жижак је заједно са домаћом мувом (*Musca domestica* L.) експанзијом култура линеарнотракасте керамике за време неолита пренет у Средњу Европу. Један налаз са гвозденодобног налазишта (10–9. век п. н. е.) из Израела заслужује посебну пажњу. Тамо су такође констатовани остаци три стадијума развоја житног жишка, укупно 420. Осим тога, анализом је утврђено да је однос женских и мушких индивидуа износио 1:1 (Kislev and Melamed 2000). У Србији су забележени налази житног жишка на каснонеолитском налазишту Селевац, а везују се за винчанску културу и датирају око 5400–4650/4550. г. п. н. е. (Obradović 2016). Неидентификовани налази угљенисаних инсеката појављују се с времена на време у ботаничким колекцијама са археолошких налазишта на тлу данашње Србије. На латенском локалитету Чарнок код Бачког Доброг Поља из првог века пре нове ере, у корпи са јечмом, која се налазила у сандуку за жито, пронађен је имаго једног твдрокрилца (Medović 2006). Такође у залихи јечма са римског локалитета из 1. или 2. века нове ере Хртковци–Врањ пронађени су угљенисани остаци, осам одраслих јединки и две ларве, неидентификованих инсеката (Medović 2010). Из рановизантијског слоја на локалитету Гамзиград пронађен је имаго неидентификованог твдрокрилца

(Medović 2008). На бронзано-добном и гвоздено-добном локалитету Феудвар код Мошорина пронађене су неидентификоване ларве (тзв. „Raupen“), дужине 2–3 мм, у масовним налазима јечма које се датују у рано бронзано доба (Kroll and Reed 2016). Сви ови налази указују на могуће постојање житног жишка у залихама житарица, али и других усева. На локалитету Хисар код Лесковца пронађена залиха грашка са краја бронзаног доба (13–11. век п. н. е.) у којем је издвојена ларва инсекта (Medović 2012). Међутим, већа количина избушених зрна грашка обликом излазних рупа указује на минули рад грашковог жишка (*Bruchus pisorum* L.) (Медовић и Микић, у припреми).

Закључак

Налаз житног жишка из 4. односно 3. века пре нове ере на налазишту Кале код Кршевице није ни први, ни последњи. Међутим, оно што га издваја од осталих налаза је чињеница да су сем одраслих јединици ове складишне штеточине пронађени и остаци њихових ларви и лутки. Само јаја недостају да би све четири фазе развоја овог инсекта биле документоване. Осим тога, у истој колекцији пронађени су остаци могућих репелената, односно инсектицида које су ратари са овог локалитета можда намерно убацили у залиху житарица како би заштитили род од непожељних тврдокрилаца.

НАПОМЕНЕ

¹ Постоје три врсте економски важних складишних жижака у свету: житни (*Sitophilus granarius* L.), пиринчани (*Sitophilus oryzae* L.) и кукурузни (*Sitophilus zeamais* Mots.). Житни жижак првенствено узрокује економску штету на подручју Медитерана, у средњој Европи, у деловима Азије са умереном климом, Северној Америци и Аустралији. Насупрот томе, пиринчани и кукурузни жижак се често налазе у топлој и влажној клими, односно тропским подручјима (Plarre 2010). Међутим, ареали распрострањавања ових штеточина се данас све више преклапају.

ЛИТЕРАТУРА:

Blažić, S. (2005) Fauna lokaliteta Kale–Krševica. *Zbornik Narodnog muzeja* 18: 263–290.

- Braadbaart, F. (2004) *Carbonization of peas and wheat: a window into the past; a laboratory study*. Leiden University, Heemstede, Gravé
- Gorham, J. R., United States, Agricultural Research Service, et al. (1991) *Insect and mite pests in food: an illustrated key*, Washington, D.C.
- Grupa autora (1972) *Štetočine u skladištima: biologija i suzbijanje sa osnovama uskladištenja poljoprivrednih proizvoda*. Institut za zaštitu bilja, Novi Sad
- Kislev, M. E., Melamed, Y. (2000) *Ancient infested wheat and horsebean at Horbat Rosh Zait*. In: Gal, Z., Alexandre, Y. (eds.) *Horbat Rosh Zait: An Iron Age Stragae Fort and Village*. Israel Antiquities Authority, Jerusalem, pp 206–220.
- Kłyś, M., Izdebska, A., Malejky-Kłusek, N. (2020) Repellent effect of the caraway *Carum carvi* L. on the rice weevil *Sitophilus oryzae* L. (Coleoptera, Curculionidae). <https://assets.researchsquare.com/files/rs-33914/v1>
- Kłyś, M., Malejky, N., Nowak-Chmura, M. (2017) The repellent effect of plants and their active substances against the beetle storage pests. *Journal of Stored Products Research* 74: 66–77. <https://doi.org/10.1016/j.jspr.2017.10.006>
- Kroll, H., Reed, K. (2016) *Die Archäobotanik*. Würzburg University Press, Würzburg
- Medović, A. (2011) *Vojvođanska praistorija u jesenjim nijansama. Bojenje biljnim materijama*. In: Jovanović, M. (ed.) *Gospodari gline i žita*. Muzej Vojvodine, Novi Sad: 113–127.
- Medović, A. (2008) Gamzigradski ratari: Dva koraka napred, jedan korak nazad. *Rad Muzeja Vojvodine* 50: 151–173.
- Medović, A. (2006) Arheobotaničke analize četiri korpe ječma i jedne korpe prosa sa Čarnoka. *Rad Muzeja Vojvodine* 47/48: 41–52
- Medović, A. (2010) „Arheoznanje – arheoimanje“: U poseti jednom sremačkom vikusu iz I ili II veka. *Rad Muzeja Vojvodine* 52: 101–111.
- Medović, A. (2012) Late Bronze Age Plant Economy at the early Iron Age Hill Fort Settlement Hissar? *Rad Muzeja Vojvodine* 54: 105–118.
- Obata, H., Manabe, A., Nakamura, N., Onishi, T. (2011) *A New Light on the Evolution and Propagation of Prehistoric Grain Pests: The World's Oldest Maize Weevils Found in Jomon Potteries, Japan*. PLoS ONE 6:e14785. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0014785>
- Obradović, Đ. (2016) *Storage practice and problems with pests. Late Neolithic site of Selevac, Serbia*. In: Bouchaud, C. et al. (eds.) 17th conference of the inter-

- national workgroup for palaeoethnobotany, abstracts. Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris, p 62
- Panagiotakopulu, E., Buckland, P. C. (2018) Early invaders: farmers, the granary weevil and other uninvited guests in the Neolithic. *Biol Invasions* 20: 219–233 <https://doi.org/10.1007/s10530-017-1528-8>
- Panagiotakopulu, E., Buckland, P. C., Day, P. M., Doumas, C. (1995) Natural insecticides and insect repellents in antiquity: A review of the evidence. *Journal of Archaeological Science* 22: 705–710. [https://doi.org/10.1016/S0305-4403\(95\)80156-1](https://doi.org/10.1016/S0305-4403(95)80156-1)
- Plarre, R. (2010) An attempt to reconstruct the natural and cultural history of the granary weevil, *Sitophilus granarius* (Coleoptera: Curculionidae). *Eur J Entomol* 107: 1–11. <https://doi.org/10.14411/eje.2010.001>
- Popović, P. (2012) *Centralni Balkan između grčkog i keltskog sveta*. U: *Centralni Balkan između grčkog i keltskog sveta: Kale–Krševica, 2001–2011*. Narodni muzej u Beogradu, Beograd, 11–51.
- Popović, P., Vranić, I. (2006) The textile industry at Krševica (Southeast Serbia) in the fourth-third centuries B.C. *Starinar* 309–326. <https://doi.org/10.2298/STA0656309P>
- Rosa, J. S., Oliveira, L., Sousa R. M. O. F., Escobar, C. B. (2020) Bioactivity of some Apiaceae essential oils and their constituents against *Sitophilus zeamais* (Coleoptera: Curculionidae). *Bull Entomol Res* 110: 406–416. <https://doi.org/10.1017/S0007485319000774>

Aleksandar Medović,
Museum of Vojvodina

ONLY THE EGGS OF GRANARY WEEVIL (*SITOPHILUS GRANARIUS* L.)
ARE MISSING: CONTRIBUTION TO ARCHEOENTOMOLOGICAL RESEARCH.
CASE STUDY FROM THE LATE CLASSICAL/EARLY HELLENISTIC
SETTLEMENT KALE NEAR KRŠEVICA, SOUTHEASTERN SERBIA

Summary

In the early summer of 2008 one macrobatnical sample was subjectively taken by the archaeologists during the excavations from a late Classical/early Hellenistic layer at the site Kale–Krševica. The flotation of 4 liters of substrat has yealded not only 220 g of charred plant material, but also 10 charred imagos, 3 pupae and 51 larvae of granary weevil (*Sitophilus granarius* L.). Further, five charred items are believed to belong to pupae. Several charred barley grains have cavities formed, most likely by drilling activities of the granary weevil's larvae. One imago of the grain weevil was agglutinated to a barley grain, and another one to an unidentified grain. The analyzed plant material also contained charred remains of two aromatic plants, caraway (*Carum carvi* L.) and coriander (*Coriandrum sativum* L.). According to Classical and Byzantine sources provide concrete evidence of the use of aromatic plants either as insecticides or repellents. Recent experiments confirm the repellent effect of the essential oil of both species on rice weevil.

МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА КРАЉЕВИНЕ СХС НАКОН ЗАВРШЕТКА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

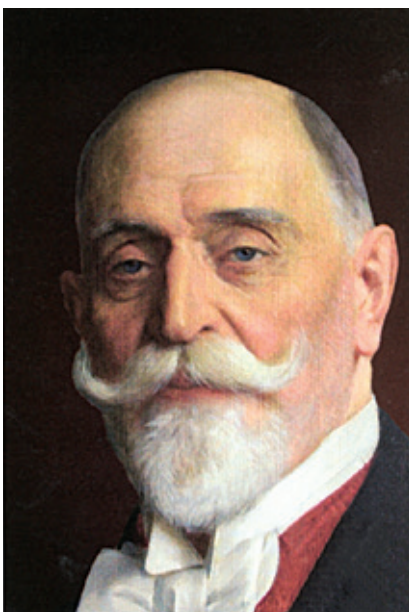
– Жигосање и маркирање аустроугарских круна –

Мср Мирјана Лакић, Музеј Војводине

Апстракт: Након Првог светског рата у Краљевини СХС у оптицају је било пет валута – динар, круна, лев, перпер и марка и унификација новца је била неопходна. Прве мере монетарне политике биле су забрана уноса круна из иностранства у већим апоенима од хиљаду и њихово жигосање. Поред свих мера жигосања у промету су се и даље појављивале круне без жига, па се влада одлучила на маркирање свих крунских апоена, налепљивањем посебних маркица. Замена већих апоена нострификованих новчаница за динар завршена је 3. јуна 1920, док су мањи апоени круна остали у оптицају све до краја првог тромесечја 1922, када су замењени државним новчаницама од $\frac{1}{4}$ динара. Током 1922. године крунско-динарске новчанице су замењене новом динарском Народне банке Краљевине СХС, чиме је окончан поступак валутне реформе. Све ове валуте чувају се у Нумизматичкој збирци папирног новца Музеја Војводине.

Кључне речи: Први светски рат, Краљевина СХС, унификација новца, жигосање и маркирање круна, валутна реформа, крунско-динарске новчанице, Нумизматичка збирка папирног новца Музеја Војводине

Привилегована народна банка Краљевине Србије основана је 1884. године. Била је организована по угледу на Белгијску народну банку, која је у то време важила као пример савременог организовања банкарске институције. Формирани су Збор

Ђорђе Вајферт (1850–1937)

акционара, Главни одбор, Управни одбор, Надзорни одбор и Есконтни одбор и установљене функције гувернера и вицегувернера. Иако основана као привилегована приватна акционарска установа, пословање Банке се одвијало под сталном контролом државе.¹ Управу Народне банке Србије, почетком Првог светског рата, 1914. године, чинила је тадашња пословна елита Србије, значајни људи у домену трговине, банкарства и индустрије. На челу Народне банке у два мандата био је гувернер Ђорђе Вајферт, истакнути индустријалац, банкар и хуманиста,² док је вицегувернер био Марко Стојановић, истакнути правник и образовани човек. Поред њих и у самом управном и надзорном одбору седели су људи од угледа и утицаја. Овај махом пословни свет имао је пресудну улогу у спасавању имовине Народне банке за време Првог светског рата.³

Привилегована Народна банка Краљевине Србије током Првог светског рата

На самом почетку рата по препоруци министра финансија Лазара Пачуа,⁴ руководство банке је одлучило да предузме мере евакуације трезора

банке. Одлучено је да се из трезора исели само готов новац у злату, сребру и новчаницама, а да се све друге вредности оставе у трезорима банке у Београду. Главни одбор банке је одлучио да се пресели трезор банке у Крушевац. Запаковано злато и „златне новчанице“ у вредности од 101.748.235,85 динара кренули су возом 11. јула 1914. преко Лапова ка Крушевцу. Сутрадан, 12. јула у 8 сати пре подне кренуо је и воз натоварен монетарним сребром и „сребрним новчаницама“ у вредности од 79.547.000,00 динара.⁵

Лазар Пачу (1855–1915); фотографија из Збирке Културни радници, инв. бр. 2161

Ратна дешавања 1915. године довела су сигурност Трезора народне банке у питање. Након дугих преговора и разматрања државног врха, вредности Народне банке су у вечерњим сатима 3. октобра кренуле пут Солуна. Имовина Народне банке остала је у вагонима, на једном колосеку железничке станице све до 6. децембра, када је утоварена на француски војни брод и упућена преко Тулона у Марсељ. Народна банка Србије је у филијали банке Француске у Марсељу остала до 6. фебруара 1919. године.

Вредности филијале у Скопљу имале су много компликованији и дужи пут, преко Митровице, Пећи, Подгорице, Скадра, Сан Ђованија ди Медуиа, Бриндизија и Крфа све до коначне одреднице – Марсеља.⁶ Прикључењем вредности филијале у Скопљу

Народна банка Србије

вредностима централе 1. фебруара 1916, покретна имовина Народне банке је комплетирана.⁷ Привремено стационирана у Марсељу, Народна банка је наставила са емитовањем динара и у току рата, који је захваљујући француским и енглеским кредитима (и гаранцијама савезника) представљао и даље релативно стабилну валуту. Све динарске новчанице издате у току рата имале су покриће у злату или некој другој страниј валути (француском франку, енглеској фунти и америчком долару).⁸

Последице Првог светског рата

Први светски рат нанео је несагледиву штету Србији. Земља је разорена, оштећени су рудници и притом однете огромне количине бакра, олова, угља, злата, сребра и других метала, порушени су бројни мостови и уништене железничке линије. Пољопривреда је такође претрпела огромне губитке. Српски сељак остао је без стоке и оруђа за земљорадњу, са разрушеним двориштима и окућницама. Сточни фонд и пољопривредна производња смањени су за 70 процената. Србија је, према подацима Конференције мира у Паризу 1919. изгубила 1.247.435 људи, односно 28% од целокупног

броја становника које је имала по попису из 1914. године.

Након завршетка Првог светског рата Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, нашла се пред великим задатком у погледу економског развоја и напретка државе. Требало је решити наслеђене економске проблеме у виду ратне штете, отплате дугова, искорењивања феудализма, недостатка капитала и квалификоване радне снаге. Државу је требало што пре административно организовати и економски обновити, очувати интегритет граница и успоставити ред и безбедност у земљи. Простор који је обједињен 1918. године границама југословенске државе, био је географски, геополитички, историјски, економски и културно веома сложен. Више разнородних области спојено је у једну целину, што је представљало велики изазов и задатак за нову државу. Владу је чекало више важних послова, као што су изградња основних државних институција, од доношења устава и парламентарних избора до финансирања буџета нове државе, као и економског повезивања земље.

Горуће питање, које је примарно требало решити у монетарној политици, односило се на унификацију новца и санацију „валутног хаоса“, који је настао након уједињења у историјским покрајинама новостворене државне заједнице. На простору Краљевине СХС налазило се у оптицају пет валута: динар Краљевине Србије, перпер Краљевине Црне Горе, бугарски лев и немачка марка и у највећем делу државе аустроугарска круна. Присуство више валута, на сад јединственом простору, са економског аспекта је доста дуго трајало, што се на крају одразило и на политичку стабилност државе. Са проглашавањем политичког јединства „троименог“ народа требало је омогућити и његово јединствено функционисање и то, пре свега, на економском и привредном плану.⁹

Прве монетарне мере Краљевине СХС

Први светски рат у Аустроугарској је углавном финансиран новчаном емисијом. Технички је то извођено тако што је држава издавала ратне обвезнице, а њих куповала централна банка. На тај начин је током ратних година дошло до врло брзог раста новчаног оптицаја и цена. Круна је била највише обезвређена валута у Европи на крају Првог светског рата, јер је Аустроугарска водила рат не

покривањем редовних и ванредних расхода са реалним приходима, него неконтролисаним емитовањем новца, што је узроковало хиперинфлацију. У току трајања рата количина новца у оптицају попела се са 2,5 милијарде круна (колико је износила 31. децембра 1913) на 35,5 милијарди, колико је износила на крају 1918. године. Међутим, до коначне ликвидације Аустроугарске банке (11. септембра 1919), аустријски Централни завод је емитовао још преко 20 милијарди круна, тако да се број круна у оптицају зауставио на 55,6 милијарди.¹⁰

Приликом формирања Краљевине СХС поставило се питање шта радити са аустријским крунама у новој држави. Правно посматрано, било је могуће прогласити тај новац ништавним, јер је припадао другој држави, тј. Југославија га није издала нити за њега гарантовала, па чак није за њега имала ни металну подлогу. Емотивни разлози били су за поништавање, јер је то био новац непријатеља, који је донео смрт и разарање.¹¹ Политички разлози били су противречни. Против круне била је жеља да се динар не квари зарад проблематичног новца, а насупрот томе стајао је разлог поштовања приватне имовине, пошто би поништавање круна уништило новчани део имовине грађана са крунског подручја. Поред тога, политички није паметно започети заједнички живот ликвидацијом новчаног дела имовине половине грађана државе. Против поништавања круна постојао је и економски разлог, јер би се тиме значајно смањила куповна моћ великог дела становништва, што би могло довести до економске кризе, на штету свих становника и буџета нове државе.¹²

Прве мере монетарне политике у Краљевини СХС уследиле су већ 12. децембра 1918. године, када је донета одлука о забрани уноса круна из иностранства у већим апоенима од хиљаду. Истога дана, наређењем привременог ресора Министарства финансија приступило се жигосању и пописивању папирног новца из Аустроугарске који се налазио у промету на територији Краљевине СХС. Ове мере требало је да имају двојаки карактер – утврдити тачан број круна у оптицају и спречити њихов унос у земљу и на тај начин онемогућити даљу девалвацију.¹³ Тадашњи министар финансија др Момчило Нинчић¹⁴ наложио је жигосање круна у веома кратком року, од 25. децембра 1918. до краја фебруара 1919. године.

Жигосање и маркирање аустроугарских круна

Почетком јануара 1919. започето је жигосање крунских новчаница домаћим печатима, чиме је извршено њихово издвајање из аустријских монетарних система. Жигосање је обављено од стране многих и разних надлештава: финансијских, полицијских и општинских власти, а делом и од стране војних установа, па чак и жандармеријских станица.¹⁵ Печати се међу собом разликују по натпису и стилу, а нарочито по имену институције која је била одговорна за наношење печата, месту у којем је печат наношен, облику печата и државним обележјима. Како су количине крунских новчаница у оптицају биле огромне, одређен је велики број места за жигосање. Услед тога, печати којима је жигосање обављано нису били једнообразни, па се врло брзо показало да је жигосање неефикасна мера (жигосало се чак и са преврнутом шољицом од кафе). Оно је завршено 31. јануара 1919. године, када је констатовано да је у Краљевини у оптицају 5323 милиона круна, и то на подручју Србије 421 милион, на територији Бачке, Баната и Барање 1669 милиона, у Босни и Херцеговини 512 милиона, у Хрватској и Славонији (са Сремом) 1949 милиона, у Словенији 603 милиона, на подручју Далмације 163 милиона и у Црној Гори шест милиона круна.¹⁶ Сви ови бројеви не морају да представљају тачно стање пошто је могуће да је пред жигосање дошло до прилива круна из других земаља и до неподношења постојећих круна на жигосање како би их било могуће користити у другим земљама.¹⁷ Већ у марту 1919. маркирање су извеле Чехословачка и Аустрија, а затим и други.

Савет министара Краљевине СХС је већ 1. фебруара 1919. године, на предлог министра финансија одлучио да Краљевина буде монетарна унија¹⁸ и то тако што ће њена валута бити динар, с тим што ће се круне заменити за динар на начин и по курсу који ће се касније одредити.¹⁹

Безброј печата и штампбиља, различитих форми и боја, чак и на страним језицима, који су ударани произвољно – било где на новчаници, комбиновани са нечитким потписима и бројевима, учинили су да се нострификација могла лако фалсификовати. Поред свих мера жигосања у промету су се и даље појављивале круне без жига. Тада је влада 7. но-

вембра 1919. одлучила да се изврши маркирање свих крунских апоена који се налазе у земљи, налепљивањем посебних маркица. Неопходна визуелна унификација постигнута је лепљењем контролних маркица, сличних поштанским, на исправно печатирани аустроугарске новчанице у апоенима од 10, 20, 50, 100 и 1000 круна. Новчанице од једне и две круне нису биле подложне маркирању. Маркирање су извршиле, у периоду од 26. новембра 1919. до 11. јануара 1920. локалне власти, порески уреди и финансијске институције, уз оверу печатом преко дела контролне маркице. Маркице су се лепиле на оној страни крунске новчанице на којој је текст на немачком језику.²⁰

Маркице које су лепљене на жигосане аустроугарске круне

Грађани су на маркирање поднели 5.686.606 аустроугарских круна. Од тог новца 20% је одмах задржано, наводно на име „принудног зајма“. Држави је био потребан приход у крунама ради плаћања на крунском подручју, а њега из редовних прихода није било довољно. То је била нека врста депозита који је требало да покрије мањак настао обновом земље.²¹ Уједно је представљало и дефлациону меру која је требало да смањи количину маркираних круна у оптицају и задржи их на броју који је евидентиран приликом њиховог жигосања.²² Задржавање ових 20% круна није било трајно. Влада се обавезала да ће их вратити, али је ово задржавање код многих у пречанским крајевима доживљено као конфискација. Масовна појава била је скидање жигова са новчаница прањем и њихова продаја у иностранство. Првобитно решење било је да се да рок од пет година и каматна стопа од 1%. Касније је мењано више пута, да би коначно Финансијским законом за 1929/30. годину било прописано да се признаницама могу плаћати пореске обавезе и финансијске казне.²³ Ово задржавање круна није било неправедно као што је изгледало.

Оно је представљало монетарни допринос крунског подручја покривању буџетског дефицита, а уједно је одвраћало прилив круна из иностранства.

Замена аустроугарске круне за динар Краљевине СХС

У Краљевини СХС, у периоду 1919–1920, седам врста новчаница Аустроугарске банке било је законско средство плаћања, од чега је 5 врста било пописано, жигосано и касније маркирано (10, 20, 50, 100 и 1000 круна), а две врсте само жигосане (једна и две круне).²⁴

Након дугих разматрања и преговора, влада је 13. јануара 1920. формално донела одлуке, које су потписали сви министри: да Народна банка издаје крунско-динарску новчаницу, која ће имати одштампане износе и у крунама и у динарима, а уз однос четири круне за један динар; да се аустроугарска круна и српски динар замењују за нову новчаницу *al pari*,²⁵ али круна за круну, а динар за динар; да у оптицају остају ситне крунске новчанице; да државне благајне рачунају и у крунама и у динарима; да крунско-динарска новчаница по замени постаје једино средство плаћања. Право на замену имало се само на маркиране круне. Оне су замењене раније нарученим новчаницама, које је Народна банка пустила у оптицај као своје, па је важила постојећа метална подлога.²⁶

На основу одлуке Министарског савета од 25. јануара 1920. и уговора о преображају банке, који је закључен између министра финансија Краљевине СХС и Привилеговане Народне банке Краљевине Србије, донет је 26. јануара 1920. *Закон о Народној банци Краљевине СХС*: „Привилегована Народна банка Краљевине Србије зваће се од сада Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и њен делокруг се проширује на целу Краљевину“.²⁷

Већ 1. фебруара 1919. Влада је донела одлуку да се што пре изда државни папирни новац који гласи на динаре и којим ће се заменити крунске новчанице по курсу који ће касније бити одређен.²⁸ Убрзо је уговорено штампање државних новчаница за 3,5 милијарди у Паризу, а потом у Прагу и Загребу. Међутим, посао штампања се отегао, а новац није стизао. То је правдано техничким разлозима, као што су заузетост париске штампарије, недоста-

так папира, боје и резервних делова. Новчанице су почеле да пристижу тек у лето али веома спорим темпом, што се развукло до краја године.²⁹

У пролеће 1919, Влада је организовала више конференција са привредницима како би их упознала са својим плановима и чула њихово мишљење. Истовремено су текли преговори са Управним одбором Народне банке о њеној трансформацији и о валутној реформи и договор је постигнут крајем јуна, па је припремљен и нацрт закона. Народна банка пристала је да поручене државне новчанице емитује као своје.³⁰

У поступку унификације новца Краљевине СХС, прво су у промет пуштени ситни апоени новца. Радило се о посуђеним предлошцима за новчанице од Француске банке, што је овде илустровано неким примерцима из Нумизматичке збирке папирног новца Музеја Војводине.

1/2 динар – 2 круне, 1. 2. 1919, Загреб
димензије: 80 x 50 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 5

1 динар – 4 круне, 1919, Париз
димензије: 108 x 77 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 4

5 динара – 20 круна, 1919, Париз
димензије: 100 x 64 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 6

10 динара – 40 круна, 1. 2. 1919, Праг
димензије: 142 x 73 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 32

Замена је започета 16. фебруара 1920, прво у Србији и Црној Гори, где круна није била законско средство плаћања, а затим другде, и требало је да буде завршена до 15. марта, али је продужавана до 3. јуна 1920. године. Ситне крунске новчанице замењене су од 16. маја до 4. јуна 1921. године, а у јесен исте године замењене су круне у делу Далмације. Током 1922. крунско-динарске новчанице су замењене новом динарском Народне банке Краљевине СХС, чиме је окончан поступак валутне реформе, а динар је од 1. јануара 1923. постао једино средство плаћања у земљи. Тиме је окончано мучно питање монетарног уређења земље.³¹

По свему судећи, замена аустроугарских круна није изазвала негативне економске и социјалне последице, како су критичари прогнозирали. По окончању замене дошло је и до јачања динара. Један француски франак на Београдској берзи просечно је вредео 3,1 динара у марту, да би пао на просечних 1,2 динара у јуну 1920. године.³²

У Музеју Војводине, у Нумизматичкој збирци папирног новца, чувају се жигосане и маркиране аустроугарске круне на којима се налазе различити печати и маркице. Већина печата је нечитка и тешко је дешифровати шта на њима пише и ко их

је издао. Овде су приказане неке од круна на којима су печати најчиткији и најбоље очувани. Они пружају информације о различитим местима где су круне жигосане, као и о различитим надлештвима која су вршила маркирање. Сачуване су круне са печатима из Сомбора, Новог Сада, Митровице, Осијека, Кучева, Сарајева, Руме, Загреба, Београда, Пљевља, Винковаца и других места. Круне су печатирани у војним надлештвима, финансијским управама, различитим банкама и штедионицама, царинским уредима и железничким управама.

1000 аустроугарских круна, 2. 1. 1902, Беч
димензије: 135 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 762

1000 аустроугарских круна, 2. 1. 1902, Беч
димензије: 135 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 763

1000 аустроугарских круна, 2. 1. 1902, Беч
димензије: 135 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 768

1000 аустроугарских круна, 2. 1. 1902, Беч
димензије: 135 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 791

10 аустроујарских круна, 2. 1. 1904, Беч
димензије: 135 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 623

10 аустроујарских круна, 2. 1. 1904, Беч
димензије: 135 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 627

10 аустроујарских круна, 2. 1. 1904, Беч
димензије: 135 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 638

100 аустроујарских круна, 2. 1. 1912, Беч
димензије: 163 x 108 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 722

100 аустроујарских круна, 2. 1. 1912, Беч
димензије: 163 x 108 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 749

100 аустроујарских круна, 2. 1. 1912, Беч
димензије: 163 x 108 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 753

20 аустроујарских круна, 2. 1. 1913, Беч
димензије: 150 x 90 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 665

20 аустроујарских круна, 2. 1. 1913, Беч
димензије: 150 x 90 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 669

20 аустроујарских круна, 2. 1. 1913, Беч
димензије: 150 x 90 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 685

20 аустроујарских круна, 2. 1. 1913, Беч
димензије: 150 x 90 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 701

50 аустроујарских круна, 2. 1. 1914, Беч
димензије: 160 x 100 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 711

50 аустроујарских круна, 2. 1. 1914, Беч
димензије: 160 x 100 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 716

10 аустроугарских круна, 2. 1. 1915, Беч
димензије: 150 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 160

10 аустроугарских круна, 2. 1. 1915, Беч
димензије: 150 x 80 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 499

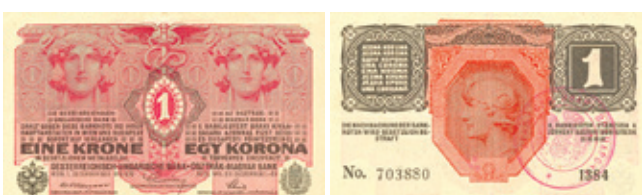
1 аустроугарска круна, 1. 12. 1916, Беч
димензије: 113 x 68 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 507

1 аустроугарска круна, 1. 12. 1916, Беч
димензије: 113 x 68 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 515

1 аустроугарска круна, 1. 12. 1916, Беч
димензије: 113 x 68 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 524

1 аустроугарска круна, 1. 12. 1916, Беч
димензије: 113 x 68 мм, Музеј Војводине, инв. бр. 535

НАПОМЕНЕ

- 1 <https://www.nbs.rs>
- 2 Види више у: Саша Илић, Соња Јерковић, Владимир Булајић, Ђорђе Вајферџи – визионар и ирејалац; лична и њословна илустрирована биографија (1850–1937), Београд 2010.
- 3 Саша Илић, Спашавање трезора Народне банке у Првом светском рату, *Архив – часопис Архива Југославије* 1, 2000, 65.
- 4 Др Лаза Пачу (1855–1915) чувени је лекар, политичар и министар финансија. Гимназију је завршио у Новом Саду, а медицинске студије започео је у Цириху, а наставио и завршио 1881. године у Берлину. Био је главни уредник месечног политичког часописа *Стржажа* (1878/79), коју су угарске власти забраниле. По завршетку студија у Београду постављен за општинског лекара, а потом и за шефа општинског санитета, да би се касније прихватио положаја управника државних монопола. Године 1904. постаје министар финансија Краљевине Србије, где се показује као велики зналац и где бива биран у три узастопна мандата. Десило се да је у одсуству премијера Николе Пашића, њему као заменику министра спољних послова, уручен аустријски ултиматум Србији 23. јула 1914. године. (Лидија Мустеданагић, *Terra museologica*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2018, 43, доступно на: https://www.muzejvojvodine.org.rs/images/pdf/elektronska_izdanja/lidija_mustedanagic_terra_museologica.pdf)
- 5 Саша Илић, нав. дело, 66.
- 6 *Narodna banka – 1884–1934*, Београд: Zavod za izradu novčanica – Торчидер, 1934, 92.
- 7 Верољуб Дугалић, *Народна банка 1884–1941*, Београд: Југословенски преглед, 1999, 110.
- 8 Boris N. Kršev, Javni dugovi i finansijske prilike u Srbiji do kraja Prvog svetskog rata (1878–1918), *Civitas – časopis za društvena istraživanja* 7, 2011, 145.
- 9 Boris N. Kršev, Monetarna politika i problem unifikacije novca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1923), *Civitas – časopis za društvena istraživanja* 3, 2012, 114.
- 10 Miodrag Ugričić, *Novčani sistem Jugoslavije*, Београд: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1967, 89–90.
- 11 Ljubomir St. Kosier, *Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1884–1924*, Zagreb: Tisak i kom. naklada hrv. štamparskog zavoda D.D. u Zagrebu, 1924, 239.
- 12 Boško Mijatović, Zamena austrijskih kruna za dinare 1920. godine, *Istorija 20. veka – časopis Instituta za savremenu istoriju CLDS* 1, Београд, 2014, 32.

- 13 Boris N. Kršev, нав. дело, 116.
- 14 Момчило Нинчић (Јагодина, 29. мај/10. јун 1876 – Лозана, 23. децембар 1949), политичар, правник, историчар, професор Велике школе (Београд), министар иностраних дела, финансија, правде и трговине. Завршио је основну школу у родном граду, а гимназију у Београду. Студирао је права и стекао докторат у Паризу 1899. Био је професор универзитета (од 1902), народни посланик (изабран 1912), а затим и министар финансија (у неколико наврата у периоду 1915–1919), грађевина, просвете, правде, трговине и индустрије и, најдуже, иностраних дела. Израдио је први буџет Краљевине СХС и спровео монетарну унификацију земље. У другој влади Стојана Протића је био министар правде, 1920. министар трговине. Од 1921. са малим прекидима био је министар иностраних дела, у ком својству је потписао низ важних међународних уговора и конвенција. На седници Друштва Народа 1926. изабран је за председника Скупа Народа. Од 1921. био је и директор часописа *Нови живот*. Изабран је за дописног члана Српске краљевске академије 16. фебруара 1937. године. Суђено му је 1946. у Београду и одузета му је част и достојанство. Умро је 23. децембра 1949. године у Лозани у емиграцији. Рехабилитован је одлуком Окружног суда у Београду 2006. године (<http://srpskaenciklopedija.org/>).
- 15 *Narodna banka – 1884–1934*, 141.
- 16 Исто, 140.
- 17 Велимир Бајкић, *Предстојећа новчана и банкарска реформа у Србији*, у Б. Мијатовић (прир.), *Српски економисти до 1914*, зборник текстова, Београд: Службени гласник, 2008, 103; Milorad Nedeljković, *Pred rešenje valutnog pitanja*, Hrvatski štamparski zavod d.d., Zagreb, 1919, 3.
- 18 Под монетарном унијом се подразумева јединствени валутни простор у коме постоји само једна валута која се користи у свим функцијама новца и само једна емисиона установа која води рачуна о тој валути – једна централна банка, независно од тога да ли тај простор обухвата једну или више држава.
- 19 Boris Begović, *Uspostavljanje monetarne unije, konferencija Sto godina od ujedinjenja – stvaranje države i prava*, Beograd, 26. i 27. novembar 2018, 19–20. Доступно на: https://www.researchgate.net/publication/331036262_Uspostavljanje_monetarne_unije (приступљено 5. 11. 2020).
- 20 Željko Stojanović, *Nacionalni katalog novčanica Srbije i Jugoslavije*, Beograd: Sanimex 2007, 69.
- 21 Миодраг Угричић наводи да је наведени „принудни зајам“ ликвидан тек 1928. године, односно након што је за десетак пута динар Краљевине СХС обезвређен (Miodrag Ugričić, *Novčani sistem Jugoslavije*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1967, 100).
- 22 Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb: Ekonomski pregled, 1958, 340–341.
- 23 Ivan Becić, *Finansijska politika Kraljevine SHS 1918–1923*, Beograd: Stubovi kulture, 2003, 135.
- 24 Јован Хаџи-Пешић, *Новац Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд: Народна банка Југославије, 1995, 27.
- 25 *Al pari* – једнакост номиналне и стварне вредности.
- 26 Boško Mijatović, нав. дело, 46–47.
- 27 Željko Stojanović, нав. дело, 79.
- 28 *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1938*, Београд: Министарство финансија, 1939, 216.
- 29 Boško Mijatović, нав. дело, 36.
- 30 Момчило Нинчић, *Наше валутно питање*, *Правда*, 30. новембар 1919, Београд, 1920, 30. Према: Boško Mijatović, *Zamena austrijskih kruna za dinare 1920. godine*, 1. deo, *Istorija 20. veka – časopis Instituta za savremenu istoriju CLDS 1*, Beograd 2014.
- 31 Boško Mijatović, нав. дело, 47–48.
- 32 *Narodna banka – 1884–1934*, 302.

ЛИТЕРАТУРА:

- Велимир Бајкић, *Предстојећа новчана и банкарска реформа у Србији*, у: Бошко Мијатовић (прир.), *Српски економисти до 1914*, зборник текстова, Београд: Службени гласник, 2008.
- Boris Begović, *Uspostavljanje monetarne unije, konferencija Sto godina od ujedinjenja – stvaranje države i prava*, Beograd, 26. i 27. novembar 2018, доступно на: https://www.researchgate.net/publication/331036262_Uspostavljanje_monetarne_unije
- Boris N. Kršev, *Javni dugovi i finansijske prilike u Srbiji do kraja Prvog svetskog rata (1878–1918)*, *Civitas – časopis za društvena istraživanja* 7, 2011.
- Boris N. Kršev, *Monetarna politika i problem unifikacije novca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1923)*, *Civitas – časopis za društvena istraživanja* 3, 2012.
- Boško Mijatović, *Zamena austrijskih kruna za dinare 1920. godine, Istorija 20. veka – časopis Instituta za savremenu istoriju CLDS 1*, 2014.
- Верољуб Дугалић, *Народна банка 1884–1941*, Београд: Југословенски преглед, 1999.

- Željko Stojanović, *Nacionalni katalog novčanica Srbije i Jugoslavije*, Sanimex, Beograd 2007.
- Ivan Becić, *Finansijska politika Kraljevine SHS 1918–1923*, Beograd: Stubovi kulture, 2003.
- Јован Хаџи-Пешић, *Новац Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд: Народна банка Југославије, 1995.
- Лидија Мустеданагић, *Terra museologica*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2018, доступно на: https://www.muzejvojvodine.org.rs/images/pdf/elektron-ska_izdanja/lidija_mustedanagic_terra_museologica.pdf
- Ljubomir St. Kosier, *Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1884–1924*, Zagreb: Tisak i kom. naklada hrv. štamparskog zavoda D.D. u Zagrebu, 1924.
- Miodrag Ugričić, *Novčani sistem Jugoslavije*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1967.
- Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb: Ekonomski pregled, 1958.
- Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1938, Београд: Министарство финансија, 1939.
- Момчило Нинчић, *Наше валутно питање, Правда*, 30. новембар 1919, Београд, 1920.
- Narodna banka – 1884–1934*, Beograd: Zavod za izradu novčanica – Topčider, 1934.
- Milorad Nedeljković, *Pred rešenje valutnog pitanja*, Hrvatski štamparski zavod d.d., Zagreb 1919.
- Саша Илић, *Спашавање трезора Народне банке у Првом светском рату, Архив – часопис Архива Југославије 1*, 2000.
- Саша Илић, Соња Јерковић, Владимир Булајић, *Ђорђе Вајферџић – визионар и његова лична и његова илустрована биографија (1850–1937)*, Београд: Народна банка Србије, 2010.
- <https://www.nbs.rs>
<http://srpskaenciklopedija.org/>

Mirjana Lakić, MSci, Museum of Vojvodina

MONETARY POLICY OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES AFTER THE END OF THE FIRST WORLD WAR – STAMPING AND MARKING OF THE AUSTROHUNGARIAN CROWNS

Summary

The First World War took many innocent lives and caused enormous material damage to Serbia. The newly formed state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, faced great problems and challenges. The state needed to be administratively and economically rebuilt. The big task was to solve monetary problems and unify money. At the time of the unification of the country, five different currencies were in circulation on its territory: the Serbian dinar, the Montenegrin perper, the Austro-Hungarian crown, the Bulgarian lev and the German mark. The first measure taken was the marking and stamping of the Austro-Hungarian crowns. The banknotes were verified by stamps affixed by civilian and military authorities, the Ministry of Finance, banks and others. The stamps differed in the inscription, style, colour, shape and place depending on where the stamp was applied, which led to easy forgery. As stamping did not solve the problem, the Austro-Hungarian crowns were marked by special stamps. On January 13th, 1920, the government formally made the following decisions: that the National Bank issue a crown-dinar banknote, which would have printed amounts in both crowns and dinars, with a ratio of 4 crowns to one dinar; to exchange the Austro-Hungarian crown and the Serbian dinar for a new banknote; that small crown banknotes remain in circulation; that the state treasuries calculate both and the crowns and the dinars; that the crown-dinar banknote becomes the only means of payment upon exchange. On January 1st, 1923, the dinar of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes became the official monetary unit of the new state, and thus the arduous process of unification of money was completed.

ДОБРОВОЉАЧКЕ КОЛОНИЈЕ ГЕНЕРАЛ ХАЏИЋ И ГЕНЕРАЛ РАДИВОЈЕВИЋЕВО

Аграрна реформа и колонизација у Краљевини СХС/Југославији 1918–1941.

Зоран Вељановић, Музеј Војводине

Апстракт: Аутор се бави питањем добровољачких колонија у војвођанским областима (Бачка, Банат, Барања и Срем) које су настале током аграрне реформе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији. Указује на моменте настанка добровољачких колонија у Бачкој, које су уз подршку државе оснивали добровољци из српске и црногорске војске у Великом рату. Оснивачи колонија (углавном досељеници из кршевитих крајева Херцеговине, Лике, Црне Горе, Босне, Далмације) су по својим жељама давали имена новоподигнутим насељима која су по важећој административној процедури озваничена правним актима – решењима. Током Другог светског рата и окупације, као и по ослобођењу у СФР Југославији услед ревизионизма, а потом „диктатуре пролетаријата“ готово већина колонија су преименоване. У времену стварања „новог човека и комунистичког друштва“ није било места за јунаке из минулих времена. Њих су заменили нови и подобни у идеолошкој матрици владајуће олигархије. Са падом комунизма отпочео је процес враћања првобитних имена некадашњим колонијама.

Кључне речи: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Краљевина Југославија, Војводина, Бачка, аграрна реформа, колонизација, добровољачке колоније, именовање колонија, Генерал Хаџић, Генерал Радивојевићево, народно градитељство, архивска грађа

На истеку прве ратне године, после епских победа у три крваве битке (Дрина, Цер и Колубара) током Великог рата, Влада Краљевине Србије је, на својој седници у Нишу децембра 1914. године, прокламовала ратне циљеве: да се ослободе и уједине у једну државу сви Срби, али и друга југословенска браћа, Хрвати и Словенци.¹ Потом, на острву Крфу Влада Краљевине Србије је, међу својим циљевима навела и стварање слободног сељачког поседа и донела одлуку да ће српске добровољце после рата наградити додељивањем обрадиве земље. После епске победе у Великом рату и ослобођења Србије и других јужнословенских земаља створено је 1. 12. 1918. Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. Краљевина Југославија).² Регент Александар Карађорђевић је 6. 1. 1919.³ објавио *Манифест* са програмом нове државе чији је један од основних задатака усмерен на довођење аграрних прилика у ред: „Нека сваки Србин, Хrvat и Словенац буде на својој земљи господар. У слободној држави Нашој може да буде и бит ће само

слободних власника земље“. А када се аграрна реформа оконча, земља ће бити само „Божија и њихова (*сељачка*, прим. аутора), као што је то одавно у Србији“.⁴

Аграрна реформа у Бачкој отпочела је крајем 1918,⁵ одмах по присаједињењу војвођанских области Краљевини Србији.⁶ „Прве кораке“ ка правичнијој расподели земљишних површина у Банату, Бачкој и Барањи отпочела је Народна управа за Банат, Бачку и Барању.⁷ Тада се кренуло са пописивањем земљишних парцела, велепоседа и становништва (беземљаша), које би било обухваћено овим процесом.⁸ Потом у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца послове аграрне реформе је преузело ресорно министарство и њени формирану уреди у Новом Саду и Суботици. Новосадски жупанијски уред спроводио је колонизацију у срезovima: новосадском, тителском, жабаљском, старобечејском, кулском, оџачком и паланачком, и у Новом Саду. Суботички жупанијски уред спроводио је колонизацију у срезovima: тополском, сенћанском,

сомборском и апатинском и у градовима Суботица и Сомбор. По оснивању Дунаске бановине уреди и њене комисије и чиновници су под њеном ингеренцијом, односно Пољопривредног одељења Банске управе, све до ликвидације аграрне реформе 1941. На основу Наредбе министра за аграрну реформу о привременом насељавању, аграрне власти су располагале дискреционим правом у одлучивању да ли је неки посед испод 1000 к. ј. погодан за колонизацију или не.

Аграрна реформа требало је да реши бројна аграрна и социјална питања кроз реформисање земљишних односа.⁹ Свакако да је најважнији био решавање статуса великог броја безземљаша и сиромашних сељака са недовољно земље да се прехране породица, којих је било нарочито много по Војводини (БББ).¹⁰ У ширем смислу размишљало се и о унапређивању привреде и бољег живота појединаца и целе земље уопште.¹¹ У оквиру аграрне реформе спроведена је и колонизација становништва из пасивних крајева у плодне пределе Војводине и Славоније. Такође је требало обухватити све или већину становништва које није имало земљишне површине или је имало недовољно да прехране своје породице. Њима је додељиван статус аграрних субјеката по разним основама, а на основу позитивних прописа. Било је више врсте насељеника: *добровољци* (ратни добровољци – колонисти и месни колонисти), за које је држава откупљивала земљу и додељивала без икакве накнаде; *ојшћии колониисти* – земљу су добијали од државе и отплаћивали је кредитима од банке; *ојшћаниии* – православни и католички Срби из Мађарске и Румуније; *месни аграрни инћересенћии* – сељаци без или са недовољно земље да прехране породице, добијали су мање земљишне парцеле које су отплаћивали на рате; *аућоколонисћии* – сељаци безземљаша који су самоиницијативно долазили на новоосноване колоније и добијали земљу, а отплаћивали су је кредитима од банке; *избећлице из Исћире или Мађарске* – који су били у прилици да расположиве земљишне парцеле откупе кредитима од банке.

Министарство за аграрну реформу наредило је уреду у Суботици да обезбеди мернике који ће измерити парцеле за колонисте.¹² Колонисти који су стизали из Лике, Херцеговине и „Старе Херцеговине“, Босне, Црне Горе, Србије, Далмације, населили су се на бившем поседу Беле Перцела (бачко-

тополски срез), Град Суботицу (Велики пашњак, Велики посед итд.), затим у Растини (Општина Станишић), на Равни и Шара пусти, и на поседима политичких општина: Чантавир, Бачка Топола, Сента, Мол, Стара Моравица, Бајша, Риђица, Фекетић, Стара Кањижа, Хоргош, Емушић.¹³ У извештајима Жупанијског аграрног уреда у Суботици, чији су референти обишли колоније у настајању током лета 1921. године, наведено је десетак колонија на којима су пристизали колонисти који су уведени у посед, подизали куће и почели рад на својим имањима.¹⁴ На територији која је била у надлежности Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду, колонисти су населили Жабал, Марија Мајур (Стари Кер) и Алпар Ирмово (Старе Шове), Темерин (бивши посед Петра Фернбаха), Кулу и Црвенку (бивши посед Ладислава Лелбаха, Петра Лелбаха).

У Бачкотополском срезу током аграрне реформе од почетка 20-их, па до почетка 30-их година,¹⁵ основано је 11 нових насеља – добровољачких колонија: Бачки Соколац, Генерал Радивојевићево (Нови Срб, Ново Село), Генерал Хаџићево, Карађорђево, Каркатур, Кочићево, Мали Београд, Његошево, Рогатица, Средњи Салаш и Томиславци. Насеља је оснивало и населило око 1800 породица из Херцеговине и Босне, Црне Горе, Лике, Србије и јужне Србије (ослобођени крајеви у балканским ратовима).¹⁶

Први колонисти у Бачкој, односно бачкотополском срезу, пристизали су већ током 1920, у знатно већем броју од 1921. и наредних година, а само насељавање одвијало се и у касним 30-им годинама, односно до пред почетак Априлског рата.¹⁷ У Бачкој их је основано 64, а у Војводини, у којој је током међуратног периода било око 140 – у Срему 24, Банату 42, Бачкој 64 и Барањи 10.¹⁸

У самом сутону аграрне реформе у Бачкој је укупно било 52.615 аграрних надељеника (100%). Њима је као аграрним субјектима подељено (надељено) 192.462 катастарских јутара и 973 хв земље. По добијеном статусу највише земљишних парцела надељено је месној аграрној сиротињи, што речито говори о праведности раздеобе. Дакле месних аграрних интересената (сиротиња без земље или са недовољно земље да се прехране породица) било је укупно 42.160 или 80,13%. Потом следе добровољаци (колонисти и месни) којих је

укупно било 6912 или 13,14%; и колонисти, оптан-ти, аутоколонисти, избеглице којих је укупно било надељеника 3543 или 6,73%.¹⁹

* * *

Добровољачке колоније које су се у току аграрне реформе и колонизације оснивале у војвођанским областима настале су на ненасељеном земљишту где су били пашњаци и обрадива земља. Тако су настале и добровољачке колоније Генерал Радивојевићево и Генерал Хаџић – на „голој ледини“ политичке општине Чантавир, на северу Бачке. Њихов настанак није се разликовао од настанка осталих колонија у Бачкој, Банату и Барањи. Најпре се, крајем 1918. и почетком 1919. године, извршио попис велепоседа и становништва које је сматрано потенцијалним субјектима аграрног надељивања ораница. Када се дошло до односа броја будућих надељаника земљишних ораница и количине земље за надељивање, приступило се доношењу законских аката о аграрној реформи и извршена је експропријација велепоседа. Са почетком прве етапе аграрне реформе (1919–1924), министар за аграрну реформу дао је наредбу аграрним уредима у Новом Саду и Суботици да на свим експроприсаним парцелама предвиђеним за насељавање отпочну оснивање колонија. Пре насељавања аграрни уреди су морали да сачине елаборате и да на лицу места спроведу расправу после које би Аграрној дирекцији предложили расправни документ на решење. Стога су технички елаборати које су жупанијски аграрни уреди били дужни да поднесу Министарству за аграрну реформу при оснивању нових насеља морали да садрже: 1. исказ координата, 2. нацрт ишчитавања и пољски преднацрти, 3. мапе, 4. записник честица, 5. записник рачунања површина и 6. алфabetски именик насељеника. Такав је био случај и у настанку добровољачких колонија које је требало да се оснују у политичкој општини Чантавир: Генерал Хаџић и Генерал Радивојевићево.²⁰

Дакле, по извршеној експропријацији земљишних парцела политичке општине Чантавир, изради елабората за будуће колоније и издавања решења, односно сагласности за оснивање колонија на п. о. Чантавир Министарства за аграрну реформу, Уред за аграрну реформу у Суботици послао

је мернике да изврше премер атара будућих колонија.²¹ После извршеног премера постављени су колчеви за обележавање атара и саме колоније. На простору будуће колоније најпре су извршили премер основне или главне улице коју су називали „Главна“ или „Добровољачка“. Она је била вододелница за остале улице које су је пресецале под правим углом или су биле паралелне са њом. На средини „Главне“ или „Добровољачке“ улице премеравали су се плачеви за школу, цркву и зграду друштвеног дома где би се окупљали житељи насеља. У завршној фази Прве етапе аграрне реформе почело је насељавање колониста и оптаната. Како су колонисти пристизали, долазили би најпре по решење у аграрни уред, а по добијеном решењу мерник их је уводио у посед који им је додељен. Као најважнији посао за колонисте је било да се засеју добијене површине и потом подигну куће на добијеним окућницама.²² Док нису изградили своје куће први насељеници су спавали у оближњим магацинима, економским зградама и објектима у којима су током рада на пољима боравили радници (бироши, слуге),²³ а које су остале од бивших велепоседа или код комшија на постојећим салашима.²⁴ Један број колониста је боравио под ведрим небом јер није желео да се удаљава од земље коју су обрађивали. Колонисти који нису имали потребна средства и пољопривредни алат за обраду надељене земље могли су је дати другоме на обраду у виду наполице, али не и у новчани закуп.²⁵ Већ наредних година, после обављене жетве почеле су да се и граде прве куће. Материјал за подизање кућа набављао се преко аграрних заједница (алат, ексери, резана грађа, штукатура, стакло за прозоре, цреп), а земља и глина су се копали у близини.²⁶ У изградњи кућа главни извођачи било је домаће становништво са суседних салаша или села и сви придошли житељи „на мобу“.²⁷ Отуда су прве куће на колонијама, у највећем броју личиле на равничарске куће мештана из околине и суседних села, у народу називане „набијаче“.²⁸ Грађене су на традиционални начин и од сиве земље и глине коју су колонисти звали „жута земља“ или „жутуља“,²⁹ а која се квасила и мешала са плевом и уситњеном сламом. Потом се изгажена смеша стављала међу дрвене оплате широке од 50 до 60 цм и у дужини странице зида, те се набијала широким дрвеним маљевима све до почетка крова. Плафон

су чиниле резане даске на које се одозго набацивала „жута земља“, а одоздо се причвршћивао штукатур (уплетена трска са жицом), на који се одоздо набацивала „сива земља“. Када је кућа набијена, односно када су сви зидови и даске постављени и учвршћени, правио би се кров од греда и дасака, „на две воде“. Покривао се трском или црепом. Забати су били од резане дрвене грађе на којима су се правили мали отвори ради проветравања тавана. Куће су обично имале једну до две собе са прозором (један или два) и кухињу у којој је била пећ на којој се кувало и која је загревала кућу. Ложила се слама и кукурузовина. Уз кућу је са једне стране накнадно прављена надстрешница (озидана или делимично озидана) у којој су били ходник и остава. Куће, односно зидови од набоја нису могли бити већи од 2,80 до 3 метара.³⁰

Добровољачке колоније Генерал Радивојевићево и Генерал Хаџић су настале током аграрне реформе у Краљевини СХС/Југославији на експроприсаном земљишту политичке општине Чантавир у Бачкотополском срезу, поред пута Чантавир–Суботица, односно поред пруге Нови Сад – Суботица.

Добровољачка колонија Генерал Хаџић или само Хаџићево је настала почетком 20-их година у првој етапи аграрне реформе. Атар новооснованог насеља простирао се на 2300 катастарских јутара, а у колонији 383 надељеника са признатим статусом аграрног субјекта подигнуло је 296 кућа, у којима је у последњој етапи аграрне реформе³¹ живело око 1500 душа, већином добровољачких породица Срба из Босне и Херцеговине, Лике, Црне Горе, и прекоморских земаља (Америке).³² Колонија Генерал Хаџић се развијала у сваком погледу и пред почетак Другог светског рата знатно се увећала. Деца су се школовала у месту, у прво време у приватним кућама, а када је подигнута школска зграда онда у њој. Захваљујући железничкој прузи и станици у месту, деца стасала за средње школе и факултете одлазила би ујутро у оближњу Бачку Тополу и Суботицу, а поподне се враћала. Основани су и спортски клубови и културна друштва где се неговала песма, игра и обичаји „из старог краја“. Са суседним добровољачким колонијама Генерал Радивојевићево, Карађорђево, Каркатур, Мишићево, Бајмочка Рата, Хајдук Вељко одржавали су се сусрети, дружења и такмичења. Већи део насељеника, радећи на својим имањима, економски

је ојачао и почео да зида нове куће од „черпића“³³ или да старе облаже печеном опеком. Такође, један број мештана је почео да зида нове куће од печене опеке.

Добровољачка колонија Генерал Радивојевићево или само Радивојевићево је, попут суседне колоније Генерал Хаџић и других колонија у Бачкој, настала почетком 20-их година у првој етапи аграрне реформе. Атар новооснованог насеља се простирао у почетку на 230 катастарских јутара (временом се повећао на преко 1000 јутара), док је на територији колоније подигнуто око 150 кућа у којима су у последњој етапи аграрне реформе живеле 164 већином добровољачке породице Срба из Босне и Херцеговине, Лике, Црне Горе, и прекоморских земаља (Америке) са око 905 душа.³⁴ И ова колонија је напредовала као и Хаџићево и пред почетак Другог светског рата знатно се увећала. Деца су се такође школовала по приватним кућама, док није изграђена школска зграда, а захваљујући путу који је пролазио кроз насеља, похађала би средње школе и факултете у Чантавиру, Бачкој Тополи и Суботици. Ницали су спортски клубови и културна друштва, а са суседним колонијама, пре свега са земљацима из колоније Генерал Хаџић, одржавали су се сусрети, дружења и такмичења. Већи део насељеника је на својим имањима економски ојачао и почео да зида нове куће од черпића или да старе облаже печеном опеком, док би један број мештана почео да зида нове куће од печене опеке. „За тих непуних двадесет година откако су прве породице доселиле и започеле овде свој нови живот, већина породица у начину производње, исхране и одевања већ се изједначила са породицама староседелца... Био је то задивљујући напредак у тако кратком временском периоду“.³⁵

Крајем 20-их и почетком 30-их година 20. века оснивачи новоподигнутих насеља по својој жељи дали су имена својим колонијама и своју жељу спровели кроз органе власти који су то и потврдили са одговарајућим решењима: Генерал Хаџић је добило име по решењу политичке општине Чантавир бр. 16/1930, а Генерал Радивојевићево бр. 121/1930, 1930. године. Како су се налазили у непосредној близини, њихови житељи, с обзиром на то да су потицали и доселили се из истих крајева, били су упућени једни на друге. Поред добровољаца, колониста и оптаната по парче обрадиве земље добијало би

и месно сиромашно становништво беземљаши, као и они са недовољно земље за прехранивање породице, а који су добили статус месних аграрних субјеката. Насељавање је трајало до пред почетак напада на Краљевину Југославију у Другом светском рату (Априлски рат 1941).

Са почетком Другог светског рата и мађарске окупације Бачке почело је страдање и пропадање добровољачких колонија Генерал Хаџић и Генерал Радивојевићево. Већ првог дана по уласку регуларне окупаторске војске почела су убијања колониста, која су вршена насумично или потказивањем домаћег мађарског становништва.

У окрутној денационализацији која је трајала током окупације (убиства, свакодневна пљачкања имовине и стоке, депортација, интернација, логорисање и нехумано опхођење према колонистичком живљу од стране окупаторске војске), на колонију Генерал Радивојевићево се по ослобођењу није вратило 144 душа.³⁶ Свакако да би број страдалог колонистичког живља са колоније Генерал Радивојевићево био већи да Српска православна црква, епархија Бачка, није спасавала колонисте из логора.³⁷

Убиства насељених добровољаца из колоније Генерал Хаџићево почела су већ 14. 4. 1941. године. Окупатори су и девастирали бројне објекте: надгробне споменике на месном православном гробљу су изломали, гробље преорали и поравнали, а уз помоћ домаћих сународника срушили тек изграђени Соколски дом.

* * *

Добровољачке колоније које су изграђене током аграрне реформе у војвођанским областима Баната, Бачке, Барање и Срема у Краљевини СХС/Југославији настале су на празном, ненасељеном земљишту које је пре насељавања коришћено као обрадиво земљиште или за испашу стоке у власништву велепоседика (град, политичка општина, црквени посед, задужбина, земљопоседник). Како пре оснивања ових колонија није било никаквих насеља тако нису ни постојала имена за њих, већ само топоними за пашњаке, пустаре и сл. Тек по насељавању и у току оснивања нових насеља – колонија, створила се потреба за њиховим именовањем,³⁸ и оне су се готово по правилу називале по бившем велепоседнику, некадашњем власнику

или по политичкој општини на чијој територији или близини су се налазиле.³⁹ Потом су називане универзално: „Добровољачка колонија“, „Добровољачка насеобина“, „Добровољачко село“, или „Ново село“.⁴⁰

Са почецима формирања аграрних заједница преко којих су колонисти насељеници-надељеници почели да набављају материјал за изградњу кућа, алате, семе за сетву, саднице воћа и друго, јавила се практична потреба да се колонијама дају посебна имена. Како колонистима није било позната законска процедура за давање имена насеља они су сами, по свом нахођењу, давали имена колонијама које су основали. Управо због тога што дата имена новооснованим колонијама нису прошла кроз званичне процедуре и институције власти, односно општинске органе власти на чијим територијама су настале, нису могла била ни званична.⁴¹ Колонисти, односно оснивачи насеља у избору назива новог станишта најчешће су се, поред универзалног назива „Добровољачка колонија“, „Добровољачка насеобина“, „Добровољачко село“, или „Ново село“,⁴² одлучивали за имена краја из којег су потицали или пак по именима команданата у чијим су се јединицама борили: Александрово (по краљу Александру), Војвода Бојовић, Војвода Степа, Војвода Мишић, Војвода Зимоњић, Путниково, Танкосићево, Недићево. Давана су и имена владара и чланова династије Карађорђевића: Александров гај (данас Купиник), Луг Краљевића Ђорђа (код Беле Цркве), Павлово (код Б. Тополе), Насеље Кнеза Павла (данас Липовик),⁴³ или значајних личности из српске историје: Карађорђево (по Карађорђу), Хајдук Вељко, Његушево, Кочићево, Бачки Косанчић, Светићево.⁴⁴

Због оваквог неинституционалног поступка догађало се да добровољачке колоније настале на различитим локацијама имају иста имена што је изазивало проблеме и неспоразуме код администрације у надлежном Министарству и Уреду за аграрну реформу у Новом Саду. Због истог имена које су имале највише забуна уносиле су добровољачке колоније назване по војводи Карађорђу: Карађорђево (две у Бачкој, једна у Банату) и добровољачке колоније назване по војводи Живојину Мишићу – Мишићево (три колоније у Бачкој – код Футога, Бечеја и Бајмока и једна у Банату, код Нове Црње). Испоставило се да су добровољачке колоније са

истим именом, а на различитим локацијама у Бачкој, уносиле забуну не само код тадашње администрације у Уредима за аграрну реформу у Новом Саду и Суботици, већ и педесетак и више година година касније код писаца историје.⁴⁵ Осим тога и сами колонисти, посебно они који су били избрани за сеоског кнеза или за представнике аграрних заједница, осетили су потребу за јединственим именом, па су убрзо додавали називу „Мали“⁴⁶ или „Нови“⁴⁷ што свакако није пуно допринело решавању насталог проблема.⁴⁸

Такво неформално шаренило почело је да се решава крајем 20-их година, у другој фази (1924–1931) и поготово у трећој фази аграрне реформе, током периода 1931–1941, када је централна администрација предвидела да се коначно регулишу аграрни односи и заврши аграрна реформа у Бачкој.⁴⁹ Такав је био случај и са две добровољачке колоније на северу Бачке које су носиле општа привремена имена „Добровољачко село“, „Ново село“, „Ново насеље“ „Колонија Жедник“: Генерал Хаџић и Генерал Радивојевићево које су оснивачи колонија назвали (а институције државе потврдиле) по својим командантима у Првој српској добровољачкој дивизији – генералу Стевану Хаџићу⁵⁰ и пуковнику Петру Радивојевићу⁵¹ са којима су ратовали на Добруци и Солунском фронту.

По решењу политичке општине Чантавир на чијем су се експроприсаном земљишту основале,⁵² ове две колоније су озваничиле имена свог новог завичаја. Са почетком Другог светског рата и окупације на тлу Краљевине Југославије почиње прво мењање имена добровољачких колонија. Преименовање и мењање имена добровољачких колонија у Бачкој и Барањи обављала су се у складу са генералном политиком мађарске окупаторске власти која је вршила институционалну денационализацију окупираног простора. Колонистичко становништво је било опљачкано и протерано са својих огњишта, депортовано, интернирано по логорима у Мађарској. У испражњена насеља, у куће које су изградили колонисти,⁵³ окупатор је населио своје становништво из североисточног дела мађарске – тзв. „Чангове“ (Секел-Мађаре). Одмах по протеривању добровољачког становништва окупациона власт је преименовала имена колонија: Генерал Хаџићево у Бачјозефалва (Vacs-

-Jozsefalva), а Генерал Радивојевићево у Иштенвар (Istenvara).

По свршетку рата и ослобођењу Југославије, нова власт је током војне управе поново променила називе колонистичких насеља на северу Бачке. Поништена су имена насеља које је наметнуо окупатор, али уместо враћања изворних (првобитних) имена која су колонијама наденули њихови оснивачи, нова власт је дала имена у складу са својом идеологијом и политиком у којој није било места за српске јунаке из минулих времена: Генерал Хаџићево, односно Бачјозефалва, названо је 1946. године Нови Жедник. Суседна добровољачка колонија Генерал Радивојевићево, Иштенвар у окупацији, названо је Вишњевац од 1947. године, па Вишњићево село 1950, а од 1955. године поново Вишњевац.⁵⁴ Имена колонистичких насеља више нису мењана, али после пада комунизма код потомака оснивача добровољачких колонија који су организовани у „Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца“, постоји иницијатива ка враћању изворних имена у некадашњим добровољачким насељима на северу Бачке.

* * *

Из приказане архивске грађе, односно документа, види се сегмент настанка имена поменуте две добровољачке колоније на северу Бачке. Захтеве оснивача насеља локална надлежна администрација је гледала да уважи и како није било законских препрека, донела је правоваљана решења којим су се озваничиле молбе подносиоца. По донетом решењу надлежног органа о имену новооснованих колонистичких насеља, оно се могло званично употребљавати у службеним актима и преписци. Истовремено могло се приступити и изради печата и штамбиља ради коришћења у административним пословима.

Међутим, називи ових новооснованих добровољачких колонија мењаће се још неколико пута, а промене су зависиле углавном од тренутних властодржаца, држава и званичних идеологија. За време Другог светског рата окупационе власти су затирале све што је настало у времену Краљевине СХС/Југославије и што није било у складу са њеном денационализационом управом.⁵⁵ После Другог светског рата и ослобођења у периоду ДФРЈ, односно ФНРЈ највећи део назива која је окупаторска

власт поменила враћен је у већини као у време пре окупације.⁵⁶ Једном броју насеља, односно добровољачким колонијама која су настала у периоду Краљевине СХС/Југославије, а која су имала српско обележје, као и оне које су на било који начин подсећале на време Краљевине Југославије или на значајне личности из тог времена, нарочито из династије Карађорђевића, била су давана имена из

новонастале комунистичке ере, или пак неутрална попут Велике ливаде и сл.⁵⁷ Последња промена назива добровољачких колонија у Војводини спроведена је по краху комунизма у источноевропским земљама и распаду СФРЈ, почетком 90-их, када су поједине сеоске месне заједнице, а некадашње добровољачке колоније, вратиле своја првобитна имена из времена оснивања.⁵⁸ Ево текста документа:

АРМИЈСКОМ ЂЕНЕРАЛУ У ПЕНЗИЈИ,

Господину
Радивојевићу Н.⁵⁹ Петру,

БЕОГРАД.

Господине Ђенерале !

Општинско претставништво у Чантавиру, на својој ванредној седници, одржаној дне 15. новембра 1930. год. Једногласно решило је:

Да се колонија у атару ове општине, на путу Чантавир–Суботица назове Вашим Славним именом.

Извештавајући Вас, господине Ђенерале, о предњем и прилажући оверен препис записника са те седнице, молите се, да жељи општинског претставништва изађете у сусрет и одлуку одобрите, те да благоизволите дати свој пристанак, да се колонија на путу Чантавир–Суботица, назове од сада „Генерал Радивојевићево“.

У име општинског претставништва, поглаварства и целокупног становништва како дотичне колоније, тако и саме општине Чантавира и моје, молим Вас, господине Ђенерале, да и овом приликом примите израз нашег највећег поштовања. –

14. фебруара 1931. год.

Чантавир.

Бележник,
(*нечийак њоийис*)

*ОПШТИНА ЧАНТАВИР
СРЕЗ БАЧКО ТОПОЛСКИ*
(*йечай*)

Извод

Из записник[а] редовн[е] (вандредне) седнице општ. Представништва од 15. новембра 1930.

Присутни:

Општински кнез Бакош Павле, као председник

Општ. Бележник Гојковић Ђена као перовођа.

Од ..... представника присутно је ..... и то: Тот-Баги Михајло, Црногорац Јован, Берењи Јосиф, Ласло Феликс, Вереб Лајош, Берењи Мартон, Фелди Михајло, Др. Бикар Милан, Андрић Милисав, Бујић Стеван, Башић Фрања, Баш Мирко, Бакош Антун, Бер Лајош, Видаковић Антун, Др. Галгови Арнолд, Кемивеш Матија, Лишчевић Антун, Молнар Антун, Ожвар Стеван, Палић Михајло, Скендеровић Сима, Др. Цихграф Јован, Шинковић Калман и Шијан Петар.

Пошто су представници прописано на 24 сата прије започете седнице сазвани и пошто се је довољан број представника сакупио, отвара председник седницу и затим се решавају следећи предмети:

Број: 121/930.

адм бр. 8104/930

Бележник чита акт среског начелства у Б. Тополи бр. 7297/930., којим се позива општина, да донесе дефинитивно решење о називима својих колонија. У акту среског начелства препоручује, да се колонија Жедник назове „Генерал Хаџићево“, а Добровољачко село „Генерал Радивојевићево“.

Општински бележник предлаже, да се Добровољачка колонија „Добровољачко село“ назове „Генерал Радивојевићево“ и констатује, да је са решењем општинског представништва бр. 16/930. колонија Жедник већ добила име „Генерал Хаџић“.

Р е ш е њ е.

Општинско представништво једногласно решава, да се колонија Добровољачко село назове „Генерал Радивојевићево“.

Изостављено за изостављање.

Како је дневни ред исцрпљен, претседник затвара седницу, а за оверовљење записника умољава Видаковића Антуна и Кемивеш Матију.

Д. г. г.

Гојковић Ђена, с. р.
бележник.

Бакош Паја, с. р.
поткнез.

Видаковић Антун, с. р.
Кемивеш Матија, с. р.
Оверовљачи.

За тачност извода јамчим,
Чантавир, 14. фебруара 1930.

ОПШТИНА ЧАНТАВИР
СРЕЗ БАЧКО ТОПОЛСКИ
(печат)

(печат)
бележник.

Закључак

Аграрна реформа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Краљевини Југославији одвијала се готово током целог њеног постојања (1918–1941). У војвођанским областима, односно у Бачкој, отпочела је са првим данима успостављања Народне управе за Банат, Бачку и Барању, чији су повереници и чиновници отпочели радње на утврђивању и пописивању велепоседа и становника са нимало земље или са недовољно земље да прехране породице.

Током аграрне реформе спроведена је колонијација добровољаца, општих колониста, оптаната

и избеглица из пасивних крајева новостворене краљевине (у највећем броју из Босне и Херцеговине, Лике, Баније, Кордуна, Далмације, Црне Горе, Боке Которске), као и унутрашња аутоколонијација месног становништва. Колонистичком становништву и оптантима давана је земља у власништво, а месним беземљашима је дата могућност да откупе парче земље. На тај начин у војвођанским областима створено је око 140 колонија – нових насеља (села), од тога у Бачкој 64. Временом се указала потреба за називом колоније. Отуда је колонистичко становништво, као и администрација која је спро-

водила аграрну реформу, давала имена колонијама. Државна администрација је у својим политичким општинама имала процедуру која је прописивала правила за давање имена новим насељима – колонијама. На молбу становништва одређене колоније политичкој општини на чијој се територији налазила, општинска власт је именовала комисију која је молбу разматрала и са својим мишљењем је прослеђивала среском начелству. Посао администрације је био у рукама општинског бележника, који је уз сагласност среског начелника и општинског представништва на посебној седници издавао решење са одобреним називом колоније.

Имена добровољачких колонија међутим нису била константа ни у бурним временима која су се мењала. Преименовање је било систематско и са снажним одликама реваншизма обојеног идеологијом тренутне власти. Први пут промена имена колонистичких насеља спроводила се у периоду окупације, када је вршена денационализација војвођанског простора и на место протераног досељавано мађарско становништво. Други пут измена назива спроводила се у послератном периоду, по ослобођењу и успостављању нове комунистичке власти, где су следбеници „диктатуре комунизма“ под плаштом „братства и јединства“ покушали да избришу све што је имало било какву везу са Краљевином СХС/Краљевином Југославијом. Циљ промена имена добровољачких насеља био је јасан отклон од свега што асоцира на период краљевине, династију и српство.

После пуних стотину година сведочимо о ревизији некадашњих имена тј. назива колонија. Потомци добровољаца из ослободилачких ратова Србије и Црне Горе, у својим насељима поново враћају имена која су свом новом завичају дали њихови преци. Започети процес не одвија се брзо и лако. Отпора има и тамо где се не очекује, а повезан је са многим моментима, од којих је одлучујући политичка воља. С обзиром на то да се до сада овим феноменом историографија није довољно бавила, кроз представљање примарне архивске грађе употпунили смо сазнања о две добровољачке колоније на северу Бачке у некадашњој политичкој општини Чантавир – Генерал Радивојевићево и Генерал Хаџић, о њиховом настанку и о њиховим именима.

Кућа у колонији Генерал Радивојевићево, она је обновљена али је сачуван првобитни изглед из времена настанка насеља (између 1921–30)

Кућа од иловаче са два прозора из колоније Генерал Радивојевићево

Кућа са три прозора из времена градње и у добром стању у колонији Генерал Радивојевићево

Два надгробна споменика на месном гробљу у Генерал Радивојевићевоу из времена оснивања колоније

Два надгробна споменика на месном гробљу у Генералу Хаџићу из времена оснивања колоније

Кућа из периода оснивања насеља Генерал Хаџић, са забатом од дасака

Прозор куће из периода оснивања насеља Генерал Хаџић

Капија куће из периода оснивања насеља Генерал Хаџић

Кућа, са два прозора према улици у насељу Генерал Хаџић

Кућа у насељу Генерал Хаџић

Кућа са задње стране у насељу Генерал Хаџић

Кућа са предње, уличне стране у насељу Генерал Хаџић

Кућа која је обновљена али је сачуван изглед колонистичких кућа из времена настанка насеља (1930–1940) у колонији Генерал Хаџић

(Фотографије: Зоран Вељановић, 2019–20)

НАПОМЕНЕ

- ¹ Влада Краљевине Србије „уверена у решеност целог српског народа да истраје у својој борби за одбрану свог светог огњишта и слободе“ сматра „као свој најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања, које је у тренуцима када је започето, постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца.“ (*Историја српског народа*, Београд 1983, 66; Милорад Екмечић, *Рајни циљеви Србије*, Београд 1972)
- ² Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, Београд 1989; Зоран Вељановић, *Југославија њојшеба или заблуда, Сиварање Краљевине СХС 1918*, Музеј Војводине, Нови Сад 2017.
- ³ „Дано у Нашем краљевском двору, у Нашој престолници Београду, 24. децембра 1918. године“. У *Манифесту* су исказани програмски задаци усмерени ка социјалним и друштвеним момен-тима. У нашем тексту дати су датуми по новом календару, дакле: 6. 1. 1919.
- ⁴ *Службене новине* од 28. 1. 1919; Фердо Шишић, *Документи о њојшанку Краљевине Срба, Хрвајта и Словенаца 1914–1919*, Загреб 1920, 298–300; Тоша Искруљев, *О Војводини и њеној колонизацији*, Нови Сад 1925, 15; Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918/1984, Збирка докумената*, Београд 1985, 136–136. Код Ф. Шишића, Б. Петрановића и М. Зечевића текст *Манифеста* је објављен у нешто другачијој верзији.
- ⁵ Аграрна реформа (и колонизација као њен део) у Краљевини СХС/Југославији покренула је највеће промене и померања у аграрно-поседовним односима између два светска рата. Отпочела је са првим данима уједињења па све до почетка Другог светског рата у Југославији (Априлски рат), дакле током 1918–1941. Видети: Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, Нови Сад 1968.
- ⁶ О присаједињењу Срема, Баната, Бачке, Барање Краљевини Србији видети у: Зоран Вељановић, Драго Његован, *Од сна до јаве – Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918*, Нови Сад 2020.
- ⁷ Славко Шећеров, *Социјално-економски односи у Бачкој њред извођењем аграрне реформе*, СКА, Споменик LХIХ, други разред 54, Београд 1929; *Зайисници њривремених орјана влајти у Новом Саду 1918–1919*. (прир. Љиљана Дожић), Музеј Војводине – Архив Војводине, Нови Сад 2018.
- ⁸ Исто. Народна управа за БББ је посао пописа велепоседа и беземљаша отпочела одмах по конституисању, дакле крајем 1918.
- ⁹ Мирослав Ерић, *Аграрна реформа у Југославији 1918–1941*, Сарајево 1958; Мијо Мирковић, *Економска историја Југославије*, Загреб 1958; Никола Гаћеша, *Радови из аграрне реформе и демографије*, Нови Сад 1995. Аутори су кроз анализу аграрне реформе у Краљевини СХС/Југославији указали на процес прерасподеле земљишних површина и њене резултате. Такође су указали и на њену недореченост, која ипак није умањила њен значај. Милорад Екмечић вели да је „аграрном реформом на национализованим имањима и слободним земљиштима Војводине, Косова и Метохије и Македоније ојачана природа српског друштва као заједнице малих парцелних сељака“ (*Дуго крећање између клања и орања, историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд 2010, 392).
- ¹⁰ Народна управа за БББ је посао пописа велепоседа и беземљаша брзо окончала и резултате „ставила на сто“ Министарства пољопривреде почетком 1919. године: у Бачкој, која је имала 12 срезова, била су 264 велепоседа предвиђена за експропријацију: 137 приватна лица – велепоседници, 80 поседа политичких општина, 17 црквених добара, 19 државних добара, осам заклада и три поседа урбаријалних заједница (укупно 366.683 катастарских јутара и 86 кв. хв.). Највећи велепоседник је била породица Дунђерски. Беземљаша је било укупно 57.631 (100%) од којих је највише било на северу Бачке: на територији Суботице 7972, Бачке Тополе 5548 и Сомбора 5750. Готово половина беземљаша није имала куће, а већина ни по једно грло стоке. Види: С. Шећеров, нав. дело, 118–132; Тоша Искруљев, *Војводина и њена колонизација*, Нови Сад 1925; Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–41*, 40–51.
- ¹¹ Аграрно питање није измишљотина регента Александра ни владе новостворене државе, већ потреба власти за решавањем социјалних и економских питања. „Решење аграрног питања није новог порекла. Овим питањем су се бавили већ и стари Римљани“. (Т. Искруљев, нав. дело, 13) Ови редови су зарад тенденциозних писања у комунистичкој, тзв. „Другој Југославији“ у којима је полазни и кључни став био гледиште КПЈ према аграрној реформи чија је основа марксистичко теоријско учење. Поједини „идеолошко свесни“ аутори опомињали су оне који нису били довољно марксистички јасни: „У методолошком смислу они

- с правом скрећу пажњу на недостатак темељних историјских анализа друштвених основа и токова у нашој прошлости, преко којих би се утемељио марксистички метод и историографија ослободила наслеђа грађанске позитивистичке школе.“ (Ранко Кончар, Неколико запажања о стању и тенденцијама у савременој југословенској историографији, *Pro memoria*, бр. 3, 1987, 1–3); Марксистички метод у југословенској историографији развио се из става КПЈ о аграрној реформи као великосрпској и буржоаској хегемонији. (Никола Гаћеша, КПЈ и аграрно питање у Југославији између два светска рата, с посебним освртом на Војводину, *Истраживања*, бр. 1, 1971, 11–27).
- ¹² Током аграрне реформе недостатак квалификованих инжењера – геодета или мерника, био је константан. Узрока је било више, а основни су чиниле људске жртве током минулог рата. Отуда су аграри уреди ангажовали Беле Русе који су у Бачкој чинили највећи број техничког особља за ту врсту послова. (Т. Искруљев, *О Војводини и њеној колонизацији*, 39).
- ¹³ Слободни краљевски градови и политичке општине у Бачкој су углавном имале велике поседе, па је сходно одредбама експропријације и над њиховим поседима извршена аграрна реформа. Највећи посед је имала Суботица – 33.042 кј. и 1173 кв. хв. (З. Вељановић, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, У: *Бачка кроз векове*, Зборник радова (ур. М. Матицки, В. Јовић), Београд 2014, 159).
- ¹⁴ У ствари, на наведеним политичким општинама су настале добровољачке колоније које су у почетку најпре називане по политичкој општини на чијој територији су настале, а потом општим именом „Ново село“ све док нису добиле своја званична имена. (Архив Војводине, фонд бр. 98 Жупанијског аграрног уреда Суботица, 1920, фацикла бр. 1850).
- ¹⁵ Насељавања на колонијама су отпочињала почетком лета, а завршавала се почетком јесени, дакле за време топлих дана и сувих путева којима су колонисти пристизали. Топли и суви дани били су погодни за подизање кућа „набијача“, рад на окућници и башти и свакако највећи посао – жетву.
- ¹⁶ Корнел Ђере и др., *Општина Бачка Тойола*, Нови Сад 1985, 188–223.
- ¹⁷ Машут Попивоца, *Каркашур на северу Бачке*, Бачка Топола 1988, 14–16.
- ¹⁸ Никола Гаћеша, Општа обележја аграрне реформе и колонизације у Војводини између два светска рата, *Југословенски историографски часопис*, бр. 3-4, 1973, 177. Гаћеша пише да је у Војводини, у коју не сврстава Барању, основано 130 колонија. Није нам познато зашто је изоставио Барању која је била у саставу Војводине од присаједињења 25. 11. 1918. и уједињења 1. 12. 1918. и током међуратног периода све до комунистичке или „Друге Југославије“ када је 1945. издвојена из Војводине, односно Србије и припојена Хрватској. (Видети: *Сјоменица ослобођења Војводине 1918*, Нови Сад 1929; *Војводина 1918–1938*, Нови Сад 1938; Тоша Искруљев, *Војводина и њена колонизација*, Нови Сад 1925, итд.).
- ¹⁹ Зоран Вељановић, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941. године*, У: *Бачка кроз векове*, 167.
- ²⁰ Уред за аграрну реформу у Суботици је размотрио предуслове, односно локацију за будућу колонију: површину и квалитет земљишта, удаљеност од политичке општине и најближег насеља, развијеност путне мреже или железничке пруге – њихово постајање и удаљеност итд. (З. Вељановић, *Добровољачке колоније у северној Бачкој (1918–1941)*, *Луча*, бр. 1, 2012, 79).
- ²¹ У току аграрне реформе мерника, односно инжењера и геодета није било довољно. Отуда су у Бачкој биле ангажоване избеглице из царске Русије тзв. Бели Руси, којих је у Краљевини СХС/Краљевини Југославији било у већем броју. (Т. Милитар, *О Војводини и њеној колонизацији*, 39)
- ²² Главни задатак код колониста на колонијама у настајању – обрађивање земље, подизање кућа и довођења породице, подстицала је држава преко аграрних заједница које су као сеоске задруге биле осниване на свакој колонији. Аграрне заједнице су насељеницима-колонистима давале погодности за набавку материјала за подизање кућа, набавку покућства, пољопривредних алата, семена за сетву и садница воћа на окућницама итд. (З. Вељановић, *Аграрна заједница добровољачке колоније Бајмочка Рата у 1938, 1939. и 1940. години*, *Годишњак Мајице дрежничке*, св. 9, 2015, 22–25)
- ²³ Економски објекти и магацини по пољима су били дугачки објекти прављени од земље набијањем, са земљаним подом и кровом од трске. Користили су се за смештај пољопривредних алата и колских запрега, радне стоке и коња (шталски објекти), летине и радника који су радили сезонске послове.

- ²⁴ М. Попивоца, *Каркайур на северу Бачке*, 16.
- ²⁵ *Наредба о привременом насељавању добровољаца*, од 27. 8. 1920. Међутим, ако наделеник није обрађивао земљу и тако је оставио, губио би право на њу и одузимана му је.
- ²⁶ Закон о оснивању аграрних заједница донет је 20. 5. 1922, са циљем да олакша положај насељеника. Члан аграрне заједнице могао је да постане сваки насељеник уколико је уплатио чланарину од 10 динара. (З. Вељановић, *Аграрна заједница добровољачке колоније Бајмочка Рајна*, 22–25).
- ²⁷ Домаћи мајстори (Буњевци, Срби или Мађари) који су ангажовани за подизање кућа на колонијама били су сељани из околине, искусни у прављењу кућа од глине тзв. „жуте земље“ (копала се на лицу места или околини), плевне и уситњене сламе, која се мешала са водом и газила ногама. (Драгољуб Драшко Капор, *Насељавање рајника на север Војводине и оснивање села Масарикова и Хајдукова од 1918 до 1935*, Суботица 2011, 17; Мила и Димитрије Бајалица, *Монографија села Вишњевац*, Суботица 1982, 26; Лазар Чуквас, *На јолој ледини*, *Монографија Бачкој Душанова*, Суботица 1987, 21; Душан Дејанац, *Подлокањ*, 1921–2016, Кикинда 2016, 12).
- ²⁸ Бранко Ђупурдија, *Стамбена аришектура салаша, мајура и њој привредних комбинација*, Београд 1990.
- ²⁹ Мила и Димитрије Бајалица, нав. дело, 26.
- ³⁰ Подизање кућа одвијало се на исти или сличан начин. Видети: Драгољуб Драшко Капор, нав. дело, 16; Мила и Димитрије Бајалица, нав. дело, 26; Лазар Чуквас, нав. дело, 20–22; Душан Дејанац, нав. дело, 12.
- ³¹ Аграрна реформа имала је три етапе: прва 1918–1921, друга 1922–1931. и трећа етапа 1932–1934.
- ³² Зоран Вељановић, *Настанак добровољачке колоније Генерал Хаџићево*, *Дани*, бр. 997, 2020, 22–23. После Другог светског рата у којем је један део убијен од окупатора, а потом целокупно становништво колоније било депотровано и интернирано, на колонију се вратила 761 душа. (Звонимир Голубовић, *Шарварска јоліојна 1941–1945*, Нови Сад 1995, 53, 259, 265, 267, 283–284, 308, 310, 311, 325, 345).
- ³³ Черпић или черпич, од турског *kerpiç* (*нејечена цијла*) правио се од иловаче и плевне која се умешана стављала у дрвене калупе правоугаоног облика, попут опеке. После сушења на сунцу и ветру, користио би се за изградњу кућа и економских објеката.
- ³⁴ Мила и Димитрије Бајалица, нав. дело, 22–34; Звонимир Голубовић, нав. дело, 264, 280, 308, 310, 311, 321–322, 345; *Дейоршација – Злочини окујайтора и њихових јомајача у Војводини*, 7. *јрујна масовних злочина*, (прир. Д. Његован), Нови Сад 2014, 107–108.
- ³⁵ М. и Д. Бајалица, нав. дело, 34.
- ³⁶ О овоме видети: Државни архив у Будимпешти, Фонд Председништва владе, Одељење народности и националних мањина 1941 – Р 18.308 – Проблеми мађарско-југословенских односа; Музеј Војводине, Нови Сад, Архивско одељење МК I 19873, Ф17/1-78; елаборат *Злочини окујайтора и њихових јомајача у Војводини 1941–1944*, књ. 1: *Бачка и Барања*, Нови Сад 1946. (елаборат је сачинила покрајинска комисија за утврђивање ратних злочина која је формирана одмах после ослобођења 1945, у којем су на основу сведочења преживелих интернираца и логораша детаљно описани логори на тлу окупиране Бачке и Барање, као и на тлу Мађарске; о окупаторској институционалној денационализацији Бачке видети и: Звонимир Голубовић, *Шарварска јоліојна – Пројеривање и лојорисање Срба Бачке и Барање 1941–1945*, Нови Сад 1995, 51, 263–265, 276–347).
- ³⁷ Зоран Вељановић, Драго Његован, *Сјасаване интернираца из мађарских лојора (лојори у Субојици) и ејиској Иринеј Тирић кроз архивску јраћу*, у: *Ејархија Бачка кроз векове*, Зборник радова (ур. Б. Миловац, П. Вајагић), Српска Православна црквена општина – Друштво наставника историје Бачке Паланке, Бачка Паланка 2018, 91–113.
- ³⁸ Потреба да се колонија већ на почетку оснивања назива по имену била је већа код администрације у политичким општинама на чијој територији су настајале колоније (као и у аграрним уредима у Суботици и Новом Саду која су издавала решења добровољцима и колонистима за насељавање), него код самих колониста.
- ³⁹ Отуда називи колонија у настанку: „Војнић колонија“ (код Зобнатице), „Талијаново“ (односно „Талијанов Мајур“), „Алпа Мајур“, „Марија Мајур“ (код Футога), „Хенрика Мајур“ (код Футога), „Кендер“ (пашњак) код Хоргоша, „Велики Јарош“ (код Б. Тополе), „Фекетић – Колонија“, „Колонија Чантавир“ итд. Видети: Милица Марковић, *Геојрафско-истјоријски именоване насеља Војводине*, Нови Сад 1966, 64, 74, 89; Зоран Вељановић, *Добровољачка колонија Мишићево 1918–1941*, *Прилој за истјорију добровољачких колонија у Војводини*,

- Нови Сад 2012, 70–71; Зоран Вељановић, 100 година од аграрне реформе и колонизације Војводине (БББ) – Настанак добровољачких колонија на северу Бачке, *Дани*, бр. 996, 2020, 23–24.
- ⁴⁰ Зоран Вељановић, нав. дело; М. Марковић, *Географско-историјски именованици...*, 56, 133–134, 152, 192. Универзална имена – „Добровољачка колонија“, „Добровољачка насеобина“, „Добровољачко село“, или „Ново село“, само су унела пометњу и забуну, јер се њиховим дуплирањем или триплирањем није могло знати где се колонија заправо налази.
- ⁴¹ З. Вељановић, нав. дело, 71. Да би добровољачка колонија озваничила име своје колоније морала је да покрене поступак код надлежне општине на чијој се територији налазила. То је значило да надлежни општински орган треба да изда решење које се верификује на општинској седници и у присуству за ту потребу именоване комисије, те након изгласавања изда пуноправно решење покретачу поступка, односно добровољачкој колонији. Тако би се испоштовала административна процедура, а име колоније било званично.
- ⁴² „Добровољачко село“ и „Ново село“ (називи већине колонија у настанку: Вишњевац, Бајмочка Рата, Фекегић, Војвода Бојовић итд.). Видети: Милица Марковић, нав. дело, 132–134, 152, 159.
- ⁴³ Милица Марковић, нав. дело, 106, 107, 150, 195.
- ⁴⁴ Милица Марковић, нав. дело, 95, 131, 134. и даље.
- ⁴⁵ Милица Марковић, нав. дело, 152, 159, итд. У нашим истраживањима аграрне реформе и колонизације уочили смо овај проблем и указали на њега. Види: З. Вељановић, *Добровољачка колонија Мишићево 1918–41*, 72; Милица Марковић, нав. дело, 87, 195.
- ⁴⁶ „Мали Београд“ (код Бачке Тополе). Милица Марковић, нав. дело, 111.
- ⁴⁷ „Нови Мајур“ (потоњи Ветерник код Новог Сада). Милица Марковић, нав. дело, 191.
- ⁴⁸ Милица Марковић, нав. дело, 129, 133–134.
- ⁴⁹ З. Вељановић, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–41...*, 149–172.
- ⁵⁰ Стеван Хаџић (Београд, 19. 2. 1868 – Београд 23. 4. 1931), командант Прве српске добровољачке дивизије, генерал српске војске и армијски генерал Краљевине СХС/Југославије, министар војске и морнарице у Краљевини СХС/Југославији. Више у: Војин Максимовић, *Прва српска добровољачка дивизија, Сјоменица 1916–1926*, Београд 1926; Миле Бјелајац, *Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2004.
- ⁵¹ Петар Радивојевић (Крушијево, Свилајнац, 4. 10. 1877 – Београд, 21. 10. 1961), командант Другог пука
- Прве српске добровољачке дивизије, пуковник српске војске, бригадни генерал у Краљевини СХС/Југославији. Више у: Милорад Радојичић, *Бесмртни райници ваљевској краја у райовима 1912–1918*, Ваљево 2014; Миле Бјелајац, нав. дело.
- ⁵² Историјски архив Суботица, Фонд 312, Општина Чантавир 1918–1941, предмет бр. 16/930 и бр. 121/930; Фонд 304, Општина Бачка Топола (1919–1941) 1913–1941.
- ⁵³ Окупаторска власт је по истеривању колониста из кућа, а пре доласка свог становништва, присилила домаће буњевачко становништво да испражњене куће окрече.
- ⁵⁴ М. Марковић, *Географско-историјски именованици...*, 132, 192.
- ⁵⁵ Мађарски окупатор је на запоседнутим подручјима Бачке (и Барање) дошао са политичком концепцијом: припајање окупиране територије својој држави, при чему настаје бројчана, економска и морално-политичка превласт Мађара. Стога је убијено око 3.500 људи, а протерано 56.000 лица од свих оних који су дошли у Бачку после 31. 10. 1918. године, док је укупним ратним дејствима становништво Бачке умањено за око 80.000 душа. У њихове куће уселило се око 20.000 лица из источне Мађарске, тзв. Чангови. Тако је извршен геноцид, денационализација и мењање етничке структуре Бачке и Барање (и Војводине) у којој су главне жртве били Срби колонисти – наредници у аграрној реформи и колонизацији 1918–1941. Присилно иселјавање и логорисање српског становништва из окупиране Бачке и Барање одвијало се по унапред припремљеним плановима, тј. студији сачињеној у Председништву мађарске владе 20. 3. 1941. године. (Државни архив у Будимпешти, Фонд Председништва владе, Одељење народности и националних мањина 1941 – Р 18.308 – Проблеми мађарско-југословенских односа; Музеј Војводине у Новом Саду, Архивско одељење МК I 19873, Ф17/1-78; *Злочини окупирајтора и њихових ђомајача у Војводини 1941–1944*, књ. 1: *Бачка и Барања*, Нови Сад 1946; Звонимир Голубовић, *Шарварска јоліоша, Проштеривање и логорисање Срба Бачке и Барање 1941–1945*, Нови Сад 1995).
- ⁵⁶ Милица Марковић, *Географско-историјски именованици...*, 132, 193. Према М. Марковић до сада познати називи за добровољачку колонију Генерал Хаџићево: Ново Село, Жедник 1935, Генерал Хаџићево 1938, Хаџићево 1941, *Vacs-Jozsefalva/Vacs-Jozsefalva*, Нови Жедник, од 1946. године, а до

сада познати називи за колонију Генерал Радивојевићево: Добровољачко село (од оснивања), Радивојевићево 1941, Istenvara (од 1941), Fogadjisten (вероватно од 1942), Вишњевац (од 1947), Вишњићево село (1950). По нашим истраживањима ова добровољачка колонија у најранијој фази настанка звала се: Добровољачко село, Нови Срб, Вишњићево село и Ђенерал Радивојевићево (од 1930–31). (Зоран Вељановић, *Добровољачка колонија Мишићево 1918–41*, 52; Добровољачке колоније у Северној Бачкој 1918–1941, *Луча*, 4, 2010, 70–72)

⁵⁷ По оснивању добровољачке колоније у средњем Банату, коју су населили добровољци инвалиди и њихове породице, дато је име по врховном команданту Српске војске у Првом светском рату, регенту и потоњем краљу Александру Карађорђевићу. Комунисти су овај назив села променили у Велике Ливаде. Почетком 90-их мештани, потомци солунских добровољаца, у спомен на краља Александра вратили су назив које су селу дали њихови преци: Александрово.

⁵⁸ Види: *Александрово у Банату* и др.

⁵⁹ Име оца генерала Радивојевића је Антоније, по занимању је био свештеник. Дакле творац текста је направио грешку у куцању на писаћој машини.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bajalica, Mila i Dimitrije, *Monografija sela Višnjevac*, Subotica: Minerva, 1982.
- Bjelajac, Mile S., *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. – studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije – Dobra, 2004.
- Вељановић, Зоран, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, У: *Бачка кроз векове – слојеве култура Бачке*, зборник радова (ур. Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Београд: Вукова задужбина, 2014.
- Вељановић, Зоран, Добровољачке колоније у северној Бачкој (1918–1941), *Луча*, бр. 1, 2012.
- Вељановић, Зоран, Аграрна заједница добровољачке колоније Бајмочка Рата у 1938, 1939. и 1940. години, *Годишњак Мајнице дрежничке*, св. 9, 2015.
- Вељановић, Зоран, Настанак добровољачке колоније Генерал Хаџићево, *Дани*, бр. 997, 2020.
- Вељановић, Зоран, *Добровољачка колонија Мишићево 1918–1941 – ирилози за историју добровољачких колонија у Војводини – архивска грађа и извори*, Нови Сад: Мало историјско друштво; Мишићево: Дом културе „Мишићево“, 2012.
- Вељановић, Зоран, 100 година од аграрне реформе и колонизације Војводине (БББ) – Настанак добровољачких колонија на северу Бачке, *Дани*, бр. 996, 2020.
- Вељановић, Зоран, *Југославија по потреба или заблуда – Стварање Краљевине СХС 1918*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2017.
- Вељановић, Зоран, Драго Његован, *Од сна до јаве – Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2020.
- Војводина 1918–1938*, књ. 1, Нови Сад: Одбор за прославу 20-огодишњице ослобођења и уједињења, [1938].
- Гаћеша, Никола, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, Нови Сад: Матица српска, 1968.
- Гаћеџа, Nikola, КРЈ и аграрно питање у Југославији између два свјетска рата, s posebnim osvrtom na Vojvodinu, *Istraživanja*, 1, (1971): 11–27.
- Гаћеша, Никола, Општа обележја аграрне реформе и колонизације у Војводини између два свјетска рата, *Југословенски историографски часопис*, бр. 3-4, 1973.
- Гаћеша, Никола, *Радови из аграрне историје и демографије*, Нови Сад: Матица српска, 1995.
- Голубовић, Звонимир, *Шарварска јолиота – иројеривање и лојорисање Срба Бачке и Барање – 1941–1945*, Нови Сад: Матица српска, 1995.
- Дејанац, Душан, *Подлокањ 1921–2016*, Кикинда 2017.
- Дожић, Љиљана (прир.), *Зайисници љивремених органа власћи у Новом Саду 1918–1919*, Нови Сад: Музеј Војводине – Архив Војводине, 2018.
- Ђере, Kornel, Pavle Tomić, Jožef Prač, *Opština Vačka Topola*, Novi Sad: Institut za geografiju PMF; Vačka Topola: „Monografija“, 1985.
- Екмечић, Милорад, *Рајни циљеви Србије*, Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, књ. 1, Београд: Просвета, 1989.
- Екмечић, Милорад, *Дуо кретање између клања и орања, историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд: Evro-Giunti, 2010.
- Ерић, Milivoje, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941 god.*, Sarajevo: „Veselin Masleša“, 1958.
- Искруљев, Тоша, *О Војводини и њеној колонизацији*, Бачко Петрово Село: Т. Искруљев, 1925.
- Историја српског народа*, књ. VI-1, Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
- Карађорђевић, Александар, „Манифест“, *Службене новине*, 28. 1. 1919.
- Капор, Драгољуб Драшко, *Насељавање рајника на север Војводине и оснивање села Масарикова и*

- Хајдукова – од 1918. до 1935. године, Суботица: Градска библиотека, 2011.
- Кончар, Ранко, Неколико запажања о стању и тенденцијама у савременој југословенској историографији, *Pro memoria : glasilo društvene organizacije "Monografija"*, бр. 3-5, 1987.
- Mirković, Mijo, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb: Informator, 1968.
- Његован, Драго (прир.), *Злочини окупајтора и њихових ђомајача у Војводини 1941–1944. VII брјуа масовних злочина – гејорјација*, Нови Сад: Прометеј – Мало историјско друштво, 2014.
- Његован, Драго, Зоран Вељановић, *Сјасаванье интјернираца из мађарских лојора (лојори у Суботјици) и ејиској Иринеј Тирић кроз архивску брђу*, у: Б. Миловац, П. Вајагић (ур.), *Ејархија Бачка кроз векове*, Зборник радова, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина – Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018.
- Petranović, Branko, Momčilo Zečević (прир.), *Jugoslavija: 1918–1984. – zbirka dokumenata*, Beograd: Rad, 1985.
- Попивода, Машут, *Каркајур на северу Бачке*, Бачка Топола: Центар за културу, образовање и информисање, 1988.
- Сјоменица ослобођења Војводине 1918*, Нови Сад: Штампариа Јовановић и Богданов, 1929.
- Ћурдија, Branko, *Stambena arhitektura subotičkih sela, majura i poljoprivrednih kuća – Panonska kuća*, Beograd: Odeljenje za etnologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1990.
- Ћуквас, Lazar, *Na goloj ledini – (monografija Bačkog Dušana)*, Subotica: Minerva, 1987.
- Marković, Milica, *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine – za period od 1853. godine do danas*, Novi Sad: Vojvođanski muzej, 1966.
- Максимовић, Војин, *Сјоменица Прве српске добровољачке дивизије – 1916–1926*, Београд: Просвета, 1926. ([б. м. : б. и.])
- Радојичић, Милорад, *Бесмртјни рајтници ваљевској краја у рајтовима 1912–1918. – вијезови Карађорђево звезде*, Ваљево: Међуопштински историјски архив, 2014.
- Саопшћења о злочинима окупајтора и њихових ђомајача у Војводини – 1941–1944*. Књ. 1, Бачка и Барања, Нови Сад: Покрајинска комисија за утврђивање злочина, 1946.
- Шећеров, Славко, *Социално-ајрарни односи у Бачкој – бред извођењем ајрарне реформе*, Београд [тј.] Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1929. ([б. м. : б. и.])
- Šišić, Ferdo (прир.), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – 1914–1919*, Zagreb: Matica hrvatska, 1920.

Извори:

- Историјски архив Суботица, Фонд 312, Општина Чантавир 1918–1941, предмет бр. 16/930 и бр. 121/930; Фонд 304, Општина Бачка Топола (1919–1941) 1913–1941.
- Архив Војводине, фонд бр. 98 Жупанијског аграрног уреда Суботица, 1920.
- Државни архив у Будимпешти, Фонд Председништва владе, Одељење народности и националних мањина 1941 – Р 18.308 – Проблеми мађарско-југословенских односа
- Музеј Војводине, Нови Сад, Архивско одељење МК I 19873, Ф17/1-78

Zoran Veljanović, Museum of Vojvodina

VOLUNTEER COLONIES GENERAL HADŽIĆ AND GENERAL RADIVOJEVIĆEVO – THE AGRARIAN REFORM AND THE COLONISATION IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES / THE KINGDOM YUGOSLAVIA 1918–1941

Summary

After the Great War in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and then the Kingdom of Yugoslavia (since 1929) the agrarian reform began. The new agrarian reform was aimed at a better division of land and the creation of a society of free agricultural producers. Measures of agricultural policy quickly changed both the agrarian relations and the ownership structure.

In the context of the agrarian reform, colonization of the Serbian population was carried out from passive to the fertile regions of the country, including Bačka, in Vojvodina, where there were created about sixty volunteer colonies. As a reward for participating in the recent war, the land was divided and then given to the volunteers with the status of combatant or non-combatant ones, who had formed volunteer colonies on the nationalized uninhabited land. In just a few years after the unification, the South Slav state had a better trade exchange and general economic growth than any other neighbouring country. Great contribution to the state was given exactly by the colonists who were settled in the nationalized estates and free land in Bačka, in Vojvodina, which only reinforced the character of Serbian society as a community of smallholder farmers.

The author answers the question about the volunteer colonies in Vojvodina districts (Banat, Bačka, Baranja and Srem) which were formed during the agrarian reform in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / the Kingdom Yugoslavia (1918–1941). The author also shows the moment of forming the volunteer colonies in Bačka. The colonies were formed by the volunteers from Serbian and Montenegrin military in the First World War and were supported by the government. The founders (mostly immigrants from Herzegovina, Lika, Montenegro and Bosnia) have given names to the newly built settlements which according to the valid administrative procedure were made official by legal acts. The names of colonies were renamed during the First World War and again after the liberation in SFR Yugoslavia, due to revisionism based on the dictatorship of the proletariat. In a communist era, there was no place for the heroes from past times. With the fall of communism some colonies regained their original names.

ОТВАРАЊЕ ПРВЕ АПОТЕКЕ У СОМБОРУ – КРОЗ ПРИЗМУ ОНДАШЊИХ ОПШТИХ ПРИЛИКА

Гордана Буловић, Музеј града Новог Сада

Апстракт: Развој здравствене културе на територији данашње Војводине био је условљен друштвеним, политичким, економским приликама у којима се ова територија нашла након одласка Турака крајем XVII века. Апотеке у Војводини, у савременом западном смислу речи, као самосталне, законом признате и стручно контролисане здравствене установе, почињу се отворати током XVIII века, као последица организовања здравствене службе Аустријске монархије. Када је 1749. године Сомбор уздигнут на степен слободног краљевског града, када су утихнула многа ратишта и када се становништво града у мирнодопско време знатно увећало, створени су услови за отварање прве сомборске апотеке апотекара Фердинанда Планка 1766. године под називом „Код златног лава“. О томе сведочанство даје необјављени и до сада неразматрани рукопис мр фарм. Ђорђа Антића.

Кључне речи: мр фарм. Ђорђе Антић, апотека, Градски архив/ Историјски архив Сомбор, архивска грађа

Током 50-их година XX века Фармацеутско друштво Војводине покренуло је иницијативу за писање историје фармације наших крајева. При одређивању подручја рада, прво су били усвојени принципи за истраживање и писање историје фармације.¹ Овој акцији придружили су се готово сви апотекари са територије Војводине и започели обимна и веома систематска истраживања о развоју апотекарства у својим местима. „Чујем на Скупштини фармацеута у Новом Саду да радите на Монографији фармације града Сомбора. То ме весели што сте одлучили да обрадите Сомбор. Штета што ми нисте раније јавили да сам из своје архиве прикупио исвесне податке, који би Вам могли бити од користи.“² Мр фарм. Ђорђе Антић³ је у Историјском архиву Сомбор истражио и сакупио архивску грађу о отварању прве две апотеке у Сомбору, те је на основу тога написао рад под називом *Отварање апотеке у Сомбору иледано кроз призму ондашњих опшћих прилика*. „Овај Ваш рад се одликује оригиналношћу, од велике је вредности и врло интересантан. Имате услове за научни рад, ваши радови треба и морају бити објављени.“⁴ Овај рад требало је да објави Фармацеутско друштво Војводине, потом Научно друштво за историју здравствене културе Југославије

– Секција за АП Војводину, да би тек 1972. године био објављен део текста под називом *Кад и како је оћворена прва апотека у Сомбору*, а 1973. године објављен је и други део под називом *Отварање друге апотеке у Сомбору*. У периоду од 60-их до 70-их година XX века, Антић је истражио и написао радове о отварању и остале четири сомборске апотеке. Овим је било заокружено систематско истраживање развоја апотекарства у Сомбору, као дела материјалне и духовне културе овог простора.

У Одељењу за историју фармације и здравствене културе Музеја града Новог Сада сачуван је интегрални Антићев рад под инв. бр. АМ 1995, пре-

Мр фарм. Ђорђе Антић

дат за штампу још марта 1955. године. Садржи 29 страна куцаног текста са седам прилога. Овај Антићев рад се презентује онако како га је он написао, али без дела о отварању друге сомборске апотеке, тако да је наведена коришћена архивска грађа /Гр. арх. бр./ саставни део текста. У фуснотама се налазе коментари приређивача.

Historia est magistra vitae

Почетак сваке научне мисли обично се тражи код античких народа Грка, Римљана, ређе се иде даље до Вавилонца или Кинеза. Грци и Римљани најподеснији су када се жели да се дође до разјашњења о некој истини јер они су подробно размишљали и о себи и о свачему и тако стварали закључке у виду изрека од којих су се многе све до данас одржале. Такву једну изреку створио је о прошлости мудрац и филозоф Цицерон када је рекао: *Historia est magistra vitae*. Ова сентенција постала је универзална и односи се на сваку делатност човека. И народ који жели да себе упозна, треба у првом реду да се упозна са својом историјом, онај народ који то не чини, тај не познаје своје врлине, а још мање може да познаје своје мане, те и несвесно пада у тешке грешке.

И ми апотекари, ако желимо да добијемо јасну и праву слику о апотекарству у садашњости а још више његову функцију у будућности ми се морамо осврнути на прошлост и размотрити споменике и документе заједно са осталим околностима ондашњег времена и уверити се да су једино ондашње опште прилике биле одлучујуће за стварање фармације. Исто као што вулкан који избије, избацујући из утробе земље лаву и стене, скривене вековима, те пружа могућност геолозима да испитају садржину дубоких слојева испод земљине коре, тако и архиве са својим многобројним документима пружају податке за општу историју човечанства, а наполе и за историју фармације. Ти поједини подаци су неопходно потребни, јер сваки од тих података и на први поглед незнатан, претставља то једно слово, да не рекнем, поглавље оне опште књиге о фармацији, која се сада ствара. Истина да су та слова широм поразбацана, али њих треба покупити, објавити и пружити онима који се залажу да створе ту општу слику фармације. Потребни су подаци већ и због тога што постанак апотекарства није уследио свугде у исто време и под истим околностима, нити се може замислити општа слика без историје фар-

мације појединих народа, а ова без историјата градова и места. Такав један сићушан податак, да рекнем слово јесте и историјат отварања апотека и у Сомбору, где су разни фактори одлучивали, међу којима најважнији беху политичка ситуација, економске прилике, а највише просвећеност појединаца, то ће рећи, начин њиховог живота.

Једино на основу тих фактора можемо дати најтачнији одговор на питање зашто је прва апотека у Сомбору основана тек године 1777, а друга 50 година доцније.⁵

Ако узмемо у обзир народну изреку „Свако зашто има своје зато“, онда у конкретном случају врло лако можемо да наслутимо који су то моменти који су кочили, односно потицали да се апотека, као самостална здравствена установа, отвори и у Сомбору. И баш на то „зашто“ желим да одговорим, одговорићу најтачније, ако изнесем што више аргумената по том питању. Може бити да ћу овом излагању бити мало опширнији али држим, да бих погрешно ако не бих изнео све оно што се односи и што иде у прилог чињенице. Ја сам свестан да ће ове опште прилике многим бити познате, али сам у исти мах уверен да ће бити доста колега који ће се овим користити.

Након изгнања Турака Сомбор је био војничко насеље и у току XVIII века Сомборци су највише проводили у ратовању по разним европским бојиштима проливајући крв за рачун аустријског двора. Сама та околност указује јасно на ондашњи степен просвећености и тиме и на начин живота особито на начин лечења оних који су остали код куће, а о чијем здравственом стању мало ко је водио рачуна. Народ је искоришћаван и нико се није бринуо да тај народ просвети. О социјалној заштити, о социјалном законодавству у прво време није било ни говора. Док су хигијенске прилике биле поражавајуће, народ је био препуштен самом себи, живећи како је умео, а лечио се како је знао. Та околност допринела је да је народ више страдавао, него што би иначе страдао да је био просвећен. Највише је косила куга, која је у више махова бивала немилосрдна. Овај „бич божији“ преносили су углавном за време мира разни трговци, Грци, Власи и Јевреји који су продавали вуну, памук, одело и.т.д. а за време рата бегунци. И у Сомбору је такав један трговац Грк донео заразу од које је скоро пола Сомбора страдало.⁶

Истина, аустријска влада чинила је све могуће како би спречила преношење заразе, али без

успеха. Прва наредба о сузбијању заразе била је „Pestordnung“ из године 1713. у којој беху наредбе за чиновнике и прописи за стражаре, а садржавала је строге казне за оне који тајно прелазе границу, особито за време трајања заразе. Године 1755. издан је „Normativum Sanitatis“, а већ године 1766. други.⁷ Најпрецизнији био је онај који је издан 1770. године по препоруци холандског лекара Ван Свитена⁸ који је у аустријску службу био примљен 1745. године на тражење царице Марије Терезије, да преуреди медицинску наставу на Бечком универзитету и реорганизује општу здравствену службу у аустријској држави.

Како је живео српски народ у оно доба, какве су му биле здравствене прилике, јасно сазнајемо из записа страних лекара који су у то време боравили у овим крајевима. Они нам дају слику која није баш много похвална, а односи се на све крајеве где су Срби живели. Према тим извештајима, иако су Срби били атлетски развијени, издржљиви, ипак су много страдавали и услед своје примитивности. Истина да је овом стању много допринело и поднебље у којем су живели. Овај крај нарочито је био неподношљив када би се речница Мостонга⁹ повукла у своје корито и оставиле за собом муљ и безброј мочвара.

Ваздух је био тада пун гњилих, нездравих гасова а ројеви комараца и мува, поред тога што су били неподношљиви, сејали су и заразу. Страдавао је наш народ и због тога што је живео по земунцимама и колибама без прозора. Куће су биле влажне, а ваздух у одаји непроветрен, препун кужних бацила. Ограде око куће нису имали, а ђубришта су се налазила у близини станова, те беху легла мува и заразе. Жалосна појава која се ни дандана није сасвим искоренила.

Поред нехигијенских склоништа и храна је била мршава и једнолика, услед чега је морталитет особито деце био превелик. Много се постило, скоро пола године се провело у строгом посту. Омрсити се био је грех, а прекршај строго кажњаван. Па и војници су се најстрожије придржавали поста и поред строгих наредаба од стране војне команде. Колика је строгост била међу њима види се из тога што су војници свог војводу убили само зато што је за време поста млеко угасио своју жеђ.

Одело, поготово мушко, израђивано је од јагњеће коже и ношено дуго, наслеђивано од оца или је добивано од мртвих. Често је продавано, па и крађено. И сасвим је разумљиво да се тиме ши-

рила зараза. На чистоћу није се много пазило. Према страним писцима жене држе своје тело врло чисто, но утолико мање мушкарци који се месец дана, па и дуже, не пресвлаче и у истом оделу спавају. Парадоксално звучи да су мртве прали, умивали и у чисто одело облачили, а живели су огрезли у нечистоћи. Само се тиме може протумачити и објаснити чињеница да је било много кожних болести, много краставих и шугавих. Та појава није ни дандана ретка.

Просвећеност уопште узев била је на врло ниском ступњу, пошто у народу осим самоуких попова и учитеља није било интелигенције која би га просвећивала. Свештенство је имало велику власт и силан уплив у народу, зато их је власт сваком згодом позивала у помоћ да утишавају народ и да га поучавају како да се брани од заразних болести.

Морамо истаћи да народ није много пазио на себе. Тако др Китл¹⁰ пише како су Срби неустрашиви, кужне своје љубили су и са њима у истој соби спавали и из истих судова јели и пили. Др Хас¹¹ наводи како су и у највећој невољи презирали људску помоћ, одбијајући енергично сваку лекарску помоћ, а поготово лека нису требали. Међу њима владало је сујеверје. Сујеверје српског народа спомиње и сам митрополит Стратимировић, када је 20. децембра 1795. године из Даља писао у Ириг свештеницима: „Но само непослушаније от сујеверства происходимо је, што онако неће да живе како им се заповједа“. У истој поруци каже: „Будући да болест куга не престаје, све се то приписује непослушанију народа ко заповједем от власти даваје мим и сујеверим тобоже народа обичајем“.

Исти писци даље наводе да је љубав родитељска и љубав међу мужем и женом била искрена и велика. Нису се растајали од својих болесних и кужних рођака. Мати је увек хтела сама да двоји своју болесну децу, отац је често са пушком у руци дочекивао лекара и чиновника и није дао да му се дете или жена носи у болницу. Жена се није дала раставити од болесног мужа. Људи су се крали ноћу кроз шуме и обилазили стражаре само да се састану са својим рођацима из другог места.

Ма колико да је ова врлина лепа и хвале достојна више је шкодила, јер су целе породице баш због тога за време заразе потпуно изчезавале. Ово самопрегоревање Срба тим је важније ако упоредимо поступак људи за време највеће заразе

у Европи По писању великог италијанског писца Ђовани Бокача, који у првој глави „Декамерона“ говори о страховитој епидемији црне куге, која је харала у XIV веку по Европи а нарочито по Италији. Из тих записа видимо да сусед није смео да подвори суседа, а рођаци нису један другог походили, страх је све толико обузео да је брат брата остављао, ујак нећака, сестра брата, а често и жена мужа, а што је најстрашније родитељи нису хтели подворити своју децу.

Ако све ово сумирамо лако ће се установити да су тескоба и нечистоћа по кућама, незнање и немар, прање и умивање мртваца, свечаности, погребни, даће, даровање и продавање старог одећа, крађа по пустим кућама, тајни састанци рођака из разних села, непослушност према властима и неповерење према лекару, сујеверје и веровање у судбину и.т.д. били главни узроци што се зараза тако брзо ширила и што је захтевала толике непотребне жртве. Узаман беше сва лукавост и опрезност људи с којом се човек служио, залуд је спречаван улаз са стране, залуд беше сваки савет; људи су се спашавали на свој начин а највише под утицајем сујеверја. Под оваквим и сличним околностима није чудо што у Сомбору није било апотеке, јер фармација као самостална професија редовно се појављује у друштву онда када економске и културне прилике достижу известан ниво, јер аптека иако је чисто здравствена установа ипак њено постојање и издржавање зависило је од броја потрошача. У то доба Сомборци још нису били на оном ступњу просвећености да би били свесни да је најправилније лечење лековима добивеним из апотеке. Они су се, у погледу лечења, још увек у недостатку довољног броја лекара обраћали углавном хирурзима, траварима и бајалицама.

Из овог кратког општег приказа ондашњих прилика можемо створити себи јасну слику под каквим жалосним здравственим околностима је живео наш народ до половине XVIII века. Али време чини своје. Оно глача, формира и преображава човека. У том правцу највише је дао XVIII век. Знамо да XVIII век у културној историји човечанства важи за век просвећеност и у то доба одбачене су верске заблуде и предања, напуштен сколастички метод умовања, а усвојен је као главни принцип посматрање. [...] Идеја просвећености прихваћена је од стране већине европских владара, а извођење ових реформи ослањало се баш на њихову апсолутну власт, и оно се назива

просвећеним апсолутизмом. У Аустрији је просвећени апсолутизам прихватила царица Марија Терезија, а још више проширио њен син Јосиф II.

Потстакнута државним потребама и идејама просвећеног апсолутизма Марија Терезија је извела у својој држави низ реформи. У врховној државној управи уведена је централизација за аустријске и царске земље, док је Мађарској и Хрватској остављена аутономија. А да би повећала државне приходе, наредила је да се уведе катастар. Разрезала је порез племству и свештенству, а смањила сељацима, отварања је многе школе и смањила утицај свештенства у њима. Поред свих тих реформи Марија Терезија је тежила за реорганизацијом здравствене службе, те је у ту сврху позвала истакнутог холандског лекара Ван Сивитена у циљу да преуреди медицинску наставу на Бечком универзитету, као и да спроведе реорганизацију здравствене службе у држави. Из тог доба, боље рећи од 1786. године, имамо мноштво докумената о развоју здравствене службе.

Лекар престаје да буде лекарем искључиво феудалних господара, он постаје лекар широк слојева грађанског сталежа задобивши знатан друштвени углед. Лекарски сталеж показао је напредак и у томе што се диференцирао и подвојио у лекарску и хируршку специјалност. Одвајање хирургије од медицине извела ја Аустрија 1786. године. Лекари, иако су познавали начела хируршке технике, нису узимали на себе ни најнезнатнији хируршки посао, па ни вршење инцизија, пуштање крви, превривања и.т.д. већ су све то остављали хирурзима, сматрајући по речима чувеног немачког лекара Фридриха Хофмана¹², да су сви ти послови „недостojни лекара“ и да за њихово извршење има доста бербера са положеним испитима. Није чудо што је онда народ више долазио у додир са хирурзима и у њих стекао веће поверење него у лекаре. То је био један од негативних успеха, јер је порастао број надрилекара, травара, бајалица и других шарлатана.

Међу реформама Марије Терезије видимо и реформе по којима је Марија Терезија дизала некоје вароши на степен слободних краљевских градова са знатним привилегијама, како би се омогућио напредак и на економском пољу и тиме поправило лоше финансијско стање у држави.

Међу политичким реформама царице Марије Терезије, а доцније и њеног сина цара Јосифа II, видимо да су услуге Срба граничара злоупотреб-

бљаване. Привилегије су се крњиле чим је опасност од навале Турака бар и привидно престајала.

Да би Марија Терезија придобила Мађаре за рат против Турака, она је на уштрб повластица Срба граничара на све могуће начине угађала Мађарима. Мађари су ову ситуацију искористили и међу осталим захтевали да се укине граница, а Срби да се укључе у Жупанију. Иако се ова промена није могла спровести без јачих трзавица, ипак су Мађари напоследку успели. Чим су се дочепали права, они су почели немилосрдно да спроводе своју политику.

Срби, као прекаљени борци, нису могли преко ноћи да постану мирни и послушни грађани и да се подвргну грађанакој дисциплини Жупаније. Многи су се зато вратили у Турску или се преселили у Срем, а знатан део иселио се у Русију где је основао Нову Србију.

Новонастала околност, на коју Аустрија није рачунала, недовољно је деловала на општу ствар. Да би поправила ситуацију, а да донекле угоди и Србима, Марија Терезија је на молбу заосталих Срба уздигла Сомбор 1749. године на степен слободног краљевског града.¹³ Тиме је привремено бар спасла Србе од јарма Жупаније.

Град Сомбор, као слободни краљевски град, према царској повељи уживао је безброј повластица и привилегија, међу којима према чл. 4 повеље и право отварања јавних апотека.

Да би надокнадила извесну пустош која је настала у Бачкој након исељавања Срба, Марија Терезија је одлучила да ово плодно подручје насели Немцима из Немачке.¹⁴ На колонизацију Немаца Марија Терезија се одлучила из два разлога: да прошара етничку слику овога краја, да међу Србе утка и Немце као верне извршиоце њене политике, јер није се могло дозволити да Срби и надаље остану господари овог земљишта, иако су српске мишице срушиле турску силу. А са друге стране да обезбеди радну снагу за пољопривреду у овом плодном подручју.

Како је дошло до отварања прве јавне апотеке у Сомбору и зашто тек тако доцкан, о томе немамо података иако је према чл. 4 повеље, град имао права да додељује дозволу за отварање грађанских апотека, почев већ од 1749. године. Ову загонетку можемо објаснити, иако не и са сигурношћу решити, ако узмемо у обзир ондашње опште прилике.

Међу околностима које су ишле у прилог отварања, без сумње је нагли пораст становништва

/13.360 становника/¹⁵ као и економски развој. Али су и политичке прилике играле важну улогу; и оне су диктирале потребу отварања једне јавне апотеке. А валда највише је допринела реорганизација здравствене, односно апотекарске службе *Normativum Sanitatis* из 1770. године, чији су прописи предвиђали отварање што више апотека. /Гр. арх. бр. 4/771/¹⁶

Постоји још један важан фактор који је можда био одлучујући, а то је колонизација Немаца у Бачкој, односно њихово неповољно здравствено стање. Наиме Сомбор је био зборно место за размештај колониста. Кроз њега су пролазили сви колонисти који су преваљивши велики тежак пут физички осетно ослабили, а доспевши у једно нездраво подручје, много побољевали и били приморани да траже лека.

У прилог отварања апотеке говори и један политички моменат а то је да се баш тада окончала огорчена борба која се водила између Баје, Бача и донекле Новог Сада, које ће место постати седиште Жупаније.¹⁷ Када је жупанијска власт 1776. године из руку црквених великодостојника /калочки архиепископи/¹⁸ прешла у световне руке, питање седишта Жупаније коначно је решено у корист Сомбора. Први цивилни Жупан гроф Хадик,¹⁹ футошки велепоседник, као вешт дипломата измирио је град Сомбор са жупанијом и указао пут напретку. Тим у вези пристизање странаца, поготово чиновника, бивало је све веће и потреба за једном јавном апотеком све се више наметала. Па и трговина је кренула напред, што сведочи да је већ 1778. године у Сомбору постојало Привилеговано удружење трговаца /*Coimmunitas Civim et Mercatorum Zomboriensum* 1778/.

Ипак поред свих тих аргумената који говоре изричито у прилог отварања апотеке, апотека ипак није отворена.

Истина први траг о оснивању, боље рећи о покушају отварања апотеке у Сомбору, налазимо у 3. тачки записника седнице магистрата одржане 3. јула 1764. године, где се извештава Сенат да поменути извештава апотекар /*Certus Apotecarius*/ из Пожуна тражи од Градског одбора да му град изда у закуп апотеку /вероватно само право отварања апотеке/ на 3 године. За закупнину нуди прве године 30 форината, друге 40, а треће године 30 форината. Пошто име апотекара у овом извештају није споменуто или није наведено, вероватно да је по том питању било већ претходно говора, али трага нисам могао наћи.

Како је град решио ову понуду, не знамо. По свој прилици је молбу одбио, јер се апотека није отворила. Вероватно није био вољан да апотекару уреди апотеку, па је да у закуп. Свакако да је финансијско стање града била она кочница која није дозвољавала да се у Сомбору отвори апотека. Знамо да је град Сомбора грцао у финансијским дуговима /имао је 150.000 рајнских форината дуга/. Из тог разлога град није био у стању да удовољи чак ни својим редовним дужностима и обавезама, а камоли да је могао да помишља на какве друге инвестиције.

Записник који се односи на отварање прве апотеке, налази се у градској архиви и гласи: „Будући да на подручју града Сомбора нема апотеке то се за градског апотекара узима Антон Ретич (Anton Rettich), апотекар из Баје коме Градска општина ставља на расположење 360 форината да из те своте прибави потребан прибор.“

То је једини ослонац који баца светлост на отварање прве апотеке у Сомбору, јер ни пре ни после немамо никаквих других момената па чак немамо ни извештаја апотекара Ретича, о извршеном задатку. Једино смо у могућности да констатујемо да је прва апотека у Сомбору предвиђена да буде Градска апотека. Али она то није постала јер у извештају о прегледу апотеке, који је одржан 18. и 19. октобра 1786. године, видимо да је сопственик апотеке Игњат Билег (Ignac Billegh). Он је исту и инсталирао 1777. године.

Ови подаци и ако се темеље на основу архивских докумената нису јасни, јер из једног прилога број 13/772. године видимо да у Сомбору има 4 хирурга, 8 бабица и да је апотекар Фердинанд Планк преминуо и његово место је упражњено. Овај извештај је толико јасан да не можемо сумњати да је у Сомбору већ 1772. године постојала апотека коју је водио апотекар Планк према томе морамо прихватити и као факат да је у Сомбору постојала апотека и већ 1764. године, коју је безимени апотекар из Пожуна тражио од Магистрата да је узме под закуп, ко је водио ту апотеку не знамо. Али у том погледу нам даје неког ослонаца пуномоћ и упутство /Гр. арх. бр. 224/766/ да хирург Норбертус Бонђели поред своје дужности може справљати и у изузетним хитним случајевима издавати лекове /вероватно у привременом отсуству апотекара/.

Међу даљим документима по овом питању наилазимо и на купопродајни уговор /контракт Гр. арх. бр. 185/772/ по коме хирург Бонђели ку-

Зграда у којој се налазила Прва апотека у Сомбору

пује апотеку од удовице апотекара Планка. Интересантно је да је на овом контракту потписан поред Бонђелиа и апотекар Палковиц. Можемо даље констатовати /што није од Бог зна каквог значаја/ да Бонђели није тачно удовољавао плаћању, али је на концу ипак постао власник апотеке и према ранијем упутству и одобрењу вероватно да је и водио.

Када је апотекар Планк дошао у Сомбор и да ли је он онај безимени из Пожуна који је тражио од магистрата апотеку под закуп за сада није нам могуће установити.

У то доба се у Сомбору налазио и апотекар Лаурентије Куропатински чији се потпис налази на једној спецификацији издатих лекова из сомборске апотеке /Гр. арх. бр. 204/775/

Сви ови моменти потврђују да је у Сомбору постојала апотека пре 1777. године.

У каквом својству су били апотекари Палковиц и Куропатински није нам познато.

Иако се према поменутиим документима не може за сада тачно установити од када постоји апотека у Сомбору морамо прихватити да је апотека у Сомбору већ постојала 1764 године и тај датум за сада прихватити за отварање Прве апотеке.²⁰

Према томе, Игњат Билег је постао први апотекар у Сомбору са свим привилегијама којима је у оно време располагао сваки сопственик апотеке. Те су се привилегије звале „Privilegia indulta“, а гласиле су обично на вечита времена. Издавали су их у прво време искључиво владари и црквени високодостојници а доцније и слободни краљевски градови на основу привилегија којима су располагали.

Њихова садржина је веома интересантна и гласи:

1. Апотекари уживају изузетан положај и према томе и особит углед, на основу сасвим јединственог положаја апотекаревог који држи у рукама живот болесника.
2. Апотеке не могу бити ни под којим условима ни слободне трговине, ни обрти.
3. Да се апотекару даде накнада за сву ону одговорност коју има према становништву и оштећу за све дужности и за ограничење његове слободе. Он је био везан и спутаваан му је не само његов пословни хоризонт него и његова лична слобода. Наиме, он мора да издаје лекове у свако доба дана и ноћи, он мора да издаје лекове по одређеној цени и онда када су у свим слободним трговинама цене знатно порасле.

Те привилегије су биле увек наследне, а када су установљене грунтовнице, то право апотекара заводио се у грунтовне књиге као и сви остали непокретни поседи.

Ово право названо је доцније „реалним правом“. Санкционисано је Уредбом министарства унутрашњих послова број 57348 из 1883. године према којој се реалним правом сматрају само оне апотеке које су отворене пре 1851. године.²¹

Како и на који је начин Билег дошао до апотеке, још исте године када је, од стране Магистрата поверено апотекару Ретигу из Баје да на рачун града прибави прибор за једну апотеку и вероватно да је и отвори, немамо података. Не знам да ли би протокол из 1779. године могао дати каквог разјашњења, али тај протокол је забачен и за сада и до сада још није пронађен. Све дотле морамо се задовољити претпоставкама. Апотекар Билег, вероватно имућан човек, или је надокнадио граду утрошену своту од 300 форината, уколико је апотекар Ретич набавио прибор, или се сам понудио да ће отворити о свом трошку апотеку још пре но што је апотекар Ретич отпочео са набављењем прибора.

Било како било прва апотека у Сомбору отворена је 1777. године, онда када су економске и културне прилике у Сомбору достигле онај степен развика да се потреба за отварањем апотеке као самосталне професије могла појавити и одржати.

Прегледавши документе који се односе на отварање прве апотеке у Сомбору, а до којих сам дошао у Градској архиви и обрадио их, најва-

жнији је Правилник здравствене службе *Normativum Sanitatis*.

Из правилника издвајани су важнији пасуси и путем окружница достављани су сл.кр.градовима на извршење. Пошто су ове наредбе од општег интереса и дају слику ондашње апотекарске службе, ја ћу их навести.

Прво што је уследило године 1779. приспела је у град и такса које се апотекар морао најстрожије придржавати, а цену утрошених медикамената морао стављати видно и читко на рецепту.

Прва окружница број 17984 говори о неправилном прегледању апотека. По том питању се наређује:

1. Да лекари обичавају примати богате поклоне од апотекара, поготово приликом Нове године, како у скупоченим утензилијама,²² тако и у другим предметима и зато:
2. Крајња је потреба да лекари положи заклетву о строго обављеном годишњем прегледу апотека, и напоследку
3. Без обзира на то што су лекари плаћени зато да оскудном и сиромашном народу бесплатно помажу, ипак они, спречени бригом и прегледом богатијих, сиромашнији народ, који тражи њихову помоћ, или површно прегледају или упућују на друге мање заузете лекаре.

Због тога се саопштава Магистрату ова краљевска намесничка наредба: Да пошаље одговарајући, стварни /adequatan/ извештај како по овим трима тачкама тако и о томе да ли његов плаћени лекар удовољава својој дужности и према оскуднима.

У вези са овом наредбом дошла је окружница број 7995/786 од 21. фебруара која гласи:

„Да би се у будуће све грешке и преваре апотекара онемогућиле њено величанство је наредило:

1. Да се на Универзитету не штеди са трошковима како би апотекари стекли што више стручног знања.
2. Оним апотекарима који се не могу преко целе године задржавати на Универзитету, него желе да слушају само приватне колегије у које је приступ само у летње доба слободан, тим апотекарима треба омогућити приступ у ботаничку башту града Пеште, како би своје ботаничко знање употпунили.
3. Не сме да важи она купопродаја апотеке, чији купац нема сведочанство о положеном испиту

за апотекара. Још мање може бити од власти постављен такав апотекар за принципала /шефа/ једне апотеке, или примљен од једне удовице за провизора, ако не располаже са стручном спремом.

4. Извештај о прегледу апотека треба да буду опширни према приложеном формулару, којем треба додати и једно пропратно писмо од месних власти написано по диктату на лицу места, али преглед не сме бити обављен од стране једног таквог лекара, који нема стручног знања из ботанике.
5. Све хемијске анализе треба обављати у присуству помоћника, а ако се такав у апотеци не налази, онда, ако је то могуће, ако се у месту налази медикус, онда у његовом присуству.
6. За учињене грешке и преваре апотекара, поред оних новчаних казни које су предвиђене здравственим Правилником 1770. године, треба посебно наградити оне пријављиваче који такве недостатке открију, а висина награде треба да зависи од важности откривене грешке. Пошто се пак дешава да се апотекари сложе у томе да такве денунцијанте нигде не приме више у службу, треба обезбедити да им име остане у тајности, а уколико би потребно било суочење да би се њихова тврдња доказала, а у случају да су дотични због тога од окривљеног апотекара отпуштени, без даљњег морају бити натраг примљени у службу, и уопште ни један апотекар не може бити овлаштен да таквог човека због поменуте денунцијације искључи.
7. Приморавати треба апотекаре да се тачније придржавају важеће таксе из 1779. године, а на рецепт да ставе цену лека.
8. Приликом званичних прегледа апотека нарочиту пажњу обратити и испитати /баждарити/ тегове бечког система.
9. Чим би се открила и утврдила и најмања превара, застрашујућег примера ради, треба настојати да се таква апотека затвори.
10. Оним апотекарским помоћницима пак, који положе прописане испите, а обавезу се да ће публику исправним лековима и уз прописну таксу послуживати, треба без икаквог ограничења и отежавања дозволити отварање сопствене апотеке.
11. Обуставља се и забрањује се уобичајено давање поклона лекарима приликом Нове године, те према томе и давалац и прималац подлежу осетном кажњавању.

Како би ово највише наређење дошло до сазнања сваком кога се то тиче, то Градска власт има следеће да изврши:

- a) да се Правилник тачку по тачку стави позванима до знања.
  - b) да се Правилник широкој јавности објави на све могуће начине.
  - c) да се Правилник достави у званичном пропису жупанијском физику, чија је дужност да се стара о извршењу истога, и напослетку,
  - d) да се Правилник стави на увид на свим јавним зградама и местима.
- У Будиму, 21. фебруара 1785. године“
/Гр. арх. бр. 106/786/

Град је у прилогу поменуте окружнице добио и норму како и на који начин да се врше прегледи апотека и како да се и стављају извештаји о прегледу. /Гр. арх. бр. 505/786/.

Пре тог прописа извештаји о прегледу апотека били су врло кратки. Такав извештај о прегледу апотеке у Сомбору истављен је 15. децембра 1785. године /Гр. арх. бр. 52/785/ и гласи:

„Материје, како оне једноставне тако и оне сложене, испитане су и нађене су без мане. Преглед је лично обавио и лекове темељно испитао дана 15. децембра 1785. године Мартин-Петар Крал, доктор чисте медицине и лекар града Сомбора.

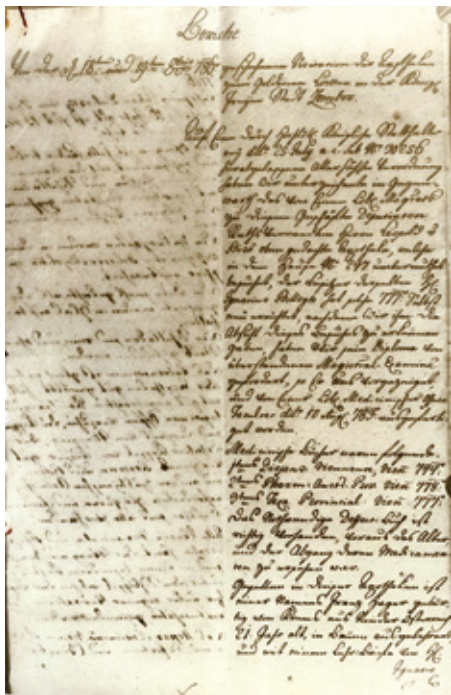
У вези са претстојећим одашиљањем извештаја о прегледу апотека окружницом број 22192 наређује се овом Градском магистрату да упути свога градског лекара коме је дужност да прегледа све апотеке на своме подручју, да сада све извештаје о прегледима апотека обавља увек према приложеном пропису, и да их шаље заједно са осталим годишњим и здравственим извештајима. /Гр. арх. бр. 285/786/.

У духу окружнице број 22192 обављен је први преглед апотеке у Сомбору о којем извештај гласи:

„Извештај

о прегледу апотеке „К Златном лаву“ у слободном краљевском граду Сомбору одржаног 18. и 19. октобра 1786. године.

Сходно Наредби издатог 25. јануара под бројем 30256 од стране Градског магистрата, ми потписани у пратњи Леополда Бизоа, делегираног од стране магистрата, неочекивано смо посетили апотеку која се налази у кући број 247, чији је власник апотекар Игњат Билег, који ју је као нову и

Извештај о прегледу апотеке 1786, прва страна

основао 1777. године. Саопштивши сврху наше посете, затражили смо његову диплому о положеном испиту магистра фармације. Сведоцбу је оставио будимпештански Медицински факултет 10. августа 1783 године.

У апотеци се налазе следеће књиге:

1. Dispensatorium Viennense, Wien 1744.
2. Pharmacopoea Austriaco Provincialis, Wien 1778.
3. Taxa provincialis, Wien 1777.

Предвиђена књига дефеката постоји из које се могло закључити и установити издавање лекова, као и начин и време израде лекова.

Помоћник у апотеци је Фрања Хегер, родом из Кремса, Доња Аустрија, стар 21 годину, апсолвирао у Брну. Сведочанство је издато 21. јула 1786. године од стране апотекара г. Игњата Бема.

Ученик у апотеци је Јован Дулић, родом из Пеште, стар 16 година. Запослен је 19 месеци.

Официна је светла, чиста, сува и добро уређена. Натписи над судовима и фијокама читки су и разговетни. Дрвенарија нова и чиста. Шећерни сокови чувају се у калајисаном посућу од мајолике, кувана уља, као и остала чувају се у посућу од стакла, фијоке су чисте и без прашине.

Лабораторијум се налази поред официне, добро је засвођен, светао. У њему се налази пећ са правим димњаком. Котлови су сви од месинга,

док је апарат за дестилацију воде од бакра и добро калајисан. Реторте, тиквице и остале реквизите за хемијске анализе такође постоје.

Сва Venena Mercurialia и Arsenicalia, чувају се нарочито у ту сврху уређеном посебном сандуку под кључем, који се налази код власника.

Нађено је да се Непар и Vitrum Antimonii, као и Euforbium и Синобер, чувају такође одвојено и на посебном месту.

Arsenicum и Cinnabaris издају се искључиво на рецепт лекара потврђеног од стране магистрата.

Јако мирисава роба, као Ambra, Cimeth, Bisam такође се држе одвојено и у посебном сандучету.

Таван за хербе добро је уређен и располаже са довољно светлости и промаје. Корење и цветови добро су сушени задржавају свој специфичан мирис.

Herba Boris chamaedrys помешани су са петељкама које ће се одстранити када се узму у рад.

Сандуци у којима се чува разно биље добро су затворени поклопцем, а изнутра су обавијени још и хартијом како би се спречило продирање прашине. Под по тавану где се биље суши довољно је велик и чист.

Материјалка се састоји од посебне одаје, пошто је за то одређена просторија тек у раду и предвиђа се да ће бити готова идућег пролећа. Располаже са доста материјала.

Затим је отпочео преглед саме апотеке. Пре но што се прешло на рад, прочитане су све одредбе које се тичу овог прегледа.

Медикаменте, који се добијају хемијским путем израђује сам апотекар. За доказ показао је књигу справљања лекова /Materiallisten conto/ која пажљиво прегледана и установљено је да су израђивани следећи лекови: Mercuriis dulcis, Tartarus emeticus, Stibium diaphoreticum ablutum et non ablutum, Sal Seigneti, Непар Antimonii, Sal mirabile, Tartarus vitriolatus, Kermes minerale, Sulphur Antimonii auratum и.т.д.

Г. апотекар Билег упозорен је да у будуће при изради лекова који се хемијским путем добијају, буде позван и месни физик, уколико помоћник није присутан или ако то прилике тако захтевају.

На рецепт се ставља цена утрошених медицина.

Оригинални бечки медицински тегови су у употреби.

Затим су испитани према прописима Фармакопеје провинцијалис²³ следећи лекови: Acetum destilatatum, Acetum antisepticum, Acetum colchicum,

Acetum rosarum, Acetum lavandulae, Acetum litargyrii.

По Фармакопеји провинцијалис, нађене масти постоје и у исправном су стању.

Aquae simplices destilatae odoriferae као: Anethi cerasorum, Chamom, Hyssopi, Juniperi, Melissaе, Sambuci, и све остале воде које предвиђа Фармакопеје провинцијалис, као и aqua comm. destilata нађене су као исправне. Ништа нису мање вредне ни aquae compositae као: Aqua Hirundinum castoreo, Bals Enbrionis, Anodina Pragentis и.т.д. које су се исто нашле као одговарајуће.

Conservae које су нађене у апотеци у довољној су количини и добре су, као и Roob. Samb. Juniperi и Ebuli, а нарочито Pulpa Tamarindorum и Cassiae су добре и шећером зготовљене.

Electuariae: Dlascordium, Lenitivum, Theriaca coelestis и andromet су добре.

Elect. contra mortum canis rabidi: Сходно највишем налогу нађено је до једне фунте.

Elixiria као asmaticus, proprietas Saltus Stomachale, Vitriolis, су добре нађене и у потребној количини.

Све затражене и према Фармакопеји провинцијалис прописане Liquores, Spiritusi, Essentia и Tincture нађене су у добром квалитету.

Потребне Сирупе израђивао је сам власник апотеке од шећера и добри су, а чувају се у добро глазираном посуђу од мајолике.

Extracta као и massa pillularum како по конзистенцији тако и по чистоти одговарају.

Sal. Extr. Cthinae нађен је чист без примеса какве друге соли.

Соли: Media, acida и alcalina добре, Sal Succini vol према вршеној проби беху добре.

Olea Essentialia на основу испитивања нађене су исправне и непатворене.

Balsama Nativa постоје и добре су.

Pumata и Resina нађене су довољној количини и исправне.

Unguenta чувају се у добро калајисаном посуђу од глине и исправне су, свежје и непокварене и у довољној количини се налазе, као и потребна.

Emplastra која су израђена према прописима Фармакопеје провинцијалис.

Pulveres: Hipercas, Jalappae, Chinae, Rabarbari, као и остали једноставни и мешани као: Stomachicus, Antispas modicus и.т.д. нађени су у довољној количини и у добром својству.

Species pro decoctis правилно су измешани у довољној количини, чисти и свежи.

Limatura martis добро иситњене без рђе, у недостатку магнета није се могло очистити али пошто је од самог апотекара струган морамо закључити да је чист, а није ни са бакром ни месингом мешан.

Vitriolum martis на основу пробе добар је.

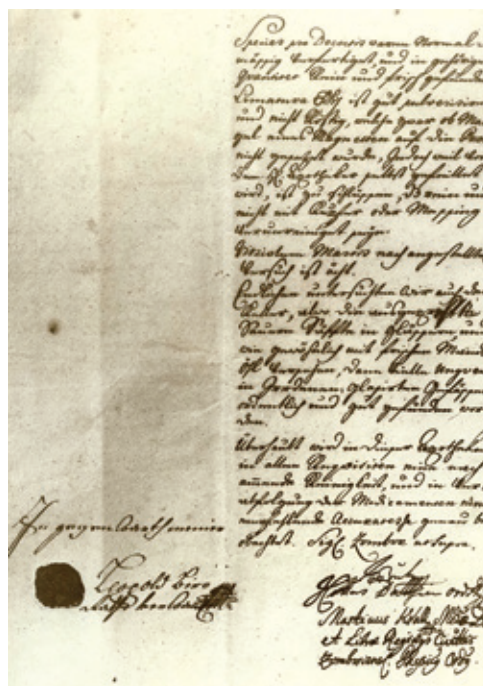
На послетку смо прегледали и подрум где су кисели сокови у стакленом посуђу смештени и као обично опскрбљен је са свежим бадемовим зејтином; масти пак у земљаном калајисаном посуђу добре су и уредне нађене.

Једном речју у овој апотеци на чистоту посуђа обраћана је велика пажња, а на испоруку лекова брижљивост и тачност. Сомбор, као горе.

Мартин Крал, доктор чисте медицине и лекар града Сомбора

Леополд Биро“

/Гр. арх. бр. 458/786./

Извештај о прегледу апотеке 1786, последња страна

Идуће 1787. године обављен је исти преглед апотеке отприлике на исти начин као и прошле године, а и извештај је опширно истављен.

Као саставни део наставе фармације већ онда је предвиђен ботанички врт те је у ту сврху достављена окружница бр. 29441 која гласи: „Да би се Ботаничка башта Краљевског пештанског универзитета и са ређим биљкама могла снабде-ти, које расту појединачно по разним деловима Краљевине, нека градски Магистрат упути своје

потчињене лекаре, хирурге и апотекаре, да ређе познате биљке, као и оне које би се можда могле и откупити са своје територије, а потребне су за ботаничке студије, доставе право на адресу пештанског универзитета уз накнаду трошкова.“ /Гр. арх. бр. 302/786/

Према окружници број 8621 од марта 1790. године забрањује се апотекарима под теретом најстрожије казне да купују апотекарску робу /Apothecarius mercium/ од мање квалификованих особа /minus qualificatis Hominibus/. Гр. арх. бр. 548/790.

Наредних година извештаји о прегледу апотека бивали су све краћи. Тако извештај године 1790. гласи: „Апотека је добро снабдевена свим инструментима и хемијским реквизитама, исто тако и хербе, кортекси, радикаси, како то прописује Аустријска провинцијална фармакопеја II, све aquae, шпиритуси како једноставни тако и сложени, затим тинктуре и есенције и електуарије, као и средство против беснила, пилуле, балзами, разне лековите соли, алкалије и киселине, једном речју сви прости и сложени лекови, како животињског тако и биљног и минералног порекла квалитативно су нађени у прописном стању и у одређеној количини.“ /Гр. арх. бр. 321/790/

Из овог извештаја поред стручног дела видимо да је још увек власник апотеке Игњат Билег, док из извештаја идуће године /Гр. арх. бр. 521/791/ власник је већ удовица апотекара, а провизор апотеке Фрања Зирмењ.²⁴

Значи да је апотекар Игњат Билег досадањи власник апотеке у међувремену умро, а удовица да је апотеку продала апотекару Мартину Тунеру (Martinus Tunner). Посебан купопродајни уговор није пронађен, вероватно да се онда није ни склапао, али се уместо купопродајног уговора из извештаја комисије магистрата број 96/792 може закључити да је у присуству суседа Ђусепа Гајгера и Јеврема Пандура, апотекар Мартин Тунер уведен у посед апотеке, куће, баште и земљишта, с тим да ток речице Мостонга остане слободан. Остале ствари пак након њене смрти може купац уживати исто као и његов претходник.

Из свега до сада изложеног видимо да је додељивање права за отварање апотеке текло глатко, јер није било такмаца, али, као што ћемо доцније видети, за право отварања друге апотека водила се огорчена борба.

Закључак

Овај рад сведочи о политичком, друштвеном и културном развоју града Сомбора током друге половине XVIII века и његовом прерастању у управно средиште Бачко-бодрешке жупаније – преображај од војничког насеља до урбане целине. То је био предуслов за развој грађанског друштвеног слоја, који је једини могао изнети историјски напредак „слободног краљевског града Сомбора“.

Прва апотека се обично оснивала када су економске и политичке прилике то дозвољавале. Најстарија апотека у Војводини је Прва новосадска апотека власника Томе Андрле основана 1740. године. Након тога се отварају прве апотеке по градовима, Земун, Петроварадин, а потом 1766. године и у Сомбору. По години свога оснивања, Прва сомборска апотека је четврта по реду отворена апотека у Војводини.

Апотеке су морале бити смештене у зградама са прикладним просторијама, у којима су се могле прикупљати, чувати, справљати и продавати лековите материје и лекови. У раду апотека строго се водило рачуна да се придржавају важећих прописа о квалитету лекова, стручном и квалитетном раду, стручних књига и свих обавеза по уредбама и законима. Њихов рад се одвијао под будним оком градских, жупанијских и државних власти. За њихово отварање морала се тражити дозвола од Градског представништва, а надзор о раду апотека био је обавезан и веома строг. Магистрати градова у Војводини, код давања препоруке за отварање апотеке водили су рачуна о потреби отварања, о локацији и реону рада, као и о објективним економским могућностима да се апотека од своје зараде издржава.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Pharmaciae historia non uius populi sed orbis terrarum (Историја фармације не припада једном народу него читавом свету). Принципи за писање историје фармације прихваћени су на Међународном конгресу друштва за историју фармације одржаног 6–7. маја 1927. у Нирнбергу. Прихваћене области рада из историје фармације су: Апотекарство, Фармацеутска техника, Фармацеутска културна историја и Фармацеутске биографије.

- ² Писмо мр фарм. Андрије Мирковића упућено мр фарм. Ђорђу Антићу од 31. 3. 1954. године. (Одељење за историју фармације и здравствене културе Музеја града Новог Сада, архивска грађа инв. бр. АМ III 47/9). Мр фарм. Андрија Мирковић (Кумане, 1896 – Нови Сад, 1970), апотекар, историчар фармације, професор на Фармацеутском факултету у Београду и први управник Музеја за историју фармације Фармацеутског факултета Београд. Његов легат чува се у Музеју града Новог Сада у Одељењу за историју фармације и здравствене културе, формирајући засебну фармацеутску збирку.
- ³ Мр фарм. Ђорђе Антић (Сомбор, 1895 – Сомбор, 1991), апотекар, историчар фармације, етнолог, један од оснивача обновљеног Историјског друштва Сомбор, 1936. Након завршених студија фармације у Загребу 1922. године, постаје власник Друге апотеке у Сомбору „Код Светог Тројства“ односно „Варошке апотеке“. По одласку у пензију ради на обради архивске грађе, посебно фонда сомборског Магистрата на мађарском, немачком и латинском језику. Иза њега остало је преведено више хиљада докумената, што га сврстава у ред најзначајнијих истраживача завичајне историје града Сомбора. На основу свога истраживања, у Историјском архиву Сомбор Антић је 17. 2. 1967. године поставио изложбу *Развој здравствене службе до 1914. године у Сомбору*. О Антићу видети у: Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, *Антић Ђорђе*, У: *Енциклопедија српске историографије*, Београд, Knowledge (1997): 263.
- ⁴ Писмо мр фарм. Андрије Мирковића упућено мр фарм. Ђорђу Антићу од 16. 12. 1965. године. (Одељење за историју фармације и здравствене културе Музеј града Новог Сада, архивска грађа инв. бр. АМ III 47/9)
- ⁵ Каснијим истраживањем мр фарм. Ђорђе Антић дошао је до података, који се до данас у литератури наводе као званични, да је прву апотеку у Сомбору отворио апотекар Фердинанд Планк 1766. године. Она је носила назив „Код златног лава“ и налазила се у кући где се данас налази Галерија „Милан Коњовић“.
- ⁶ Куга у Сомбору појавила се 1738/39. године. У хроници сомборских фрањеваца записано је да је кугу донео заражени грчки трговац, који је одсевши у једној градској гостиони заразио гостионичара и његову породицу, а потом и цео град. Након спроведених стројих санитетских закона, 1740. године епидемија се повукла.
- ⁷ Сва три здравствена закона важила су за подручје читаве Хабзбуршке монархије. Највећи део текста ових закона био је посвећен Санитарном кордону на граници. У њему си детаљно дефинисани сви прописи који су обухватили рад тог кордона: чување кордона, дужина карантина и др.
- ⁸ Герхард Ван Свитен, (Gerhard van Swieten, Лајден, 1700 – Беч, 1777), од 1745. лични лекар аустријске царице Марије Терезије, постао је руководилац целокупне здравствене службе Аустрије, коју је потпуно реорганизовао. (Буловић, Гордана. Апотекарске јединице мере и мерни апарати у Војводини, *Раг Музеја Војводине*, 59. Нови Сад (2017): 60)
- ⁹ Мостонга, река која се формирала од вода великих бара северно од града Сомбора. На краковима разгранатог воденог комплекса Мостонге, у XIV веку настало је насеље, претеча града. Још у XVIII веку, бројни рукавци досезали су до средишта града. Њену ђудљиву природу укротило је прокопавање Францовог канала (1793–1801), данас укључен у каналску мрежу ДТД.
- ¹⁰ Др Китл, лекар из Каменице који је у Срему бора вио у време куге.
- ¹¹ Др Хас, лекар из Јаска који је за време куге бора вио у Срему.
- ¹² Фридрих Хофман (Friedrich Hoffmann, Хале, 19. фебруар 1660 – Хале, 12. новембар 1742), немачки лекар и хемичар, ректор и професор медицине и природне философије на Медицинском факултету у Халеу.
- ¹³ Елибертационом повељом Марија Терезија је својим потписом од 17. фебруара 1749. године Сомбор званично уздигла у ред слободних и краљевских градова Краљевине Угарске. За ову слободу Сомборци су морали да уплате у царску благајну 150.000 рајхсфоринти. Био је ово огроман износ, и како би исплатили ову суму, Сомборци су узели зајам, а у залог је стављен град, све градске пу старе и имовина свих тадашњих и будућих становника. Тек 1806. године Сомборци су успели да плате и последњу рату кредита, тако да је укупна цене Елибертације износила 250.000 јахсфоринти.
- ¹⁴ Антоловић, Михаел. *Немачка мањина у Војводини (1918–1941) – друштво и политика*, Педагошки факултет, Сомбор (2017): 21–42.
- ¹⁵ Попис становништва Сомбора 1786. године. У: Хегедиш, Антал. *Градска земља и грађани*. Историја Сомбора Град кроз векове. Градска библиотека „Карло Бјелицки“ Сомбор. Сомбор (2017): 301–318.

- ¹⁶ /Гр. арх. бр./ значи Градски архив број – ознаке за фусноте у Антићевом тексту. Како је 1964. године Градска државна архиве Сомбор променила назив у Историјски архив Сомбор, то Антић користи, тада њему познату, скраћеницу за архивску грађу. Задржан је принцип његових ознака.
- ¹⁷ Аустријски цар Јосиф II одредио је 1786. године слободни краљевски град Сомбор за седиште Бачке жупаније, а 1802. године Сомбор постаје седиште сједињене Бачко-бодрошке жупаније. Територија Жупаније обухватала је простор између река Тисе и Дунава, на северној граници простирала се мало изнад вароши Баја на Дунаву и дијагонално до испод града Сегедина на Тиси, а у њеном саставу су били Суботица и Нови Сад.
- ¹⁸ До 1776. године на челу Бачке жупаније увек је било црквено лице, а од тада цивилно лице, на основу Патента о великим жупанима који је издала царица Марија Терезија 1752, а потом и проширени Патент из 1768.
- ¹⁹ Гроф Андраш Хадик од Футога (1710–1790) био је гроф Немачке империје, маршал аустријске војске, председник Дворског ратног савета. Краљица Марија Терезија именовала га је 1776. за главног доживотног жупана Бачко-бодрошке жупаније, чиме је он постао први цивилни жупан те жупаније од 1699. (Видети: Ђере, Золтан. *Војсковођа Марије Терезије, гроф Андраш Хадик од Футога. Личности војвођанског историјатора* (зборник радова). Филозофски факултет Одсек за историју. Бачка Паланка (2014): 225–242).
- ²⁰ Текст је додаток који се налази у документу и закачен уз писмо које мр фарм. Ђорђе Антић из Сомбора упућује мр фарм. Кузмановићу у Нови Сад, 16. 7. 1955. Део текста писма гласи: „Трагајући по архиви нашао сам нове податке, који се односе на отварање прве апотеке у Сомбору. Прилажем га и уметните га у текст на 10. страни иза 6. реда.“
- ²¹ Раније добијена дозвола за отварање апотека сматрала се неприкосновеним, продајним, односно реалним правом. Реално право подразумевало је да су се апотеке могле наслеђивати, продавати, поклањати и залагати. Ово право је на почетку припадало апотекама које су биле отворене пре 1775. године и код којих је изричито наведено право продаје. Власник није морао бити апотекар, али у том случају апотеку је водио апотекар провизор. Временом су прописи о „неприкосновениости права“ мењани, а из шаренила прописа и њихове примене, коначно је, за нас битно, да је на територији Војводине реално право признавано

- појединим апотекама и после 1857. године, под условом да је апотека постојала пре 1851. године.
- ²² Утензилија (lat. *utensilia* – користити се) ствари за употребу, помоћна средства, оруђе, прибор, лекарски инструменти и справе.
- ²³ Мисли се на: *Pharmacopoea Austriaco Provincialis* II, која припада реду *фармакопеја* – званичним списковима упутстава, издатим од стране санитарских државних органа, којих се морају придржавати апотекари при прављењу, испитивању и складиштењу лекова. Аустријска фармакопеја је била у употреби на територији Угарске, па тако и у Војводини, а важила је и почетком XX века. (Видети: Гордана Буловић, Апотекарске јединице мере и мерни апарати у Војводини, *Раг Музеја Војводине* 59. Нови Сад (2017): 55–57)
- ²⁴ Недоумица је око презимена провизора који се наводи и под именом Франц Цирнел (Franciscus Ziernel). У: Поповић, Д. Стеван. *Историја айошкекарства у Војводини* (рукопис). Рукописно одељење Матице српске. РОМС. М.12482 провизор је наведен као Франц Цирнел (Franciscus Ziernel).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- Антић, Ђорђе. Отварање апотека у Сомбору гледано кроз призму ондашњих општих прилика. Рукопис у: Музеј града Новог Сада. Одељење за историју фармације и здравствене културе. инв. бр. АМ-1955.
- Музеј града Новог Сада. Одељење за историју фармације и здравствене културе. Архивска грађа, инв. бр. АМ III 47/9.
- Поповић, Д. Стеван. Историја апотекарства у Војводини (рукопис). Рукописно одељење Матице српске. РОМС. М.12482.
- Поповић, Д. Стеван. *Биографија мр Стевана Д. Поповића, айошкекара из Новог Сада*. Рукописно одељење Матице српске. РОМС. М.12.470.
- Антић, Ђорђе. *Из прошлости Сомбора*. Сомбор (1966).
- Антић, Ђорђе. *Кад и како је ойворена прва айошкека у Сомбору*. Научно друштво за историју здравствене културе Југославије. Секција САП Војводине. IV научни састанак. Зборник радова. Сомбор. 21. и 22. април 1972.
- Антоловић, Михаел. *Немачка мањина у Војводини (1918–1941) – друштво и њолишка*, Педагошки факултет, Сомбор (2017): 21–42.
- Буловић, Гордана. *Дилеме из Збирке фармације*, Годишњак историјског архива града Новог Сада 4 (2010).

- Буловић, Гордана. Апотекарске јединице мере и мерни апарати у Војводини, *Раг Музеја Војводине* 59. Нови Сад (2017): 55–69.
- Ђере, Золтан. *Војсковођа Марије Терезије, гроф Андраш Хадик од Фујтоја. У: Личности војвођанској историји* (зборник радова). Филозофски факултет Одсек за историју. Бачка Паланка (2014).
- Савков, Илија. *Историја апотекарства на тлу данашње Војводине*. Матица Српска. Нови Сад (2014).
- Степановић, Милан. *У њом Сомбору... град у призми столице*. Сомбор (2020).
- Ђирковић, Сима, Михаљчић, Раде (прир.). *Енциклопедија српске историографије*. Knowledge. Београд (1997).
- Хегедиш, Антал. Градска земља и грађани. *Историја Сомбора Град кроз векове*. Градска библиотека „Карло Бјелицки“ Сомбор. Сомбор (2017).

Gordana Bulović, City Museum of Novi Sad

OPENING OF THE FIRST PHARMACY IN SOMBOR – THROUGH THE PRISM OF GENERAL CIRCUMSTANCES OF THAT TIME

Summary

The development of health culture on the territory of today's Vojvodina was conditioned by the social, political and economic circumstances in which this territory found itself after the departure of the Turks at the end of the 18th century. Pharmacies in Vojvodina, in the modern Western sense of the word, as independent, legally recognized and professionally controlled health care institutions, began to open during the 18th century, as a consequence of the organization of the health service in the Austrian monarchy. When Sombor was uprisen to the level of a free royal city in 1749, when many battlefields fell silent and when the city's population increased significantly in peacetime, conditions were created for the opening of the first Sombor pharmacy, by a pharmacist Ferdinand Plank in 1766, called "At the Golden Lion". The unpublished and hitherto unexplained manuscript of a pharmacist Đorđe Antić testifies to that. His work testifies to the development of the city of Sombor during the second half of the 18th century and its growth into the administrative centre of Bačko-Bodroška County – the transformation from a military settlement to the urban entity. This was a precondition for the development of the bourgeois social class, which was the only one that could carry out the historical progress of the "free royal city of Sombor".

The pharmacy in Sombor, as can be seen from the text of Đorđe Antić, was run following all the rules, just like other pharmacy institutions at that time. Pharmacies had to be located in buildings with suitable premises, in which they could collect, store, keep and sell medicinal substances and medicines. In the work of the pharmacies, strict care was taken to comply with the applicable regulations on the quality of medicines, professional and quality work, professional books and all the obligations under the regulations and laws. Their work was conducted under the watchful eye of the city, county and state government. For their opening, permission had to be sought from the City Administration, and supervision of the work of pharmacies was mandatory and very strict. The magistrates of the towns in Vojvodina, when giving a recommendation for opening a pharmacy, took into account the need for their opening, the location and area of their work, as well as the objective economic possibilities for the pharmacy to support itself from its earnings.

О АПОТЕКАРСКОЈ ПОРОДИЦИ КОЗЈАК ИЗ ШИДА¹

Радован Сремац, Музеј наивне уметности „Илијанум“ Шид

Апстракт: Током 1846. године Аугуст I Козјак је добио дозволу за отварање прве апотеке у Шиду. Након првобитног лошег пословања, Козјак је успео да успостави једну од најпознатијих апотека у Срему. Својим синовима је омогућио финансијска средства за отварање апотека у Руми, Старој Пазови, Жупањи и Осијеку. Аугуст I Козјак потиче из угледне учитељско-свештеничке породице из Моровића и Сремских Карловаца. Породица Козјак је временом успоставила породичне и пословне везе са неким од најутицајнијих фармацеутских породица у окружењу, али и породицама и појединцима који су оставили неизбрисив траг у нашем друштву. Апотекарски посао породице Козјак у Шиду је трајао пун век све до национализације након Другог светског рата. Рушење зграде апотеке у центру Шиде и распарчавање апотекарског инвентара представља неизбрисив удар на културно-историјску баштину Шиде и Срема.

Кључне речи: Козјак, апотекарство, Шид, Рума, Стара Пазова, Жупања

Иако је статус града и право одржавања вашара добио још 1773. године и потом доживео својеврсни процват, Шид је своју прву апотеку добио релативно касно, средином 19. века. После неуспелих покушаја других апотекара, дозволу Намесничког већа за отварање апотеке у Шиду коначно је 9. децембра 1847. године добио Аугуст I Козјак. Иако на самом почетку његов посао није ишао најбоље, временом је постао један од најјачих сремских апотекара. Добро пословање и стицање великог капитала, Козјаковима је омогућило да постану део највишег друштвеног слоја. Захваљујући наследству и жељи оца Аугуста I Козјака, његов син Андрија је отворио апотеку у Руми, а син Аугуст II

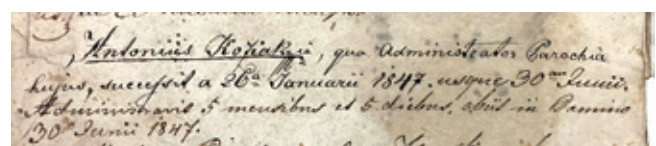
у Старој Пазови, Жупањи и Осијеку, док је син Милан наставио вођење његове апотеке у Шиду. Апотека у Шиду је функционисала равно један век након чега је национализована.

Породица Козјак² се доселила у Моровић у периоду од 1763. и 1765. године. Први помен породице у селу потиче из те 1765. године када је она бројала пет чланова (Gašić 1936: 225–230). Андрија Козјак (Моровић, 1787 – Сремски Карловци, 1868) је рођен у Моровићу као син сеоског учитеља Адама Козјака и Терезије рођ. Јемрић (ИАС, ф. 12, књ. 1, стр. 32). Његов млађи брат Антоније Козјак (Моровић, 1806 – Моровић, 1847) се школовао у Осијеку и Ђакову, након чега је рукоположен 1829. године. Био је капелан у Копаници, Пунитовцима, Дрењу и Хртковцима. Јануара 1847. године постављен је за капелана у родном Моровићу, где је и преминуо пет месеци касније (слика 2) (Gašić 1936: 278–279).

Приликом венчања са Магдаленом Милер (Magdalena Müller) (Сремски Карловци, 1798 – Сремски

Слика 1. Табла са прве апотеке Аугуста I Козјака

Слика 2. Запис о службовању Антонија Козјака у Моровићкој жупи (ИАС, ф. 12, књ. 1)

Карловци, 1829) 1813. године Андрија Козјак је већ радио као учитељ у сремскокарловачкој немачкој школи (Матица венчаних римокатоличке жупе Сремски Карловци 1787–1856, стр. 120). Други брак је склопио као удовац 1830. године са Магдаленом Милер рођ. Кох (Magdalena Müller-Koch), а трећи 1852. године са Катарином Холик рођ. Чокоња (Матица венчаних римокатоличке жупе Сремски Карловци 1787–1856, стр. 166. и 244). Имао је тринаесторо деце: Амалију (1815) удату за Франциска Штродла из Сремских Карловаца, Аугуст I (1816–1894), Вјекослава Алојза (1817–1885), Адолфа (1820–1820), Ану (1824–1824), Александра (1825–1825), Аполонију (1825–1825), Франциска Адолфа (1826) ожењеног Хеленом Хаиновић, Антонију (1828–1828), Ану (1829), Антуна Ненада (1853), Александра (1855–1856) и Аделхајд (1859). Вјекослав Алојз Козјак (Сремски Карловци, 1817 – Нови Бановци, 1885) се школовао у Сремским Карловцима, Ђакову и Бечу. Заредио се у Ђакову 1841. године, након чега је био седамнаест година капелан у Товарнику, затим у Сикиревцима, Трњанима, Копаници, Андријевцима и Руми. Године 1859. постао је управник жупе у Новим Бановцима, а 1860. године и жупник. Пензионисан је у Новим Бановцима 1875. године где је десет година касније и преминуо и сахрањен.³

Аугуст I Козјак (Сремски Карловци, 1816 – Шид, 1894) је дипломирао фармацију у Пешти 1838. године (слика 4). Радио је у апотекама у Букурешту (1838, 1843–1844, 1846), Руми (1839–1841) и Београду (1846). Није познато када се тачно доселио у Шид, али је то морало бити између 1846. и 1850. године. Аугуст Козјак је од Намесништва добио дозволу за отварање апотеке 9. децембра 1847. године, непуну три месеца од подношења молбе.⁴ Прва апотека је била смештена уз поток Шидину у изнајмљеној кући. Према записницима жупанијске скупштине може се закључити да му је посао прве две деценије ишао лоше, и то у тој мери да му је 1866. године претило одузимање дозволе за рад. Након интервенција власти услови у апотеци су се нагло побољшали. Аугуст Козјак је био члан-оснивач Општег аустријског апотекарског удружења (Миџић 1987: 110–111). Апотека се звала „Код златног лава“ (слика 1 и 3).

Аугуст I Козјак се венчао у Гибарцу, 1857. године са Матилдом Шиц (Mathilda Schütz) (1836–1889). У браку су имали: Јосипа Аугуста (1851–1852), Андри-

Слика 3. Примери апотекарске амбалаже из Козјакове апотеке у Шиду (Музеј града Новог Сада – Музеј фармације, инв. бр. 1252, 1258, 1422, 1260, 1261, 1427)

ју Јосипа (1852–1896), Александра Емерика (1855–1856), Марију (1857–1916) удату за петроварадинског апотекара Теодора Деодата, Едуарда Емерика (1858), Сигисмунда Живка (1861–1876), Аугуста II (1863–1941), Емила Јосефа Милана (1866–1933), Рудолфа Стефана Мелхиора (1867–1868) и Стефана (1869–1871) (Сремац 2019: 30). Вероватно најбољи показатељ финансијског стања породице јесте тестамент Аугуста I из 1892. године. Тестаментом је поделио преко 20.000 форинти својој деци. Најстарији син Андрија је добио 6.800 форинти (од чега један део иде на оснивање апотеке у Руми), ћерка Марија је приликом удаје добила мираз од 4.000 форинти у готовом и спрему у вредности од 500 форинти, па јој тестаментом оставља још 1.500 форинти, сину Едуарду оставља 5.000 форинти, сину Аугусту II оставља 5.500 форинти (од чега један део иде на оснивање апотеке у Старој Пазови), док сина Милана именује за главног наследника све покретне и непокретне имовине (Сремац 2015: 41–43). Према грунтовном улошку 54 Аугуст Козјак је у тренутку смрти само у шидском атару поседовао 190 јутара земље (Основни суд у Шиду, Грунтовница). Своју апотеку Аугуст I је превео на свог сина Емила Милана 1890. године.

Андрија Јосип Козјак (1852–1896) је дипломирао фармацију у Грацу 1874. године (Бошковић 2018: 108). Био је ожењен Иванком Јанком Штајнхаус (1860–1948) са којом је имао синове Аугуста III (Рума, 1882 – Рума, 1916) и Емерика Мирка (Рума, 1884 – Загреб, 1920). Дозволу Краљевске земаљске владе за отварање апотеке („Код Салватора“) у Руми добио

Слика 4. Диплома Аугуста I Козјака, 1838. г. (Одељење за историју фармације и здравствене културе, Музеј града Новог Сада, МФ-234)

је 1881. године и водио је све до своје смрти 1. августа 1896. године (слика 5). Након тога апотеку су водили провизори међу којима је био и његов син Аугуст III Козјак (од 1908. године) (Миџић 1987: 74). Аугуст III Козјак се није дуго бавио фармацијом будући да је преминуо 1916. године. Након тога апотеку пуне две године поново воде провизори, све док је Андријина удовица Јанка Козјак није продала Ивану Пливелићу 1918. године. Породица Козјак се тада преселила из Руме у Загреб (Миџић 1987: 75). Убрзо након пресељења у Загреб преминули су Емерик Мирко, Штефица и њена ћерка Дора.

Аугуст II Козјак (1863–1941) се школовао у Шиду и Новом Саду, а фармацију је дипломирао у Бечу.

Слика 5. Гроб Андрије Козјака на римокатоличком гробљу у Руми

Године 1887. у Старој Пазови је од Антона Хајниша откупио апотеку „Код Матере Божије“ и водио је до 1891. године када ју је продао Емилу Козалеку (Миџић 1987: 117–118).

Слика 6. Аугуст II Козјак са супругом Аном пл. Замфир (Архива Завичајног музеја „Стјепан Грубер“ у Жупањи)

Након продаје старопазовачке апотеке прешао је у Беч код таста, а потом Жупању где је 1893. године купио тамошњу апотеку „Св. Року“ (слика 7). Аугуст II Козјак је био веома активан у друштвеном животу Жупање као хуманитарац, био је члан Хрватског љекарничког друштва у Загребу и члан утемељитељ Хрватског академског фармацеутског клуба (Миџић 1987: 123–124). Са супругом Аном племенитом Замфир имао је Густава (1889–1889), Ану Марију (1897), Карла Емила (1899) и Аугуста IV (1905–1977). Године 1939. преписао је апотеку на најмлађег сина Аугуста IV Козјака који је дипло-

Име	Датум	Име	Датум	Име	Датум	Име	Датум
Аугуст Козјак	1887	Аугуст Козјак	1887	Аугуст Козјак	1887	Аугуст Козјак	1887
Аугуст Козјак	1887	Аугуст Козјак	1887	Аугуст Козјак	1887	Аугуст Козјак	1887

Јавна изјава
у Жупањи, дан 28. јуна 1911.
Мирко Мирковић
Јанка Козјак

Слика 7. Подаци о Козјаковој апотеци „Св. Рока“ у Жупањи (Архива Завичајног музеја „Стјепан Грубер“ у Жупањи, Љекарништво, кут. 60)

мирао фармацију у Загребу 1925. године. Аугуст IV Козјак је био антиушастички настројен због чега је већ 1941. године спроведен у логор у Копривници. Након пуштања из логора није смео да се врати у Жупању па је продао своју апотеку Анти Хренчевићу и прешао у Осиек где је закупио апотеку од довице апотекара Косте Диенела.

Емил Јозеф Милан (1866–1933) био је најмлађи син Аугуста I. Као главни наследник очевог имања остао је у Шиду и наставио очеву апотекарску каријеру. Дипломирао је фармацију у Бечу 1888. године, и већ две године касније преузео очеву апотеку. Крајем 19. века саградио је на месту очеве старе апотеке велелепан објекат који је служио и као породична кућа и као апотека (слика 8).

Захваљујући супружном миразу у виду породичне куће у самом центру Шиде, Емил Милан Козјак је добио локацију за нову апотеку коју је саградио 1925/1926. године (слика 9 и 10). Оженио се 1891. године Српкињом из Сремске Митровице, Јулијаном Јулком Стефановић (1874–1953) (Сремац 2016: 38-42, 89-94).⁵ Емил и Јулка су имали четири ћерке и једног сина: Анђелу Делију (1892–1976) удату најпре за лекара др Милета Дејановића, а потом за др Славка Машека, Олгу (1893–1942) удату за др Игњата Павласа (Буковала и др. 2018: 27-36), Милицу Емилију (1895–1966) удату за др Војка Арко (Fatović-Ferenčić i др. 2016: 107–116), Аугусту Веру (1898–1968) удату за др Симеона Алексића, и Ђуру Ђоку (1902–1959) (слика 11–14) (Сремац 2019: 30).

Након смрти Емила Милана Козјака 1933. године, његова апотека је припала његовом сину Ђури Ђоки Козјаку. Ђура Ђока је дипломирао у Загре-

Слика 8. Стара кућа и апотека у Шиду

бу 1924. године. Остао је упамћен као велики љубитељ сликарства и колекционар слика свог даљег рођака Саве Шумановића. Имао је два брака. На-

Слика 9. Градња апотеке у центру Шиде раних 20-их година 20. века (власништво Иван Козјак)

Слика 10. Апотека у Шиду 30-их година 20. века

Слика 11. са лева: (стоји) Даринка Маширевић рођ. Стефановић са ћерком Паулином, (стоји) Олга Стефановић, (седи) Милица Стефановић рођ. Мауковић, (седи) Јулка Козјак рођ. Стефановић са ћерком Милицом Емилијом, (стоји) Иван Маширевић и (стоји) Емил Милан Козјак. Испред седе Анђела Делија и Олга Козјак. Шид, 1897. (власништво Јасна Атанацковић)

Слика 12. Емил Милан и Јулка Козјак у старом објекту апотеке, 1915. (документација Музеја града Новог Сада – Музеја фармације)

Слика 13. Емил Милан и Јулка Козјак са децом, око 1918. (власништво: Милица Крстић-Бурић)

Слика 14. У првом плану Олга Козјак са супругом др Игњатом Павласом, у другом плану остала деца Емила Милана Козјака (власништво: Милица Крстић-Бурић)

Слика 15. Са лева Дашка, Иван, Ђуро Ђока, Милена и Милан Козјак. Шид, око 1950. (власништво: Иван Козјак)

кон краткотрајног првог брака са Блаженком рођ. Стреим, оженио је Милену Кризман⁶. Из та два брака је имао децу Ивану (1931), Дашку Аугусту (1938–2014), Милана Драгутина (1940–1970) и Ивана Милутина (1943) (слика 15). Након усташке акције у којој је убијено девет угледних шидских Срба, Ђура Козјак је са супругом и децом побегао у Вараждин, а апотеку оставио на бригу својој мајци Јулки. Иако је била Српкиња, Јулка Козјак је као удовица римокатолика Хрвата и припадница угледне хрватске породице донекле имала својеврсну заштиту у време усташке власти, па је своју бригу над апотеком користила за помоћ Србима и партизанима. Постоје сведочења Шиђана да је слала медицински материјал борцима, а са друге стране присуство немачких официра у својој кући је користила да преко њих пошаље породичне пакете или писма Србима у радним логорима у Немачкој и Аустрији. Ђура Ђока се вратио у Шид након ослобођења и поново отворио апотеку која му је свега пар месеци касније одузета, а потом поново враћена. Године 1949. Козјакова апотека је откупљена од стране државе и претворена у Народну апотеку. Ђура Ђока Козјак је био управник те апотеке све до преласка у Загреб 1953. године, где је и преминуо 1959. године.

Убрзо након протеривања породице Козјак из Шида њихова породична кућа и апотека у центру Шида је порушена до темеља (слика 16). На тај начин је успомена и наслеђе генерација шидских апотекара уништена. Једино што још у Шиду подсећа на ове великане фармације јесте њихова стара

кућа, данас зграда Републичког фонда за здравствено осигурање и ЈКП Вдовода у Шиду. Ову кућу је удовица Јулка Козјак оставила својим унуцима, који, нажалост, никад нису успели ући у посед исте. Део инвентара шидске апотеке чувају Музеј фармације при Музеју града Новог Сада и Галерија слика „Сава Шумановић“ Шид.

Слика 16. Рушење зграде апотеке почетком 60-их година прошлог века

НАПОМЕНЕ

- 1 Захваљујем се на пруженој помоћи при писању рада: Милице Крстић-Бурић, Ивану Козјаку, др Милки Алексић, влч. Душану Милекићу, Гордани Буловић из Музеја Града Новог Сада, Јањи Јузбашаић из Завичајног музеја „Стјепан Грубер“ у Жупањи, Ђорђу Бошковићу из Завичајног музеја у Руми и Јасни Атанацковић.
- 2 У матицама римокатоличке жупе у Моровићу презиме је понекад наведено као Козјаковић.
- 3 Захваљујем се на подацима велечасном Душану Милекићу, жупнику у Новим Бановцима.
- 4 Пре Козјака, молбу за отварање апотеке у Шиду поднео је 1842. године апотекар из Панчева, Лазар Теодоровић. Расправа на жупанијским скупштинама о овој молби трајала је две и по године и на крају је, после изношења разних разлога, одбијена. Аутор мр Мићић упоређујући разлоге за отварање апотека које су навели у својим молбама Теодоровић и Козјак, разлике у поступку власти и временски период одлучивања, закључио је да је жупанијска скупштина одбила Теодоровићеву молбу из верских побуда, будући да им је Козјак као римокатолик више одговарао

за планове унијаћења на Шидском властелинству (Мићић 1987: 109).

- 5 Јулијана Стефановић је ћерка митровачког трговца Георгија Стефановића и Шиђанке Милице рођ. Мауковић. Након што је остала удовица, Милица се са три ћерке вратила у Шид. Уселила се у родитељску кућу у центру Шиде коју је касније уступила зету апотекару Милану Козјаку за плац за градњу апотеке.
- 6 Милена Кризман је ћерка Хинка Кризмана, адвоката и политичара, министра у Краљевини Југославији, а касније члана Извршног већа СР Хрватске.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бошковић, Ђ.
- 2018 Прилози за историју румског здравства до 1918. *Зборник Завичајног музеја Рума VIII*: 93/122.
- Буковала, Ј., Спасић, Н.
- 2018 Др Игњат Павлас – Скрајнути присајединитељ Војводине Србији, *Култура* 159: 27–36.
- Гашић, Е.
- 1936 *Povijest župe i mjesta Morović*. Đakovo: Biskupijska tiskara.
- Мићић, М.
- 1987 *Farmacija u Sremu 1759–1918*. Novi Sad: Matica srpska.
- Сремац, Р.
- 2015 *Изабрани шидски џезџаменџи*. Шид: Народна библиотека „Симеон Пишчевић“ Шид.
- 2016 *Гражданство шидско*. Шид: Културно-образовни центар Шид.
- 2019 *Die römisch-katholische Bevölkerung von Šid / Rimokatoličko stanovništvo Šida*. Šid: Zavičajni klub opštine Šid.
- Fatović-Ferenčić, S., Ferber Bogdan, J.
- 2016 U ljekarni pravim račune. Poslije podne Abschub ranjenika po jednom Krankenzugu – Ratni dnevnik iz Prvoga svjetskog rata ljekarnika Vojka Arka. *Medicus* 25(1): 107–116.

АРХИВСКА ГРАЂА:

Римокатоличка жупа Моровић, ф. 12, Историјски архив „Срем“ Сремска Митровица
Матичне књиге римокатоличке жупе Сремски Карловци. Општинска управа Сремски Карловци
Грунтовница, Основни суд у Шиду

Radovan Srećak, Museum of Naive Art „Ilijanum“ Šid

ABOUT THE FAMILY KOZJAK PHARMACY FROM ŠID

Summary

During 1846, August I Kozjak received permission to open the first pharmacy in Šid. August I Kozjak came from a respectable teacher-priest family from Morović and Sremski Karlovci. After the initial bad business, Kozjak managed to establish one of the most famous pharmacies in Srem. He provided financial resources for his sons to open pharmacies in Ruma, Stara Pazova, Županja and Osijek. These founders and owners of the pharmacies in Srem were the sons of August I Kozjak – Andrija (1852–1896), August II (1863–1941) and Emil Jozef Milan (1866–1933), and grandsons – August III (1882–1916), Đuro Đoka (1902–1959) and August IV (1905–1977). Over time, the Kozjak family established family and business ties with some of the most influential pharmaceutical families in the area, but also with families and individuals who have left an indelible impact on our society. The pharmacy business of the Kozjak family in Šid lasted for a full century until the nationalization after the Second World War. The demolition of the pharmacy building in the centre of Šid and the chopping of the pharmacy inventory represent an indelible blow to the cultural and historical heritage of Šid and Srem. Kozjak's pharmacy in Osijek worked a little longer. Today, a part of the inventory of the pharmacy in Šid is kept by the Museum of Pharmacy at the Museum of the City of Novi Sad and the Gallery of Paintings “Sava Šumanović” Šid.

ТРИЈАНОНСКИ МИРОВНИ УГОВОР КАО ПРАВНИ ОСНОВ СЕВЕРНЕ СРПСКЕ ГРАНИЦЕ

Др Слободан П. Орловић, Правни факултет Универзитета у Новом Саду

Апстракт: Тријанонским уговором из 1920. године закључен је мир између Мађарске и држава победница у Првом светском рату. Потписник Уговора била је и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца која је тада, између осталог, установила своју северну границу према Мађарској. Тријанонски уговор је имао тешке последице по појединце и мађарску нацију у целини, па је готово читав век захтевана, директно и индиректно, његова ревизија. До тога правним путем није дошло, те је северна граница данашње Србије, као даљег уставноправног следбеника Краљевине СХС, и сада, првенствено, гарантована тим уговором.

Кључне речи: Тријанонски уговор, Мађарска, Србија, државна граница

Увод

Мировни уговор (уговор о миру) је инструмент формалне изјаве којом се установљава трајни мир између уговорних страна, обично држава. У међународним ратовима, где се сукобљава више од две државе, један уговор може бити потписан од стране свих непријатељских страна, мада се, обично, склапа неколико уговора. Први светски рат је био глобални оружани сукоб који се састојао од 79 посебних (билатералних) ратова, од којих је већина отпочела (иницирана) објавом рата или ултиматумом. Завршио се потписивањем пет мировних уговора, из 1919. и 1920. године у предграђима Париза, сила победница са Немачком у Версају, Аустријом у Сен Жермену, Мађарском у Тријанону (предграђе Версај), Бугарском у Нејиу и са Турском у Севру. Ступили су на снагу 1920. и 1921. године, осим уговора са Турском која је одбила да ратификује уговор после избијања Кемалистичке револуције.¹

Конференција о миру у Паризу је отворена, симболично, на дан уједињења Немачке, 12. јануара 1919. године и на њој су државе учеснице биле представљене преко преседника влада, министара спољних послова и дипломата. Једини шеф државе који је учествовао био је председник САД, Вилсон (Woodrow Wilson), а касније и Масарик (Tomáš Garrigue Masaryk), председник Чехословачке.² Двадесет и седам држава победница и пет британских доминиона учествовало је на конференцији, док су

поражене државе биле само формално позиване да прихвате понуђене мировне услове. То је била јасна разлика између победника и поражених, мада ни победничке државе нису имале исту позицију, коју је било тешко уједначити због различитог броја жртава, величине трупа, разарања територије и др.³

Уговори о миру изгубили су некадашњи значај и у савремено доба они више нису правни и политички инструмент завршетка рата. У 311 ратова (у материјалном смислу – објављених и необјављених) у периоду од 1480. до 1970, мање од пола, 137, завршило се формално – потписивањем уговора о миру (свих 137 пре Првог светског рата).⁴ Време после Другог светског рата пак карактеришу мање гаранције мира – ретки су мировни уговори, па су се непријатељства чешће обнављала. Уместо мировних уговора склапана су примирја, договоран престанак ватре (оружаних дејстава), гушене су побуне, *de facto* се пристајало на територијалне промене, остајао је *status quo*, па тако и разлози за обнављање рата.⁵ Другим речима, без уговора о миру умањене су шансе за постизање трајног мира између зараћених страна.⁶

Склапање Тријанонског уговора

Непосредан и општи узрок потребе за склапањем Тријанонског уговора је пораз Аустро-Угарске монархије у Првом светском рату, што је створило

нужност да се уреде политички и правни односи са новонасталом државом Угарском (Мађарском).⁷ Та држава је остала са мање од једне трећине територије коју је имала Краљевина Угарска у Аустроугарској монархији,⁸ а која се састојала од 64 жупаније и обухватала велики део послератне Краљевине СХС (делове данашње Србије, Хрватске и, у мањој мери, Словеније). Ради смањења напетости између Мађарске и околних држава било је неопходно закључити међународни уговор који ће гарантовати и велике државе, главне силе победнице.

Још један веома важан и конкретан разлог који је помогао склапању мировног уговора са Мађарском у „Тријанонским границама“ је чињеница да та држава више није могла да успостави власт на територијама које је до војног пораза држала. Још раније, пре закључења примирја, а када је пораз Централних сила био неизбежан, у неким деловима Аустро-Угарске монархије завладало је безвлашће, лична и имовинска угроженост. Ово није мимоишло ни наше војвођанске крајеве, где су се покушавали успоставити какви-такви органи цивилне и полицијске власти, на бази добровољности.⁹ Све то је указивало на чињеницу да немађарско словенско становништво више није хтело да живи под влашћу мађарске државе. Напротив, они су се држали Вилсоновог става (из „14 тачака“) да самоопредељење није проста фраза, већ императивно начело којег ће се државници убудуће морати придржавати, што је и конкретизовано помињањем народâ Аустро-Угарске, чија ће места међу нацијама (народима) бити сачувана и осигурана и којима треба омогућити слободу самосталног (аутономног) развоја.¹⁰ Мада се показало да је његов идеалистички приступ – по којем су колонијалистичко ривалство, моћна војска и равнотежа снага водили у рат, док национално самоопредељење, отворена дипломатија, демократија и економска независност воде ка миру – погрешан.¹¹

И Беч је захтевао да се примирје склопи на основу „14 тачака“, али је председник Вилсон то одбио, подвукавши да су САД признале у најширем обиму „оправданост југословенских националних тежњи“,¹² да би америчка влада тек 26. јуна 1918. године објавила да је њен циљ у рату да разбије „умјетну аустријску царевину“.¹³ Готово пола године после тога на југословенским просторима те

бивше царевине основана је нова држава – Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁴ Његова улога, као и других новостворених држава (Чехословачке, велике Румуније, Пољске), већ је раније одређена, да буде „непремостива препрека за германска настојања“ према америчком државном секретару Ленсингу (Robert Lansing).¹⁵

Губитак фактичке власти на претежном делу дотадашње територије, чињеница да су на тим просторима формиране нове или обновљене старе државе, што је потврђено Версајским мировним уговором, као и потпуна политичка нестабилност и несигурност, довело је Мађарску пред једну једину могућност – да као поражена страна у рату потпише мировни уговор са свим последицама које тај чин носи.

На мировну конференцију мађарска делегација је коначно стигла (након што је формирана конзервативна влада) 7. јануара 1920. године, али не да преговара – није било уступака нити озбиљније дебате, већ да једноставно прихвати донете одлуке.¹⁶ Отуда су поражене стране конференцију називале „диктатом“.¹⁷ Мађарска делегација је коначно, после одласка, па повратка у Париз, 4. јуна потписала Тријанонски уговор, који је ратификован 13. новембра исте године. Комисија за разграничење је имала задатак да одреди нове границе Мађарске и у томе су јој помагали бројни стручњаци ангажовани од стране Савезничких и удружених сила. За повлачење граничне линије према Краљевини СХС основана је комисија од седам чланова (од којих је један представник Мађарске). Пошто је у њеном раду представник Мађарске у мањини, предвиђена је могућност исправљања комисијских одлука ако би се утврдило да постоји општи интерес да се нека етничка или економска неправда исправи – слао би се извештај Друштву народа како би се направила промена по принципу „пријатељских исправки“ (било је само неколико безначајних промена).¹⁸ Одбијање бројних мађарских приговора и доказа, објављених у тротомном штићу *Мађарски мировни уговори*, наводило је ауторе на закључак да истина није имала утицај на рад мировне конференције, а да је такво поступање својствено гангстерским методама.¹⁹ Тиме је Мађарска, закључује се, као бранилац западне цивилизације и чувар хришћанства, унакажена.²⁰

Садржај Тријанонског уговора

Уговор о миру са Угарском из 1920. године, познатији као Тријанонски уговор,²¹ одредио је северну границу данашње Србије и тако постао њен први правни основ. Под Тријанонским уговором се заправо крије више правних аката (уговора, декларација, протокола, конвенција) који су закључени између Главних сила (Сједињених Америчких Држава, Британске империје, Француске, Италије и Јапана) и других држава које су, заједно са Главним силама, чиниле уговорну страну као Савезничке и удружене силе (Белгија, Кина, Куба, Грчка, Никарагва, Панама, Пољска, Португалија, Румунија, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Република Чехословачка) са једне стране и Угарске, са друге стране. Угарска делегација није учествовала у преговорима већ је позвана да потпише уговор.²²

Тријанонски уговор је имао основни циљ да правно престану непријатељства (примирје је већ наступило војном конвенцијом од 13. новембра 1918. године), односно да се заврши формално стање рата између Угарске и Савезничких и удружених сила и да се оствари чврст, праведан и трајан мир. Угарска није постојала као независна држава у време отпочињања непријатељстава на почетку Првог светског рата 1914. године, али је стекла статус уговорне стране у овом међународном уговору, јер је некадашња Аустро-Угарска монархија као држава поражена и престала да постоји 1918. године.²³

Тријанонски уговор је по садржају сложен акт јер у њему, поред питања у вези са односом држава победница и Угарске, постоје и одредбе о новој међународној организацији, Друштву народа. Оно се образује у циљу „развоја сарадње између народа и да би им се гарантовао мир и безбедност...“²⁴

Други део Тријанонског уговора уређује границе Угарске са: Аустријом, Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца, Румунијом и Републиком Чехословачком. У другом одељку трећег дела Уговора, Угарска прихвата „политику европских клаузула“ према: Италији, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Румунији, Републици Чехословачкој, Фијуми (Ријечи); обавезује се на заштиту мањина, прихвата клаузуле о држављанству и политичке клаузуле о неким европским државама (Белгији,

Луксембургу, Шлезвигу, Турској и Бугарској, Аустрији, Русији и руским државама), одриче се било каквих права на територијама изван њених граница (утврђених чланом 27 Уговора). У четвртом делу Уговора уређују се угарски интереси изван Европе (у Мароку, Египту, Сијаму, Кини), док се пети део састоји од војних, поморских и ваздушних клаузула (чл. 102–143).

Потом Уговор садржи одредбе о ратним заробљеницима, гробовима, санкцијама, накнади штете, финансијске и економске клаузуле (од шестог до 10. дела уговора, чл. 140–259). Питања у вези са ваздухопловством, пристаништима, воденим путевима и железничким пругама уређена су у наредна два дела, док је оснивање организације рада предмет последњег тематског дела Уговора (13. део). Уговор завршава разним клаузулама (14. део), Протоколом (прелазним одредбама) и Декларацијом у којој се угарска влада обавезује да пружи податке о потапаном лађама и товарима.

Краљевина СХС и Угарска основале су и Избрани суд са седиштем у Хагу (на основу чл. 239 Уговора),²⁵ који суди спорове у вези са применом делова 3-5 и 7 Уговора, као и спорове у вези са приватно-правним уговорима приватних лица из страна уговорница, закљученим пре ступања на снагу Уговора, осим оних уговорних односа који су изузети.

Одредбе о границама и друге које се тичу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Веома опширан правни акт, какав је Тријанонски уговор са 364 члана, само се малим делом директно односи на новоосновану Краљевину СХС. Уставноправни значај тих одредби је првенствено у томе што је њима установљена северна граница данашње Србије. Тај уговор правно обавезује савремену Мађарску, као и Србију без обзира на то што оне нису биле уговорна страна (нису тада ни постојале као државе). Правна снага овог уговора постоји у односу на Србију, јер је она правни следбеник (сукцесор) треће (СР) Југославије (односно Државне заједнице Србија и Црна Гора), а друга (ДФР, ФНР и СФР) Југославија је следбеник Краљевине СХС, односно Краљевине Југославије. Произлази да постојећа српска северна граница има највећу могућу међународноправну гаранцију, јер је установљена мировним уговором који су

потписале велике силе као њени гаранти. Оно што је практично било важно за утврђивање ових граница и претходило му, јесте дозвола комаданта савезничких армија на Солунском фронту, Франше Депереа (Franchet d'Esperey) да Српска војска заузме Темишвар на истоку, Суботицу на западу и Печуј на југу и на тај начин стекне што бољу позицију за повлачење границе будуће југословенске државе према Угарској. Али било је и другачијих намера – по Америчком обавештајном одсеку (American Intelligence Department) граница је требало да иде повољније за Угарску, јужније: изнад Бездана, Сомбора, Новог Врбаса, Старог Бечеја, Аде и Великог Семиклуша.²⁶ Са мађарске стране пак утврђене границе се критикују и због тога што нису поштовале етнички принцип, географски, хидрографски, природни (осим реке Драве), ни историјски.²⁷

У члану 27 другог дела Уговора уређене су границе Угарске (географске карте су саставни део Уговора) према свим околним државама, укључујући и Краљевину СХС. Један део овог члана обухвата границу између данашње Мађарске и Србије (укључујући и Барању која се заједно са Банатом и Бачком присајединила Краљевини Србији 25. новембра 1918). Граница између Барање – која је једним делом област у данашњој Хрватској, а другим, већим, у Мађарској – и Угарске одређује се: „од прилике на 9 километара источно од Михољацдољниј-а (Доњи Михољац, нап. С.О.); Некадашња административна граница, између Угарске и Хрватске-Славоније, исправљена тако да оставља потпуно на угарском земљишту железничку пругу Ђекењеш–Барч заједно са станицом Гола; Одатле, ка истоку па до коте 93, од прилике на 3 километра југо-западно од Барањавара (Брањин Врх, нап. С.О.); Линија, која ће се повући на терену тако да пролази северно од места Торјанц, Леч и Бенге (Шумарина, насеље у Белом Манастиру, нап. С.О.), а јужно од Кашада, Беременда са железничком станицом и Илочке; Одатле, ка северо-истоку, па до тачке на току Дунава која ће се одредити на терену од прилике на 8 километара северно од коте 169 (Кишкесег) (Батина, нап. С.О.); Линија, која ће се повући на терену тако да пролази западно од Барањавара, Фехерцеглака (Кнежево, нап. С.О.) и да оставља Држави Срба-Хрвата-Словенаца железничку пругу, која спаја обадва места

непосредно на распутници северно од Барањавара и од Даљока (Дубошевица, нап. С.О.), а источно од Иван-Дарде (Иванда, нап. С.О.), Шарока, Удвара и Изабелафелда (заједно са његовом железничком пругом); Одатле, ка истоку-северо-истоку па до тачке на току Киђоша (река Плазовић, нап. С.О.) од прилике на 3 километра источно-југо-источно од станице Бачмадараш (Мадараш, нап. С.О.); Линија, која ће се повући на терену, тако да пролази између места Херчегсанто (Сантово, нап. С.О.) и Берг (Бачки Брег, нап. С.О.), затим иде у главном току Киђоша но обилазећи са севера Риђичу (Риђица, нап. С.О.); Одатле ка истоку-северо-истоку па до тачке која ће се одредити на рукавцу Тисе (Тажсе) од прилике на 5½ километара источно-северо-источно од станице Хоргош; Линија, која ће се повући на терену, тако да пролази јужно од Кун-Баје, да сече железничку пругу од Суботице до Бачалмаша од прилике на 1 километар 500 м. источно од станице Чикерије, да сече железничку пругу од Суботице до Кишкунхалаша од прилике на 5 километара јужно од станице Келебије и да пролази северно од Хоргоша и његове железничке станице а јужно од Рекес-Сентмихаљитека (Реске, нап. С.О.); Одатле, ка југо-истоку па до Тисе: Средња линија рукавца; Одатле, уз воду од прилике 5 километара па до тачке која ће се на терену одредити: ток Тисе: Одатле, у главном ка истоку па до тачке, која ће одредити на терену од прилике на 4 километра југо-западно од станице Кишсомбора, од прилике источно-југо-источно од коте 84 и југо-југо-западно од коте 83, а која је заједничка трима границама Румуније, Угарске и Државе Срба-Хрвата-Словенаца; Линија, која ће се повући на терену и која пролази између места Ђала и Осентивана (Нови Сентиван, нап. С.О.) и између Обеб-а (Стара Беба у данашњој Румунији, нап. С.О.) и Кибеказе (Кибекказа, нап. С.О.)“²⁸

У трећем делу уговора који је насловљен *Политика европске клаузуле*, Одељак други, чл. 41–44, говори се о политичким и правним односима Угарске и Краљевине СХС. „Угарска признаје, као што су то већ учиниле савезничке и удружене Силе, потпуну независност Државе Срба-Хрвата-Словенаца“ (чл. 41). У следећем члану разрађује се ово признање нове државе: „Угарска се одриче, у колико се ње тиче, у корист Државе Срба-Хрвата-Словенаца, свих права и правних основа на територије

некадашње Аустроугарске монархије, које лежи изван граница Угарске, онако како их је описао у члану 27. Другог Дела (Границе Угарске) и признао овај Уговор или сваки други уговор закључен у циљу уређења садашњих питања, као саставни део Државе Срба-Хрвата-Словенаца“. У вези са конкретним повлачењем граничне линије образоваће се „једна комисија састављена од седам чланова, од којих ће пет поставити Главне Силе савезничке и удружене, једног Држава Срба-Хрвата-Словенаца и једног Угарска, образоваће се за петнаест дана од ступања у важност овога Уговора са задатком да на самоме месту утврди граничну линију, како је описана у члану 27. Другог Дела (Границе Угарске) (чл. 43). У каснијем члану (74) „Угарска изјављује, да признаје већ од сада и усваја границе“, између осталих, и Краљевине СХС, „онако како Главне Силе савезничке и удружене те границе буду утврдиле“.

Како на територијама нове државе остаје да живи већи број становништва мађарске националности, „Држава Срба-Хрвата-Словенаца признаје и потрђује, према Угарској своју обавезу да усвоји, да се унесу у један уговор са Главним Силама савезничким и удруженим прописи које те Силе буду сматрале као потребне ради заштите у Држави Срба-Хрвата-Словенаца интереса оних становника, који се од већине становништва разликују по раси, по језику или по вери; као и ради заштите слободе транзита и једног правичног режима за трговину других Народа.“ Уз ово, у члану 76 се прописује да „ниједан становник са територија некадашње Аустроугарске монархије не може бити узнемираван или кињен, било због свога политичког држања од 28. јула 1914. па до коначног признања суверенства на тим територијама, било због регулисања његовог држављанства према овом Уговору“.

Нова територија доноси Краљевини СХС и финансијске обавезе, па је и то уређено истим чланом: „Сразмера и природа финансијских терета Угарске, које ће Држава Срба-Хрвата-Словенаца имати да поднесе због територије која се ставља под њено суверенство, утврдиће се саобразно члану 186. Деветог Дела (Финансијске Клаузуле) овога Уговора. Доцније конвенције расправиће сва питања која овај Уговор не буде распрвио, а која би уступање речене територије могло изазвати“ (чл. 44).²⁹

Последице и трајност Тријанонског уговора

Последице Тријанонског уговора по колективну и појединачну националну свест Мађара биле су тешке, описиване као малигна национална болест, „Тријанонски синдром“.³⁰ Лично су се осећали тако да никада неће повратити своју снагу (Gyula Szekfű), да су им опустошена памет и срца.³¹ За потоњу државну политику се може рећи да су послетријанонски режими били десничарски и реваншистички настројени према суседима.³² Али, правно Тријанонски уговор није отказан. Мађарска је практично отказала, односно стварно једнострано иступила из Тријанонског уговора у марту 1939. године када је припојила (окупирала) Карпатску Украјину (Рутенија, највећим делом у данашњој Украјини) и када су мађарске трупе ушле у Пољску (22. септембра 1939). Исте године Мађарска је иступила из Друштва народа, нове међународне институције која је била део мировних уговора закључених после Првог светског рата, па је и то био свејеврсни удар на Тријанонски уговор.

Свему овоме претходили су ставови да елиминисање Тријанонског уговора није само мађарски него и светски проблем и да треба да се учини без одлагања.³³ Истицан је, од присталица ревизионизма, недопустиво лош положај мађарске националне мањине у суседним државама, посебно у Румунији и Југославији.³⁴ Ипак, у отпочетом рату Мађарска се држала формално неутрално све до 1941. године (када јој је Уједињено Краљевство објавило рат). Њене су трупе учествовале у инвазији на Краљевину Југославију и Совјетски Савез (без објаве рата), али није било отказивања Тријанонског уговора, пре свега због тога што је и Румунија била на истој ратној страни, са нацистичком Немачком.³⁵

С друге стране, постоје и мишљења да у вези са Тријанонским уговором није све црно по мађарску нацију – њиме се утврђују принципи континенталног (европског) мира, а вишенационалне царевине које су се простирале од Балтика до Медитерана (Хабзбуршка и Отоманска) деле се по принципу самоопредељења народа и националних држава.³⁶ Такође, има оцена да су се успех Париске мировне конференције и Тријанонски уговор показали и као неуспех Срба, јер су створили државу

препуну различитих религија, културних разлика и историје.³⁷

Неуспех трајније промене Тријанонског уговора ратним путем у Другом светском рату, усмерило је размишљања на ревизију Тријанонског уговора мирним начином.³⁸ Међутим, то без договора, прво, великих сила, а потом и држава на које би се те промене односиле, није могуће. Ипак, у савременој Мађарској, посебно крајем прошлог века, крајња политичка десница, па и умерена десница, отворено говоре о промени граница по „неправедном“ Тријанонском уговору.³⁹ Тако се у периоду од 1990. до 2002. године у 443 говора, од укупно скоро 12.000, директно позивало на Тријанонски уговор, што ипак није превелики број. То су чинили посланици десног политичког крила (Јобик, *Jobbik Magyarországért Mozgalom*, и Фидес, *Fidesz – Magyar Polgári Szövetség*).⁴⁰

До данас не постоји одлука о формалном поништењу Тријанонског уговора од стране Мађарске, али је мађарски Парламент на деведесетогодишњицу Тријанона донео (31. маја 2010) одлуку о проглашењу 4. јуна Даном националног јединства, што је датум када је потписан Тријанонски уговор. Ово је од стране политичких званичника неких суседних држава проглашено поништавањем Тријанонског уговора,⁴¹ иако се по међународном јавном праву таква одлука не може сматрати отказом међународног уговора. Стога је Тријанонски уговор најстарији и, још увек, важећи правни основ северне српске границе.

НАПОМЕНЕ

¹ Q. Wright, „How hostilities have ended: Peace treaties and alternatives“, 395 *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1/1970, 51–61.

² R. Petráš, „Organisational aspects of the Paris Peace Conference (1919–1920)“, 3 *Central European Papers*, 2/2015, 34. Конференцију је отворио француски председник Поенкаре (*Raymond Poincaré*), али није учествовао у њеном даљем раду. Што се тиче Американаца, Сенат (горњи дом) Конгреса САД никад није ратификовао париске уговоре о миру, па је тако практично поништио улогу председника САД на мировној конференцији.

³ *Ibid*, 39.

⁴ Q. Wright, *op. cit.* 52.

⁵ *Ibid*, 61.

⁶ Трајни мир – обично значи 20 година, ако се подсетимо Џеферсоновог (*Thomas Jefferson*) мишљења о нужности револуције сваких 20 година (односно да је свакој генерацији потребна револуција, нап. С.О.). *Ibid*, 52.

⁷ Мађарска Демократска Република (*Magyar Demokratikus Köztársaság*, 1918–19), Мађарска Совјетска Република (1919), Краљевина Мађарска (*Magyar Királyság*, 1920–44, све време без краља).
⁸ Остала је без 72% територије на којој је живело око 3.425.000 Мађара.

⁹ У Новом Саду се почетком новембра 1918. године распала градска полиција и почели су да харају наоружани пљачкаши (В. Hrabak, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslovenskim zemljama 1914–1918*, Filozofski fakultet, Institut za istoriju, Novi Sad, 1990, 313). Петог новембра је пљачкање и безвлашће у Новом Саду достигло врхунац, па је градска власт поделила оружје новосадским Србима организованим у Српску народну стражу, али је тек образовање наоружаног одреда од српских ратних заробљеника (под командом поручника Бошка Павловића) допринело смиривању ситуације у граду и његовој околини. (С. Бјелица, *Ослобођење Новој Сада 1918. године – сведочанства и њолемике*, Градска библиотека, Нови Сад, 2018, 11–12).

¹⁰ Тачка X *Agrese* Вудроа Вилсона (обраћање Конгресу у 14 тачака). Видети: Woodrow Wilson, *Address of the President of the United States – delivered at a joint session of the two houses of Congress*, January 8, 1918, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015074797914;view=lup;seq=3> (приступљено 3. 1. 2019).

¹¹ B. Küntay, „Peace through Institutions: Woodrow Wilson and the Paris Peace Conference“, 8 *Journal of Gazi Academic View*, 15, 2014, 83.

¹² Ђ. Ђ. Stanković, *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1984, 241.

¹³ М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, 2, Просвета, Београд, 1989, 773–774.

¹⁴ Чин оснивања нове државе различито правно и политички сагледавају стране учеснице: Краљевина Србија Прводецембарски акт уједињења није видела као уговор између две државе, док је у хрватској јавности преовладавао став да је то акт уједињења двеју држава – Државе Словенаца, Хрвата и Срба и Краљевине Србије. Опширније: М. Stefanovski, *Ideja hrvatskog prava i stvaranje Jugoslavije*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2008, 358–359.

- ¹⁵ A. D. Low, „The Soviet Hungarian Republic and the Paris Peace Conference“, 53 *Transactions of the American Philosophical Society*, 10, 1963, 9.
- ¹⁶ C. Aylmer Macartney, *Hungary and her successors: The treaty of Trianon and its consequences, 1919–1937*, Oxford University Press, Oxford, 1937, 39.
- ¹⁷ B. E. Schmitt, „The Peace Treaties of 1919–1920“, 104 *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1, 1960, 103. Замерало се што конференција није била доследна у оцени аргументације (поражене државе нису ни имале право на усмену дебату, за разлику од свих дотадашњих мировних конференција), већ у томе да други народи треба да се ослободе немачке и мађарске власти. *Ibid*, 105.
- ¹⁸ C. A. Macartney, *op. cit.* 39–40.
- ¹⁹ L. Kossuth Birinyi, *Why the Treaty of Trianon is Void*, V. L. R. Simmons, Grand Rapids 1938, 169.
- ²⁰ *Ibid*, 171.
- ²¹ Уговор носи назив по месту где је склопљен – у дворцу Велики Тријанон (*Le Grand Trianon*), који је део Версајског дворског комплекса у Паризу.
- ²² Делегација је држана у кућном притвору тако да није ни могла учествовати у преговарању (видети на: <https://dailynewshungary.com/95th-anniversary-of-the-treaty-of-trianon/>, приступљено 24. 12. 2018). Вођа делегације, гроф Алберт Апоњи (*Albert Apponyi de Nagyappony*) био је у потпуно црном оделу са цилиндром, као и остали чланови делегације, чиме је изражавана жалост због пропасти дотадашње велике Угарске која је потврђена потписом 4. јуна 1920. године (о мађарској делегацији на: <http://trianon100.hu/blogpost/the-composition-of-the-hungarian-delegation-at-the-paris-peace-conference>, приступљено 24. 12. 2018). Постоје казивања да је мађарска делегација потом заплакала, отпевала химну и отишла.
- ²³ Са Аустријом је раније склопљен Сенжерменски уговор, 10. септембра 1919. године (*Le traité de Saint-Germain-en-Laye*) у истоименом париском дворцу, с тим да је наша делегација одбијала да потпише уговор све до 5. децембра 1918. године (видети. А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1969, 200–206).
- ²⁴ Преамбула Пакта Друштва народа, први део Тријанонског уговора. Коришћен текст из: *Уговор о миру са Ујарском (Тријанонски уговор)*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1927. Видети и https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon, приступљено 24. 12. 2018.
- ²⁵ Објављено као Обзнана Одељења за извршење међународних уговора Министарства Иностранних Дела, бр. 7312 од 31. октобра 1924. године.
- ²⁶ C. A. Macartney, *op. cit.* 393.
- ²⁷ E. Lőrinczné Bencze, „Trianon és Magyarország déli határregiói“, 3 *Közép-Európai Közlemények*, 4, 2010, 74–75.
- ²⁸ Чл. 27, *Уговор о миру са Ујарском (Тријанонски уговор)*, 24–25.
- ²⁹ Чл. 41–44, *Ibid*, 35–37 и 47–48.
- ³⁰ Видети на: <https://foreignpolicy.com/2015/10/28/hungarys-500-year-old-victim-complex-nazis-habsburgs/>, приступљено 28. 12. 2018.
- ³¹ S. Béla Várdy, „The Impact of Trianon upon Hungary and the Hungarian Mind: The Nature of Interwar Hungarian Irredentism“, 10 *Hungarian Studies Review*, 1, 1983, 22–23. О истраживачима, њиховим делима и ставовима у послетријанонском времену видети: I. Polgar, „Perceptions of Trianon during the Interwar Period“, *Analele Universităţii din Oradea*, Том III, 2011, 7–12.
- ³² С. Бабић, *Мађарска цивилизација*, Завод за културу војвођанских Мађара, Сента, 2009, 115.
- ³³ L. K. Birinyi, *op. cit.* 226.
- ³⁴ Y. de Daruvar (на мађарском: *Imre Kacs Kovics Daruvári*), *The Tragic Fate of Hungary*, Munich, 1974, 111. и даље, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.733.2389&rep=rep1&type=pdf> (приступљено 4. 1. 2019). Наводи се и да је Југославија посебно била злогласна због „дивљећ“ угњетавања свих расних мањина без изузетка, од стране Срба – Бугари, Македонци, Албанци, Хрвати и Мађари били су присиљени делити исту судбину. *Ibid*, 113.
- ³⁵ Видети: N. Dreisziger, „The Long Shadow of Trianon: Hungarian Alliance Policies during World War II“, 17 *Hungarian Studies*, 1, 2003, 43–45. Мађарска је радије била за арбитражу око територија, него за рат са Румунијом. *Ibid*, 41.
- ³⁶ Видети: F. Glatz, „Trianon-Past and Present“, 1997, 65, http://real.mtak.hu/35057/1/1997_Glatz_Trianon_Past_and_Present_u.pdf (приступљено 3. 1. 2019).
- ³⁷ E. L. Bencze, *op. cit.* 75.
- ³⁸ Препреке на путу ревизије Тријанонског уговора су огромне: противљење оних држава које су имале корист од реорганизације централно-источне Европе 1919. године, антагонизам између великих сила и у вези са тим њихове симпатије или противљење таквим мађарским настојањима, релативна неважност Мађарске у економском, војном и дипломатском смислу. E. S. Balogh, „Peaceful Revision: The Diplomatic Road to War“, 10 *Hungarian Studies Review*, 1, 1983, 43.

- ³⁹ L. Karsai, „The radical right in Hungary“, *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989* (ed. S. P. Ramet), Pennsylvania State University Press, University Park, 1999, 135. Критикована је тадашња (социјалистичко-либерална) влада што није искористила распад Југославије и Чехословачке, већ је потписала уговоре са државама сукцесорима.
- ⁴⁰ G. Gyáni, „The Memory of Trianon as a Political Instrument in Hungary Today“, *The Convolutions of Historical Politics* (eds. A. Miller, M. Lipman), Central European University Press, Budapest, 2012, 103.
- ⁴¹ Видети на: <http://www.kormany.hu/en/news/day-of-national-unity-commemorations-nationwide>, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/719344/trijanon-svadja-madjarsku-i-cesku.html> (приступљено 28. 12. 2018).
- Glatz, F., „Trianon-Past and Present“, 1997, 65, http://real.mtak.hu/35057/1/1997_Glatz_Trianon_Past_and_Present_u.pdf.
- Gyáni, G., „The Memory of Trianon as a Political Instrument in Hungary Today“, *The Convolutions of Historical Politics* (eds. A. Miller, M. Lipman), Central European University Press, Budapest, 2012.
- Karsai, L., „The radical right in Hungary“, *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*, (ed. S. P. Ramet), Pennsylvania State University Press, University Park, 1999.
- Küntay, B., „Peace through Institutions: Woodrow Wilson and the Paris Peace Conference“, 8 *Journal of Gazi Academic View*, 15/2014.
- Low, A. D., „The Soviet Hungarian Republic and the Paris Peace Conference“, 53 *Transactions of the American Philosophical Society*, 10/1963.
- Macartney, A. C., *Hungary and her successors: The treaty of Trianon and its consequences, 1919-1937*, Oxford University Press, Oxford, 1937.
- Petraš, R., „Organisational aspects of the Paris Peace Conference (1919–1920)“, 3 *Central European Papers*, 2/2015.
- Polgar, I., „Perceptions of Trianon during the Interwar Period“, *Analele Universității din Oradea*, Tom III, 2011.
- Schmitt, B. E., „The Peace Treaties of 1919–1920“, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 104, No. 1, 1960.
- Várdy, S. B., „The Impact of Trianon upon Hungary and the Hungarian Mind: The Nature of Interwar Hungarian Irredentism“, 10 *Hungarian Studies Review*, 1/1983.
- Wilson, W., *Address of the President of the United States – delivered at a joint session of the two houses of Congress, January 8, 1918*, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015074797914;view=1up;seq=3>.
- Wright, Q., „How hostilities have ended: Peace treaties and alternatives“, 392 *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1/1970. <https://dailynewshungary.com/95th-anniversary-of-the-treaty-of-trianon/> <http://trianon100.hu/blogpost/the-composition-of-the-hungarian-delegation-at-the-paris-peace-conference> https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon <https://foreignpolicy.com/2015/10/28/hungarys-500-year-old-victim-complex-nazis-habsburgs/> <http://www.kormany.hu/en/news/day-of-national-unity-commemorations-nationwide> <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/719344/trijanon-svadja-madjarsku-i-cesku.html>

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, С., Мађарска цивилизација, Завод за културу војвођанских Мађара, Сента, 2009.
- Бјелица, С., Ослобођење Новог Сада 1918. године – сведочанства и полемике, Градска библиотека, Нови Сад, 2018.
- Екмечић, М., Стварање Југославије 1790–1918, 2, Прoсвета, Београд, 1989.
- Mitrović, A., *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1969.
- Hrabak, B., *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslovenskim zemljama 1914–1918*, Filozofski fakultet, Institut za istoriju, Novi Sad, 1990.
- Stanković, Đ. Đ., Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije, Nolit, Beograd, 1984.
- Stefanovski, M., *Ideja hrvatskog prava i stvaranje Jugoslavije*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu Beograd 2008.
- Уговор о миру са Угарском (Тријанонски уговор), Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1927.
- Balogh, E. S., „Peaceful Revision: The Diplomatic Road to War“, 10 *Hungarian Studies Review*, 1/1983.
- Bencze Lőrinczné, E., „Trianon és Magyarország déli határrégiói“, 3 *Közép-Európai Közlemények*, 4/2010.
- Birinyi Kossuth, L., *Why the Treaty of Trianon is Void*, V. L. R. Simmons, Grand Rapids, 1938.
- Daruvar, de Y., (Imre Kacsokovics Daruvári), *The Tragic Fate of Hungary*, Munich, 1974. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.733.2389&rep=rep1&type=pdf>.

Slobodan P. Orlović, PhD, University of Novi Sad, Faculty of Law

THE TREATY OF TRIANON AS A LEGAL BASIC OF THE NORTHERN SERBIAN BORDER

Summary

By the Treaty of Trianon 1920 the peace agreement was signed between Hungary and victorious states of the First World War. The signatory of the Treaty was the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes too, which at that time, among other, established its northern border to Hungary. The Treaty of Trianon had serious consequences to individuals and to the Hungarian nation as a whole, so almost the entire century Hungarians requested, directly and indirectly, its revision. The revision did not happen legally, so the northern Serbian border of contemporary Serbia, as the further successor of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was still, primarily, guaranteed by that treaty.

СЕОБЕ ЗБИРКИ НАРОДНОГ МУЗЕЈА ЗРЕЊАНИН

Дејан Воргић, Народни музеј Зрењанин

Апстракт: Прве конкретне иницијативе за оснивање данашњег Народного музеја Зрењанин почињу 1903. године. Одлуку да се оснује Музеј доноси Муниципални одбор Торонталске жупаније 1906. године, али институција у музеолошком смислу започиње свој рад највероватније 1911. године. Већ на почетку овог дугог процеса оснивања поставило се питање смештаја прикупљених предмета. Упоредо са више пропалих иницијатива за проналазак адекватне локације, предмети су до даљњег депоновани у Жупанијску палату, што ће се испоставити да је само једно од бројних привремених решења током времена. Музејске збирке селиће се још осам пута пре него што ће наћи свој трајни смештај почетком 1966. године у некадашњој Палати финансија. Сеобе збирки биле су пре свега условљене историјским, друштвеним, али и финансијским околностима. Привремени смештаји доводили су до крађа и неадекватних услова за чување предмета, а селидбе су често узроковале оштећења или нестанке предмета. Овај рад нема за циљ само да истражи локације на којима је некада боравио Музеј, већ и да прати линију његовог развоја са свим успонима и падовима.

Кључне речи: Народни музеј Зрењанин, Торонталска жупанија, Богољуб Алексић, Лазар Николић, Јанковићева палата, Велики Бечкерек, Петровград, Зрењанин

Жупанијска палата (1906/1911–1919)

Конкретну иницијативу за оснивање жупанијског музеја и библиотеке покренуо је велики жупан др Лајош Делиманић на састанку Торонталског културног друштва у марту 1903. године. Том приликом формиран је и посебан одбор који би се бавио овим питањем, у којем су се, поред председника Делиманића, нашли и угледни интелектуалци и чланови удружења – Лудвиг Брајер, Јожеф Баллаши, Франц Шташик, Антон Штрајтман, Нандор Јесенски, Јожеф Салаи и Лајош Књашко. Тада је издат проглас на предлог председавајућег у коме се моле сви који имају „музеалне предмете или збирке“ да их доставе сликару и педагогу Антону Штрајтману (GBWb 12/1903, Torontál 67/1903). У мају исте године, жупан је упутио допис скупштини Торонталске жупаније у коме се моли ово тело да пружи моралну и материјалну помоћ у остваривању овог циља (Torontál 106/1903).¹

Наредне године у априлу поставило се питање о смештају будућег музеја и библиотеке. Управа Торонталског удружења дала је предлог поджупану да се ове установе у настајању сместе у зграду у власништву Жупаније у Мерсијевој улици

(данас Стевице Јовановића), где су се налазиле просторије школског надзорништва (GBWb 16/1904). Од тог тренутка смештај Музеја постаје акутни проблем који деценијама неће бити решен на адекватан начин. Године 1905. поджупану Јанку Агоштону је поверено да изради предлог за жупанијску скупштину како и где да се сместе музеј и библиотека, као и нацрт правила по којима би функционисали. Поджупан је урадио нацрт правила базиран на општим прописима и предложио да се за потребе Музеја уступи и преуреди зграда, такозвани магацин, поред „Мункача“ у данашњој Улици Мирослава Тирша. Иако је првобитно процењено да је зграда од доброг материјала и да би се за потребе музеја могло адаптирати пет просторија, касније је одлучено да објекат ипак не одговара сврси (Torontál 112/1905, Torontál 70/1909).

Питање оснивања Музеја потом је подигнуто на један виши ниво. На позив поджупана Јанка Агоштона Муниципални одбор Торонталске жупаније 25. маја 1906. године одобрио је оснивање жупанијског музеја и библиотеке „ради неговања историјских успомена прошлих времена и унапређења културног развитка“, док је јавности поново упућен позив да уколико поседује предмете

од историјске и културне вредности за музеј да их уступи или понуди на продају (Torontál 74/1907).

После напуштања идеје о преуређењу магацина за потребе Музеја, убрзо се отворила могућност да се искористи зграда бившег затвора „Мункач“. Подизањем нове Палате правде са затвором у периоду 1906–1908. ова зграда је остала празна и напуштена. Јануара 1908. године у Велики Бечкерек су дошли професор др Бела Пошта из Клужа и архитекта Деже Хилтл, који су испитали могућност адаптације великобечкеречког затвора „Мункач“ за потребе смештаја музеја и библиотеке. Том приликом су дошли до закључка да би зграда после извршених адаптација потпуно одговарала музеју, а планове о грађевини су понели са собом (GBWb 4/1908). Августа 1909, завршени су унутрашњи радови на рашчишћавању зграде и она је остала потпуно празна. Потом је уследио застој док се не одобре грађевински планови за адаптацију и не сачека донација која би требало да стигне од Земаљског надзорништва за музеје и библиотеке (Torontál 181/1909).

Нажалост, Влада није дала обећану помоћ у адаптацији зграде Мункача и уређењу музеја позивајући се на тешко финансијско стање, па је читав пројекат обустављен. Постојала је још једна иницијатива да се проблем смештаја реши тако што ће се једна дворишна зграда у комплексу Жупаније испразнити са потребе Музеја, али по свему судећи ни до тога није дошло (Torontál 14/1913). Генерална скупштина Жупаније на седници 15. маја 1911. одлучила је да издвоји донацију за публикавање монографије Торонталске жупаније, док би се остатак новца обезбедио прикупљањем прилога по целој Жупанији. Сав новац који би премашио цену штампања публикације ишао би за потребе Жупанијског музеја (Borovszky 1912: 512).

С обзиром на то да Жупанија није била у ситуацији да самостално реши проблем трајног смештаја Музеја, приступило се привременом решењу. До 1909. године сви прикупљени предмети за потребе Музеја привремено су смештани на чување у Жупанијској згради (Сл. 1) (Torontál 204/1909). О предметима су бринули архивари Торонталске жупаније, пре свих Богољуб Алексић (1874–1944), који ће бити постављен и за првог „намештеника“ или кустоса Музеја. Овај свршени правник, да би преузео бригу о сакупљеним збиркама и Музеју,

Сл. 1. Жупанијска палата, 1900–1915. (Разгледница – НМЗ УО ЗПУ бр. 664)

морао је да заврши шестомесечни курс у музеју у Будимпешти (НМЗ 222/1949). Средином 20-их година 20. века важило је мишљење да је Богољуб Алексић, који је тада био на положају градског начелника, својим археолошким истраживањима „створио врло богат музеј“ (Костић 1925: 26). Услед недостатка архивске и друге грађе, није нам познато када је тачно Богољуб Алексић званично преузео бригу о сакупљеним музејским предметима. Више различитих извора упућује да се то десило 1911. или најкасније 1912. године. У најстаријој сачуваној музејској инвентарној књизи вођеној у периоду од 1940. до 1948. године под бројем 2920 стоји запис – „Документа о оснивању и раду музеја из 1911–1913“, што упућује на могућност да је 1911. година време када је Музеј у правом смислу профункционисао.² У прилог овој тези иду и подаци да је Богољуб Алексић прва археолошка истраживања извео у Великом Бечкерек и Арадцу 1911. године, као и то да је децембра исте године постављен за главног жупанијског архивара (Borovszky 1912: 267). Ова теза уклапа се и са каснијим записом Александра Секулића (1938: 174) по коме је Музеј кратко време након Муниципалне скупштине маја 1911. године организовао свој рад уз подршку јавности, стручних лица и иницијативу поджупана.

Поред рада на прикупљању и примању предмета за потребе Музеја, Богољуб Алексић је до јануара 1913. године адаптирао четири просторије у згради Жупаније и изложио део дотад сакупљених предмета. Три просторије биле су намењене богатој етнографско-природњачкој збирци Емила Талијана, док је у четвртој просторији била палеонтолошко-археолошка збирка. Остатак Музеја

са књижном, историјском архивом, збирком карата и нумизматичком збирком је у то време био смештен (депонован) у жупанијској архиви и чекао је боље услове за презентацију (Torontál 14/1913). Ова првобитна поставка у четири собе је, судећи према инвентарном попису из 1919. године, касније драстично измењена и допуњена, чиме је добила комплекснији и садржајнији облик него првобитна (Петров 1968: 206–207).

Непосредно након Првог светског рата, Музеј је пострадао од стране љубитеља старина и „приватних сакупљача“ о чему сведочи сликар и каснији кустос Музеја Александар Секулић (1938: 175): „У та мутна времена није се могла обратити толика пажња на чување скупљених музејских ствари, које су скупљене великом брижљивошћу и стручним знањем“.

Пијаристички манастир – Гимназија (1919–1923)

Године 1919. (20–21. окт.) према наредби поджупана Торонталске жупаније урађен је пописни инвентар затечених предмета и извршена је примопредаја **Музеја Торонталске жупаније** који је био смештен у четири просторије у палати Жупаније. Предмете је предао главни жупанијски архивар Живан Јанкахидац на старање некадашњем архивару и тадашњем професору Богољубу Алексићу у присуству жупанијског подархивара Александра Поповића (Петров 1968: 207). Музејске збирке су потом деложиране из Жупанијске палате и смештене у неколико соба на другом спрату пијаристичког манастира (Сл. 2). Ова селидба била је неопходна, јер су просторије Музеја биле потребне жупанијским властима за смештај канцеларија и нових институција (Torontál 223/1923). Негде у приближно време Богољуб Алексић је постављен за управника Торонталског музеја са задатком да поред бриге о Музеју оснује и народну библиотеку. Почетком 1920. године (23. јан.) у малој сали Жупаније одржан је састанак на коме је Богољуб Алексић изнео стање око оснивања Музеја и библиотеке и изабран је Одбор на чијем челу се нашао велики жупан др Јовица Богданов (Torontál 19/1920). Боравак Богољуба Алексића на месту управника Музеја није дуго потрајао јер је наредне 1921. (15. септ.) постављен на дужност градоначелника. У том тренутку, Музеј привремено пада у заборав,

Сл. 2. Поглед ка Пијаристичком манастиру и Гимназији, 1920–1930. (Разгледница – НМЗ УО ЗПУ бр. 777)

а њен оснивач – Торонталска жупанија, укида се наредне године.

Питање Музеја поново ће се актуелизовати почетком 1923. године када је наговештена његова реорганизација, као и, по ко зна који пут, идеја да добије своје сталне просторије. Том приликом поджупан Светислав Рајић је упутио становништву Торонталско-тамишке жупаније молбу да сви они који поседују неке старине исте уступе Музеју (Torontál 1923/41). Пијаристички манастир је недуго потом уступљен Апостолској администрацији Католичке цркве за Банат и Музеј је опет морао да се сели, па је привремено смештен у две гимназијске дворане. Након почетка наставе у Гимназији, музејске збирке су опет промениле локацију. Захваљујући Друштву *Касина* привремено је смештен у спратне просторије *Касине* (Torontál 223/1923).

Селидбе Музеја током 1923. године пратио је и један интересантни догађај. Чувени етнолог и в. д. управник београдског Етнографског музеја Никола Зега (1863–1940) је тада боравио у Великом

Бечкереку, где му је понуђена збирка Музеја Торонталске жупаније, која је у том тренутку била смештена у сандуцима. Иако је Зега касније писао жупану поводом ове ствари и умолио га да збирку пошаље у Београд до тога, како се чини, није дошло (Zega 1924:190).

Касина и тавански простори (1923–1928)

Највећи део музејских збирки 1923. године био је смештен у једну таванску собу у згради грађанске Касине (Сл. 3). Међутим предмети су били раштркани и по другим местима, па је тако један део био смештен и на тавану градске и Жупанијске зграде. У то време се десио и један инцидент, када су лопови провалили у једну од соба у којој су биле смештене ствари. Том приликом су бројне предмете разбацали и полупали. Претпостављало се да су лопови по свој прилици тражили нумизматичку збирку за коју се тврдило да има доста златника (*О Градском Музеју и Великом Већкереку* 1930).

Могуће да је овај инцидент био непосредни повод за решавање правног положаја Музеја. Савет Града Бечкерека је на својој седници од 26. 6. 1924. донео одлуку да се оснује **Градски музеј** са књижицом и уједно се обратио поджупану Торонталско-тамишке жупаније да се Музеј преда граду на управљање. Управни одбор је решио ово питање на седници од 15. 7. 1924. и донео једногласно решење да се изађе у сусрет молби града Бечкерека, са клаузулом да Град мора да реши смештај Музеја у року од шест месеци и да музејску збирку учини приступачном широј публици, јер ће се у противном опозвати ова одлука (НМЗ 40/1943).

Сл. 3. Градска Касина (касније Дом Омладине), 1965–1972. (Фотодокументација Збирке примењене уметности НМЗ)

Према сведочанству Александра Секулића (1938: 175) заслугу у овом догађају имао је г. Светислав Рајић, тадашњи поджупан (1921–1925) и каснији жупан и бан који је, према његовом мишљењу, дао велику важност од културног значаја музејским збиркама.

Промена правног статуса и промена назива Музеја није решила акутни проблем смештаја и његовог функционисања. Године 1927, у новинским чланцима се наводи да се још увек тражи простор за смештај Музеја и библиотеке који су без крова над главом. И даље постоје планови да се отвори за публику и да се за то искористе просторије Касине, али се и од ове идеје одустало (*Torontál* 22/1927).

Зграда иза позоришта (1928–1940)

После вишегодишњег принудног боравка музејских збирки у Касини, које су биле недоступне публици, главни градски бележник Тимотеј (Тима) Рајић (1885–1961) увиђа да такво стање више није одрживо и предузима кораке у правцу решавања проблема смештаја.³ Музејске збирке су тада пресељене у бившу дворану пороте окружног суда,

Сл. 4. Зграда иза позоришта, јун 2020. (Фотографија: Дејан Воргић)

док је припадајућа библиотека смештена у једној од суседних соба, са циљем да се установа што пре преда „јавној употреби“. (Torontál 290/1928). Зграда у власништву града у којој је смештен Музеј налазила се у дворишној приземници „одмах иза позоришне зграде“ (Сл. 4) (НМЗ 40/1943; Владив 1938: 326). Тима Рајић је тако уз пристанак Градског савета успео да прикупи и спасе разбацане остатке Градског музеја, али се тада поставило питање неопходности његовог „стручњачког утврђивања“ (*O Gradskom Muzeju i Velikom Bečkereku* 1930: 339).

Музеј је убрзо уређен, предмети су нашли своје место на зидовима и столовима, а Градски одбор је плаћао чувара који је бринуо о предметима (НМЗ 222/1949). Иако је Музеј тада постао приступан публици и даље није имао стручњака који би водио бригу о њему. Неформални кустос у то време био је Тима Рајић, што можемо видети и према податку по коме је у име Музеја примао поклоне, као што је случај са зубом мамута (Torontál 47/1929). Из овог периода потиче и најстарија сачувана фотографија унутрашњости Музеја са Тимом Рајићем међу предметима, захваљујући чијем залагању је Музеј профункционисао.⁴ Године 1935, Рајић је покренуо и питање јурисдикције Музеја. У том смислу је са стручњацима Народног музеја из Београда и начелником Просветног одељења Дунавске бановине др Димитријем Кириловићем (1894–1956), начелно договорено да Музеј треба да има територијалну надлежност на простору средњег и горњег Баната, док би вршачки музеј покривао простор јужног Баната (ИАЗ, Ф. 97, 8028/1935).

Музеј званично добија кустоса тек 4. септембра 1935. године, када је на то место постављен угледни сликар и минхенски ђак Александар Секулић (1877–1942) уз помоћ Милана Петровића, начелника Просветног одељења Краљевске банске управе у Новом Саду. Иако крхког здравља, Секулић брине о Музеју, излази на терен, бави се публицистиком, обавља послове уређења поставке и рестаурације предмета колико је било могућности. Међутим, у његовом раду се осећа одсуство музеолошког приступа. Према казивању Секулића из 1938. године, Музеј се у то време развија „лаганим корацима“, али постоји и криза у раду и проблем неадекватности смештајног простора. На овој функцији Александар Секулић остаје до 16. марта 1940. године (Димкић Крчмар: 167).

Забавиште – народна школа (1940–1943)

Крајем 1939. године Просветно одељење Банске управе у Новом Саду покрене питање Музеја у Петровграду. Одељење жели да оснује Бановински музеј и доноси одлуку 2. јануара 1940. године по којој дотадашњи Градски музеј постаје својина Бановине, али се предаје као културна институција Градској управи на чување под условима који ће се посебним споразумом уговорити. На седници 26. јануара, Градско веће решава да са Банском управом склопи посебан уговор по питању Музеја. Према овом споразуму град је у обавези да даје Музеју дрва за огрев, осветљење и годишњу субвенцију у износу од 15.000 до 30.000 динара. Тако је основан **Банатски музеј Дунавске бановине** са јурисдикцијом на подручју целог југословенског дела Баната. Банска управа је сређивање Музеја поверила Историјском друштву из Новог Сада, са тим да се сређен Музеј комисијски преда Банској управи. Историјско друштво 1. јула ангажује стручна лица на сређивању и инвентарисању затеченог материјала (НМЗ 40/1943).

Том приликом је ангажован учитељ са археолошким искуством Лазар Николић (1892–1959) у својству вршиоца дужности кустоса, док му се као сарадници додељују бивши кустос музеја Богољуб Алексић и професор Коста Новаковић из Новог Сада.⁵ Овом тиму се касније придружује и археолог и кустос Народног музеја у Београду др Миодраг Грбић (1901–1969), који ради на поставци (Вујошевић 2013: 122).

За смештај Музеја град уступа бившу зграду Народне школе у Суботићевој улици бр. 3. (Сл. 5). Током лета врши се адаптација зграде за потребе Музеја, набављају се намештај и витрине (НМЗ 40/1943). Лимарски радови су поверени Хенрику Барту, а електричарски предузећу „К. Реже и син“ из Петровграда (ИАЗ, Ф. 97, 20191/1940). У јесен исте године музејске збирке се селе у зграду и ради се на поставци. Зграда има пет пространих одељења у једном фронту које су окренуте према Бегеју. Поставка је била уређена тако што се у првој просторији налазио геолошко-археолошки материјал, у другој народна етнографија и соба варошког грађанина, трећа је конципирана као оружница, а у четвртој су представљени радови и рукотворине сеоских и варошких занатлија. Пета просторија и

Сл. 5. Улаз из парка у бившу зграду Народне школе, 1940–1943. (Фотодокументација Збирке примењене уметности НМЗ)

делом ходник били су резервисани за природњачке предмете и збирку Емила Талијана. Из дворишта се улазило у једно веће одељење које је било искоришћено за библиотеку, галерију слика и планове града. Остатак предмета је смештен у магацин (НМЗ 40/1943).

У позну јесен поставка је била готова, а свечано отварање је било предвиђено на пролеће 1941. Међутим, почетак Другог светског рата на овим просторима одложио је овај догађај (НМЗ 40/1943). Током априлског рата Музеј није претрпео никакву штету (Вујошевић 2013:122). Након окупације, Музеј мења назив у **Окружни музеј Округа банатског** и прелази у надлежност Просветног одељења Округа банатског (НМЗ 194/1947). Септембра (24) 1942. године, Музеј је службено посетио др Јохан Албрехт фон Рајсвиц (нем. Johann Albrecht Freiherr von Rechwitz; 1899–1962), шеф за музеје и старине при Војном заповедништву Србије. Том приликом договорено је пресељење Музеја у нову зграду у улици Војводе Мишића бр. 2, и набавка мобилијара у виду 10 нових витрина, које је требало да уради столар Антон Селград (НМЗ 180/1942). Музеј је исељен у периоду 11–13. октобра 1943, јер је процењено да зграда има стратешки и војни значај (Radlovački 2018: 15).

Сл. 6. Јанковићева палата, 1945–1964. (Фотодокументација Уметничког одељења НМЗ)

Јанковићева палата 1. (1943–1944)

Нова зграда Музеја позната и као Јанковићева кућа је за време окупације конфискована као „јеврејска својина“ и са њом је руковала Немачка народносна група (Сл. 6). Ова организација је наредила и финансирала њену оправку, која је трајала од јула месеца 1943. до почетка априла 1944. године, коју је извео предузимач Михајло Матерн. Том приликом срећен је кров који је био у лошем стању, фасада, али је и унутрашњост преобликована, како би се прилагодила новој намени. Потом је Немачка народносна група предала зграду на управу Музеју и он је усељен убрзо након завршетка радова (НМЗ 104/1947, НМЗ 187/1947). Почетком априла, уприличено је свечано отварање Музеја коме је присуствовао др Фон Рајсвиц, али су након три недеље рада збирке поново спаковане у сандуке.⁶

Ботош (1944–1945)

При крају окупације музејске збирке су пренесене у Ботош, како би се сачувале и да их окупатор не би развукао, уништио или однео. Свакако

да је то била акција за коју је заслужан тадашњи кустос Лазар Николић, који је пореклом био управо из овог села. Према једном незаведеном музејском документу датираном од 26. 4. 1944. и названом „Распоред ствари у сандуцима“ видимо да су музејске збирке спаковане у 37 сандука и спремне за евакуацију.⁷ Евакуација Музеја збила се током маја месеца, што видимо у забелешци под бројем 189 у помоћној инвентарној књизи.⁸ У документу са краја априла постоји и забелешка крај једног сандука – „остало у музеју“. Овај сандук назван „Слике (ношња етнографија); 2 чутуре“ је прецртан па можемо претпоставити да му се можда касније губи траг.

По ослобођењу, а према решењу Градског народног одбора Музеј је реактивиран и добио је назив **Градски музеј и библиотека**. Од новембра 1944. поново му је додељена Јанковићева кућа од стране Управе народне имовине (НМЗ 104/1947). Предмети из Ботоша пренешени су (тј. враћени) тек у првим месецима 1945. године (НМЗ 105/1946). За првог послератног руководиоца (референта) Музеја постављен је правник Милош Кекез (Воргић 2017: 51).

Јанковићева палата 2. (1945–1964)

Музеј је свечано отворен 7. 5. 1945. године. До 1. 8. 1946. године Јанковићева кућа је била у власништву Управе народних добара, а Музеј је плаћао месечну закупнину у виду 4000 динара (НМЗ 154/1946). Крајем 1945. и почетком 1946. године, Музеј је претрпео значајне персоналне промене. Референт за Музеј Милош Кекез добија отказ, а на његово место је 6. 12. 1945. постављен историчар и оријентални филолог Бранислав Ђурђев (1908–1993) из Сремских Карловаца. Међутим, Бранислав се кратко задржава на овој функцији и одлази на службу у Сарајево. На његово место, 19. 2. 1946. године, долази сликар и педагог Шандор Нађ (1912–1995) (Воргић 2017: 54).

Према одлуци Одељења за просвету ГИОАПВ од 2. 10. 1946. решен је правни статус Музеја и он добија назив **Градски музеј**, а о њему даље старатељство треба да води Градски народни одбор. Он је покривао подручје „оба среза истог имена и срез Јаша Томић“, што је практично подручје средњег Баната, које Музеј и данас покрива. Након решеног правног статуса Музеја, Управа Музеја одлучује

да 8. октобра сачини нови уговор о закупу зграде са новим власником Илком Шулиц (дев. Кауфман), која је живела у Панчеву (НМЗ 154/1946). Године 1948, Музеј је користио у оквиру зграде 47 просторија од којих 34 на спрату, са површином од 1.065 квадратних метара. Изложбене просторије су обухватале 25 просторија, а поред њих ту су још биле и две канцеларије, два магацина, просторије за стручну библиотеку, атеље, лабораторију, мрачну комору, радионицу и др. У оквиру Музеја у том тренутку је био и стан за управника. Од 1. јула до 28. новембра Музеј није радио услед преуређења ентеријера у виду зидарско-молерских радова и сталне поставке (НМЗ 66/1948).

На конференцији Музејског савета за Војводину 1950. године, донета је одлука о проширењу делокруга деловања градских музеја, па су тако зрењанинском музеју додељена још четири среза. Према одлуци Савета овај Музеј треба да буде комплексни завичајни музеј Баната. Као последица ове одлуке дошло је и до промене назива Музеја, па је тако на седници Народног одбора града Зрењанина од 27. јуна донето решење да Музеј носи убудуће назив – **Народни музеј у Зрењанину** (ИАЗ, Ф. 160, 8104/1952). Почетком 1952, поново долази до промене на челу Музеја. На место управнице долази Ружа Латовљев, која се не задржава дуго на тој позицији, па је након ње за в. д. управника постављен Лазар Николић.⁹ На овом месту Николић остаје све до смрти 1959. године, да би потом место управника на кратко преузела Загорка Кончар, тадашња кустоскиња Историјског одељења (Воргић и др. 2019: 6).

Техногума (1964–1966)

Велики проблеми за Музеј настају 1964. године када је Народна банка откупила земљиште у Улици Серво Михаља, на коме се налазила зграда Народног музеја како би добила простор за градњу своје филијале. Народни музеј је тада пресељен у адаптиране празне просторије у погонима претходно напуштеног предузећа „Техногума“, које су се налазиле у непосредној близини Музеја (Берар 1964). Стара зграда Музеја је убрзо разграђена, а десетине хиљада цигала, столарија и грађа је попуњена становницима града за изградњу сопствених кућа и објеката. Од градње банке се одустало, а простор је претворен у паркинг (Берар 1966). Од

Сл. 7. Новински прилог „Музеј – Фабрика“, 1965.
(Хемеротека Народног музеја Зрењанин)

зграде Музеја данас је остао сачуван само декоративни неоготички балкон уграђен у терасу приватне куће др Пуркова, као симбол сећања на Јанковићеву кућу у којој је Музеј провео двадесетак година.

Просторије „Техногум“ су се показале врло неподесне и са много влаге, чиме су доведени у опасност бројни предмети. Мерења су показала да се влага креће и до око 90% (Берар 1964). Овакво стање у коме се Музеј нашао забележено је и од стране сатирично-хумористичног листа *Јез* (Сл. 7). Приликом сељења музејских збирки (1964–1966) није рађена ревизија, па је стога дошло до многих пропуста. Године 1964, сељење Збирке примењене уметности је извршено без присуства кустоса Вукице Поповић, која је у том тренутку била на специјализацији. Приспећем Збирке ПУ у зграду Финансијске палате уочен је и недостатак појединих предмета (НМЗ 01-561/1980). Поред тога, примећено је да је приличан број комада стилског намештаја оштећен током селидбе (НМЗ 01-183/1966).

Финансијска палата (1966–данас)

Након рушења Јанковићеве палате планирана је и обећавана градња нове зграде Музеја, а као једна од могућих локација градње разматран је и простор старог Градског купатила (Зрењанин 610/1964). Међутим од ове идеје се убрзо одустало, а Музеју је касније додељена зграда некадашње Финансијске палате (Суботићева улица бр. 1), у којој су се после

Другог светског рата нашле различите среске институције као што су: Народни одбор Среза тамишког, Завод за социјално осигурање Тамишког среза, Команда 2. вода Народне милиције за Срез Тамиш, Народна банка за Срез „Тамиш“, Катастарска управа Среза – одсек за Град Зрењанин и др. (Град Зрењанин: Приручник за 1954/55г). Укидањем срезова, 1965. године, зграда је остала упражњена чиме су створени услови да се она додели Музеју. Првобитно је планирано да се збирке преселе још у новембру исте године, али услед „хладноће, лоших путева и комуникација“, као и неспоразума са Народним позориштем „Тоша Јовановић“, које је требало да уступи радну снагу, оно је одложено, а предмети су још једну зиму провели у екстремно лошим условима (Гушић 1966).

Почетком 1966. године Музеј је усељен у нови објекат (Radišić 1966: 412). Током лета су изведени зидарски и молерски радови на адаптацији зграде у износу од 18 милиона старих динара (Берар 1966). Након тога се приступило раду на сталној поставци и Музеј је до краја године отворен за јавност. Тако је након више од 50 година трајно решен статус смештаја, који је Народном музеју Зрењанин омогућио несметан и континуиран развој све до данас.

НАПОМЕНЕ

- 1 Историјат Народног музеја Зрењанин у доброј мери није истражен. До данас су написана само три краћа историјска прегледа (Секулић 1938; Нађ 1948; Вуковић 1995) и један чланак (студија) која се бави историјатом установе до краја Првог светског рата (Петров 1968).
- 2 Видети: НМЗ, Општа инвентарна књига Музеја, 1940–1948. (бр. 2920).
- 3 О друштвеној и јавној улози Тимотеја Рајића видети у: Крчмар, Филип. Тимотеј Тима Рајић (1885–1961). Поводом 130 година од рођења, *Архивски анали* бр. 9 (2015): 38–44.
- 4 Фотографија се чува у Историјском одељењу Народног музеја Зрењанин.
- 5 У Историјском одељењу НМЗ чува се фотографија настала августа 1940. године у малом парку испред зграде Музеја са детаљним описом на полеђини. На фотографији се налазе Лазар Николић, Богољуб Алексић и Коста Новаковић.
- 6 Овај податак нам је познат на основу документа из заоставштине др Рајсвица који нам је пружио

на увид професор Немачке школе у Београду, Андреас Рот, и коме се овом приликом захваљујемо. (Privater Nachlass Bettina Reiszwitz, Писмо Јохана Алберта фон Рајсвица Курту Вилфонзедеру, 09. 5. 1944).

⁷ Документ је пронађен у Археолошком одељењу, а не у музејској архиви, што нас упућује на поми- сао да је скриван.

⁸ НМЗ, Инвентар примљених предмета на излагање у Банатском музеју Дунавске бановине, 1940–1942.

⁹ Примопредаја инвентарних књига између Шандора Нађа и Руже Латовљев десила се 7. 3. 1952. године (НМЗ, Инвентар уметничких предмета – Градски музеј Зрењанин, 1948–1959).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Монографске публикације:

Воргић, Дејан и Крчмар, Филип. *Наша Вукица: 1919–1969–2019*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин, 2019.

Borovszky, Samu (ur.). *Torontál vármegye*. Budapest: Országos Monográfia Társaság, 1912.

Владив, Милорад. Финансије града Петровграда, у: *Пејровићград (Велики Бечкерек)*. Петровград: Толицки Мартинов, 1938: 312–350.

Град Зрењанин: Приручник за 1954/55. г., Зрењанин: Синдикална подружница Народног одбора града Зрењанина, 1954.

Секулић, Александар. Градски музеј, у: *Пејровићград (Велики Бечкерек)*. Петровград: Толицки Мартинов, 1938: 174–175.

Radišić, Radovan. Narodni muzej, у: *Zrenjanin*. Zrenjanin: Skupština opštine Zrenjanin, 1966: 408–412.

Radlovački, Aleksandar. Stara biblioteka, у: *Bilo nekad: Zrenjanin, Veliki Bečkerek, Petrovgrad*. Zrenjanin: Speed 023, 2018: 15.

Прилози у периодичним и серијским публикацијама:

Воргић, Дејан. Почети изложбених активности Уметничког одељења Народног музеја Зрењанин (1945–1950), *Гласник музеја Баната* бр. 19 (2017): 48–61.

Вујошевић, Жарко. Kunst- und Denkmalschutz у окупираном Београду. *Наслеђе* бр. 4 (2013): 119–126.

Вуковић, Видак. Историјат Народног музеја у Зрењанину, *Гласник музеја Баната* бр. 6 (1995): 7–8.

Димкић Крчмар, Биљана. Александар Секулић у светлу свог легата у Народном музеју Зрењанин. *Раг Музеја Војводине* бр. 58 (2016): 161–176.

Крчмар, Филип. Тимотеј Тима Рајић (1885–1961). Поводом 130 година од рођења, *Архивски анали* бр. 9 (2015): 38–44.

Нађ, Шандор. Градски музеј у Зрењанину. *Музеји* бр. 1 (1948): 151.

Петров, Милан. Музеј Торонталске жупаније у Великом Бечкереку од оснивања до 1918. године, *Раг војвођанских музеја* бр. 15–17 (1968): 201–208.

О Gradskom Muzeju u Velikom Bečkereku, *Narodna starina* sv. 23 (1930).

Zega, Nikola. Etnografski muzej u Beogradu u 1923. godini. *Narodna starina* Vol. 3, br. 8 (1924): 190–191.

Новински чланци:

Берар, Ђорђе. Музеј се „спотиче“ о прагове, *Полиџика ЕКСИРЕС* 12. 9. 1966: 9.

Берар, Ђорђе. Од некадашњег зрењанинског музеја остала само фотографија. *Полиџика* 24. 12. 1964: 11.

Берар, Ђорђе. Срушили Музеј, па направили паркинг!, *Полиџика ЕКСИРЕС* 19.08.1966: 7.

Г(ушић), Б(огдан). Да ли колектив зрењанинског Народног музеја грешити?... *Зрењанин* (бр. 694) 22. 1. 1966: 9.

Костић, Гргур. Индустија Војводине. *Време* (бр. 1197) 18–20. 4. 1925: 26.

(Зрењанин 610/1964). Зрењанински народни музеј на двогодишњем „одмору“, *Зрењанин* (бр. 610) 6. 6. 1964: 8.

(GBWb 12/1903). Lokales. Torontáler Museum. *Gr.-Becs-kereker Wochenblatt* (No. 12) 21. 3. 1903: 5.

(GBWb 16/1904). Lokales. Torontáler Museum. *Gr.-Becs-kereker Wochenblatt* (No. 16) 16. 4. 1904: 4.

(GBWb 4/1908). Lokales. Torontáler Museum. *Gr.-Becs-kereker Wochenblatt* (No. 8) 25. 1. 1908: 4.

(Torontál 67/1903). A torontáli museum. *Torontál* (67. sz), 23. 3. 1903: 2–3.

(Torontál 106/1903). Torontálmegyei közkönyvtár. *Torontál* (106. sz), 11. 5. 1903: 1.

(Torontál 112/1905). Muzeum Nagybecskereken. *Torontál* (112. sz), 17. 5. 1905: 1.

(Torontál 74/1907). A torontálvármegyei muzeum. *Torontál* (74. sz), 30. 3. 1907: 1–2.

(Torontál 70/1909). Hirek. A vármegyei muzeum. *Torontál* (70. sz), 27. 3. 1909: 2.

(Torontál 181/1909). Hirek. A vármegyei közkönyvtár és muzeum. *Torontál* (181. sz), 11. 8. 1909: 2.

(Torontál 204/1909). Hirek. Adományok a Torontálmegyei múzeumok. *Torontál* (204. sz), 09. 9. 1909: 2.

(Torontál 14/1913). Alexich Bogolyub. Torontálvármegyei muzeuma. *Torontál* (14. sz), 18. 1. 1913: 1–2.

- (Torontál 19/1920). Muzeum és népkönyvtár Nagybecskerekén. *Torontál* (19. sz), 25. 1. 1920: 2.
- (Torontál 41/1923). Ujjászervezik a megyei muzeumot. *Torontál* (41. sz), 21. 2. 1923: 2.
- (Torontál 223/1923). Költözködik a megyei muzeum. *Torontál* (223. sz), 3. 10. 1923: 3.
- (Torontál 22/1927). Otthont keresnek a hajléktalan városi muzeumnak és a könyvtárnak. *Torontál* (22. sz), 29. 1. 1927: 3.
- (Torontál 290/1928). Uj otthonba költözött a városi és megyei muzeum. *Torontál* (290. sz), 15. 12. 1928: 2.
- (Torontál 47/1929). Mamuth fogat ajándékoztak a városi muzeumnak. *Torontál* (47. sz), 26. 2. 1929: 3.
- Архивски извори:**
- (ИАЗ, Ф. 160, 8104/1952). ИАЗ, Ф. 160 НООЗ 1944–1963, бр. 8104/1952: „Градски музеј у Зрењанину променио назив у Народни музеј у Зрењанину“, 3. 7. 1952.
- (ИАЗ, Ф. 97, 20191/1940). ИАЗ, Ф. 97 ГПП 1919–1941, бр. 20191/1940: „Решење о преуређењу зграде бивше народне школе у бановински музеј у Петровграду“.
- (ИАЗ, Ф. 97, 8028/1935). ИАЗ, Ф. 97 ГПП 1919–1941, бр. 8028/1935: „Градски бележник Тима Рајић покреће питање оснивања Градског музеја и библиотеке“.
- (НМЗ 180/1942). НМЗ, рег. 1941–, бр. 180/1942: „Набавка 10 нових витрина за музеј“, 10. 10. 1942.
- (НМЗ 40/1943). НМЗ, рег. 1941–, бр. 40/1943: „Извештај о стању музеја“, 8. 4. 1943.
- (НМЗ 105/1946). НМЗ, рег. 1941–, Бр. 105/1946: „Подаци о музеју као културно-уметничкој установи“, 19. 6. 1946.
- (НМЗ 154/1946). НМЗ, рег. 1941–, бр. 154/1946: „Градском народном одбору: За музејску зграду са власником сачинити закупни уговор“, 8. 10. 1946.
- (НМЗ 104/1947). НМЗ, рег. 1941–, бр. 104/1947: „Подаци о музејској згради“, 2. 5. 1947.
- (НМЗ 187/1947). НМЗ, рег. 1941–, бр. 187/1947: „Подаци о извршеним оправкама на музејској згради“, 17. 7. 1947.
- (НМЗ 194/1947). НМЗ, рег. 1941–, бр. 194/1947: „Музејски предмети из фашистичке имовине“, 12. 8. 1947.
- (НМЗ 66/1948). НМЗ, рег. 1941–, без броја: „Годишњи извештај Градског музеја у Зрењанину и статистички лист за 1948. г.“, 1948.
- (НМЗ 222/1949). НМЗ, рег. 1941–, бр. 222/1949: „Проучавање музеја и постављање линије његовог развитка“, 1. 7. 1949.
- (НМЗ 01–183/1966). НМЗ, рег. 1941–, бр. 01-183/1966: „Стање експоната из Збирке примењене уметности на дан 18. јуна 1966. године“, 20. 6. 1966.
- (НМЗ 01-561/1980). НМЗ, рег. 1941–, бр. 01-561/1980: „Списак експоната примењене уметности (ревизија)“, 29. 12. 1980.
- Инвентарне књиге:**
- НМЗ, Општа инвентарна књига Музеја, 1940–1948.
- НМЗ, Инвентар примљених предмета на излагање у Банатском музеју Дунавске бановине, 1940–1942. [помоћна инвентарна књига]
- НМЗ, Инвентар уметничких предмета – Градски музеј Зрењанин, 1948–1959.

Dejan Vorgić, National Museum Zrenjanin

MOVEMENTS OF THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM ZRENJANIN

Summary

The first official and concrete initiatives of the Torontal Cultural Society for the purpose of the founding of today's National Museum in Zrenjanin began in 1903. The decision to establish the Museum was made by the Municipal Board of Torontal County in 1906 at the suggestion of the sub-prefect, but in the museological sense the institution began its work most likely in 1911 or at the latest in 1912, when the role of the first "curator" of the Torontal County Museum was taken over by the chief archivist Bogoljub Aleksić. Already at the

beginning of this long process of the establishment, the question of locating of the collected objects was raised. Along with several failed initiatives to find the location, objects were placed in the County Palace (today the Municipality of Zrenjanin), which will turn out to be only one of many temporary solutions. By January 1913, the first museum exhibition was organized in four rooms of the County Palace. The collections was then moved to eight more locations, namely: the Piarist Monastery – Gymnasium (1919–1923), the Casino (1923–1928), the building behind the theatre (1928–1940), the former building of the National School (1940–1943), the Janković Palace – the first time (1943–1944), Botoš (1944–1945), the Janković Palace – the second time (1945–1964) and the former premises of the Tehnoguma company (1964–1966). The collections and the Museum found their permanent location at the beginning of 1966 in the former Palace of Finance.

The relocations of the museum collections were primarily caused by different historical, social and financial circumstances. Temporary locations led to the theft and inadequate storage conditions for the items, and relocations often led to damage or disappearance of the museum objects. During that time, the Museum often changed its name, its legal status, as well as its territorial jurisdiction. It is also noticed that the museum objects were not available to the general public in several time intervals. This work aims not only to explore the locations where the Museum once had been placed, but also to follow the line of its development with all its ups and downs. The permanent solution for the locating of the Museum and its collections in 1966 enabled uninterrupted and continuous development that continues to this day.

НАСТАНАК И РАЗВОЈ ГРАДСКОГ МУЗЕЈА У СОМБОРУ¹

Мср Сања Миленковић Пађен, Нови Сад

Апстракт: У раду је представљен историјат и развој Градског музеја у Сомбору, од оснивања Историјског друштва Бачко-бодрошке жупаније 1883. године, као претече Музеја, преко Историјског друштва у Сомбору 1936. године, отварања за јавност Градског музеја 1945. године све до данас. Разматрана је његова улога у друштву, те музејска делатност као промотера града и потенцијалног генератора развоја средине.

Кључне речи: историјат музеја, Историјско друштво Бачко-бодрошке жупаније, Први и Други светски рат, међуратни период, Историјско друштво у Сомбору, Градски музеј у Сомбору

Епоха музеја која је током 19. века захватила читаву Европу није мимоишла ни средиште Бачко-бодрошке жупаније. У релативно мирном периоду друге половине 19. века, добивши поново након нагодбе 1867. године аутономију слободног краљевског града, овај административни центар је доживео свој процват. Економским јачањем у град се слила интелигенција која је утицала на стварање јединствене културне климе. Овај грађански слој покреће низ листова, часописа, оснива многа друштва и културне институције (Љубоја-Харјунг, Машуловић 1998: 292). Од великог значаја за проучавање и истраживање прошлости Бачке и формирање музејских збирки и Музеја било је оснивање Историјског друштва Бачко-бодрошке жупаније.

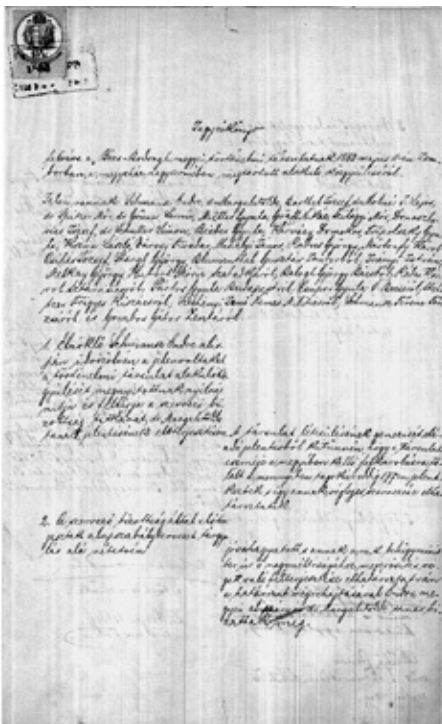
Историјско друштво Бачко-бодрошке жупаније и његова делатност до Првог светског рата

Шездесетих година 19. века, подстакнути уништавањем архиве током револуције 1848. године и одношењем преосталих докумената у Пешту и Сегедин, поједини грађани су самоиницијативно почели сакупљати предмете и документа која су са историјског аспекта сматрали значајним (Машуловић 2013: 5). Овим активностима поговодила је и повољна друштвено-политичка клима, оснивање Земаљског историјског друштва у Будимпешти и Јужномађарског историјског друштва у Пешти, као и Музеума Матице српске (Panić 1982: 98).

До озбиљније иницијативе за оснивањем друштва које би проучавало прошлост Бачке, долази тек две деценије касније. Иштван Ивањи је у новинама *Бачка* и у часопису историјског друштва Мађарске *Векови* издао проглас за оснивање Историјског друштва жупаније (Бодор 1996: 10–11). Његову идеју су подржали многи интелектуалци, између осталих и поджупан Ендре Шмаус и жупан Бела Шандор (Panić 1982: 98). Током августа 1882. године формиран је одбор који је за задатак имао објаву апела за формирање Историјског друштва. Апел је објављен 22. августа у часопису *Бачка* и другим листовима жупаније (Веленрајтер 1954: 304; Машуловић 2013: 6). Следеће године, 11. маја, одржана је Оснивачка скупштина Историјског друштва Бачко-бодрошке жупаније (Györe, Pfeiffer 2020: 36; Машуловић 2013: 6). Друштво је већ тада имало 177 чланова, усвојен је нацрт правила који је израдио Еде Маргалич и изабран одбор на чијем челу је био председник Ендре Шмаус (ИАС, фонд 47, инв. бр. 2/1; Panić 1982: 98).

Министарство унутрашњих послова је 21. марта 1884. године одобрило усвојени Нацрт правила (Машуловић 2013: 6; Györe, Pfeiffer 2020: 36). Правилима је одређен назив Друштва, седиште, циљ деловања који се огледао у проучавању целокупне историје Бачко-бодрошке жупаније, стручном раду, сакупљању предмета са археолошких ископавања, очувању споменика културног значаја од пропадања, писању историје жупаније, прикупљању извора и неопходног материјала. Уз проучавање

Записник са Оснивачке скупштине Историјског друштва Бачко-бодрошке жупаније из 1883. године (Историјски архив у Сомбору)

историје читаве области, сакупљање грађе и објављиве резултата рада, Друштво је требало да организује излете, јавне зборове и оснује библиотеку. Правила су обухватала поред права и обавеза чланова, њихове функције, титуле које су могли користити (ИАС, фонд 47, инв. бр. 3/2), начин гласања, организовање седница, скупова (ИАС, фонд 47, инв. бр. 3/3), финансирање, имовину, печат, могућност распада Друштва (ИАС, фонд 47, инв. бр. 3/4; Panić 1982: 98). Правилник Друштва је објављен у листу *Бачка*, како би грађанство било упознато са његовим будућим радом (Gyöge, Pfeiffer 2020: 39).

Од оснивања Друштво је већ поседовало малу збирку, а на основу скупштинске одлуке из фебруара 1884. године Еде Маргалич је био задужен да путем огласа тражи поклоне за Музеј који би могли допринети развоју планираних збирки (Бодор 1984: 13; Машуловић 2013: 7). У првим годинама рада сакупљено је много значајних предмета, посебно рукописа и историјских студија (Љубоја-Харјунг 1997: 235).

Један од задатака чланова била је и израда студија и извештаја које су излагали на тромесечним састанцима, а у јуну 1885. године било је одлучено

да се покрене стручни лист *Годишњак*, који је излазио тромесечно у свескама од три табака.²

Први *Годишњак* Историјског друштва Бачко-бодрошке жупаније из 1885. године (Библиотека Музеја)

Чланови Друштва били су и главни сарадници приликом писања велике *Монографије Бачке* која је завршена током јуна 1896. године (Веленрајтер 1954: 304; Бодор 1996: 16). Монографија обилује подацима из археологије, историје, географије и економије и представља вредно сведочанство једног времена (Васиљевић 1986: 124).

За смештај збирки Друштво је 1887. године добило просторију у приземљу зграде жупаније, одакле је 1892. године пресељено на други спрат у веће просторије (Љубоја-Харјунг, Машуловић 1998: 293). Од 1902. године, пошто је добило и трећу просторију, збирке су повремено отворане за јавност (Panić 1982: 99).

Велику подршку у виду субвенција Друштво је добило од мађарског Главног земаљског инспектора за музеје под чијим је надзором било од 1889. године. Захваљујући материјалној подршци спроведена су археолошка ископавања која су значајно обогатила сазнања о прошлости подручја и начину живота (Бодор 1984: 13). Након успешних иско-

павања у околини Апатина 1901. године, организована је прва изложба у просторијама Грађанске школе на којој су представљени резултати тих истраживања (Машуловић 2013: 8). Збирке су 1904. године након стручне обраде материјала отворене за јавност (Бодор 1984: 13).

Историјско друштво шири свој делокруг рада и од 1906. године започиње озбиљнија етнографска истраживања (Машуловић 2013: 7). Балинт Белошич је написао *Ујуџство за етнографска истраживања* и поделио учитељима сеоских школа како би их подстакао да и они, заједно са ученицима, допринесу очувању традиције (Бодор 1996: 19–20; Ранић 1982: 99). Поред тога, од великог значаја је активност Историјског друштва и на заштити споменика културе, снимају се архитектонски објекти у граду, а од снимака се 1902. године прави албум (Љубоја-Харјунг, Машуловић 1998: 294).

Друштво издаје 1908. године и први *Кашалої*, под називом *Калауз*, чији је аутор био Калман Губица, у коме су по витринама наведени експонати као и књиге које је Друштво поседовало (Uzelac 2014: 23; Васиљевић 1989: 138).

Обележивши свечаном скупштином 25 година рада издат је и *Рейерџориум* у коме су по азбучном реду аутора распоређени сви чланци који су излазили у *Годишњаку* (Веленрајтер 1954: 305). У извештају о раду Друштва из 1908. године наведен је попис од 11.937 предмета, од тога 9.970 предмета у археолошкој и нумизматичкој збирци, 1.067 у етнографској, 84 у уметничкој и 816 књига (Бодор 1984: 13).

Историјско друштво је од свог настанка, поред плодотворног рада било суочено и са многим кризама, губитком чланова, малим приходима, одласцима најзначајнијих чланова из различитих разлога. Без обзира на све то, до почетка Првог светског рата обављана су археолошка ископавања и брижљив рад на заштити и проучавању баштине (Бодор 1996: 20).

Рад Историјског друштва у вихору рата

Први светски рат је донео стагнацију на свим пољима и неизвесност. Историјско друштво Бачко-бодрошке жупаније је захваљујући појединим ентузијастима, упркос тешкој финансијској ситуацији и у вихору рата наставило свој рад (Ранић 1982: 99). Пошто су од 1915. године биле органи-

зоване акције прикупљања металних предмета од становништва за потребе војне индустрије, Друштво је успело да од војних власти добије дозволу и издвоји оне предмете које су проценили вредним, од историјског и културног значаја (Трајковић 1984: 60; Ранић 1982: 99).

Смрт неколицине чланова, од којих је најзначајнији био кустос Калман Губица³ и ратне прилике утицали су и на рад Друштва. До 1916. године Друштво је наставило стручни рад у отежаним условима издавши последњи *Годишњак* који после 33 године престаје да излази (Бодор 1996: 22). До 1918. године и доласка српске војске 13. новембра, нико се није бринуо о имовини Друштва, а секретар Карло Тренчењи, који је до тада уредно водио администрацију, напустио је Сомбор и дужност предао Самуилу Гринеру, правнику (Веленрајтер 1954: 305).

На скупштини одржаној 12. маја 1918. године сумиран је дотадашњи рад Друштва и тренутно стање збирки. Фонд су чинили библиотечка збирка са 2.352 књиге, археолошка збирка са 16.222 предмета, збирка примењене уметности са 685 предмета, етнографска збирка са 1.441 предметом и природњачка збирка са 529 предмета (Машуловић 2013: 8). Све то сведочи о неуморном и плодном раду током 35 година постојања Друштва, чија се историографска концепција, коју су зацртали оснивачи, није променила до престанка његовог рада (Бодор 1996: 22). Такође, све то су биле добре основе за даљи развој збирки и Музеја.

Музејска збирка и Друштво између два светска рата

Након 25. новембра 1918. године, пошто се Војводина присајединила Србији и потом постала део Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, живот у Сомбору се променио. Послератно одушевљење брзо је заменила реалност, економска криза, услед које долази и до занемаривања улагања у културу и њене институције и установе.⁴

После завршетка рата збирке, архивски материјал и библиотека су се и даље налазили у згради жупаније, али су премештени у просторије у којима је раније станао бележник (Ранић 1982: 100). И поред заинтересованости Министарства просвете за збирке Друштва, адекватна брига је у овом периоду изостала (Машуловић 2013: 8).

Архиватор жупаније Стеван Купусаревић је 1920. године упутио допис Министарству унутрашњих послова да се разреши Историјско друштво Бачко-бодрошке жупаније и збирке ставе под надзор жупаније, до оснивања новог. Друштво је разрешено 3. јула 1920. године, а музеј, библиотека и благајна Друштва предати су жупанијском архиву на даље чување. Том приликом је направљен записник о примопредаји који није сачуван (Рапић 1982: 100). Од 1927. године запечаћене збирке преузима на чување Обласни одбор Бачке области, потом Окружни инспекторат и, на крају, Среско начелство (Бодор 1996: 23, 27).

Увођењем локалне самоуправе 1922. године и укидањем жупанија 1925. године град губи свој дотадашњи значај и престаје да буде административни центар. Покушаји да се поврате права и статус који је имао у ранијем периоду остају без успеха, посебно од 1929. године, када је за центар Дунавске бановине одређен Нови Сад (Трајковић 1984: 65–69). У неколико наврата дошло је до покушаја формирања новог Друштва, али без резултата (Рапић 1982: 100).

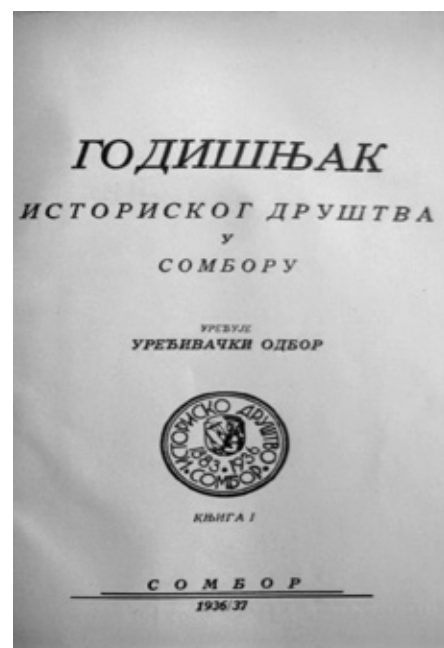
У међувремену основано је Историјско друштво у Новом Саду са задатком да ради на проучавању прошлости Војводине, а угледни Сомборци, не само да су били чланови, већ су и финансијски подржали његово оснивање, као и сам град Сомбор (Бодор 1996: 25). Долази се на идеју да се целокупна имовина некадашњег Историјског друштва Бачко-бодрошке жупаније пренесе у Нови Сад. Тим поводом у Сомбор 1930. године долази посебна комисија која је имала дозволу Краљевске банске управе да отпечати просторије и прегледа имовину Друштва. Као сведочанство овог пописа остали су инвентарна књига прегледане библиотеке са потписом чланова комисије и вињете налепљене на књигама „Музеј дунавске Бановине“, док остали записници нису сачувани, па није познато затечено стање (Бодор 1996: 24–26). На крају, до пресељења предмета у Нови Сад ипак није дошло.

Идеја о поновном оснивању Друштва реализована је 1936. године, када је на ванредној скупштини 5. маја изабран привремени председник и чланови одбора, одређени први задаци који су подразумевали израду правила Друштва, сређивање имовине и придобијање нових чланова (Књига записника 1936: 10). Оснивачка скупштина је одржа-

на 25. јуна 1936. године и на њој је одлучено да ће се Друштво звати Историјско друштво у Сомбору (Бодор 1984: 14). Титула председника је прво понуђена Еду Маргаличу, али пошто ју је он одбио из здравствених разлога, изабран је за почасног председника, док је председник постао др Радивој Симоновић (Књига записника 1936: 11). Одређени су и делокруг рада и задаци Друштва. Делокруг рада није обухватао читаву Бачку, већ сомборски, апатински, оџачки округ и Барању (Веленрајтер 1954: 305). Планирано је и поновно излажење листа *Годишњак*. Као посебно важно, у случају престанка рада Друштва предвиђено је да његова имовина припадне граду Сомбору (Рапић 1982: 101).

Пошто су усвојена Правила потврђена од Краљевске банске управе, Историјско друштво у Сомбору је током децембра преузело имовину Друштва Бачко-бодрошке жупаније и непосредно потом почело са активним радом (Бодор 1996: 28). И поред изостанка финансијске подршке државе, захваљујући позајмици Ђорђа Антића, једног од иницијатора оснивања новог Друштва, која никада није враћена, 1937. године изашао је први број послератног *Годишњака* (Рапић 1982: 103).

Како од града није добијен адекватни простор за излагање предмета, збирке су остале затворене за посетиоце (Бодор 1996: 28).

Годишњак Историјског друштва у Сомбору из 1937. године (Библиотека Музеја)

Поред многих мањих поклона, поклони које је Друштво добило од Имреа Фраја и Еде Маргалича су више него обогатили постојеће фондове. Имре Фрај је поклонио своју богату нумизматичку збирку са 12.000 примерака међу којима има јединствених и ретких примерака, археолошку збирку са 1224 предмета и стручну библиотеку са 1200 књига (Велјански 1982: 84). Преузимање је било договорено тек када се буду стекли адекватни услови за смештај и бригу о музејским предметима као и за библиотеку Едеа Маргалича са вредним рукописима (Веленрајтер 1954: 305).

Историјско друштво у Сомбору је преко својих чланова радило и на сарадњи са Музејом кнеза Павла, Војним музејом у Београду, Педагошким музејом у Загребу и са појединим универзитетским професорима (Бодор 1996: 30). Ипак, битно је напоменути да Друштво није имало сарадњу и подршку Историјског друштва у Новом Саду, како је било очекивано. Чланови Историјског друштва у Новом Саду су у почетку настојали да утичу на то да се Друштву промени име у Музејско друштво, а тиме и делокруг рада. Како је овај предлог одбијен, постали су велики противници који су у сомборском Друштву видели конкурента за добијање материјалне подршке од државе, тако да су уместо сарадње имали однос прожет варницама, о чему најбоље сведоче песме објављене у новосадском листу *Дан*:

„ИСТОРИЧАРИ“ НА ПОСЛУ

Чланови недавно основаној Историјској друшћива у Сомбору су: један адвокатај, један лекар, један њој и њид.

*Стручна лица Сомбор бира
Историју да студира*

Нарочити је друшћива склој:

Ајошекар, лекар, њој,

*И адвокатај још је члан –
да рад буде њраведан.*

*О њрошлостии нашој снују,
историју њродубљују.*

*Ту су лица млада, стџара,
сви улажу њруда, мара.*

С њуно дара, с њуно жара.

*Историја сад се стџара
без – историчара.*

А.б.

„ИСТОРИЧАРИ“ НА ПОСЛУ (ОДГОВОР)

Док је Сомбор несрећан

Нови Сад је њресрећан.

Пресрећан је, има њара

увек нештџо „стџвара“.

Има дара, има жара,

има и историчара.

Ни млада, ни стџара,

ња са њуно дара

и њруда и мара

„историју стџвара“.

Без њоја, лекара,

без ајошекара,

штџо је срећа њрава.

И без адвокатаја,

а штџо вреди злаџа.

Новосаћанин један

вреди друџих седам.

Б.а.

(Panić 1982: 104–105)

Историјско друштво и збирка у
Другом светском рату

Непосредно након немачке објаве рата Краљевини Југославији, мађарска војска је 11. априла 1941. године прешла границу и без већег отпора за три дана окупирала Бачку и део Барање, док су Банат окупирале немачке снаге. Сомбор је заузет 12. априла, а Музеј је стављен под надзор Мађарског инспектората за музеје (Љубоја-Харјунг, Машуловић 1998: 294). Формирана је и комисија која је за задатак имала да утврди затечено стање музејских збирки, том приликом направљен је записник који није сачуван. Пошто је поджупан затражио да се Музеј исели из зграде жупаније, захваљујући градоначелнику Петеру Черти, град је преузео Музеј и омогућио да се збирке преселе у зграду Стевана Лалошевића која се налазила у центру града. Музеј је свечано отворен за посетиоце 21. новембра 1943. године под називом Бачки музеј (Љубоја-Харјунг 1997: 235).

Током рата, 18. марта 1944. године Историјско друштво у Сомбору је променило назив у Друштво пријатеља музеја, за председника је изабран др Имре Фрај, а за секретара Херцег Јанош. Први пут је написана и *Историја Сомбора* од стране Мухи Јаноша (Машуловић 2013: 10). Приликом повлачења

мађарске војске 1944. године, материјал Музеја је у сандуцима склоњен у подрумске просторије Градске куће (Бодор 1984: 14; Машуловић 2013: 10).

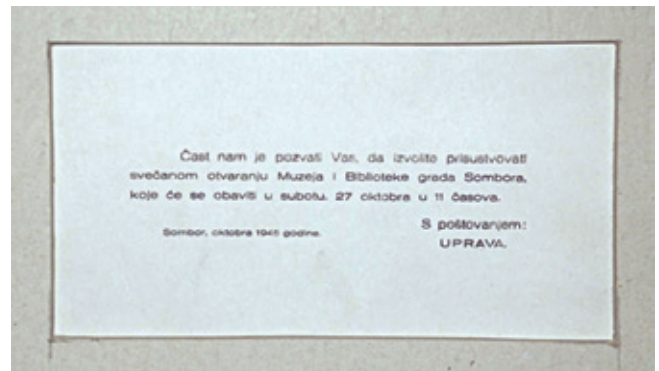
Оснивање Градског музеја у Сомбору након Другог светског рата и његов развој

Пропагандни одсек војне управе је након ослобођења Сомбора, 21. октобра 1944. године формирао Културно-просветни одбор чији задатак је био и обнова рада Музеја (Љубоја-Харјунг, Машуловић 1998: 294; Машуловић 2013: 10). Брига о обнови поверена је сликару Милану Коњовићу, док су за помоћнике одређени Јанош Херцег, књижевник, који је требало да се стара о библиотеци и Стеван Јеновац, сликар, задужен да среди археолошку и етнолошку збирку (Бодор 1984: 14; Машуловић 2013: 10). Током јануара 1945. године од стране Месног народноослободилачког одбора за смештај Музеја и библиотеке одређена је приватна кућа Јулија Ледерера,⁵ Јевреја који је са породицом страдао у рату (Велентрајтер 1954: 305; Љубоја-Харјунг, Машуловић 1998: 295).

Фотографија Фернбахове куће око 1910. године (приватна колекција Милана Степановића)

Током фебруара 1945. године приређена је прва изложба под називом *Антифашистичка изложба*,⁶ „пажљиво уређена и лепо декорисана оставила је снажан утисак на посетиоце“ (Кумовић 2001: 169–170). Радови на адаптацији зграде су завршени половином октобра, тако да је Музеј свечано отворен за јавност 27. октобра 1945. године (Јаничић 2013: 135; Машуловић 2013: 10). Од тада Музеј носи назив Градски музеј у Сомбору (Мустеданагић, Митровић 2006: 62).

Позивница на отварање Градског музеја 1945. године (Архива Музеја)

Фотографија са отварања Градског Музеја у Сомбору, 1945. године (Архива Музеја)

Изложба под називом *Музеј ликовне уметности – Савремено југословенско сликарство*⁷ била је колекција модерних југословенских сликара у власништву Павла Бељанског,⁸ саветника Министарства за иностране послове (Љубоја-Харјунг, Машуловић 1998: 295; Машуловић 2013: 10). Поред изложбе која је била смештена на спрату, у једном од крила приземља зграде биле су изложене и поново отворене за посетиоце археолошка и етнолошка збирка, док се у другом налазила библиотека (Кумовић 2001: 171).

У археолошком одељењу је 1948. године организован рад и почела су пробна ископавања у околини Бачког Моноштора и у Богојеву. Богата збирка није била сређена и свеске *Годишњака* из ранијих година олакшале су идентификацију предмета, одређивање порекла и завођење у инвентарне књиге (Кумовић 2001: 173). Следеће године је организован и стручни рад Етнолошког одељења и урађена је нова етнолошка поставка, почело се планско при-

купљање материјала и сређивање наслеђене збирке (Веленрајтер 1954: 305–306).

Током 1950. године Музеј проширује делатност рада отварањем изложбе фотографија и документа из Народноослободилачке борбе, а захваљујући овој изложби у Музеју је формирано и Одељење НОБ-а (Бодор 1984: 14). Формирано је и Природњачко одељење које је на сталној поставци било представљено збирком водених птица, а 1953. године отворено је и Препараторско одељење (Бодор 1996: 34). Поклон Имреа Фраја, пошто су се створили услови 1952. године, уступљен је Музеју. Овим поклоном значајно је обогаћена археолошка, нумизматичка збирка, као и стручна библиотека (Бендераћ 2000: 204). Након конзервације збирке Имреа Фраја 1954. године, једна од најлепших и највреднијих нумизматичких збирки на нашем простору коначно је представљена публици.

Прва у низу адаптација зграде, са намером да се простор прилагоди потребама чувања и излагања културног блага, одвијала се између 1957. и 1958. године. Проблеми су били многобројни, али међу највећим је био недостатак адекватног депоа и савремених витрина за изложбени простор (Бодор 1996: 34–35). Недостатак финансијских средстава био је константни проблем Музеја али, без обзира на то запослени су давали свој максимум у музеолошкој делатности – прикупљању, проучавању, заштити, излагању музеалија и публиковању материјала из фондова збирки.

Први *Водич* је изашао из штампе тек 1961. године. Исте године је први пут организована и изложба Ликовне јесени под називом *16 савремених сиваралаца* која је промовисала савремену уметност окупивши најзначајније уметнике (Бодор 1996: 15, 37; Јаничић 2011: 89). То је била година живе изложбене делатности, активне сарадње са школама, организовали су се семинари, саветовања, скупови ради популарисања музејске делатности, а адаптиран је и део магацинског простора (Бодор 1984: 15).

Изложбама су пропраћени многи јубилеји попут 20-годишњице НОБ-а, 50-годишњице смрти Лазе Костића, 100 година постојања Библиотеке, 100 година постојања Гимназије, 200 година Учитељске школе (Бодор 1996: 38, 41). Од 1967. године делатност Музеја се проширује и на заштиту споменика културе. Одбор за заштиту споменика кул-

туре задужује Музеј да изврши преглед документа заштићених објеката на територији за коју је надлежан, евидентира објекте који нису стављени под заштиту, поднесе извештај о постојећем стању споменика и изврши фото-снимање заштићених објеката (Исто: 39). Градски музеј проширује своју делатност сарадњом са музејима у Суботици, Осијеку и Баји кроз размену изложби, публикација и стручних знања (Исто: 40). У немогућности да направе сталну поставку, пошто је део изложбеног простора био заузет изложбом *Ликовна јесен*, за прославу 90 година од оснивања отворена је претходница сталне поставке *Прошлости кроз музејске збирке* (Бодор 1984: 15). Ова комплексна изложба имала је за циљ да путем археолошког, етнографског и историјског материјала јавности презентује историју Сомбора и околине (Машуловић 2013: 11). Крајем 70-их година 20. века интензивно се ради на прикупљању предмета, изучавању музејске збирке и документације за реализацију Спомен музеја Батинске битке, истурене јединице Историјског одељења, чије је отварање 1981. године било медијски пропраћено широм Југославије (Бодор 1996: 43). Велики јубилеј, 100 година постојања, прослављен је изложбом *100 година развоја и рада музејских збирки и Музеја у Сомбору* (Машуловић 2013: 12). Током маја 1983. године отворена је и стална поставка. Музеј је добио Орден заслуга за народ са сребрним зрацима за посебне заслуге у просвети и култури.

Рад и функционисање Музеја пратили су проблеми недостатка адекватног смештаја музеалија, недостатак радног простора за запослене, сигурносно-безбедносних уређаја, савременог грејања, уређења уличне фасаде, обезбеђења техничке опреме за изложбе итд. Део ових проблема решен је адаптацијом 1988. и 1992. године (Бодор 1996: 44–51). Стална поставка је иновирана 1993. године под називом *110 година развоја и рада музејских збирки Музеја у Сомбору* (Љубоја-Харјунг 1997: 236). Нажалост, догађаји током 90-их година прошлог века, као и НАТО агресија на Србију, утицали су и на делатност у самом Музеју успоривши његов развој.

Музеј данас

Градски музеј у Сомбору тежи да постане динамична установа која се прилагођава потребама савременог друштва, у раду поштује стручне, на-

учне, законодавне и етичке принципе, ни у једном моменту не одступајући од своје првобитне функције – заштитника и чувара културног наслеђа. Овај јединствени чувар богате културне баштине, не задовољава само потребе локалног становништва, већ и случајних и намерних пролазника. Својим изложбама и разноврсним програмима, препознатљивошћу, доприноси квалитету живота у самом граду и околини, привлачећи све већи број туриста не само као једна од туристичких понуда града, већ и региона.

Градски музеј у Сомбору је регионални музеј комплексног типа и под својом надлежношћу обухвата територију Западнобачког управног округа, град Сомбор и општине Апатин, Кула и Оџаци (Његован, Мустеданагић 2016: 60–62). Поседује око 40.000 музеалија које су распоређене по следећим одељењима: Археолошко одељење са нумизматичком збирком, Етнолошко одељење, Историјско одељење са депандансима (Музејом Батинске битке и Музеј подунавских Шваба), Ликовно одељење са завичајном збирком, Галеријом савремене уметности и збирком Ликовна јесен, Препараторско-конзерваторско одељење (Љубоја-Харјунг 1997: 235; Uzelac 2014: 22). Музеј има и Одељење за односе са јавношћу и Библиотеку (Његован, Мустеданагић 2016: 62). Сва одељења и збирке су настајале постепено, у различитим временским интервалима, почев од оснивања Историјског друштва (Uzelac 2014: 22).

Смештен у ненаменску историјску грађевину, од оснивања 1945. године, Музеј је имао бројне изазове са којима се носио, пре свега око прилагођавања простора потребама чувања и презентовања својих богатих фондова. Кроз године реконструкције прилагођен је својој намени на најбољи могући начин, одговарајући на све аспекте музејске делатности. Поред сале за сталну поставку, Музеј поседује простор за повремене изложбе, информациони пулт на коме се продају карте, сувенири, публикације, где се, такође, могу добити и додатне информације, библиотеку, канцеларије за запослене, депое, атрактивно двориште (Uzelac 2014: 109).

Својом позицијом, у самом центру Сомбора где се налазе и други објекти који су део културне понуде града,⁹ Музеј има погодан туристичко-географски положај и више је него приступачан за посетиоце (Исто: 104).

Зграда Градског музеја у Сомбору
(Архива Музеја)

Кроз годишње програме, који се јавно објављују на сајту, могуће је пратити рад установе и активности које се односе на музеолошку делатност – археолошка ископавања, истраживања терена, прикупљање музеалија, њихову обраду, заштиту, чување, изложбenu делатност, издавачку делатност, рад свих одељења, стручна усавршавања, односе са јавношћу, инвестициону делатност и учешће у пројектима. Од 2007. године и кроз *Годишњак*, часопис који је поново почео да се штампа након неколико деценија, могуће је сагледати најновија истраживања стручњака, извештаје и чланке који се односе на рад Музеја, збирке, документацију, студије (Маšulović 2007: 7).

Значајан напредак, као показатељ сталног стремљења запослених да иду у корак са савременим друштвом и модернизују на све начине рад у установи, представља дигитализација културних добара и музеалија са којом се почело 2014. године. Након набавке комплетне рачунарске опреме започет је рад у Јединственом информационом систему (Имусу), софтверу за електронску обраду документације о покретном културном наслеђу који подразумева дигиталне картоне, односно електронске досијее предмета засноване на међународним стандардима.¹⁰ Овакав вид документовања има за циљ да у будућности свака музеалија, посредством интернета, постане доступна заинтересованим лицима и да подаци остану трајно сачувани. До сада је дигитализовано око 15% музеалија.¹¹

Поред сталне поставке која је у више наврата иновирана и реконструисана, у Музеју се редовно организују најразноврсније тематске изложбе,

самосталне, гостујуће, које се реализују и у сарадњи са другим музејима и културним институцијама; одржавају се и музичке и драмске вечери, промоције књига, перформанси, трибине, све у циљу привлачења најразноврснијих категорија посетилаца (Uzelac 2014: 28). Од 2007. године Музеј редовно учествује у манифестацијама Ноћ музеја и Недељи музеја, Музеји 10 дана од 10 до 10, односно Музеји за 10,¹² обележава се и Дан музеја, организују се бесплатни програми и вођења за посетиоце у циљу популарисања музеја и промовисања њихове улоге у друштву (Исто: 106). Последњих година и посетиоци се укључују у рад Музеја тако што им се пружа могућност да представе публици личне предмете као и предмете из породичног наслеђа. Музеј води редовне евиденције о броју посетилаца интересујући се и за њихове импресије, жеље и очекивања, углавном путем разговора (Исто: 108). Поред вођења на српском језику организована су вођења и на енглеском, италијанском, руском и мађарском језику. За сада, Музеј још не поседује аудио водич. Установа има своју веб страницу, на српском и енглеском језику која се редовно ажурира. Такође, Музеј је присутан и на друштвеним мрежама, где се највише приближава млађој публици, упућујући је у своје активности.

Нарочиту пажњу Музеј посвећује и односима са медијима, музејски радници објављују чланке у локалним новинама и стручне текстове у часописима, учествују у радио и телевизијским емисијама, дају извештаје о свим актуелним дешавањима и на овај начин промовишу институцију. Од октобра 2017. године у *Сомборским новинама* присутна је рубрика *Из ризнице Градског музеја* у којој кустоси представљају експонате из својих збирки, у настојању да упознају суграђане са богатством које се чува у Музеју и заинтересују их за културну баштину. Током неколико година вођен је пресклининг, из кога је могуће сагледати ову сарадњу. Музеј редовно учествује и на сајмовима туризма и активно сарађује са Туристичком организацијом општине Сомбор (Uzelac 2014: 110–111). Поред сарадње са другим музејима у земљи, предшколским установама, школама, факултетима, војним наставним центром и институцијама културе, Музеј је остварио сарадњу и са музејима у региону и са неколико страних амбасада (Исто: 28). За јавност је 2017. године поново отворен Музеј Батинске битке, а у току

лета 2020. отворен је и нови депанданс – Музеј подунавских Шваба, за који је адаптирана зграда Грашалковићеве палате. Пројекат су реализовали град Сомбор, Градски музеј Сомбор и Национални савет немачке националне заједнице.

Иновирање сталне поставке и даља дигитализација предмета, рад на презентацији и доступности културног наслеђа, стварање још бољих услова за чување и заштиту музејских предмета су обавеза и примарни задаци које Градски музеј последњих година континуирано спроводи.¹³ Патећи савремене тенденције у развоју музеологије у свим областима рада Градски музеј у Сомбору кроз неговање и промоцију културне баштине, промовише и регион у настојању да допринесе популаризацији културног туризма. Сведочећи о развоју града у прошлости Градски музеј Сомбор доприноси његовом просперитету у будућности.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Рад представља део мастер рада *Градски музеј Сомбор: историјат и делатност*, писан под менторством проф. др Весне Манојловић Николић, у склопу Студијског програма мастер академских студија из историје, а одбрањен септембра 2020. на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.
- ² Сматрало се да *Годишњак* уз историјске студије и чланке треба да садржи значајне информације које би се односиле на активности Друштва, записнике са седница, као и рубрике са вестима, саопштењима и приказима књига (Györe, Pfeiffer 2020: 44–45).
- ³ Калман Губица је био кустос од 1907. до 1916. године. За то време значајно је допринео развоју збирки и њиховом сређивању (Uzelac 2014: 23; Васиљевић 1989: 138); систематски је водио све музејске послове, вршио археолошка ископавања, прикупљао етнографске, нумизматичке и друге предмете, радио на њиховом инвентарисању и редовно је подносио годишње извештаје (Веленрајтер 1954: 305).
- ⁴ Земља није била етнички хомогена и становништво је било раздвојено вером, образовањем и различитим животним искуствима; постојали су различити државни системи и установе, различити правни закони, аграрни режими, платежна средства, као и различити ступњеви економског и културног развоја (Petranović 1987: 27–35).

- ⁵ Кућу у којој се и данас налази Градски музеј подигао је 1870. године Антон Фербах, трговац житом, у стилу еклектизма (Степановић 2003: 76). Поред куће сазидан је и житни магацин (Lazić 2007: 119). Крајем 19. века ову зграду је откупио велепоседник Јулије Ледерер (Степановић 2003: 76).
- ⁶ На изложби су биле изложене фотографије ослобођења града, фотографије из Народноослободилачке борбе, заставе југословенских земаља и савезника, као и фотографије и документа о фашистичким злочинима; документарни материјал су пратиле и слике Коњовића, Јакопчића и Јеновца на којима је приказан терор окупатора, стрељања, мучења, присилни рад и друго (Кумовић 2001: 170).
- ⁷ Пошто су неке од слика биле изабране од стране Вељка Петровића и Ђорђа Андрејевића Куна за изложбу *Сликарство и вајарство народа Југославије 19. и 20. века*, поставка је остала наредне две године непотпуна (Јаничић 2013: 137).
- ⁸ На молбу Милана Коњовића Павле Бељански је уступио своју колекцију на дуже коришћење Музеју (Кумовић 2001: 171). Колекција ће остати у Сомбору до 1952. године када је премештена у Нови Сад (Бодор 1984: 14).
- ⁹ Народно позориште, Галерија „Милан Коњовић“, Културни центар „Лаза Костић“, Библиотека „Карло Бијелицки“, Историјски архив (Uzelac 2014: 204).
- ¹⁰ Софтвер за дигиталну обраду музејске документације израдио је Историјски музеј Србије и односи се на начин документовања података о музејским предметима не само у Историјском музеју него и у свим другим установама културе које у својим фондовима имају уметничко-историјска покретна културна добра стварајући тако централну документацију у информатичком и музеолошком, односно стручном смислу (<http://imus.org.rs/o-nama/>). Матична служба Музеја Војводине је прихватила ово софтверско решење за дигитализацију документације, дорадила га и прилагодила потребама музеја општег типа, развијањем посебних модула за археологију, археоботанику, нумизматику, етнологију, конзервацију и рестаурацију. Под надзором Матичне службе започет је једнообразни процес дигитализације на територији покрајине 2014, а од 2018. године и на територији Србије, као и Републике Српске (Вуликић, Пештерац 2019: 237–239).
- ¹¹ Податак је преузет из Анкете Матичне службе Музеја Војводине која је спроведена 2016. године. Циљ Анкете био је да допринесе истраживању

актуелног стања у музејима који се налазе под надлежношћу Матичне службе.

- ¹² Манифестација Музеји 10 дана од 10 до 10, 2018. године мења назив у Музеји за 10.

- ¹³ Податак је преузет из Анкете Матичне службе Музеја Војводине, 2016.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Историјски архив Сомбор (ИАС)

Историјски архив Сомбор, фонд 47, инв. број 2/1; инв. број 3/2; инв. број 3/3; инв. број 3/4.

Књига записника 1936, Историјско друштво НР Србије, Подружница Сомбор (1900–1982) фонд 410, 10–11.

Музеј Војводине

Анкета Матичне службе Музеја Војводине, 2016.

Литература:

Бодор, Антал. Деценије музеолошког рада, у: А. Бодор (ур.), *Деценије музеолошке делатности*, Сомбор: Градски музеј Сомбор, 1996, 9–53.

Бодор, Антал. Извештај о раду Градског музеја у Сомбору у протеклих 100 година, *Раг војвођанских музеја*, 28, Нови Сад 1984, 13–16.

Васиљевић, Стеван. *Знаменићи Сомборци*, Нови Сад: Књижевна радионица Славија, 1989.

Веленрајтер, Павле. Историјат Градског музеја у Сомбору, *Раг војвођанских музеја*, 3, Нови Сад 1954, 304–306.

Вуликић, Наталија, Станковић Пештерац, Тијана. Улога Музеја Војводине у дигитализацији културног наслеђа Републике Србије, *Раг музеја Војводине*, 61, Нови Сад 2019, 237–239.

Јаничић, Чедомир. Прва Ликовна јесен 1961. године (Нека запажања о педесетогодишњици), *Годишњак Градског музеја Сомбор*, 5, Сомбор 2011, 73–99.

Јаничић, Чедомир. Милан Коњовић и Вељко Петровић – управници музеја у светлу баштинске политике социјалистичке Југославије, *Годишњак Градског музеја Сомбор*, 6–7, Сомбор 2013, 133–141.

Кумовић, М. Младенко. *Музеји у Војводини (1847–1997): културна историја и развој*, Нови Сад: Музеј Војводине, 2001.

Љубоја-Харјунг, Милка. Градски музеј Сомбор, у: С. Ђирковић, Р. Михаљчић (пр.), *Енциклопедија српске историографије*, Београд: Knowledge, 1997, 235–236.

- Љубоја Харјунг, Милка, Машуловић, Бранимир. Формирање Градског музеја у Сомбору, у: Д. Јовановић, *Од српске народне збирке до Музеја Војводине (1847–1997)*. Зборник радова са Међународног научног скупа поводом стопедесетогодишњице Музеја Војводине, Нови Сад: Музеј Војводине, 1998, 292–295.
- Машуловић, Бранимир. Градски музеј Сомбор јуче-данас-сутра. Поводом 130 година од настанка збирки и Музеја у Сомбору, *Годишњак Градског музеја Сомбор*, 6–7, Сомбор 2013, 5–17.
- Мустеданагић, Лидија, Митровић, Владимир. *Музеји и галерије Новој Сади и Војводине*, Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2006.
- Његован, Драго, Мустеданагић, Лидија. *Водич кроз музеје Србије*, Београд: Музејско друштво Србије, 2016.
- Степановић, Милан. *Стијара здања сомборска. Нејдањи Сомбор кистом и галеријом Саве Стојкова*, Сомбор: Књижарско-издавачка радионица Међујавом и мед сном, 2003.
- Трајковић, Р. Петар. Сомбор кроз историју, у: П. Васић (ур.), *Уметничка топографија Сомбора*, Нови Сад: Матица српска, 1984, 11–81.
- Györe, Zoltan, Pfeiffer, Attila. Godišnjak Istorijskog društva Bačko-Bodroške županije i srpske teme, у: Момир Самарцић (ур.), *Историја и интерпретација: џумачи и џумачења војвођанске прошлости*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2020, 29–63.
- Beljanski, Milenko. *Letopis Sombora od 1877. do 1906*, Sombor: Prosveta, 1982.
- Lazić, Lazar. *Sombor na dlanu: stručna monografija*, Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet i Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, 2007.
- Mašulović, Branimir. Stari-novi „Godišnjak“ Gradskog muzeja Sombor, *Годишњак ГМС*, 1, Сомбор 2007, 7–8.
- Panić, Vladislav. Istorijско друштво u Somboru, *Dometi: časopis za kulturu*, 30, Sombor 1982, 97–107.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Beograd: Nolit, 1987.
- Uzelac, Viktorija. Gradski muzej Sombor. Muzej koji volite, muzej koji čuva od zaborava, *ICOM Srbija, Časopis Nacionalnog komiteta Međunarodnog saveta muzeja*, 4, Beograd 2014, 22–29.
- Uzelac, Viktorija. Tržišna privlačnost i robusnost na primeru kulturnog turizma Gradskog muzeja Sombor, *Годишњак ГМС*, 8, Сомбор 2014, 103–113.
- http://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/backa/muzej-podunavskih-nemaca-u-somboru_1062465.html (приступљено 1. 10. 2020. године)
- <http://imus.org.rs/o-nama/> (приступљено 1. 10. 2020. године)

Sanja Milenković Pađen, MSci, Novi Sad

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE CITY MUSEUM IN SOMBOR

Summary

Founded in 1883 by the efforts of the enthusiasts, the Historical Society of Bačko-Bodroška County is one of the oldest in our country. Following the activities of its members – collecting of the valuable remains of the past, archaeological excavations, ethnological research, the first attempts at the exhibition activities and publishing, which began in 1885, with the publication of the first issue of his magazine – *Yearbook*, it is possible to see the history of the town itself and the surrounding area, its development and cultural-political circumstances. Surviving as a Society until 1922, when after the end of the First World War and the unification of Vojvodina with Serbia, then the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, was shut down and re-founded in 1936 under the name Historical Society in Sombor, being the forerunner of the Museum, which was finally in 1945, immediately after the end of the Second World War, opened to the public and since then it has been the most important representative of the city and the custodian of its cultural heritage. As a place for collecting objects of cultural, artistic, scientific and historical value, the City Museum in Sombor has come a long way from the first diverse collections to the modern museum. It is an institution whose content not only testifies to the development of the city in the past, but also has all the potential to contribute to its prosperity in the future.

РАЗВОЈ КОНЦЕПЦИЈЕ ИЗЛОЖБЕ О ПИСЦУ АРТУРУ МУНКУ

Харгита Ваштаг Гаџо, Музеј општине Бачка топола

Апстракт: Рад настоји да упозна читаоца са развојем, конструкцијом и концептом две изложбе које представљају књижевно дело и живот Артура Мунка (1886–1955) писца и лекара из Суботице. Након што је део пишчеве заоставштине доспео у јавне збирке, 2016. године могла је да започне обрада рукописа, докумената и експоната од стране ауторке студије, а затим и припрема изложбе од овог материјала до краја 2016. године. До 2018. године још један велики део Мункове заоставштине је доспео у јавну збирку, па се тако истраживање проширило и више информација је постало доступно јавности. Исте године, у Бачкој Тополи је отворена изложба о Мунку која је представила нове резултате истраживања и која је била обогаћена материјалом из Првог светског рата и новим инсталационим и мултимедијалним техникама. Рад разрађује обрађени материјал заоставштине сакупљен за две изложбе, односно рад кустоса, реализацију тема од стране архитеката, графичара и филмских стваралаца и пружа увид у употребу мултимедијалног садржаја у музејској педагогији.

Кључне речи: Артур Мунк, просторна инсталација, књижевна изложба, заоставштина, концепт, нарација, мултимедијални садржаји, музејска педагогија

I. Зовем се Мунк, Артур Мунк¹

*Градски музеј Суботица, 28. децембар 2016. –
30. јуни 2017.*

Кратка биографија Артура Мунка

Артур Мунк је рођен 25. маја 1886. у јеврејској породици у Суботици. Његов отац, Ђула Мунк, био је чиновник без имовине, а мајка, Флора Милер, домаћица. Артур Мунк је био још дете, када му је отац умро, а потом и мајка. Вероватно је бака одгојила њега и млађу сестру, Јолан Мунк. У Вишој гимназији у Суботици је ишао у исти разред са Јожефом Бренером, каснијим Гезом Чатом. У литерарној секцији гимназије је похваљен за текст под насловом *Пећ*. За време средње школе је поучавао богате ђаке са лошијим оценама. Артур Мунк је положио матурски испит 1904. године. Између 1904. и 1909. је студирао медицину на Медицинском факултету Краљевског мађарског универзитета у Будимпешти. Дана 23. октобра 1909. добио је лекарску диплому, у међувремену је годину дана (1907) служио војску у Салцбургу. Постао је лекар стажиста, радио у пештанским болницама између 1911. и 1913. У међувремену је служио и

као бродски лекар на прекоокеанским бродовима Кјунард лајна. Од средине 1913. до 1. 8. 1914. радио је као лекар на изградњи железничке линије Книн–Огулин. Од 1. 8. 1914. до 8. 7. 1917. био је војни лекар у Првом светском рату. Артур Мунк је уређивао новине за војску под насловом *Ludwig Baka (Pegov Ludvigi)*. У јулу 1917. је пао у руско ратно заробљеништво. У Црвеној армији и међу ратним заробљеницима је радио као лекар до 15. 6. 1921. Након повратка у Суботицу је водио приватну лекарску праксу и радио као заменик рејонског лекара. Од 15. 12. 1944. до 5. 11. 1945. био је руководилац и примаријус војне болнице за заразне болести треће армије у Суботици. Артур Мунк није депортован у Другом светском рату. Сматрали су га лекаром сиромашних. Преминуо је 8. 11. 1955. Сахрањен је на гробљу на Бајском путу у Суботици.

Књижевно дело Артура Мунка

Године 1906. је у листу *Bácskai Hírlap* као литерарни прилог у наставцима објављен текст који је писао заједно са Гезом Чатом и Емилом Хавашем под насловом *A repülõ Vucsidol* са илустрацијама Шандора Олаха. У облику књиге је први пут

објављен 1978. постхумно, са поговором Золтана Дера код издавача „Елетјел“. Издавачка кућа „Магвete“ је књигу објавила 1980, а кућа „Лази“ 2001. На српски језик ју је превео Роберт Тили 1996. под насловом *Летјећи Вучигол*, и објављена је у суботичком часопису *Руковeћи* 1997.² На хрватском језику, такође у преводу Роберта Тилија, књигу је под насловом *Летјећи Вучигол* 2013. објавило Хрватско академско друштво из Суботице. Његов роман *Велики кадар – Зајиси једној Пленија из револуционарне Русије* (*A nagy káder – Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból*) је објављен 1930, у издању куће „Пантеон“. Роман под насловом *Хинтерланд – Раји у залеђу* (*A hinterland – A mögöttes ország rész háborúja*) је први пут изашао 1933. код издавачке куће „Минерва АД“ из Суботице, графички дизајн омота је био рад Јожефа Фишера. Издање књиге у тврдом повезу под насловом *Хинтерланд* је Издавачки завод „Форум“ објавио у библиотеци Југословенски мађарски романи, са поговором Имреа Борија 1981. године. Аутобиографски роман под насловом *Хвала до њага... – Роман животног једног лекара* (*Köszönöm addig is... – Egy orvos életregénye*) је објавила Издавачка кућа „Братство-јединство“ из Новог Сада 1953, потом 1956. године. Године 2005. је под насловом *Бохлонај, јосиог докџор!* изашао и на словеначком, у преводу Стеле Мунк, унукe Артура Мунка. *Дневник 1915–1916* (*Napló 1915–1916*) Артура Мунка из Првог светског рата је 1996. објавио часопис *Ћзeнeћ*, а 1999. постхумно Издавачка кућа „Елетјел“. Рукопис романа под насловом *Свагба у Бачкој* (*Bácskai lakodalom – Porvárosi történet az ezerkilencszázhuszas évekből*) настао је 30-их година 20. века. Објављен је тек после ауторове смрти, као постхумно издање 1961. код Издавачке куће „Форум“ са омотом који је дизајнирао Андраш Ханђа. „Форум“ је роман поново објавио 2016. са илустрацијама графичара Саболча Вaшa. Познати су бројни публицистички текстови Артура Мунка, а њихова обрада је у току.

Сакупљање предмета и реализација литерарне изложбе

Обрада заоставштине писца и лекара Артура Мунка започета је почетком 2016, на 130. годишњицу његовог рођења, са циљем да се исте године о његовом делу отвори изложба.

У Градском музеју Суботица се, на одељењима за уметност, односно историју, чува Мункова оставштина: његов (писаћи/радни) сто, фотографије које представљају њега и чланове породице, натпис лекарске ординације, слика (уље на лесониту) коју је сам насликао. Након што је почетком 2016. у војвођанској штампи објављен позив – према којем су сакупљени предмети, рукописи, фотографије за изложбу од приватних лица и институција – две унукe Артура Мунка, Александра Хесе која живи у Новом Саду, односно Стела Мунк која живи у Словенији, посудиле су Градском музеју Суботица за изложбу фото-албум у сецесијском стилу, лекарску торбу, печат и рукописе свог деде.

О преузимању предмета, којем су присуствовале кустоскиња Харгита Ваштаг Гаџо и историчарка уметности др Олга К. Нинков, направљен је низ фотографија, као и филмски снимак.³ Потоњи је касније постао важан део изложбе, наиме представља тренутке када Мункове унукe, листајући породични фото-албум, говоре о својој породици, сећају се породичних догађаја и животних ситуација.

У међувремену су рукописе и предмете Артура Мунка из оставштине историчара књижевности др Имреа Борија, академика и некадашњег професора Филозофског факултета у Новом Саду, наследници поклонили Градском музеју Суботица, па је могло почети истраживање и обрада збирке.

У оставштини се могу наћи аутографска, као и машином куцана верзија аутобиографског романа Артура Мунка *Хвала до њага...*, скице са исправкама за роман *Свагба у Бачкој*, потпуна или непотпуна аутографска верзија више његових дела, односно публицистички текстови објављени у новинама.

У фонду рукописа Литерарног музеја „Петeфи“ налазе се документи Артура Мунка који су везани за његов живот, породицу, рат: белешке, изводи из матичне књиге рођених, медаље из Првог светског рата, фотографије. Пошто још није било завршено инвентарисање једног дела оставштине, материјал се није могао посудити за изложбу 2016. године. Захваљујући управнику фонда рукописа Чaби Комарoмију, у концепцију изложбе, као и у реализовани садржај, ушле су скениране верзије писама и фотографија.

Брачни пар из Суботице др Јене Губаш и супруга Агота су такође играли централну улогу у сакупљању предмета. Они су за изложбу посудили дневник Артура Мунка из Првог светског рата, његове фотографије, гипсану бисту Мунка рад Ержебет Вејл, слику Шандора Олаха која представља Ђерђа Мунка, пишчевог сина, као и неколико употребних предмета.

Шандор Олах: Ђерђ Мунк. Приватна збирка

У збирци Историјског архива у Суботици чува се документ о венчању родитеља Артура Мунка, извод из матичне књиге рођених, ђачка књижица из Више гимназије у Суботици, молбе из студентских дана, упућене великом жупану Суботице, који су посуђени за изложбу. У збирци Градске библиотеке Суботица се налази свеска литерарне секције Више гимназије у Суботици, у којој се – између осталог – може наћи и аутограф Артура Мунка. За изложбу је посуђен и овај вредан предмет, као и додатна дела Артура Мунка из фонда библиотеке.

Након сакупљања материјала за изложбу, потомци породице Мунк и кустоскиња су обишли локације у Суботици, за које се везују ауторове

књижевне и лекарске активности. Зграда у сецесијском стилу где је била смештена Мункова ординација у некадашњој улици Саве Текелије (данас Карађорђевог пут), и данас стоји. Актуелни власник куће је потомак породице од које је Артур Мунк својевремено узео у закуп ординацију унутар зграде, и овековечио портретом који је насликао.⁴

Поводом посећивања литерарних спомен-кућа и изложби, Габријела Гуљаш и Илона Х. Баго истичу да је то као да срећемо личност, то јест писца.⁵ Критичарка Ане Трубек пак сматра да су литерарне спомен-куће места пролазности и меланхолије: на основу предмета који су тамо изложени и могу се видети, посетилац схвата да се не може сјединити са писцем, проживљава осећај његовог недостатка, а не његову бесмртност, коју генерише читањем његових дела. Истраживачи култова сматрају да посећивање спомен-кућа не побољшава тумачење текстова, него само одржава митове у животу. Ове констатације се могу применити и на литерарне изложбе, зато се на изложбама, осим пар личних пишчевих ствари, постављају и актуелизују и књижевни текстови.

Уве Вирт који се разуме у теорију музеја, скрећуно је пажњу на то да поруку не носи само изложени предмет, него и аутор путем изложених предмета износи пред јавност своју идеолошку и историјску позицију.⁶ Одатле потиче израз *мешамузеј*. Дакле, требало је одредити око којих ће се стожера формирати изложба након проучавања књижевног дела Артура Мунка и сакупљених, посуђених рукописа, фотографија и предмета. Истовремено са тим моментом коначно је одлучено у којим ће се изложбеним просторима Градског музеја Суботица простирати изложба, те су просторне карактеристике одиграле највећу улогу у архитектури и структури поставке. Хронолошки пролазећи кроз животни пут Артура Мунка (детињство, школа, студије, лекар стажиста, Први светски рат, ратно заробљеништво, брак, дете, књижевна делатност, живот лекара, породица, смрт, култ), обилазећи просторију у смеру казаљке на сату од главног улаза, где посетилац улази, разуђеност просторија је тачно одговарала структури животног пута. Тематско-експозициони план изложбе се уобличио према физичком распореду просторија, чији су редослед пратили пропратни текстови, предмети, рукописи, фотографије. Као испомоћ на зидовима

изложбеног простора истакнуте су радне фотокопије фотографија и рукописа, а уз зидове су размештене витрине, постаменти и ормани посуђени из магацина музеја, који су одговарали величини и количини предмета предвиђених за излагање.

У овој фази уређивања изложбе је, на њеном постављању у простору, почео радити архитекта Атила Пешти. „Макро дизајн представља ону основну позадинску нит која посредством боја и форми, од пода, плафона и зидова, преко опреме, до низа других елемената заједничких свим повезаним просторима са различитим наменама и садржајима, обезбеђује визуелну препознатљивост целине...“⁷ Прво је сачињена 3Д верзија просторије, да би архитекта са будућим фотографијама, предметима, ормарима, витринама симулирао простор будуће изложбе – како би изгледао са овим елементима.

Зидови су виртуелно попуњени 2Д сликама намењеним за изложбу – овај део радног процеса смо дефинисали као „фигуративни“ сценарио. Овако суочени са визуелним светом, постало је јасно до којих димензија треба увећати фотографије, документе, у складу са карактеристикама просторије и зидова, односно где треба поставити витрине и постаменте.

„Књига као предмет за који се везује спознаја, писменост и естетски доживљај може да се прикаже на више начина.“⁸ Излагање оригиналних рукописа, књига и писама захтева посебну пажњу, наиме на једној изложби снажне визуелности текст или предмет који носи рукопис могу бити потиснути у позадину. Облик излагања у сваком случају мора истакнути предмет, помакнути га из уобичајене равни. Рукописи у витринама постављени су на висину са које се могу читати, а књиге су смештене у капсуле од стакла, дрвета и метала, специјално направљене за ову прилику техником која се ретко примењује, тако да су издигнуте из равни зида и уобичајеног начина презентовања.

Предмет на тај начин стоји окомито у односу на изложбени зид, па посетилац књигу може погледати са свих страна. Поштовао се основни принцип прегледности, тј. поводом књижевног дела Артура Мунка, све његове објављене књиге су на зиду добиле вертикалну раван, и унутар те равни су у разним капсулама изложени рукописи, верзије куцане машином, белешке везане за ту

Витрина пуна рукописа са Мунковим логоом.
Фотографија Јоване Рељић

књигу, и потом разна њена издања, тј. заинтересовани су могли пратити настанак књиге од бележачка, рукописа до објављивања. У пољима између књига и рукописа представљено је књижевно дело Артура Мунка, праћено двојезичним текстовима.

Изложба има више равни: с једне стране даје увид у романескни животни пут Артура Мунка на бази биографских података, допуњених предметима, фотографијама, рукописима и документима, да би се боље схватили, а с друге стране, те животне станице добијају пуноћу путем рефлексија, односно одговарајућих цитата из аутобиографског романа под насловом *Хвала до њада...* Приликом схватања наратива изложбе сваки посетилац ће имати своје читање, које ће варирати у зависности од контекста окружења и индивидуалне намере. Не пратимо само наративну, хоризонталну нит, него ћемо одгонетајући слојеве, проналазити

Капсуле са књигама. Фотографија Јоване Рељић

и вертикалне путеве. Оршоља Ракаи каже да одлазимо у литерарне спомен-куће и на изложбе, јер поводом писца „знамо ко је био“, чак и саму кућу стварамо, и предмете скупљамо управо због тога – према логици која потврђује пијетет и реликвију и потиче из религиозног култа, али која је овде обрнута:

„Ови *предмети*, односно одломци текстова своје место проналазе у једном (углавном наративном) тексту, па тако заузето место даје и њихово значење, што уједно значи и да је свако друго значење ирелевантно. Они су иреални: не посматрамо их као предмете, него као наративне елементе, чак као елементе једног одређеног наратива. Текст поништава / прекраја / поклапа / конструише стварност“.⁹

Најважнији елемент изложбе је писаћи тј. радни сто Артура Мунка, његову истакнутост не обезбеђује само централно место у простору, него и то што је положен на један просторни елемент, где се

белом коцком предмет може уоквирити, истаћи у вештачком музејском простору, а према ономе што се у стручној литератури назива теоријом *white cube*-а.¹⁰ Резонанција стола, тј. снага предмета се тако још више интензивира, служи за откривање повезаности, али претпоставља и њихов настанак и коришћење.

Прва станица хоризонталног наратива је *дејинств* са оригиналним документима, увећаном сликом таблоа из Више гимназије (власништво Литерарног музеја „Петефи“), биографијом, односно двојезичним текстом из аутобиографског романа који се односи на станицу. На појединим станицама (*Животи бродског лекара*, односно *Период Првој светској рати*), музеалије које се нису могле позајмити из јавних збирки или од приватних колекционара, постале су доступне скенирањем, фотографисањем предмета и докумената. Ови елементи се истичу из хоризонталне равни помоћу инсталације.

Истицање предмета. Потврда о вакцинацији и разгледнице са брода Карпатија, власништво Калмана Танитоа. Фотографија Јоване Рељић

Простор његове лекарске ординације је потпомогнут изложбеним простором, наиме искоришћен је облик просторије и у полукружном простору који се протеже према улици, смештене су слике о његовој лекарској ординацији и пракси,

Простор култа: биста Артура Мунка, рад Ержебет Вејл, односно последње пишево писмо

са одговарајућим цитатима из аутобиографског романа, а у витринама лекарски инструменти, његова лекарска торба, натпис ординације, печат и притискач за папир. Интимни простор, породицу, обележава огромна штампана слика некадашње унутрашњости собе, на којој се виде његова супруга Елза и син Ђерђ. На овој станици се налази још један елемент из унутрашњости собе, слика Шандора Олаха која представља сина Артура Мунка, а која је некада заиста чинила елемент њиховог стамбеног простора. У овом сегменту се налази и интерактивни део: могу се шатирати илустрације које је ликовни уметник Андраш Ханђа правио за текстове Артура Мунка, поред се налази екран на којем се приказује видео запис како унуке Артура Мунка листају албум и евоцирају приче, а на екрану осетљивом на додир – тач-скрин се на српском и на мађарском језику могу истра-

живати живот и књижевно дело Артура Мунка (рад Ђуле Мирнич). Књига утисака је књиговезачко ремек-дело рестаураторке папира и књига Мелинде Ђурик, као и албум који се може листати, а који садржи махом фотографије којих нема на изложби, односно накнадни живот изложбе. Последња станица представља крај живота и *култ*, она и својом бојом – црном – означава и помаже закључивање. Ту се појављује пишево до сада познато последње писмо, као и гипсана биста ликовне уметнице Ержебет Вејл, чија бронзана варијанта краси простор трга иза Музичке школе у Суботици.

Централни елемент(и) изложбе су обележени црвеном бојом, па се не истиче само сто на црвеном подијуму, него и кашичица Артура Мунка на црвеном постаменту са одговарајућим цитатом из аутобиографског романа *Хвала до њада...* Последњи и уједно највећи елемент црвене боје на изложби је визуелни елемент састављен од слова презимена Мунк величине 2,5 метара који, као контратежа неутралним бојама које владају изложбом, пресеца хоризонтални наратив.

3Д компјутерска симулација изложбе. Рад Атиле Пештија

Изложба има јединствени визуелни језик и идентитет: на витринама, албуму, књизи утисака, видеу којим се рекламира изложба, на путу од улаза Градског музеја Суботица до изложбеног простора, општи утисак обједињује Мунков лого, рад Атиле Пештија.

Дигитални сторителлинг се добро може применити на изложби, наиме информације се чувају у дигиталном облику, садржај изложбе се састоји од сегмената, а редослед тих сегмената се може мењати по потреби. По хронолошком редоследу и

тематским јединицама, могу се видети сегменти од којих се изложба гради, фотографије, двојезични текстови, видео снимци о животу и делу Артура Мунка, односно процес постављања изложбе и закулисне тајне, на екранима осетљивим на додир. С обзиром на то да је постављено на мултимедијалној технологији, хоризонтална нарација следи нову логику и мобилише нове моделе комуникације са креативним и доживљајним средствима изражавања. Круг посетилаца шири се индивидуалним читањима. Овом новом технологијом изложба задовољава очекивања различитих нивоа рецепције и интерпретације, посредоване двојезичним вођењем кроз изложбу.

У току месеца пре отварања изложбе,¹¹ у процесу њеног постављања, успостављена је комуникација путем друштвене мреже Фејсбук и портала *Munk Artúr Exhibition* са учесницима друштвеног простора.¹² Фотографије о постављању инсталација, организацији изложбе и закулисне тајне допрле су до хиљаду и по људи. Од објављивања чланака о отварању, односно о изложби, страница доноси вести о радионицама и вођењу кроз изложбу, тј. о накнадном животу изложбе. На Јутјуб порталу Музеја општине Бачка Топола се може погледати кратак филм који приказује изложбу која је реализована у Градском музеју Суботице под насловом *Зовем се Мунк, Артур Мунк*.¹³

Роман једног живота¹⁴

Музеј ојшћине Бачка Тојола, 2. јуни 2018. – 6. новембар 2018.

У пролеће 2018. кустоскиња је поново осетила потребу да после изложбе о Артуру Мунку 2016, одржане у Градском музеју Суботица, и у Музеју општине Бачка Топола, припреми изложбу о делу писца и лекара из Суботице, сада већ у проширеној верзији. Ова замисао била је потакнута увидом у спелост већег броја информација и грађе, превода, одјека на претходну изложбу, пријемчивијег простора и повезаности са јубилејом завршетка Првог светског рата.

Инсталације изложбе из 2016. биле су сачуване, али с обзиром на то да је у Бачкој Тополи на располагању био много већи простор, девет повезаних мањих и већих просторија са ходником, на овој новој локацији су могле бити приказане нове приче, истакнути догађаји, моменти из биографије,

предмети и инсталације. Теоретичар Кристијан Мец сматра да је кустосима потребна промена перспективе да би им изложбе биле „дивље“.¹⁵

Који наратив треба да има изложба, како да комуницира? Од 2016. је кустоскиња, истражујући Мунка, пронашла нове садржаје, потом јој је Институт за науку о књижевности Мађарске академије наука понудио стипендију, која јој је омогућила да у потпуности истражи материјал о Артуру Мунку који се налази у Литерарном музеју „Петефи“ у Будимпешти, а који је од 2016. инвентарисан и од тада спреман за истраживање.

Био је то добар повод да се у години стотог јубилеја Првог светског рата – 2018, у оквиру изложбе истакне Мункова улога у овом рату, његов живот војног лекара, те ратно заробљеништво. Како су догађаји са бојишта у претходној поставци изостали, овај аспект представљао је изван изазов. Фотографије, рукописи, документи убедљиво откривају слику о животу једног човека у Првом светском рату – шта је за њега тамо било важно и како је успео да преживи.

Читајући новине за војску 65. царске и краљевске пешадијске дивизије под насловом *Ludwig Baka*, пронађен је чланак о томе како је у пешадијској дивизији Артура Мунка било већ пуно нагомиланих ствари, предмета које су војници чували, украли, вукли са собом, па се неко досетио да би могли основати Музеј дивизије, где би показали све сакупљене предмете.

„Припадници 65. дивизије су и до сада, у складу са околностима, сакупили многе вредне предмете који се односе на војевање Лудвигове пешадије, додуше сваки за потребе свог кућног музеја. Све те меморабилије ће након завршетка рата спонтано да се улију у Музеј дивизије. Ми ћемо у сваком случају настојати да подстицајно зацртана начела пропагирамо међу што ширим слојевима, да би материјал музеја био што богатији. Постоји потреба да ова дивизија, која безмало три године активно ратује, добије одговарајућу зграду, где би посетиоци могли да виде све оне спомене, који могу да посведоче јуначке борбе Лудвигове пешадије“.¹⁶

Извори су условили представу о животу једног војника и о томе какви се предмети могу скупити – шлем, чутура, телефонска централа – што је даље довело до позајмица материјала из других музеја. Од Градског музеја у Врбасу, уз помоћ

историчара Павла Орбовића, из историјске збирке понуђене су и чизме и значке. Предмете које би користио један војни лекар позајмљени су из Историјске збирке Музеја града Новог Сада, уз посредовање историчарке Гордане Буловић.

Опрема војног лекара из Првог светског рата.
Историјска збирка Музеја града Новог Сада.
Фотографија Јоване Рељић

Тако се искристалисало да једна од девет просторија треба да буде *Музеј њронађених ствари*, то јест *Музеј дивизије*, а друга просторија да пружи увид у место на бојном пољу, иза линије фронта где се негују болесници, или како Мунк више пута спомиње, место за помоћ. Ту су посетиоци могли уживо да пробају како је тешко носити човека на носилима, на анимацији су могли пратити како је било служити као војни лекар усред битке, а видевши оригинална одликовања Артура Мунка, били су у прилици да схвате да је један војни лекар и то могао добити за лечење колере, или за спасавање у опасним, борбеним околностима. Ова два простора су била повезана ровом, у којем су деца забавишног узраста пузећи, а остали стојећи, могла да се уживе у то, како изгледа свет из војничког рова: у мраку, док тутњи борба, севају светла, у приправности. Омогућава се да „нешто“ помогне дијалогу између посматрача и предмета, те доживљај постаје много занимљивији.¹⁷ Са великим ефектом је коришћено кооперативно учење: учесници су делили посао између себе, успешно су решавали заједнички задатак. Јована Милутиновић указује – трагом Дјуијевих истраживања – на важност проживљавања искустава у групи.¹⁸ „Посебност учења у музеју представља и могућност

сусрета са стварним предметима, односно разноврсност прилика за стицање искустава 'из прве руке' и услова за контекстуално учење и поучавање“.¹⁹ Енглески *education* (образовање) и *entertainment* (забава) дају *edutainment* – суштина музеја је да на занимљив начин подучава.²⁰

Обилазак изложбе на месту пољске болнице. Деца су могла испробати, како је то носити рањеника на носилима. Фотографија Музеја општине Бачка Топола

Потом је саграђен ходник прекривен огледалима и тиме је постигнут неочекивани ефекат да се све што се види доживи мултиплицирано: тако се десило да групе посетилаца, и читави разреди, заиста изгледају као чета у покрету, или пук који маршира. Истраживања показују да разлике међу

предметима и инсталацијама увек подстичу посетиоце да траже шта их повезује.

Сва ова концепција је чинила централну структуру изложбе, не само због обима истраженог материјала, него и поводом стогодишњице Првог светског рата. Слика смака света је припремила поенту, психичку линију која је раздвајала изложбу, када је, делујући на психу посетилаца, приказано колико је важно и поред већине ужасних појава приметити добро и искористити могућности које оно пружа: Артур Мунк је за време ратног заробљеништва у Јекатеринбургу упознао Елзу Шлисевич, своју будућу супругу. Венчали су се и заједно су, а после рођења детета и са њим, доживљавали нимало идилична места у која их је живот ратних заробљеника водио.

Материјал који је приказан нису чинили само предмети, рукописи, књиге, него и цитати из аутобиографског романа *Хвала до њада...* који као пропратни текст прате изложбу, и воде посетиоце од детињства крајем 1800. године до губитка родитеља, преко несташлука у суботичкој гимназији до периода студија медицине у Будимпешти, година службе као бродски, па потом војни лекар, уз евокацију сећања на Први светски рат, љубав, а касније и лекарску праксу у Суботици.

Изложба *Роман једној живој*²¹ је била прилика да се осим представљања књижевног дела промовише и пишчева оставштина. Пишчева реликвија увек призива људски лик ствараоца, док изложене фотографије покрећу писца и као друштвеног човека, дају увид у његову приватну сферу. Уве Вирт је приметио да литерарне изложбе у многим случајевима представљају паратекстове (појам Жерара Женета), биографско окружење, наиме то су текстови који се налазе ван књига, чак се према његовом мишљењу изложба може инсталирати и са авант-текстовима, јер су ти текстови претходници и варијанте коначног текста, тј. рукописи.²²

Значење изложбе посетиоци су стварали себи крећући се између предмета, цитата, фотографија, књига, инсталација, и повезујући их у свом асоцијативном току. Читање изложбе је постало плодно, посетиоци су обликовали своју мрежу значења. На тај начин може настати много више значења него што изложбе заиста изражавају. Кристијан Мец то назива дивљим читањем, и сматра да то изложбу

Артур Мунк са супругом Елзом Шлисевич „поздравља“ посетиоце изложбе и госте који пристижу на венчање.

Фотографија Јоване Рељић окренута је према улазу у Музеј

чини изузетно плодном.²³ С једне стране посетиоци су добили увид у биографско окружење Артура Мунка, у његову приватну сферу, а с друге стране су улогу у простору добила и тумачења нових стваралаца, уметника: Мункове бисте од некадашњих уметника, односно тумачења дела Артура Мунка од стране савремених младих ликовних уметника. На тај начин, осим аутора изложбе, у простору се уобличава и добија улогу тумачење још једног ствараоца, уметника.

Решавање кустоске концепције је било потпомогнуто укупном рецепцијом инсталације, пропратних текстова и натписа. Било је важно да се садржај повеже са модерним мултимедијалним средствима: тако су аутентични документи дигитализовани и постали доступни на тач-скрину. Инсталацијом/симулацијом брода пројектован је

Кутак са књигама за децу, инсталација Саболча Ваша, надахнута кашичицом Артура Мунка, односно биста Артура Мунка, рад Ержебет Вејл. Фотографија Јоване Рељић

На палуби прекоокеанског брода Карпатија. На средини просторије се на анимацији може пратити путања брода између Ријеке и Њујорка. Фотографија Јоване Рељић

Мунков пут преко океана, да би се допринело ефектнијем запажању посетилаца, на начин како Жан Пијаже описује учење – као интеракцију ученика и његове околине.

Код представљања пищевих књига његов дневник је оживео путем видео снимка сачињеног од страница оригиналног дневника. Створена је интерактивна површина и по зидовима барокног дворца у којем је смештен музеј, тако да је на стаклени улаз после сумрака изнутра пројектован видео у боји који је сачињен за изложбу. Један од видео снимака на тач-скрину, који се највише допао посетиоцима, је био снимак две унуке Артура Мунка које листају породични албум, тада још у приватном власништву, при чему одгонетају ко је ко на сликама. Један од омиљених видеа је био снимак у пољској болници, рад информатичара-графича-

ра Чабе Џурника о томе како је настао цртеж о Мунку који лечи рањенике.

Добар део изложбе био је усмерен на доживљај. Због тога је за децу саграђен 3Д пазл у природној величини о Мунковом животу, који су могли слатати у изложбеном простору, због тога је конструисана бродска инсталација о прекоокеанском броду Карпатија, по којем се могло шетати, у којој се могла слушати сирена, шум таласа, оновремена музика. Све то дочарало је прошли век, његово друштво, и како га је доживео и у свом делу овековечио човек који је имао и дар за писање. Према Кристијану Мецу литерарна изложба може бити привлачна за публику ако појединац уме да прекорачи границе високе културе и сакрализованог простор литералног, ако нам изложба осим комада збирке високе културе представи и животни свет реликвија, и тако

Словима Мунк смо намамили посетиоце у нашу установу и показало се да је одлично место за селфи. Снимак Музеја општине Бачка Топола

нестане провалија између сакралног и обичног простора.²⁴

„У светлу критичке педагогије, ученик/посетилац не посматра се као пасивни потрошач неоспорних знања, већ као интелектуално ангажовани делатник. Таква слика ученика претпоставља стварање мноштва прилика за грађење знања.“²⁵ До наших дана је промењена функција музејских предмета: раније је био важан дидактички карактер, потом је у први план избила комбинација интерактивног уређења, инсталације и предмета, стога данас научници у стицању доживљаја истичу улогу предмета.

Циљ је био призвати прошли век кроз причу о авантурама једног светског путника, лекара, ратног заробљеника, оца, мужа, писца. Идеја је била да се кроз *Роман једној живојош* да веродостојна слика времена представљањем Првог светског рата, уз помоћ аудиовизуелних средстава и савремених инсталационих решења.

Закључак

Две изложбе су приказале животни пут писца који је био мање познат мађарској читалачкој публици и посетиоцима музеја, а кога српска публика скоро уопште не познаје, јер су дела Артура Мунка ретко превођена на српски језик. Постављање изложби за резултат није имало само истраживање и приказивање пишевог животног пута, него је велики део оставштине Артура Мунка, који је још био у приватном власништву, поводом ове иницијативе успешно смештен у јавне збирке. На тај начин се генеза концепције кретала у правцу проширења хоризонта очекивања.

Након што су предмети, рукописи, документи, фотографије доспеле у јавне збирке, било је све више предмета који су се могли позајмити за изложбу, а резултат тога је што је на изложби представљено много више тематских целина помоћу инсталација и разних ефеката.

За реализацију друге изложбе је на располагању била много већа површина, него код прве, и због тога је било више могућности да се искористе интерактивне и мултимедијалне површине музеја. Фотографије и рукописи који нису представљени нити приказани на увећаним снимцима, били су доступни на екранима осетљивим на додир, могли су се листати и разгледати, што је посетиоцима омогућило да се удубе у реални материјал оставштине.

Нарација о Првом светском рату предочила је, највише млађим посетиоцима, уз помоћ инсталација, ефеката и анимације како изгледају ровови, пољска болница, место пружања прве помоћи, сцене битке.

Укључивање младих уметника у стваралачки процес и поставку изложбе имало је за резултат не само стварање ликовних уметничких дела у тој тематици, која су допринела разноврсности рецепције, већ је музеј добио и нова уметничка дела, за свој фонд. Разноврсност приступа, нарочито инсталације које су први пут уведене у живот музејске нарације, довело је до тога да су после групних обилазака изложбе деца поново долазила да виде изложбу са својим родитељима, бакама и дедама.

Савремени методи приступа образовању допринели су модерној концепцији поставке изложбе, која је дала простора и могућности за примену различитих стилова учења. У први план је постављена групна настава, која је због утемељености у доживљају за резултат имала да се научено дубље усади у меморију ученика.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Део текста који се бави изложбом из 2016. године је објављен у часопису *Híd* на мађарском језику. Gázsó, Hargita (2017): *A nevem Munk, Munk Artúr. A Munk Artúr életéről és munkásságáról készült irodalmi kiállítástról.* [Зовем се Мунк, Артур Мунк. О литерарној изложби о живојош и делу Артура Мунка]. У: *Híd*, 4, 27–40.

- ² *Rukovet*, год. XLIII, бр. 1-3, Суботица, 1997, 80–108.
- ³ Фотографије и филмски снимак Оршоље Гаžo.
- ⁴ Слика Артура Мунка која представља господина Феликса Конца се данас налази у уметничкој збирци Градског музеја Суботица.
- ⁵ Gulyás, Gabriella, H. Bagó Ilona (2016): *Lépkedek haza... A magyar irodalmi emlékházak megújulása*. [Корачам према кући ... Обнова мађарских литерарних спомен-кућа], У: *Múzeumcafé*, 55–56, 106.
- ⁶ Wirth, Uwe (2012): *Mi mutatkozik meg, amikor irodalmat mutatunk be? [Шта се показује када представљамо књижевност?]*. У: Palkó, Gábor (ур.). *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*: Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 273–287.
- ⁷ Кривошејев, Владимир (2009): Архитектура и дизајн, или како објединити целине. У: *Музеји, њублика, маркетинг. Стилне музејске њосџавке и Њеџова Висосџ Посеџилац*. Народни музеј Ваљево, Ваљево, 166–167.
- ⁸ Мустеданагић, Лидија (1994): Тематска изложба и њене варијанте – у духу конструктивистичке парадигме. У: *Раг Музеја Војводине* 53, 305.
- ⁹ Rákai, Orsolya (2006): *Séta a zsinór mögött? (Vázlat az irodalmi kultuszról mint a „komplementer olvasás” egy sajátos esetéről) [Шетња иза гајтана? Скица о литерарном култу као специфичном случају „комплементарног читања”]*. У: *Utazások a fekete királynővel*. Kijarat Kiadó, Budapest, 113.
- ¹⁰ O’Doherty, Brian (1999): *Inside the White Cube. The Ideology of the Gallery Space*. Expanded edition. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press. Доступно на: https://archive.org/stream/insidethewhitecube_201703/insidethewhitecube_djvu.txt (приступљено 6. 4. 2020)
- ¹¹ Изложбу су 28. 12. 2016. у Градском музеју Суботица отворили библиотекарка Дора Хичик и Роберт Тили, преводилац на српски и хрватски језик романа *Леџеџи Вучиџол* Артура Мунка.
- ¹² <https://www.facebook.com/munk.artur/>
- ¹³ <https://www.youtube.com/watch?v=xvlZ-p9S6To&t=362s>.
- ¹⁴ Поједини делови текста, који се односе на изложбу из 2018. и који образлажу методе настанка и типологију поставки, настали су раније. Видети Gázsó, Hargita (2019): *Gondolatok egy irodalmi kiállításról [Размишљања о једној литерарној изложби]*. У: *Előretolt Helyőrség*, бр. 1, 6.
- ¹⁵ Metz, Christian (2012): *Élvezeteli olvasatok. Adalékok az irodalmi kiállítás szemiológiájához és narratológiájához*. (Прев. Török Dalma). [Ишчитавања са уживањем. Прилози семиологији и наратологији литерарне изложбе]. У: Palkó, Gábor (ур.): *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 268.
- ¹⁶ Милутиновић, Јована (2019): Савремене тенденције у образовању – критичка педагошка пракса у музеју. У: *Теме*, бр. 1, 55.
- ¹⁷ Исти, 55.
- ¹⁸ Гаžo, Харгита, нав. дело.
- ¹⁹ Изложба је отворена 2. 6. 2018. у Музеју општине Бачка Топола. На отварању су поздравне говоре одржали директор Литерарног музеја „Петеџи“ из Будимпеште, Гергељ Преле, односно писци Илдико Ловаш и Бошко Крстић.
- ²⁰ Wirth, Uwe (2012): *Mi mutatkozik meg, amikor irodalmat mutatunk be? [Шта се показује када представљамо књижевност?]*. У: Palkó, Gábor (ур.). *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 279.
- ²¹ Metz, Christian (2012): *Élvezeteli olvasatok. Adalékok az irodalmi kiállítás szemiológiájához és narratológiájához* (прев. Török Dalma). [Ишчитавања са уживањем. Прилози семиологији и наратологији литерарне изложбе]. У: Palkó, Gábor (ур.): *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 261.
- ²² Metz, Christian (2012): *Élvezeteli olvasatok. Adalékok az irodalmi kiállítás szemiológiájához és narratológiájához* (прев. Török Dalma). [Ишчитавања са уживањем. Прилози семиологији и наратологији литерарне изложбе]. У: Palkó, Gábor (ур.): *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 268.
- ²³ Милутиновић, Јована (2019): Савремене тенденције у образовању – критичка педагошка пракса у музеју. У: *Теме*, бр. 1, 62.

ЛИТЕРАТУРА:

Гаžo, Харгита (2010): Музејске играонице у теорији и пракси на тему *Књижевници Бачке Тоџоле у стилној њосџавци Музеја Бачка Тоџола (Оџранак*

- Градској музеја Суботици*). У: *Museion*, бр. 9, Суботица, 114–143.
- Gazsó, Hargita (2017): A nevem Munk, Munk Artúr. A Munk Artúr életéről és munkásságáról készült irodalmi kiállításról. У: *Híd*, бр. 4, 27–40.
- Gazsó, Hargita (2019): Gondolatok egy irodalmi kiállításról. У: *Előretolt Helyőrség*, бр. 1, 6.
- Gulyás, Gabriella, H. Bagó, Ilona (2016): Lépkedek haza ... A magyar irodalmi emlékházak megújulása. У: *Múzeumcafé*, бр. 55–56, 101–138.
- Кривошејев, Владимир (2009): Архитектура и дизајн, или како објединити целине. У: *Музеји, њублика, маркетинг. Сигналне музејске њосџавке и Њејова Висоџи Посеџилаџи*. Народни музеј Ваљево, Ваљево, 166–167.
- Metz, Christian (2012): *Élvezeteli olvasatok. Adalékok az irodalmi kiállítás szemiotológiájához és narratológiájához*. (прев. Török Dalma). У: Palkó, Gábor (ур.): *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 255–272.
- Милутиновић, Јована (2019): Савремене тенденције у образовању – критичка педагошка пракса у музеју. У: *Teme*, бр. 1, 53–68.
- Мустеданагић, Лидија (1994): Тематска изложба и њене варијанте – у духу конструктивистичке парадигме. У: *Раг Музеја Војводине*, бр. 53, 305–315.
- O'Doherty, Brian. (1999): *Inside the White Cube. The Ideology of the Gallery Space*. Expanded edition. Berkely, Los Angeles, London, University of California Press.
- Rákai, Orsolya (2006): Séta a zsinór mögött? (Vázlat az irodalmi kultuszról mint a „komplementer olvasás” egy sajátos esetéről). У: *Utazások a fekete királynővel*. Kijarat Kiadó, Budapest, 107–119.
- Wirth, Uwe (2012): Mi mutatkozik meg, amikor irodalmat mutatunk be? [Шта се показује када представљамо књижевност?]. У: Palkó, Gábor (ур.). *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 273–287.

Hargita Vaštag Gažo

Museum of the Municipality of Bačka Topola

DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF THE EXHIBITION ABOUT THE WRITER ARTHUR MUNK

Summary

The work reveals the biographical moments of Arthur Munk (1886–1955), a writer and a doctor from Subotica, and tries to summarize his literary work. The study lists which manuscripts, documents and works of art from various public and private collections were systematized and exhibited at the literary exhibition in Subotica in 2016 under the title *My Name is Munk, Arthur Munk*. The author of the exhibition also visited the locations in Subotica, where Arthur Munk used to live and work. The hall of the City Museum of Subotica in the Art Nouveau style, which served as the venue of the exhibition, provided a great opportunity for the architect, graphic artist and curator who by using contemporary installation techniques made this modern exhibition see the light of day in that room from the beginning of the 20th century. The author studies the material and the installation of the exhibition from the standpoint of the museum theory. The presentation of the activities of preparations for the exhibition begins with an empty room through animated images, 3D photographs. Given that the presentation of literature at the exhibition is a special genre – due to the relatively small dimensions of manuscripts and books – visual elements, installations, modern and innovative architectural solutions and graphic techniques are essential. The study also provides an answer to the question about the choice of narration and elements which can be used to represent the life path of a writer, how biographical segments can be connected – childhood, university years, the life of a ship's doctor, military-medical experiences from the First World War, and

then captivity, marriage, starting a family, returning home, literary and medical work and the cult – with Arthur Munk’s autobiography and quotes from the book *Thank you until then...* The author emphasizes the importance of the colour of visual elements, the unifying power of visual identity and language, visibility on social media, as well as highlighting online platforms. The exhibition from 2018, *The Novel of One Life*, offered new data, research results, installation possibilities and architectural solutions because it was set in a new, larger location in the Museum of the Municipality of Bačka Topola, in nine connected rooms of the castle. Life’s journey is also differently grouped, the childhood room gave the youngest visitors the opportunity to play and immerse themselves in the life of the writer, ship-medical work won the hearts of the audience by the installation of an ocean cruiser, and the First World War was made more real by trenches, a regiment museum and a military hospital. They made the family and the warmth of the home more tangible with modern clothes, accessories and the presentation of the interior of the rooms. The motifs of Arthur Munk’s literary works have been made more exciting thanks to the interpretations of the contemporary artists. The work ends with the place of origin and the data of the manuscripts, the exhibits and the documents of the two exhibitions.

КРЕАТИВНЕ РАДИОНИЦЕ ЗА ОСОБЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У МУЗЕЈУ ВОЈВОДИНЕ – ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАЊЕ У МУЗЕЈУ

Ивана Степанов Тасић, Музеј Војводине

Апстракт: Друштво се кроз историју према особама са инвалидитетом односило различито, у зависности од степена економског и културног развоја као и низа других околности, од потпуно нехуманог односа до интеграције и једнаких права и могућности. Појавом инклузије долази до значајних промена у односу друштва према особама са инвалидитетом и њиховим потребама и проблемима чему су велики доприноси дале и саме особе са инвалидитетом у жељи и намери бржег и лакшег остваривања својих права.

Кључне речи: инклузија, интеграција, инвалидитет, археоботаника, музејске креативне радионице, учење у музеју

Дефинисање инвалидитета

Проблеми термилошке природе око феномена инвалидитета уско су повезани и са проблемом дефинисања инвалидности. Универзалног одређења нема.¹ Реч инвалид је латинског порекла (*invalidus*), што значи невредан и подразумева оног ко је због телесног или душевног оштећења делимично или потпуно изгубио одређену способност. Тај термин у први план ставља неспособност, уместо особу која има одређени инвалидитет. Сам израз инвалид користи се за недефинисану хомогену групу, а из искуства знамо да су у питању врло хетерогене групе сачињене од појединаца који имају специфична и врло индивидуална знања, могућности, афинитете, личне способности, амбиције. Под појмом инвалидност подразумева се стање онога ко је особа са инвалидитетом.²

Дефинисање појма инвалидности зависи од коришћеног модела у приступу овом појму. Ови модели су израз ставова који у једном друштву владају према особама са инвалидитетом. Можемо рећи да модели инвалидности произилазе из претпоставки, вредности, концепата и праксе који се огледају у начину на који се приступа инвалидности у једном друштву, посебно међу доносиоцима одлука које се тичу особа са инвалидитетом, као и стручњацима из ове области. У том смислу, можемо говорити о медицинском, социјалном и биопсихосоцијалном моделу инвалидности.³

Према медицинском моделу, инвалидност представља стање организма настало услед болести, повреде или урођеног дефекта, чија је последица трајно, делимично или потпуно смањење радне способности за нормалан социјални живот, рад и привређивање.⁴ Медицински модел или дијагностички приступ инвалидности сагледава инвалидност као индивидуални проблем, директно проузрокован болешћу, повредом или неким другим оштећењем здравља и због тога захтева медицинску помоћ и негу коју пружају професионалци. Основни начин решења проблема инвалидности, према овом моделу, јесте лечење, рехабилитација и адаптација индивидуе на постојеће стање, сагледавајући природу инвалидности готово искључиво као нешто што се односи на појединца и на његове физичке, сензорне или интелектуалне недостатке, односно оштећења. Присталице овог модела посматрају лица са инвалидитетом као несамосталне, пацијенте – првенствено као особе са дијагнозом, па чак и неспособне, и то не само за самосталан живот, већ и за било какву активност, а посебно интелектуалну и/или креативну. Директна последица оваквих ставова је изолација лица са инвалидитетом у заштићене средине и својеврсна изолација из друштвених токова. Оваква схватања не остављају простора за професионалну рехабилитацију лица са инвалидитетом, јер се она посматрају као објекат о коме неко мора да се стара и који

није у стању да привређује или производи, па самим тим ни да ради, нађе запослење и усвоји адекватно образовање. Уместо тога, формирају се посебне установе у форми дневних центара, савеза, заштитних радионица у којима се о лицима са инвалидитетом брину особе без инвалидитета. Таква социјална политика доводи до тога да остатак популације перципира лица са инвалидитетом као грађане другог реда, људе које би требало избегавати или, у бољим случајевима, сажаљевати.⁵

Социјални приступ инвалидности схвата проблеме које лица са инвалидитетом имају као социјално дефинисане и креиране, односно као производ социјалне организације, и ставља тежиште на баријере са којима се лица са инвалидитетом суочавају у свакодневном животу – како као појединци, тако и као група. Према социјалном моделу, инвалидност се дефинише као однос између лица са инвалидитетом и друштвених баријера са којима се оне суочавају. Дакле, круцијални проблем инвалидности је социјална условљеност, односно одређеност факторима средине у којој лице са инвалидитетом живи. У основи овог модела јесте разликовање болести као тренутног стања од инвалидности, јер болест може бити узрок инвалидности, али и многи други фактори могу утицати на њену појаву. По представницима овог модела проучавања инвалидности, решење проблема подразумева социјалну акцију у смислу адаптације средине која би лицима са инвалидитетом омогућила пуно учешће у свим сферама живота. То даље значи да ограничења са којима се сусрећу лица са инвалидитетом при запошљавању и раду нису резултат индивидуалних ограничења, већ су резултат неспособности друштва да обезбеди једнаке могућности приликом запошљавања и рада свим грађанима. Можемо закључити да основна разлика између медицинског и социјалног модела јесте у томе да ли се инвалидност посматра као стање појединца или као друштвени проблем.

Ако се инвалидност посматра као стање или проблем појединца, онда друштво није одговорно и не треба да се мења. Са друге стране, инвалидност као друштвени проблем подразумева промену друштвене свести и укључивање свих релевантних субјеката у циљу његовог решавања.

У новије време међу теоретичарима је широко прихваћен биопсихосоцијални модел који насто-

ји да обухвати све аспекте инвалидности као друштвеног феномена. Према овом моделу, инвалидност одражава негативни аспект интеракције између индивидуе, њеног здравственог стања и друштвене средине. Овај процес интеракције се може представити на следећи начин:

„Нарушено здравствено стање (као резултат акутне или хроничне болести, повреда или траума) оставља последицу у виду оштећења (губитка или абнормалности телесне структуре или физиолошке функције), доводи до промена у активностима (односно у природи и интензитету функционисања особе) и партиципацији (природи и интензитету индивидуалног укључивања у животне ситуације). Овај модел инвалидност посматра као временски варијабилну категорију, која зависи како од личних, тако и од фактора средине, који је могу подстицати или ограничавати. Другим речима, инвалидност се посматра као последица интеракције између личних особина појединца и фактора средине. Фактори средине могу се поделити на: социјалне, културне, политичке, физичке, а сваки од њих може позитивно или негативно утицати на социјалну укљученост особе са инвалидитетом, односно могу олакшавати и подстицати остваривање животних навика или доводити особу са инвалидитетом у стање хендикепа, односно социјалне искључености. Према овој теорији, и унутрашњи и спољашњи фактори се мењају са временом, тако да и инвалидност има значајну временску димензију.“⁶

Ипак, неки аутори, сматрају да биопсихосоцијални модел није најпогоднији за анализу са аспекта антидискриминаторног законодавства. Овај став се може прихватити као оправдан, јер биопсихосоцијални модел говори о дисфункцијама особа са инвалидитетом, и првенствено наглашава ограничене могућности ових особа у активностима, па тек онда говори о проблемима у партиципацији.⁷

У погледу дефиниција инвалидности издвајају се две групе. У једној групи су оне дефиниције које служе за формулисање теоријског концепта инвалидности или су из њега произашле дефиниције, а друга група су нормативне дефиниције, садржане у законима и прописима, којима се регулишу права особа са инвалидитетом. Највећи број дефиниција из прве групе формулисан је тако да превасходно објашњава шта инвалидност није, а у мањем броју дефинишу шта она заправо пред-

ставља. Даља заједничка карактеристика дефиниција из ове групе је да скоро све истичу да је инвалидност много више него збир физичких, психичких и емоционалних оштећења, да представља социјално променљиву конструкцију као и да је социјално и политичко питање, а не медицински проблем који се може решити медицинском интервенцијом. Нормативне дефиниције инвалидности налазе се у законима и прописима и то нарочито у оним земљама где је питање инвалидности регулисано јединственим, посебним законом. Њихова карактеристика је да се углавном баве дефинисањем „инвалидних лица“, а скоро уопште не самом инвалидношћу. У нашој земљи не постоји основни закон који се односи на особе са инвалидитетом већ су њихова права регулисана низом различитих закона.

У свакодневном говору обичних људи, медијима, локалним и државним институцијама, чак и у службеним документима и даље се користе врло различити изрази попут *инвалиди*, *инвалидне особе*, *хендикејране особе*, *особе са хендикејом*, *особе са телесним и душевним оштећењем*, *особе са њиховим потребама у развоју*, *особе са посебним потребама*, *особе са смањеном радном способношћу*, *особе са инвалидитетом* и многи други. Сваком од наведених назива могу се ставити одређени приговори. На пример, сам појам *инвалид* који је најчешће у употреби, носи у себи врло негативну конотацију, односно ставља особу у подређен положај у односу на „нормалну“, уобичајену, здраву популацију. Самом чињеницом да се под појмом *валидан* наводи значење попут *исправан*, *ваљан*, *који вреди*, итд., а префикс *ин* има одрично значење, јасно је да би *ин-валид*, *ин-валидан* означавао оног који није исправан, који није ваљан, који не вреди. Наравно да при употреби овог концепта нико добронамеран не мисли да особе са инвалидитетом нису ваљане, али како термин управо то означава треба га избегавати. Њим се уместо истицања преосталих способности и онога што неку особу чини особом у први план ставља њена ограниченост, сметња, неспособност, односно оно што је код дотичне особе „лоше“ и испод некаквог уобичајеног просека, чиме се додатно придоније стигматизацији и етикетању особа на које се термин односи.

Сличан проблем је и са термином *хендикеј*, *хендикејаносић*, који такође садржи негативну

конотацију. Реч *хендикеј* је енглеског порекла и кованица је две речи, *hand* (енг. рука) и *cap* (енг. капа), што асоцира на историјски тежак положај и сиромаштво особа са инвалидитетом, односно време када су пружајући капу у руци просили милостињу како би преживели.

Особе са инвалидитетом термин *особе са њиховим потребама* доживљавају врло непримерено, истичући како они немају никакве посебне потребе, односно не траже никакве посебне повластице за себе него се ради о задовољавању потпуно уобичајених људских потреба доступних свим осталим члановима друштва попут могућности приступа јавним установама, саобраћају, могућности школовања и сл. Разлика је само у начину задовољавања тих потреба. Када бисмо прихватили наведени термин у ту категорију би се могла сврстати целокупна светска популација, јер сваки човек има неке своје властите „посебне потребе“.

Можда би најпримеренији (никако не и идеалан) термин био *особе са инвалидитетом*. Он у себи наглашава да се ради о особи у пуном значењу те речи, али како би се именовао одређени део популације додаје се наставак *са инвалидитетом*. Значи није особа инвалидна, него су део или делови њеног тела и/или психе захваћени одређеним недостацима, па немају функције као код особа без инвалидитета. Према Светској здравственој организацији (WHO) у нашој земљи се за ову популацију и званично користи термин *особе са инвалидитетом*.

Може се закључити да се у различитим језицима користе различити термини који означавају инвалидност, али заједничко за све њих је да су углавном неадекватни и у односу на особу са инвалидитетом дискриминишући, јер у први план стављају проблем, а не човека.

Радионице за особе са инвалидитетом као форма едукативног рада у Музеју Војводине

Питање инклузије још увек је у процесу афирмације и препознавања у многим музејима. Радионице за особе са инвалидитетом пројектоване су као „ауторски оригиналан и стручан начин инклузивног односа са суграђанима који имају исте потребе као и већински део популације, али немају прилике или могућности да искористе актуелну уметничку и културну понуду.“⁸

Испрва је приоритет имала млађа популација, школског узраста са којом је остварена комуникација у оквиру сарадње са Специјалном школом „Милан Петровић“, а састојала се од обиласка институција културе. Временом је прерасла у програм намењен особама са инвалидитетом које нису обухваћене институцијама васпитно-образовног система, старијим од 27 година. Радионице су осмишљене у две целине, теоријски део у којем би упознале домене музејске делатности и поједине музејске експонате и креативног дела у којем би се уметнички изражавале.

Васпитно-образовни циљ овог програма представља подстицање љубави и усвајања најелементарнијих сазнања о музејима и културном наслеђу, подстицање интересовања за креативно изражавање и осећање самоактуелизације.

Особе са инвалидитетом су овим програмом први пут биле укључене у програмске активности Музеја. Уважавајући психофизичке могућности и особености ове популације водило се рачуна о поштовању дидактичких принципа примерености (садржаја, метода рада), а у креативном делу програма о правилној градацији задатка. Тежило се да се постигне осећај компетентности који је од посебне важности за све, а посебно за ову категорију публике. Пажња је била усмерена на то да ова циљна група врло брзо може изгубити интересовање за рад, ако не постигне успех у њему (успех изостаје ако је задатак сувише тежак или ако је занемарен крајњи циљ и мотивација). Колико је значајно добро испланирати и одредити методолошке основе рада, односно водити рачуна о посебности едукације особа са инвалидитетом илустроваће следећи пример.

У оквиру циклуса радионица *Волим Божић* особе са инвалидитетом су у оквиру радионице *Божићни обичаји* упознали народне обичаје играњем улога у којима су и они активно учествовали. Реализација практичног дела захтевала је систематско увежбавање појединих вештина. На пример, учење двоминутне плесне кореографије захтевало је вишечасовно константно вежбање, али је резултирало великим задовољством због постигнутог успеха и развијања снажних емоција према музеју и својим непосредним сарадницима – музејским педагозима. Овим радионицама успели смо да и ову категорију публике учинимо видљивом,

успели смо да особе са инвалидитетом усвоје основна знања о Музеју, појединим експонатима, да заволе музеј и развију потребу за партиципацијом у културном животу установе.⁹

Наводимо само неке од неисцрпног броја тема које су реализоване током 10 година непрекидне сарадње:

- Архитектура војвођанског села – упознавање изгледа војвођанског села, војвођанске куће и трема;
- Делатност људи са ових простора (пољопривреда и сточарство) – пастирски прибор;
- Прављење маски за машкараду – израда групне маске *Словенски бојови*;
- Радујмо се Ускрсу – украшавање корпица за јаја, израђивање држача за јаја;
- О римским шлемовима – цртање и украшавање римских позлаћених шлемова;
- Ношње народа Војводине – осликавање народних ношњи.

Што се тиче метода васпитно-образовног рада са особама са инвалидитетом истичу се:

1) *метода њосмајрања* – ток посматрања се односи на предмете, слике, моделе, илустрације. Помоћу ње се развијају интереси, пажња, упоређивање. Указујемо на битну одлику предмета и појаве. Пожељно је приликом коришћења ове методе користити што више чула, како би се квалитетније формирале представе о предметима и појавама које се посматрају. У раду са особама са инвалидитетом довољно је да се усвоје три појма (музеј, музејски експонат, музејска делатност).

2) *метода њонављања* – можемо рећи да се знања, вештине и навике учвршћују понављањем и вежбањем. Да би се понављање и вежбање одвијало несметано, посебно је важно добро познавање карактеристика и развојних могућности особа са инвалидитетом. Посебно је важно разумевање и стрпљење приликом примене ове методе. Ову методу васпитно-образовног рада неопходно је често примењивати у раду са особама са инвалидитетом.

3) *метода њодсјицања* – Ова метода се заснива на уверењу да се правилно могу развијати могућности сваке личности, уколико се поштује и уважава, али пре свега верује у снагу и оно позитивно што свака личност са собом носи. Сваку особу са инвалидитетом је потребно подстицати, бодрити, подржавати у ономе што је започела у

савладавању тешкоћа на које је наишла, помоћи јој да преброди препреке уз изузетну важност позитивне мотивације. У раду са овом популацијом не смеју изостати: благо и правилно поступање, похвале, признања и награде.

Што се тиче принципа васпитно-образовног рада примењују се:

1) *принцип очигледности* – има следећа правила, оно што се учи сазнаје се разним чулима, нема ограничења, јер је очигледност средство на путу апстрактног сазнања, сваки вид очигледности пропрати се објашњењима, очигледна средства користе се тако да се сагледавају у целини, затим се запажа оно што је важно и споредно у склопу предмета посматрања, а на крају се поново сагледава целина очигледних средстава. Применом очигледних средстава развија се пажња, перцептивне способности, мисаона активност, конструктивно стваралаштво, интересовање за учење. Важно је напоменути да се свако учење у музејима заснива на очигледности.

2) *принцип систематичности и њиховости* – систематичност значи обрађивати садржај у одређеном логичком погледу који ће довести ученике до степена научних система. Применом систематичности треба знати и умети логички структурирати наставне садржаје. Суштина систематизације је да се издвоје доминантне тачке и да се оне распореде у логички ред, а да се при том остали садржајни елементи концентришу око одговарајуће доминантне тачке. Принцип систематичности је повезан са принципом поступности. Принцип поступности захтева обрађивање садржаја у складу са психофизичким способностима и менталним снагама ученика. Поступност је изражена посебним правилима: од лакшег ка тежем, од познатог ка непознатом, од једноставног ка сложеном, од ближег ка даљем. Јединство, поступност и систематичност требало би да се одразе у целокупном раду, посебно у раду са особама са инвалидитетом.¹⁰

3) *принцип индивидуализације* – односи се на прилагођавање активности сваком ученику водећи рачуна о његовим индивидуалним особеностима. Индивидуализовати наставни садржај значи оријентисати се на реалне типове ученика, узети у обзир разлике међу њима, ускладити и варирати методе и поступке педагошког деловања према тим разликама, помоћи ученицима према њиховом властитом темпу и могућностима.

Пројекат *Ујознајмо Археоботаничку башњу Музеја Војводине*

Музеј Војводине је у периоду од октобра 2017. године до маја 2018. године, у сарадњи са дневним боравком Школе за основно и средње образовање ученика са сметњама у развоју „Милан Петровић“ из Новог Сада, организовао циклус радионица под називом *Ујознајмо Археоботаничку башњу Музеја Војводине*. То је интердисциплинарни и интерактивни програм који повезује археоботанику и музеологију, ликовну културу и културу усменог изражавања. Циљ овог пројекта био је упознавање садржаја Музеја Војводине, његових делатности и експоната, усвајање основних, елементарних знања о музеју и културној баштини коју Музеј чува, о биљкама Археоботаничке баште Музеја Војводине, као и о нераскидивој вези човека и природе, те развијање интересовања и уметничког начина изражавања.

Музејске креативне ботаничке радионице су едукативног карактера и осмишљене су тако да утичу на формирање свести о богатству биљног света, као и о значају и очувању биљних врста. Активности током пројекта биле су усмерене и на

развој креативности, координације око–рука, побољшање моторичких функција и пажње и побољшање квалитета живота особа са инвалидитетом.

У оквиру овог пројекта узорак су чиниле особе са инвалидитетом, старости од 15 до 27 година (ментално недовољно развијене, особе са Дауновим синдромом, особе са вишеструким поремећајима у развоју). Радионице су реализоване у Музеју Војводине, у периоду од октобра 2017. године до маја 2018. године, једном месечно, средом у термину од 10 до 11 часова. Теоријски део радионице се одвијао у Археоботаничкој башти Музеја Војводине, а практични део у адаптираном простору у Музеју. Материјали који су коришћени при реализацији креативног дела радионице били су: хамер папир у боји, новински папир, лишће, воштане боје и температуре. Овај циклус радионица завршили смо позоришном представом под називом *Цвeйoлиcнa дoлиnа* у оквиру које смо публици показали шта смо научили похађајући радионице.

Упoзнajмo Археобoтaничкy баштy Музеја Војводине – У уводном делу радионице полазници су се упознали са Археоботаничком баштом и разноврсним и специфичним врстама биљака које у њој расту, а које су биле изузетно важне за живот и исхрану људи у праисторији.¹¹ Полазници су могли да виде из чега биљке расту и да науче шта им је све неопходно за правилан развој. Након краћег уводног дела они су, уз асистенцију археоботаничара и музејског педагога, приступили самосталном сађењу и заливању семена једнозрне пшенице и дивљег грашка чији ће раст и развој пратити током циклуса радионица.

Код учесника радионице ове самосталне активности изазвале су бурне реакције задовољства и среће. Уживали су у њима и у продукцима свога рада. Након разговора и разгледања Археоботаничке баште полазници мењају простор и приступају креативном осликавању различитих врста лишћа темпером на новинском папиру, у виду графике. Циљ је био да се упознају са основним карактеристикама биљака и са значајем заштите и очувања биљних врста, те да унапреде сензорне и моторне способности, пажњу, памћење као и креативност.

Чeмy служe делoви биљкe – У оквиру ове радионице полазници су продубили упознавање са

чудесним светом биљака. Видели су шта се развило из посејаних семена једнозрне пшенице и дивљег грашка и наставили су да прате њихов раст и развој. Кроз адекватно припремљен разговор објашњена им је улога сваког дела биљке, као и то чему служи, а такође су упознати са условима које је неопходно обезбедити за несметан раст и развој биљака, те са процесом фотосинтезе.

У креативном делу радионице полазници су украшавали дрво јабуке и крушке и осликавали их воштаним бојама, ређали лишће и плодове изрезане од хамер папира на одговарајућа места, те су тако кроз игру утврдили делове биљака, детектовали просторне односе и сусрели се са класификацијом. Циљ радионице био је упознавање са деловима биљака, процесима њиховог сазревања, те са просторним релацијама.

Биљкe и гoдишњa дoбa – Полазници су кроз предавање и у виду презентације сазнали како се биљке прилагођавају смени годишњих доба и шта се са њима тада дешава. Упознали су и сазнали нешто више о пролећном биљу: коприви, боквици, зови, мајчиној душици, хајдучкој трави и босиљку. У Дунавском парку су нашли неке од ових биљака. Усвојили су чињенице о важности узгајања биљака, редовног заливања, као и стрпљења у неговању. Такође су се кроз предавање упознали са сезонским радовима у пољу и домаћинству и обнављали знања стечена на претходним радионицама. У креативном делу радионице полазници су спајали плодове биљака са њиховом сенком и ређали по редоследу циклуса раста и сазревања биљке. Циљ радионице био је стицање нових и обнова старих знања, као и увида у сезонске послове у пољу, са понашањем и прилагођавањем биљака током смене годишњих доба.

И кукољ је биљка – На овој радионици полазници су имали прилику да од археоботаничара сазнају нешто више о бокорењу, односно гранању пшенице, и да виде да је кукољ (биљка) коју су посадили прилично нарасла. Кроз вођени разговор упознали су се са лековитим својствима биљака, са отровним биљним врстама, са делатностима људи у равничарским просторима и са значајем и коришћењу биљака за живот људи. Од археоботаничара су чули нешто више о витаминима неопходним

за добро здравље људи и о њиховој важној улози у обезбеђивању и подстицању правилног одвијања важних процеса као што су раст и развој ћелија, стицање потребног нивоа снаге и енергије за живот. У креативном делу радионице упознали су се са ликовима, које су бојили, из приче *Цветолисна долина*, осмишљене за крај циклуса радионица. Прича је адаптирана за краћи облик позоришног извођења, играла се пред публиком, са циљем да се истакну знања и вештине које су полазници стекли похађајући ботаничке музејске радионице.

Алаји за обраду земљишта – У Археоботаничкој башти са полазницима се разговарало о цветању биљака. Ишло се на запажање и детектовање свих промена у Археоботаничкој башти, те су учесници приметили да је процветао дивљи грашак који су засадили. Уочили су и уклонили коров који је никао уз грашак. Ове практичне, самосталне активности изазвале су лепа осећања и радост код полазника. Посматрали су различите врсте биљних цветова и пронашли прве јагоде које су сазреле. У креативном делу упознали су се са баштенским алатом за обраду земљишта, њиховим називима и наменом, спајали су плодове биљака са припадајућим лишћем и правили разлику између поврћа и воћа.

Представа „Цветолисна долина“ – На крају циклуса радионица *Упознајмо Археоботаничку башту Музеја Војводине* полазници су извели краћу позоришну представу пред публиком, кроз коју су показали своја знања и вештине стечене током овог радионичарског циклуса. Улоге су им подељене у виду „карактера“ воћа и поврћа, те је сваки корисник укратко, у виду римованог стиха, рекао најважније карактеристике и лековита својства биљке која му је додељена. Након тога уследио је и квиз на којем су показали изузетно високо знање о деловима биљака, гранању, цветању, баштенском алату, радовима у пољу и сл. Сваки полазник је био посебно подстицан, подржан у започетој активности, у савладавању тешкоћа на које је наилазио, и превазилажењу препрека. Представа *Цветолисна долина* обликована је као синтеза музике, покрета и речи. Њен допринос је у проширењу свести учесника и продубљивању узајамних односа и комуникације, али истовремено и у раз-

вијање самосвести, способности прихватања и критичког односа према себи. Свакој особи су потребни подстицаји, посебно особама са инвалидитетом. У раду са овом децом не смеју изостати благо и правилно поступање, похвале, признања и награде. Након вишемесечних проба и увежбавања текста, на велико задовољство, како њихово тако и музејских сарадника, представа се показала изузетно добро и као новина у музејском раду, што нас је подстакло да такав облик комуникације и рада организујемо и у новом циклусу радионица.

Закључне констатације

Музеји имају велику одговорност да одговоре на потребе корисника, да уоче њихове индивидуалне карактеристике и прилагоде методе презентовања у циљу активног партиципирања корисника, као и веће посећености музеја. Они треба да допринесу промени представа и ставова о особама са инвалидитетом, остваривању бољих услова за коришћење њихових потенцијала и укључивању у активан живот у заједници.

Уметност може задовољити разноврсне људске потребе захваљујући томе што поред свог основног атрибута – уметнички лепо, садржи и низ других емоционалних, сазнајних и мисаоних компоненти. Уметничко стваралаштво доприноси развоју сензибилитета, радозналости, маште и осећања. У уметности је сједињено сазнајно и логичко са емоционално-ликовним. Уметничко дело захвата психичке процесе, буди одређени емоционални тон. Уметност је најпримеренији облик изражавања особа са инвалидитетом. Оне се најлакше изражавају путем уметности.

Особе са инвалидитетом треба излагати дејстви-ма различитих видова уметности како би пронашли прави медијум којим ће се најбоље пронаћи. Треба им омогућити више времена унутар којег се могу изразити, пружити им могућност истраживања различитих медија и околине у сигурном окружењу, охрабривати их за различите начине уметничког изражавања и указивати на важност самоизражавања. Посебно треба нагласити важност понављања у раду са овом популацијом како би што пре усвојила нова знања и вештине. Потребно је побољшати њихове социјалне вештине и компетенције у сврху лакше социјалне инклузије и интеграције. Они треба да се оснаже како би развили своје способности у складу са својим могућностима.

Реализацијом музејских креативних радионица за особе са инвалидитетом Музеј Војводине пружа овим особама могућност да спознају културну баштину и да развију културне потребе и навике посећивања институција културе. На тај начин усмерени су на откривање нових активности и на унапређење властитих потенцијала.

Особе са инвалидитетом са великим задовољством долазе у Музеј Војводине и радују се сваком постигнутом успеху. Јачају своје самопоуздање, а прилика да активно учествују и похађају креативне радионице спречава њихову социјалну искљученост.

Особе са инвалидитетом нису ограничене својим способностима уколико се придржавамо принципа, метода и облика социјалног учења, и у могућности су да стварају лепа и уметнички вредна дела. Музеји као места инклузије имају потенцијал да промовишу толеранцију, поштовање, да едукују и да утичу на отклањање стереотипа који су присутни унутар друштва.

Музеј Војводине све више почиње да сагледава своју функцију у друштву. Уочава се помак у начину сагледавања музејских садржаја и истиче се да он треба да буде примеренији публици која посећује музеје, али то је само један корак ка афирмацији музеја као социјално инклузивне институције. Музеј Војводине је интеркултурална, динамична институција која на интерактивни и интердисциплинарни начин повезује музеологију, ликовну уметност, културу усменог изражавања и многе друге садржаје и тако доприноси свестраном развоју личности.

НАПОМЕНЕ

- 1 J. Петровић, *Језик инвалидности и доминантни теоријски оквири истраживања као индикатор социјалног положаја особа са инвалидитетом*. Зборник радова. Приштина: Филозофски факултет, 2007, бр. 36, стр. 259–270.
- 2 J. Рачки, *Теорија професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом*. Загреб: Факултет за дефектологију, 1997.
- 3 В. Симовић, *Професионална рехабилитација и запошљавање лица са инвалидитетом*, докторска дисертација, Подгорица 2010. доступно на: [www.ucg.ac.me > blog_10960 > objava_23839 > fajlovi](http://www.ucg.ac.me/blog_10960/objava_23839/fajlovi)
- 4 М. Симић, *Рехабилитација инвалида*. Београд: ФПН, 1996, стр. 53.
- 5 В. Цуцић, И. Јовановић, *Особе са инвалидитетом и окружење – оштра разматрања и истраживања*. Београд: Центар за проучавање алтернатива, 2001, стр. 11–28.
- 6 Д. Татић, *Заштитна људских права особа са инвалидитетом*. Београд: Службени гласник, 2008, стр. 29–30.
- 7 В. Пешић, *Европска унија и особе са инвалидитетом*. Београд: Народна канцеларија председника Републике, 2006, стр. 21.
- 8 Г. Павловић-Лазаревић, *Да ли могу опет да дођем – Едукативна радионица у Педагошком музеју, Музеји 2*, 2009, стр. 133.
- 9 В. Станисављевић, *Музејска едукација – едукативни програми Музеја Војводине, Раг Музеја Војводине 59*, 2015, стр. 175.
- 10 Н. Филиповић, *Дидактика 1*, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 1981, стр. 192–193.
- 11 За потребе овог циклуса радионица ангажован је Александар Медовић, виши кустос – археоботаничар Музеја Војводине.

ЛИТЕРАТУРА:

- Петровић, Ј., *Језик инвалидности и доминантни теоријски оквири истраживања као индикатор социјалног положаја особа са инвалидитетом*. Зборник радова. Приштина: Филозофски факултет, 2007, бр. 36, стр. 259–270.
- Рачки, Ј., *Теорија професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом*. Загреб: Факултет за дефектологију, 1997.
- Симовић, В., *Професионална рехабилитација и запошљавање лица са инвалидитетом*, докторска дисертација, Подгорица 2010. доступно на: [www.ucg.ac.me > blog_10960 > objava_23839 > fajlovi](http://www.ucg.ac.me/blog_10960/objava_23839/fajlovi)

- Симић, М., *Рехабилитација инвалида*. Београд: ФПН, 1996.
- Цуцић, В., И. Јовановић, *Особе са инвалидитетом и окружење – оштри размајрања и исцраживања*. Београд: Центар за проучавање алтернатива, 2001.
- Татић, Д., *Заштитна људских права особа са инвалидитетом*. Београд: Службени гласник 2008.
- Пешић, В., *Европска унија и особе са инвалидитетом*. Београд: Народна канцеларија председника Републике, 2006.
- Павловић-Лазаревић, Г., Да ли могу опет да дођем – Едукативна радионица у Педагошком музеју, *Музеји* 2, 2009.
- Станисављевић, В., Музејска едукација – едукативни програми Музеја Војводине, *Раг Музеја Војводине* 59, 2015.
- Филиповић, Н., *Дидактика* 1, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 1981.

Ivana Stepanov Tasić, Museum of Vojvodina

CREATIVE WORKSHOPS FOR PERSONS WITH DISABILITIES IN THE MUSEUM OF VOJVODINA – INCLUSIVE EDUCATION IN THE MUSEUM

Summary

The term inclusion has its origins in Latin and is a derivative that means inclusion, involvement, comprehension and implication. In order for social inclusion to really make sense and show results, it is necessary to engage a large number of institutions. In addition to educational institutions, which are unavoidable, cultural institutions also play a very important role in social inclusion. They fulfil their role through accessible entrances without architectural barriers, with the help of Braille, sign language and a variety of programme activities adapted for people with disabilities.

The purpose and goal of the inclusive museum is to represent marginalized groups in its settings and to provide access to those who would otherwise be excluded from the museum. Art has many benefits for children, starting from the very distancing of children from their health problem, through play and positive emotions to supporting the building of the nervous system and the development of aesthetic and creative abilities. Educational work with people with disabilities through art also influences the development of attention, memory, patience, group work and socialization. In the museum creative workshops of the Museum of Vojvodina, the participants drew with a pencil, cut with scissors, modelled clay and painted with a brush, thus developing fine motor skills, eye-hand coordination, and eye accommodation, which is extremely important for creating as many synapses as possible.

Learning in museums has its own specific characteristics that should be used because they represent places where visitors can learn in direct contact with the centuries-old collected cultural heritage and real objects that represent it. We can conclude that people with disabilities if we follow the principles, methods and forms of social learning in pedagogy, are not limited in their abilities and are able to create beautiful, artistically valuable works.

VIRTUELNOM PLOVIDBOM KROZ MUZEJ VOJVODINE DO IZLOŽBE ŠAJKA¹

Sonja Krstin, Novi Sad

Apstrakt: Ovaj rad ukazuje, kako na značaj realnih poseta muzejima, tako i virtuelnih, koji su, pored toga što promovišu realne obilaske u redovnim okolnostima, tokom vanrednog stanja i pandemije virusa Covid 19, bili jedini mogući. Takođe, cilj ovog rada jeste da ukaže na to koliko se virtuelni muzeji nameću kao odlično rešenje za učenje i istraživanje, posebno za mlađu populaciju, ako govorimo o digitalnim kompetencijama i zabavi na daljinu, tj. putem interneta. U radu je poseban akcenat stavljen na virtuelnu ponudu Muzeja Vojvodine u Novom Sadu, i jednu od postavki – na izložbu *Šajka*. Analizirane su mogućnosti doživljaja pomenute izložbe virtuelnim putem, sa zaključkom da i pored određenih poteškoća, ovakav vid „posete” nudi daleko više prednosti.

Ključne reči: Muzej Vojvodine, slobodno vreme, učenje, virtuelni muzeji, izložba *Šajka*

Proteklih nekoliko meseci našu zemlju, pa i ceo svet, zahvatilo je širenje zaraze korona virusom (COVID 19). Mnoge zemlje su bile prinuđene da proglase vanredno stanje i uvedu stroga ograničenja i mere koje bi doprinele manjem širenju i sprečavanju zaraze. Pandemija korona virusom uticala je na zatvaranje vrtića, škola, fakulteta, obustavu rada u mnogim preduzećima. Zabranjena su javna okupljanja što je takođe uticalo na prekid rada kako kulturnih ustanova, tako i svih onih koje su podrazumevale okupljanje većeg broja ljudi. Pandemija koja je zahvatila gotovo čitav svet izmenila je kako navike i ponašanje pojedinca, tako i organizaciju i poslovanje kompanija. Situacija izazvana pandemijom korona virusa predstavlja globalnu krizu, koja pored toga što ugrožava fizičko zdravlje ljudi, zajedno sa uvedenim merama izolacije neminovno pogađa i naše mentalno zdravlje. Borba sa pandemijom i izolacija zahtevaju posebne napore prilagođavanja na nastalu situaciju. Zbog svega navedenog, Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije pozvalo je ustanove kulture da učine maksimalno dostupnim digitalni sadržaj svojih programa i aktivnosti u vreme krize povodom epidemije korona virusa, koja je dovela do otkazivanja i odlaganja većine događaja u oblasti kulture i umetnosti. Virtuelni muzeji, odnosno virtuelno razgledanje muzeja, nametnulo se kao dobro rešenje za sve savesne ljude koji su odlučili da ostanu u izolaciji za vreme pandemije. Neki od virtuelnih muzeja

koje je moguće posetiti su: British Museum (London), Guggenheim Museum (Njujork), Pergamon Museum (Berlin), Van Gog Museum (Amsterdam), Ermitaž muzej (Sankt Peterburg), Muzej Vojvodine u Novom Sadu... i drugi.

Prednosti učenja u informalnim okruženjima su što ono nije vođeno niti usmeravano od strane nekog spoljašnjeg autoriteta, već je dobrovoljno, samsmereno. Muzeji pružaju priliku ljudima svih uzrasta da uče vlastitim tempom, da zadovolje radoznalost. Aktivnosti u muzeju omogućavaju onom koji uči da slobodno bira područja obrazovanja i da prema svojim interesovanjima odredi dinamiku bavljenja tim sadržajima. Osoba koja uči, može zahvaljujući muzejskom okruženju da razvija sposobnost za samostalan rad i kritičnost. Takođe, muzeji mogu da budu veoma uspešni u podsticanju motivacije za učenje, što potiče od susreta sa realnim predmetima. Takođe, oni mogu da deluju u pravcu socijalnog uključivanja, u otkrivanju sopstvenih kulturnih korena, ali i u pravcu razumevanja kulturne raznolikosti i različitosti. Fokus je na samom procesu učenja, pri čemu je akcenat na stvaranju veza između poznatog i nepoznatog, sticanju iskustva putem manipulacije realnim predmetima ili doživljavanjem stvarnih fenomena. Učenje u muzejima počinje percepcijom predmeta, te upotrebom što više mogućih čula radi akumulacije što većeg broja informacija o predmetu koji se analizira. Ovi se podaci

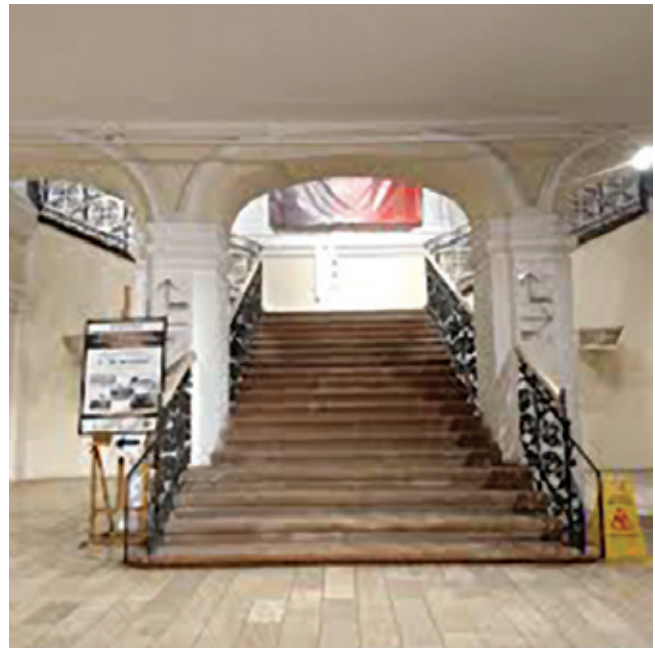

Muzej Vojvodine, Dunavska 35

povezuju sa prethodnim znanjima i iskustvima da bi se došlo do novih značenja i zaključaka. Specifična prilika za učenje koju nudi muzej jeste iskustvena (doživljajna) priroda učenja koja se bazira na susretu sa realnim predmetima (Vasić, 2012).

Digitalna tehnologija uvela je promene u način očuvanja i zaštite muzejske zbirke, a time i u način njihovog prikazivanja. Cilj digitalizacije muzejskih zbirki je očuvanje baštine i stvaranje novih izvora informacija, a time i znanja i njihovo prezentovanje. Virtualni muzeji privlače sve više posetioca, posebno mlađe ljude. Šta je virtualni muzej? Virtualni muzej je muzej koji egzistira u virtualnom prostoru, muzej dostupan preko interneta. To je virtualizovana, digitalizovana kolekcija eksponata, slika, crteža, skulptura, fotografija, predmeta, zvučnih i video zapisa i svega onoga što se u fizičkom svetu nalazi u stvarnim, tradicionalnim muzejima. Nove tehnologije nisu samo atraktivni marketiški dodatak ili zamena za realne muzeje, već u stručnim i kreativnim rukama, moćno sredstvo za potpuno nove oblasti delovanja muzeja. Jedna od njih je i unapređivanje edukativnih funkcija muzeja. Prednost virtualnog muzeja je u tome što je dostupan svakom ko ima pristup internetu. Uticaj stvarnih muzeja na virtualne je očigledan, ali sve je očitiji i uticaj virtualnih muzeja na realne muzeje. To ne znači da virtualni muzeji znače „gašenje” tradicionalnih muzeja, jer će čovek uvek imati potrebu da posećuje klasične muzeje. Internet upravo nudi mogućnost povećavanja vidljivosti tradicionalnih muzeja. Savremena publika uveliko koristi internet i to je već dovoljan razlog da muzeji prate potrebu svoje publike i dinamiku razvoja novih tehnologija (Damjanov, 2013).

Karakteristika virtualnog muzeja koji postoji samo na internetu jeste i ta što korisnik posećuje ovaj muzej

Stepenište od prizemlja ka prvom spratu

uspostavljajući sa njim neposrednu komunikaciju i lični odnos, udubljujući se posredstvom računara u novu realnost, u virtualni svet u čijem stvaranju i sam učestvuje. Na taj način čovek se od posmatrača preobražava u učesnika te „nove realnosti”, u kojoj mu niko ne smeta, ni drugi posetioci, ni osoblje muzeja. Osim toga, poseta virtualnom muzeju moguća je u bilo koje doba dana ili noći, nema redova za karte kao ni ograničenja vremena boravka u njemu ili ispred nekog eksponata. Naravno, virtualni muzej, kao i bilo koji drugi, mora da ima svoj „scenario”, a to je njegova struktura i plan. Učestalost pojavljivanja informacija na sajtu virtualnog muzeja nekoliko puta je veća nego na sajtu realnog muzeja. Da bi oformio krug svojih stalnih posetilaca, virtualni muzej neprekidno obnavlja sajt, postavljajući sve novije i novije informacije, organizujući forume itd. Virtualne izložbe su u znatno manjoj meri vremenski ograničene, u odnosu na vremensko ograničenje prezentacija realnih muzeja (*Muzej i internet*).

Savremena vaspitno-obrazovna praksa u muzejima zasniva se upravo na onim teorijama učenja koje u fokus stavljaju učenika i njegovu aktivnost, kao i značaj otkrića, iskustva i doživljaja u procesu učenja. Podsticajna okolina takođe je jedna od veoma bitnih stavki. Kognitivne teorijske koncepcije imale su veoma veliki uticaj na obrazovni rad u muzejima (polaganje od iskustva, učenje putem delatnosti, kroz urođenu potrebu za istraživanjem). Rad Žana Pijažea (Jean Piaget)

je na brojne načine inspirisao osmišljavanje muzejskih izložbi (kroz upotrebu različitih senzornih i motornih veština, eksperimentisanjem, rukovanjem predmetima), te su muzeji počeli da kreiraju okolinu koja podstiče istraživanje i stimuliše kognitivni razvoj. Teorije učenja u muzeju podrazumevaju i kooperativno učenje koje se smatra veoma važnim. Iako je malo zastupljena, uloga socijalne interakcije i jezika je veoma naglašena (mogućnost ostvarivanja uslova materijala, kako bi učenici učestvovali u građenju i kreiranju). Konstruktivizam kao teorijska orijentacija ima velik uticaj na rad muzeja. Stavlja se akcenat na aktivnost posetilaca – na njihove potrebe i potencijale, istraživačke aktivnosti, saradnju sa drugima. S obzirom na to da je danas prepoznato da su socijalni kontekst i interakcija sa drugima od suštinske važnosti za proces saznanja, interesovanja istraživača su se pomerila sa pojedinačnih modela učenja na socijalni kontekst, u kojem se odvija učenje (uzajamno delovanje pojedinca i posrednika – oruđe, govor, signali, simboli – sve to angažovano je u procesu učenja). Učenje kao aktivan proces stvaranja značenja bazira se na iskustvima, verovanjima, prethodnim znanjima onih koji uče. Prezentacija u muzeju bi trebalo da bude povezana sa interesima i potrebama posetioca, da bude primerena iskustvu posetioca, i što je najvažnije da ima određen značaj za njega (Milutinović, 2006).

Muzej Vovodine je organizaciono razgranata ustanova, sa bogatim muzejskim fondom koji broji oko 400.000 predmeta i bibliotečkim fondom sa preko 50.000 publikacija. Redovna muzejska publikacija *Rad Muzeja Vojvodine*, koja izlazi od 1952. godine, nosila je naziv *Rad vojvođanskih muzeja* do 1994. godine. U uspostavljanju razgranate muzejske mreže stvoreni su dependansi – Etno park „Brvnara” u Bačkom Jarku i Muzejski kompleks Kulpin, koji se u sastavu muzeja nalazi od 2004. godine. Muzej Vojvodine pred javnost izlazi sa kompleksno izrađenom stalnom postavkom koja, u kontinuitetu od osam hiljada godina, prezentuje razvitak ljudskog društva na današnjem tlu Vojvodine. Na prostoru od 3.000 m² predstavljeno je 6.000 reprezentativnih eksponata iz arheologije, opšte istorije, istorije umetnosti i etnologije. Stalna postavka pruža sintetičku sliku milenijumske prošlosti ovog kraja. Izloženi predmeti svedoče o trajanju ljudskih zajednica i kultura od paleolita i mezolita, od prvih ljudskih tragova kod Iriga starih oko 40.000 godina, preko starčevačke, vinčanske i drugih neolitskih kul-

Šajka

tura, višeslojne Gomolave, Feudvara i Kalakače, do mitskih vremena stare Grčke i velelepni spomenika imperijalnog Rima, od seoba naroda do smena etničkih zajednica – slovenskih, ugarskih, srpskih i drugih naroda. Prvi deo stalne postavke prati obimna monografija *Muzej Vojvodine*. Drugi deo stalne postavke, koji govori o prošlosti Vojvodine od sredine 19. veka do sredine 20. veka, nalazi se u zgradi bivšeg Istorijskog muzeja. Tri rimska pozlaćena šlema predstavljaju jedinstvene primerke svoje vrste na području Evrope i decenijama se izdvajaju kao neformalni zaštitni znak Muzeja (*O Muzeju Vojvodine*).

Prateći savremene obrazovne i muzeološke promene Služba za odnose sa javnošću i pedagoški rad Muzeja Vojvodine već duže vreme realizuje i plansku i sistematsku vaspitno-obrazovnu delatnost sa posetiocima od predškolskog uzrasta, preko osnovnoškolskog, pa sve do treće životne dobi. Svi oblici pedagoškog rada u Muzeju, bilo da je u pitanju uobičajena poseta ili učestvovanje u nekim od programa, iniciraju jedno, a to je da dete, odnosno učenik, ne bude u poziciji pasivnog posmatrača, već aktivan učesnik programskih aktivnosti. Ideja ove Službe jeste da Muzej mora da postane organizacija učenja koja treba da pruži mogućnost saznanja, ali i mesto odakle će se poneti jedinstveni doživljaj i emocija koja će posetioca ponovo vratiti u muzej. Stručnjaci u okviru ove Službe bave se kreiranjem i organizacijom različitih vrsta izložbi, programa i drugih sadržaja primerenih uzrastu, mogućnostima i interesovanjima posetioca i to kroz *Muzejske igraonice, Muzejske kreativne radionice, Muzejske učionice i drugo* (Milutinović, 2006).

Izložba Šajka u Muzeju Vojvodine

Za vreme pandemije, izazvane korona virusom, Muzej Vojvodine nastavio je virtuelno druženje sa publikom. Jedna od interesantnih izložbi koju je moguće virtuelno ispratiti jeste izložba *Šajka*. Ulaskom na sajt Muzeja Vojvodine, na glavnom meniju nudi se opcija virtuelnog obilaska. Odabirom te opcije, prikazuje se sam ulaz muzeja i nudi se opcija „prilaska” izložbi *Tempus Sanktorum (Vreme svetaca)* postavljenu sa bočnih strana stepeništa. Sa desne strane može se uočiti suvenirnica (nudi se opcija za ulazak u istu kao i za bliže razgledanje predmeta i uveličavanje), a sa leve strane portirska kancelarija. Nije moguće pročitati sadržaj sa panoa koji krasi zidove ulaza (slabija strana ovog virtuelnog obilaska). Na samom ulazu kao i prilikom „penjanja” na balkon (prvi sprat), uviđa se novogodišnja atmosfera (jelka, ukrašena ograda stepeništa), što se može navesti kao jedan od propusta, s obzirom na to da je novogodišnji period davno za nama. Odlaskom na balkon strelicama je moguće pristupiti različitim sadržajima i izložbama. „Penjući se” na prvi sprat uočavamo plavu tablu sa natpisom *ULICA STARIH ZANATA* (karakterističnu za table koje označavaju ulice). Klikom na istu otvara nam se prozor mogućeg izgleda kreirane ulice sa izlozima, i ne više informacija o tome. U padajućoj listi su u ponudi izložbe – *Vreme svetaca, Šajka, Bela Rusija, Istra*, stalna postavka). Već u samom holu posetilac se može upoznati sa osnovnim informacijama vezanim za izložbu *Šajka*, tako što prilaskom strelicama koje vode kroz prostor mogu da se uoče plakati na zidovima koji govore o tome, maketa broda šajke koji je postavljen na samoj sredini hola, kao i plakat *Naselja u Šajkaškoj* –

katastarski planovi, okačen na zidu hola. Takođe, na balkonu u delu gde su smešteni pomenuti plakati i maketa može se na stubu primetiti opcija za pokretanje zvuka – što je veoma poželjno kako bi doživljaj bio što potpuniji, s tim što se klikom na istu opciju pokreće zvuk koji nije u vezi sa pomenutom izložbom, već automatski upućuje na neku drugu (izložba *Bela Rusija*), što bi takođe bio jedan od propusta. U holu su smešteni ekrani koji verovatno pružaju mogućnost informisanja o organizaciji muzeja, prostora, informacije o samoj postavci izložbe, ili opet neka vrsta interaktivnog učešća. U odnosu na maketu šajke, sa leve strane, strelica vodi do prostorije (prva vrata levo) u kojoj je smeštena izložba *Šajka*. Prvi utisak pri ulasku je zaista impresivan, jer se stvara predstava ulaska na brod. Drvena postava u obliku broda sa detaljima na dnu, koji u plavoj boji i sa trskom dočaravaju vodu, zaista su dobra ideja koja upotpunjuje doživljaj. Posmatrajući eksponate redom, s leva na desno, posetioci mogu da se upoznaju sa sledećim poglavljima (odlično poslaganim od najosnovnijih informacija ka onim koji proširuju možda već znane informacije): *Prvi šajkaši* (objašnjenje koje dobijamo klikom na opciju za čitanje: „Značajnu ulogu u borbi protiv Turaka, još od vremena ugarskog kralja Matije Korvina 1458–1490, imala rečna flota koju su činile lađe-šajke – Srbi činili njen bitan deo...”), *Šajkaška pre osnivanja Bataljona, Osnivanje Šajkaškog bataljona, Šajka i Šajkaški manevri, Uniforma, Pokretna kapela, Šajkaši u ratu 1787–1791, Šajkaši u revoluciji 1848–49, Šajkaški oficiri, Carske posete, Titelski graničarski pešadijski bataljon i razvojačenje*. Svaka navedena oblast poseduje svoj odeljak, oblasti su odvojene drvenim pregradama što pruža

Muzejska igraonica za decu u Muzeju Vojvodine

Stalna postavka u Muzeju Vojvodine

veću preglednost. Opcije-ikonice u obliku starog šlema (zaštitni znak Muzeja), pružaju mogućnost da se određena slika (ekspонат) uveliča. Posebno je u svakom odeljku (oblasti) prisutna mala plava ikonica – slovo *t* (teorija, tekst) čijim klikom otvaramo informacije o posmatranom pojmu, događaju. Ono što je primetno jeste da je tekst sažet, razumljiv, u njemu je navedena suština, i što je najvažnije, razumljivo je za učenike (posebno za učenike 7. razreda, 3. razreda gimnazije i 1. razreda stručnih škola) kojima bi ovaj sadržaj najviše značio, s obzirom na to da se ovaj vremenski period obrađuje iz istorije u tim razredima. Slabije strane se primećuju u situacijama kada se žele pogledati (uveličati) svi prisutni eksponati (oružje, garderoba, spisi, knjige, fotografije...), ali to nije moguće, osim samo određenih. Primećuje se prostrana prostorija koja omogućava nesmetano posmatranje izložbe uživo, dobro osvetljena, uz prisustvo dva karakteristična lustera i mnoštvo manjih reflektora. Sa plafona visi zastava koju je moguće bolje uočiti pritiskom na opciju/ikonu za uveličavanje slika – *šlemić*, ali ne i nešto više saznati o tome šta predstavlja (ne postoji tekstualno objašnjenje). Pored drvene postavke u obliku broda, takođe je do zida smešteno još eksponata iz tog vremena: nošnja, oružje, ćilim, predmeti od drveta za sedenje, novac, nakit. Takođe je iste eksponate moguće uveličati klikom na ikonicu/šlem, ali ne i svaki spis na zidu ili tekstualno objašnjenje, što jeste slabija strana ove virtuelne posete. Takođe se ne stiče uvid u to da li postoji prevod sadržaja na druge jezike. Nedostaje muzika i zvučni efekat koji bi mogao da dočara ovaj period i upotpuni doživljaj.

Jasno je da svetski muzeji i galerije imaju mnogo kvalitetniju postavku, kada su virtuelni obilasci po sredi, ali evidentan je i korak napred naše zemlje po tom pitanju. Ne može se reći da naše kulturne ustanove ne ulažu dodatani napor kada je ovakav vid promocije u pitanju, i ne samo promocije već i nastojanje da se ide u korak s vremenom, da se koriste nove tehnologije i samim tim prate nove potrebe i interesovanja publike. Iako se u radu navode određeni nedostaci, konketno u virtuelnoj poseti Muzeja Vojvodine, ova kva mogućnost obilaska svakako da ima više prednosti, a jedna od njih, i verovatno najznačajnija, jeste sticanje novih saznanja, iskustava, i motivacija za odlazak u realni obilazak. Virtuelni obilazak muzeja jeste jedna od mogućnosti da mladi kvalitetno iskoriste svoje slobodno vreme, i da se kroz virtuelni obilazak sami motivišu za dalje istraživanje i učenje putem virtuelne ili realne posete.

НАПОМЕНЕ

- 1 Novonastala situacija usled pandemije virusa Kovid 19 uslovlila je preokretanje pažnje ka informalnom načinu učenja u muzejima, ali sa virtuelne platforme. Tom sredstvu pristupili su svetski i domaći muzeji, a njihova uspešnost praćena je isključivo putem pregleda stranica, dopadanjem na Fejsbuku (Facebook) i praćenjem na drugim društvenim mrežama. Studentima završne godine na Odseku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, u okviru predmeta Rad pedagoga u drugim institucijama, bio je zadatak da ispitaju sadržaje muzejskih sajtova, a jedan od rezultata je i ovaj rad nastao tokom trajanja vanrednog stanja.

LITERATURA:

- Vasić, Lj. (2012). Muzeji kao savremeni centri učenja i njihov položaj u društvu znanja. *Pedagoška stvarnost*, 2, 254–268.
- Damjanov, J. (2013). Edukativni potencijali virtuelnih muzeja. *Pedagoška stvarnost*, 3, 500–510.
- Milutinović, J. (2006). U susret promenama sistema vaspitanja i obrazovanja – muzeji kao paradigma učionice van škole. U: E. Kamenov (ur.) *Razvoj sistema vaspitanja i obrazovanja u uslovima tranzicije*, 252–256. *Muzej i internet*, Nova stvarnost, dostupno na: www.anthroserbia.org
- O muzeju Vojvodine*, dostupno na: www.muzejvojvodine.org.rs

Sonja Krstin, Novi Sad

BY VIRTUAL SAILING THROUGH THE MUSEUM OF VOJVODINA TO THE EXHIBITION *CHAIKA*

Summary

Cultural institutions in Serbia closed due to the fight against the spread of the coronavirus COVID-19, have started to offer their contents in a virtual form, so more and more museums and theatres are inviting their audience to socialize at a distance today. A pandemic caused by a coronavirus has certainly confirmed the importance of culture for the mental health of the society, meeting the needs of the audience in difficult moments of self (isolation), offering its programmes and contents that can undoubtedly fill the free time of each virtual visitor. This paper points out both the importance of real visits to museums as well as the virtual ones that also promote real visits under regular circumstances. Also, the aim of this paper is to point out how much virtual museums are imposed as an excellent solution for learning and research, especially for the younger population, if we talk about digital competencies and distance entertainment, ie. over the Internet. The paper puts special emphasis on the virtual offer of the Museum of Vojvodina in Novi Sad, and one of its settings – *Chaika*. The possibilities of experiencing the mentioned exhibition in a virtual way were analyzed, with the conclusion that despite certain difficulties, this type of "visit" offers far more advantages. This primarily refers to the possibility of learning and acquiring new knowledge in moments when it is not possible to visit real museums, quality use of free time, strengthening digital competencies and motivating visitors for real visits. This paper confirms the fact that although world museums provide virtual and real tours in a quality way, our cultural institutions, specifically the Museum of Vojvodina, are making great progress when it comes to monitoring contemporary educational and museological changes and virtualization of programmes, trying to respond to interests and needs of its audience.

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА СТОЈЕЋЕГ ПИСАЋЕГ СТОЛА ИЗ АДВОКАТСКЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ ДР ШАНДОРА ФИШЕРА ИЗ РУМЕ

Снежана Јанковић, Завичајни музеј Рума
Жељко Симићевић, Централни институт за конзервацију (ЦИК)

Апстракт: Планом реализације музејског мултидисциплинарног пројекта *Новембар 1918. године – ослобођење и њисаједињење*, поводом обележавања завршетка Првог светског рата била је, између осталог, предвиђена конзервација и рестаурација више експоната из фонда Историјског одељења Завичајног музеја Рума. Један од њих био је стојећи писаћи сто из канцеларије др Шандора Фишера, румског адвоката и јавног бележника (1905–1936). Предмет се налазио у поседу Музеја готово од самог оснивања, нешто више од пола века и за то време је, недовољно коректно музеолошки третиран, са својим занимљивим историјатом, пао у заборав. Стицајем повољних околности, после реализованог конзерваторско-рестаураторског поступка, потпуно обновљен, наставио је свој музејски живот као изузетно вредан изложбени експонат.

Кључне речи: Стојећи писаћи сто, Завичајни музеј Рума, конзервација, рестаурација, др Шандор Фишер

Увод

Мањи део у извесној мери интелектуално напреднијих и образованијих друштвених кругова румске варошице, промењивим интензитетом је више од једног столећа повремено помињао идеју о смислу и потреби формирања јавне установе специфичног, музејског типа (Јанковић 1997: 5). Она је требало да класификује, чува и заинтересованом грађанству учини доступним прикупљене тродимензионалне и друге предмете из прошлости ове средине, нудећи материјалне доказе о постојању и начину живота њихових како даљих тако и ближних претходника и предака.

Идеја је најзад почела постепено да се реализује приближно деценију и по након Другог светског рата. Неформална група од десетак најагилнијих грађана различитих професија, међу којима је било и неколико колекционара аматера, без сумње подржана од тадашњих „народних власти“, успела је да пре готово шест деценија, 1962. године, оснује јавну установу тада под именом Завичајна музејска збирка.

Залагањем реализатора ове идеје проширио се круг грађана који су подржавали и били заинтересовани за егзистенцију ове установе и унапређење њене делатности. Неколико приватних колек-

ционара уступило је знатан број својих експоната, тако да су они заправо чинили окосницу фонда и концепције новоформиране музејске установе. Поједине друштвене организације, удружења и месна општинска управа приложиле су изванредан број предмета из свог власништва а такође и бројне старе, употребне предмете ван функције, приложило је више румских породица. Већина прикупљених предмета, углавном без велике музеолошке вредности, припадала је области историје и етнологије а тек врло мали број категорији археолошких случајних налаза.

Поред свега осталог, током почетног периода, у збирку је као прилог Народног одбора општине Рума, стигао примерак старог канцеларијског мобилијара – стојећи писаћи сто. Није познато тачно време аквизиције овог предмета с обзиром на пропуст да се благовремено евидентира у музејском фонду. Такође, тада су порекло и историјат прибављеног предмета били непознати.

Овај стојећи писаћи сто, иако музеолошки необрађен, имао је нешто више од деценије место у првој музејској поставци. Био је углавном у функцији пулта за излагање на први поглед сродних предмета: неколико старих књига службеног протокола или прибора за писање. После њене демон-

таже и у време неколико каснијих верзија сталне поставке, углавном заборављен, овај експонат складиштен је најпре у депоу а потом, због свог великог габарита и недостатка складишног простора, смештен је у тавански простор.

Осамдесетих година прошлог века, кроз усмену сведочења др Романа Соретића (1905–1990), доктора права, самоуког акварелисте и дародавца једног од уметничких легата Завичајног музеја Рума, дошло се до аутентичних података о историјату овог експоната.¹

Стојећи писаћи сто из адвокатске канцеларије др Шандора Фишера

Експонат уписан под називом „Писарски сто“ са инвентарним бројем 1061 у фонду Историјског одељења Завичајног музеја Рума, примерак је намештаја који се користио у раном канцеларијском пословању. Најчешће за ручно уписивање, вођење финансијско-књиговодственог или другог административног садржаја у за то предвиђеним различитим евиденционим књигама.

Време и место настанка, као ни творац писаћег стола, нису забележени у музејској документацији овог предмета. Иако на њему не постоји жиг произвођача, који би указао на радионицу, место и период настанка, на основу карактеристика и начина израде можемо га датирати у последњу четвртину 19. или сам почетак 20. века. Ово потврђују и слични очувани примерци широм света за које постоје подаци о времену настанка.

Сто је израђен у комбинацији ораховог и црногоричног (чамовог) дрвета са три мање месингане ручке на предњим странама фиока. Горњи део састоји се од фиксиране, непокретне укошене плоче за писање (нагиб око 20°), у средишњем делу пресвучене кожом, ширине око 60 цм испред које је уска (21 цм) хоризонтална (равна) површина за одлагање прибора за писање. Она је са три стране оивичена ниском (10 цм) оградацом у форми балустраде, на угловима декорисане хоризонтално канелираним дрвеним куглама (тзв. „лутке“ или „печурке“). На вертикалној предњој површини непосредно испод радне плоче укомпоноване су три дубоке фиоке ширине 40 цм са месинганим ручицама. Цео горњи део стола ослоњен је на четири снажне, чврсте, на стругу балустриране („трак-

Слика 1. Др Шандор Фишер (Извор: Завичајни музеј Рума)

Слика 2. Објект у коме се налазила адвокатска канцеларија Фишер (Фото: Б. Небригић)

словане“) ноге. Додатну стабилност осигуравају две (на средини висине и при дну) једноставне широке полице ојачане ивичним лајснама. Ноге и конструктивни елементи израђени су од пуног ораховог дрвета а радна плоча и полице од црногоричне даске обложене ораховим фурниром. Укупна висина и дужина стола износи 147, а ширина 76 цм.

Сто је изворно био део мобилијара адвокатске канцеларије др Шандора, Александра Фишера од Јарка (Sandor Fischer de Jarak, 1878–1936),² румског племића, адвоката и краљевског јавног бележника (Сл. 1), по сећању и сведочењу др Романа Соретића, који је у периоду 1933–1936. године био службеник – приправник у овом познатом румском правничком бироу (Фајфрић 2008: 299, 317). После изненадне смрти др Фишера, његову канцеларију (Сл. 2), клијенте и предмете преузео је вршњак, такође племић, румски адвокат др Гвидо Соретић (1878–1960) – отац др Романа. После неколико година, током Другог светског рата, канцеларија је наставила с радом у аутентичном амбијенту, без битнијих измена опреме. Стојећи писаћи сто је и даље био део овог ентеријера.

После ослобођења, адвокатска канцеларија др Шандора Фишера, непуну деценију после његове смрти, престаје с радом. Нешто од очуваног и употребљивог намештаја, између осталог и стојећи канцеларијски писаћи сто прелази у стару зграду румског Магистрата (из 1837) у власништво новоформиране месне управе. Читаве две деценије остаје у њеном поседу, а потом у виду поклона стиже у музејску збирку.

Историјски развој стојећег канцеларијског писаћег стола

Писање, преписивање и украшавање текстова у стојећем положају на радним површинама високих писаћих пултова била је честа писарска пракса још од времена раних средњовековних библиотека и скрипторијума. Након више векова обновљени облик стојећег писаћег стола је несумњиво једна од низа споредних манифестација, узгредни проналазак и производ из времена експанзије глобалне индустријске револуције.

Измена процеса производње, драстичан раст обима и потпуно нов асортиман, поред промене политичке и друштвене структуре нужно је условио настанак нових видова финансијских, правних, поштанских и других послова. Растао је број специјализованих административних бироа, такође и канцеларијских радника. Од краја 30-их година 19. века, у развијеним земљама Европе и Северној Америци почела је масовна производња биро мобилијара различитих облика прилагођених овим растућим потребама (Сл. 3). Поред осталих, у знатном броју произвођени су стојећи канцеларијски писаћи столови као веома употребљиви и ефикасни у процесу обављања свакодневних административних послова. Тадашње гломазне укорењене евиденционе књиге биле су веома неподесне за коришћење у седећем положају. Посебан проблем било је вишеструко и често устајање са

Слика 3. Део канцеларијског мобилијара из 19. века

столице стандардне висине током манипулисања њима: увођења нових података или преписивања из једне у другу или више књига. У том периоду су због тога стојећи писаћи столови, уз евентуалну повремену употребу помоћних високих столица, били веома прикладни и чести у употреби.³ Појава књига и регистратора са појединачним, неукориченим листовима, писаћих и осталих биро машина и помагала крајем 19. века неповратно је условила постепену смањену употребу стојећих канцеларијских писаћих столова. Ипак, њихова редукована производња настављена је током првих деценија 20. века, а практична употреба и више деценија касније.

Мада је употребна функција у њиховој производњи и експлоатацији била примарна, у извесној нужној мери поклањана је пажња и естетској компоненти. У зависности од времена и места, односно региона и државе настанка, у већој или мањој мери изглед им је допуњаван помодним, тј. стилским елементима.

У конкретном примеру стојећег писаћег стола из фонда Завичајног музеја Рума, уздржано динамичне декоративне ноге са две различите, елегантне балустрadne форме укомпоноване у целину једна изнад друге и лака ограда дуж горње леђне ивице, такође у облику дугог низа балустрадних стубића надвишених на ивицама са четири вишеструко хоризонтално канеловане украсне кугле, указују на несумњив утицај касног алтдојч стила.⁴ Посебно популаран у грађанском социјалном миљеу северно од Саве и Дунава још дуго био је симбол специфичног укуса и друштвеног статуса.

Узимајући у обзир да на експонату нису постојале било какве ознаке или записи који би сугерисали време, локацију настанка или произвођача, анализирани су каталози ове категорије намештаја. Електронски каталози музејских и приватних колекција показали су се као користан извор у проналажењу адекватних аналога. Упркос дугој вишедеценијској масовној продукцији овог типа намештаја, у домаћим и страним музејским колекцијама постоји изненађујуће мали број ових столова. Ипак, пронађен је мали број експоната који својом наменом и приближном формом могу да се упореде са примерком из Завичајног музеја Рума. Неки од њих су: скица писаћег стола изведеног у стилу бидермајера (између 1814. и 1829) из колек-

Слика 4. Цртеж писаћег стола из периода 1814–1829
(Извор: Музеј примењене уметности у Бечу)

ције Данхаузер (Danhauser) Музеја примењене уметности у Бечу (Museum für angewandte Kunst – МАК) (Сл. 4); писаћи сто (око 1870) из приватне колекције у Лидингхаузену (Lüdinghausen) у Немачкој (Сл. 5); енглески писаћи сто од махагонија (око 1850), антикваријат „Picwick“, Монтгомери (Montgomery), Алабама, САД (Сл. 6).⁵ Изостанак сасвим идентичних аналогија засигурно не значи да је примерак стола из Завичајног музеја Рума јединствен (Сл. 7). Вероватније је да музеји и друге колекције немају потпуно и свима доступне дигитализоване збирке. С друге стране већина антикваријата бави се далеко уноснијом трговином кућним намештајем.

Конзерваторско-рестаураторски поступак

Захваљујући мултидисциплинарном пројекту Завичајног музеја Рума поводом стогодишњице Првог светског рата *Новембар 1918. године – ослобођење и њрисаједињење*, који је већим делом финансијски подржан на Конкурсу за суфинансирање пројеката у области заштите и очувања културног наслеђа у АП Војводини 2018, извршена је конзервација и рестаурација предложеног, одабраног експоната – „писаћег стола из периода Великог рата“. Пројектом је предвиђено да на изложби поводом овог јубилеја послужи као пулт за излагање оригиналних докумената и регрутних књига.

Опис затеченог стања предмета

Писаћи сто био је смештен у поткровљу Музеја где нису постојали основни микроклиматски услови за његово адекватно чување. До момента започињања конзерваторског третмана, пре свега до констатовања затеченог стања, сто је био потпуно скрајнут и заборављен. Импозантан у величини, само је у назнакама упућивао на комад изузетне лепоте. Сви елементи који су га сачињавали налазили су се у веома лошем структуралном стању и угроженост овог вредног експоната била је толика да му је претило потпуно уништење уколико се не би спровела хитна санација.

Слика 5. Писаћи сто из 1870.

Слика 6. Писаћи сто из 1850.

Слика 7. Писаћи сто из фонда Завичајног музеја Рума (Фото С. Јанковић)

Слика 8. Затечено стање предмета (Фото Ж. Симићевић)

Један од узрока треба тражити у деловању разарајућих фактора неадекватне спољашње средине у којима се предмет налазио током дугог временског периода (велики проценат влаге, осциловање температуре, сунчева светлост...). Међутим друга врста оштећења потиче од старости самог предмета, његове експлоатације, излагања и премештања током времена, а да није вођено рачуна у каквом се стању предмет налази. (Сл. 9)

Слика 9. Затечено стање, детаљ (Фото Ж. С.)

Слика 10. Површинске нечистоће, детаљ (Фото Ж. С.)

Предмет је био прекривен вишегодишњим, накупљеним наслагама прашине, нечистоће и мрљама различитог порекла. Заштитни лак претрпео је велика оштећења, а оно што је од њега преостало било је изгребано, изгуљено и деколорисано. (Сл. 10)

На свим површинама била су видљива оштећења настала услед дејства инсеката, посебно у доњим зонама предмета на којима су носачи полица и масивне ногаре биле веома девастиране. По изгледу оштећења може се закључити да су инсекти деловали један дужи временски период. Црвоточина је, судећи по облику канала, вероватно настала деловањем инсеката врсте *Anobium punctatum*⁶ из породице Anobiidae. Излазне рупе су кружне и широке 1–2 мм, галерије су неправилне и делимично испуњене мрвицама пиљевине које се расипају, те изметом овално издуженог облика стањених при једном врху или оба врха. *Anobium punctatum* преферира осушено, чак и старо дрво јер је могуће потпуно искориштавање целулозе (Caneva et al. 1991: 51–54). Више хитинских егзоскелета пронађено је у површинским тунелима који су били изложени због механичких оштећења ослабљеног дрвета. Премештања стола, којих је несумњиво било, нарочито су придонела таквом степену оштећења. Статика стола била је угрожена; било је само питање времена кад би се, због притиска горњег дела стола и цео сто једноставно распао. Штета би, наравно, била велика и неповратна. На месту, у поткровљу Музеја где се предмет налазио, није примећена фина прашина која испада из црвоточиних ходника што је био знак да су инсекти изашли из структуре предмета. Пре почетка конзерваторског третмана, када је цео предмет растављен, сви излазни канали на деловима стола су прегледани употребом наглавне лупе. Том приликом је потврђена неактивност инсеката, јер су сви канали били веома тамне боје. На основу тога је донета одлука, која је у складу и са једним од основних принципа конзервације – минималном интервенцијом, да се не спроводи третман дезинсекције, али је у препорукама за чување и излагање предмета препоручен континуирани мониторинг. (Сл. 11)

Сви спојеви на конструкцији предмета били су одвојени и нестабилни. Фурнир на плочи стола и доњим полицама био је одвојен, потклобучен, деформисан, крт и расцепљен, а део фурнира је недостајао⁷ (на око 50% површине фурнири су били

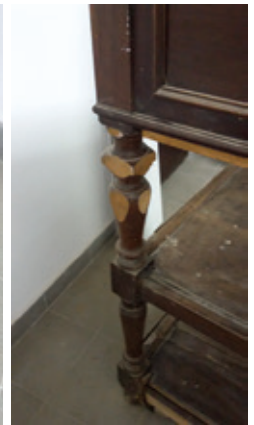
Слика 11. Оштећења од инсеката (Фото Ж. С.)

Слика 12. Оштећења носача полице и фурнира, детаљ (Фото Ж. С.)

Слика 13. Оштећење фурнира на доњој полици (Фото Ж. С.)

Слика 14. Оштећења на ногарама, детаљ (Фото Ж. С.)

делимично одвојени од конструкције). (Сл. 12, 13) Ова оштећења на спојевима и фурниру настала су због деловања енормно великих процената влаге у окружењу и осцилација температуре који су били толико нагли и чести да су довели до слабљења лепка и попуштања спојева. На левој страни плоче стола недостајала је украсна профилисана лајсна. Тракловани делови на ногарама (балустраде) били су механички оштећени, а поједини делови су недостајали – разлепили су се и отпали из истих разлога који су наведени и у претходном случају. (Сл. 14)

На горњој плочи стола, у средини, био је фиксиран правоугаони комад коже (површина на којој се писало), који је такође био потклобучен, изгребан, поцепан, флекав, а боја деколорисана. Металне ручице које су служиле за отварање и затварање фиока састојале су се из дела који се фиксирао шрафовима за чело фиоке и покретног рукохвата. На првој и средњој фиоци недостајали су рукохвати, а на десној комплетна ручица.

Конзерваторски третман

Насlage прашине уклоњене су третманом механичког чишћења, гушћом четком и музејским усисивачем. Тестови чишћења који су спроведени на свим деловима стола показали су да је на тврдокорну нечистоћу најефикасније деловао раствор алкохола и дестиловане воде у односу 1:1. Након третмана чишћења цео предмет је растављен што и није представљало проблем будући да су скоро

сви спојеви конструкције били слаби и нестабилни. Делови који су били у чвршћем споју пустили су после употребе гуменог чекића. (Сл. 15, 16)

Сви конструкцијски спојеви били су рупа-чеп и слепљени животињским туткалом које је уклоњено

Слика 15. Растављање ограднице са балустрадама, детаљ (Фото Ж. С.)

Слика 16. Површинске нечистоће, детаљ (Фото Ж. С.)

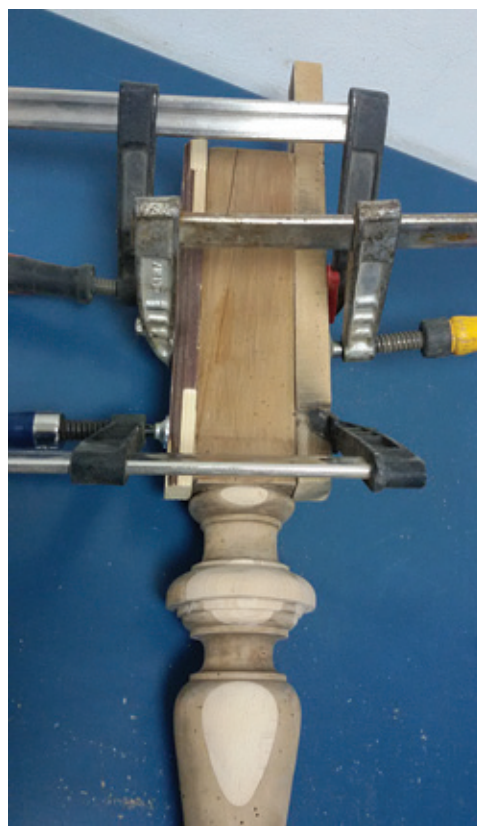
комбиновањем механичких и хемијских метода – размекшавање слоја лепка топлом водом и његово потпуно одстрањивање скалпелима са различитим типом наставака.

Следећа фаза третмана подразумевала је скидање оштећеног заштитног лака са свих површина. Заштитни лак растворен је хемијским третманом, употребом гела за размекшавање боје. Поступак је био следећи: на површину лака постављен је сноп од три листа бескиселинског папира укупне дебљине 2,5 цм на који је четкицом нанесен дебљи слој етил-метил кетона угушћен с 10 г Клуцела Г (хидроксипропил целулоза), и прекривен другим комадом бескиселинског папира. На третирану површину потом је постављена силиконизирана Мелинекс фолија која је спречила брзо испаравање растварача. Том методом омогућено је равномерно нивелирање, деловање растварача на површину лака и једноставно уклањање већине слузавог лепљивог гела након жељене експозиције. Примењен третман сличан је тзв. Петенкоферовој (Pettenkofer) методи.⁸ Кад је слој лака довољно омекшао уклоњен је бескиселински папир, при чему су се делимично уклонили „нежељени” слојеви лака који су се залепили за папир. Остатак је пажљиво уклањан хируршким скалпелом. Након уклањања заштитног лака цела површина је пребрисана алкохолом на топленим на комад памучне тканине како би се одстранили остаци гела и заштитног лака. (Сл. 17)

Стара кожа са плоче стола пажљиво је уклоњена скалпелима како се не би оштетили слојеви испод ње. Недостајући део профилисане украсне лајсне на плочи стола, као и замена носача доње полице (који је толико оштећен услед дејства инсеката да практично није имао своју функцију), израђени су од комада дрвета ораха и обрађени

Слика 17. Уклањање заштитног лака, детаљ (Фото Ж. С.)

Слика 18. Израда недостајућих делова на ногарама, детаљ (Фото Ж. С.)

на столарском фрезеру. Ови нови делови профилисане лајсне су туткалом залепљени на предвиђена места и фиксирани су столарским стегама. Недостајући делови на балустрадама ногара израђени су тако што су на та места налепљени комади ораховог дрвета, а затим обрађени длетима и брусним папиром да би се добио одговарајући облик. (Сл. 18)

Такође водило се рачуна да смер года на мањим комадима који се лепе прати смер года оригиналне даске. Ако дрво није „одлежало“ и добро се просушило, постоји могућност да након монтаже – ширењем или сужавањем дрвених делова, спојеви попусте. Због тога се никада не употребљава непросушено дрво. Ретке су ситуације једнаке концентрације влаге у ваздуху радног простора и простора у који се враћа експонат. Мања оштећења од инсеката попуњена су акрилним гитом за дрво, а већа, као што су при дну ногара, гитом који у саставу има епокси смолу. Ова маса, осим што добро пријања, додатно учвршћује попуњени простор и лако се обрађује. (Сл. 19, 20)

Слика 19. Попуњавање оштећења од инсеката акрилним гитом, детаљ (Фото Ж. С.)

Слика 20. Попуњавање оштећења епокси гитом, детаљ (Фото Ж. С.)

Слика 21. Облагање полице новим фурниром, детаљ (Фото Ж. С.)

Слика 22. Склапање предмета (Фото Ж. С.)

Оштећени фурнир са доњих полица уклоњен је длетима за дрво, а здрави део је искоришћен за поправку фурнира на плочи предмета. Лепак на бази животињског туткала, којим је оштећени фурнир био залепљен, скалпелима и длетима за дрво уклоњен је са површине након омекшавања топлом водом.

Расцепљења на полицама су фиксирана, а оштећени делови везе са конструкцијом предмета изрезани су и на њихово место фиксирани су нови делови, израђени од чамовог дрвета. Сва оштећења од инсеката на полицама попуњена су акрилним гитом, а затим пребрушена брусним папиром. Полице су обложене новим фурниром од дрвета ораха (стари фурнир није било могуће вратити због његове оштећености). (Сл. 21)

Након завршене фазе санације предмет је склопљен и залепљен лепком на бази поливинил ацетата (Норје 1987: 97), а сви спојеви су, док траје сушење лепка, фиксирани столарским стегама и гуртнама. Избор овог типа лепка омогућио је лакши рад – брже се суши од туткала, а цео предмет

има доста делова и требало је да се склопи из једног покушаја. Будући да је због масивности стола било неопходно узети у обзир и велики притисак његове тежине у тачкама ослонца, избор лепка на бази поливинил ацетата се испоставио као одличан избор. Провером спојева након сушења лепка установљено је да су они веома чврсти. Испитивања су доказала добру кохезију туткала и поливинил ацетата (Williams 1995: 79–87, 82). (Сл. 22)

На основу остатка боје на ногарама предмета, све површине бајцоване су ораховом нијансом воденог бајца, и то у два премаза, како би се добио што униформнији изглед. Да би се што приближније сагледала боја предмета на основу које би се радио ретуш оштећења, цео предмет је политираан. Ретуш је изведен пигментима, а као везиво коришћен је 5% раствор шелака у алкохолу (Marijnissen 1996: 275–279). Након што се ретуш на свим оштећеним местима осушио предмет је политираан оранж шелаком раствореним у алкохолу (Rivers et al. 2003).

Слика 23. Завршен третман (Фото Ж. С.)

Слика 24. Позадина предмета након завршеног третмана (Фото Ж. С.)

У средини укошене плоче стола фиксирана је нова кожа (јагњећа) црне боје. На горњој равној плочи фиксирана је ограда у форми балустраде. На фиокама постављене су нове ручице најсличније оригиналним. (Сл. 23, 24, 25)

Препоруке за чување и излагање стојећег писаћег стола

Након конзерваторско реставраторског поступка неопходно је обезбедити одговарајући смештај овом изузетном комаду канцеларијског мобили-

Слика 25. Бочна страна предмета након завршеног третмана (Фото Ж. С.)

јара. Препоручени температурни опсег средине у којој се сто налази износи 16–18°C, док су оптималне вредности за релативну влажност 40–60%, уз дозвољене минималне дневне, односно недељне осцилације (које не прелазе $\pm 2^\circ\text{C}$, односно $\pm 5^\circ\text{C}$) (McGiffin 1983). Не препоручује се излагање предмета директној сунчевој светлости као ни светлости јачој од 50–100 lux, а приликом излагања обавезно је заштитити предмет од утицаја УВ зрачења (Thomson 1986). Посебно треба водити рачуна да се поново не створе услови за развој инсеката и у ту сврху препоручује се континуирани мониторинг (Story 1985). Приликом манипулације, због слоја политуре на писаћем столу, неопходно је користити памучне рукавице.⁹

НАПОМЕНЕ

¹ Музејски саветник, историчар уметности Драгомир Јанковић (1952), некадашњи кустос Завичајног музеја Рума, спремајући материјал за самосталну

изложбу др Соретића дошао је до података о историјату власништва овог експоната, стојећег канцеларијског писаћег стола.

- ² Необјављени текст хроничара Ратка Рацковића (1946–2017) *Фрајменџи о Фишеровима* из 2010. садржи низ података о овој знаменитој румској породици. Племићка породица јеврејске вероисповести, поред познатог лекара Мавра, Морица Фишера (Moritz Fischer, 1836–1924) била је такође чувена по његовим синовима – др Белом (1867–1941), осјечким иноватором у медицинској науци, хирургом интернистом и урологом и др Шандором, румским адвокатом и јавним бележником, велепоседником и једним од најбогатијих људи свога времена у окружењу. Поред знатних пољопривредних површина у околини Јарка, поседовао је надалеко чувено пољопривредно добро „Женовац“ (до данас познато као „Фишиеров салаш“) на коме је 1928. изграђен летњиковац по пројекту Хермана Болеа и где је веома успешно, уз више освојених међународних сајамских награда, вршена селекција приплодне стоке. „Фишиеров салаш“ данас је у завршној фази нестајања.
- ³ <https://officemuseum.com/desks.htm> (приступљено 10. 10. 2020).
- ⁴ Алтдојч (*Alt Deutsch* – старонемачки) стил познат као вид историцизма, посебно се испољио у другој половини 19. века у земљама немачког говорног подручја. Представља спој ренесансних и барокних елемената из времена када су немачки уметнички столари били на врхунцу техничке вештине и уметничке креативности. Завршава постојање крајем прве деценије 20. века.
- ⁵ Сл. 4–6: https://sammlung.mak.at/en/collection_online?id=collect-129309; <https://www.ebay.de/itm/Antikes-Steh-Pult-Mahagoni-Louis-Philippe-um-1870-restauriert-Steh-Sekretaer-/113401663789>; <https://pickwickantiques.com/inventory/english-standing-desk-with-slant-front-top> (приступљено 1. 10. 2020).
- ⁶ Инсект *Anobium punctatum* храни се целулозом и протеинима, а важно је напоменути и да има симбиотске квасце у пробавном систему који му омогућавају да варе целулозу и храни се старим дрветом. Протеин ће изазвати раст ларве, али није пресудан за њен развој.
- ⁷ Плоча стола се састоји из два дела који чине једну целину, равни део је широк око 21 цм и на њему је фиксирана ограда у облику балустраде, а доњи део је укошен, служио је за писање и широк је око 60 цм.

- ⁸ Петенкоферова метода омекшавања слоја деловањем пара растварача. Видети: https://cool.culturalheritage.org/jaic/articles/jaic18-01-007_index.html#fig1,%202009 (приступљено 10. 7. 2020)

- ⁹ Видети: https://www.si.edu/mci/downloads/taking_care/mcifurniturecare.pdf (приступљено 22. 7. 2020)

ЛИТЕРАТУРА:

- Јанковић, Драгомир. Предговор. *Зборник Завичајног музеја Рума I* (1997): 5–6.
- Рацковић, Ратко. *Фрајменџи о Фишеровима*. Рума: Завичајни музеј Рума, студијска збирка, 2010.
- Фајфрић, Жељко. *Историја адвокатури Војводине (од њочетика до 1941)*. Нови Сад: Адвокатска комора Војводине, 2008.
- Caneva, Giulia, Maria Pia Nugari, Ornella Salvadori. *Biology in the Conservation of Works of Art*. Рим: ICCROM, 1991.
- Horie, Charles Velson. *Materials for Conservation, Organic consolidants, adhesives and coatings*. London: Butterworth-Heinemann, 1987.
- Marijnissen, Roger. Degradation, Conservation, and Restoration of Works of Art, Historical Overview: Nicholas Stanley Price, M. Kirby Talley Jr, Alessandra Melucco Vaccaro (ur.), *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles: Getty Conservation Institute, 1996: 275–279.
- McGiffin, Robert. *Furniture Care and Conservation*. Nashville: American Association of State and Local History, 1983.
- Rivers, Shayne, Nick Umney. *Conservation of furniture*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003.
- Story, Keith. *Approaches to Pest Management in Museums*. Washington: Conservation Analytical Laboratory – Smithsonian Institution, 1985.
- Thomson, Garry. *The Museum Environment*. 2nd edition. Stoneham: Butterworths, 1986.
- Williams, Donald. A survey of Adhesives for Wood Conservation. *The Structural Conservation of Panel Paintings*, u: Proceedings of a symposium at the J. Paul Getty Museum, (ur.) Kathleen Dardes and Andrea Rothe. Los Angeles, 1995: 79–87.
- Early Office Museum. *Antique Office Desks*. <https://www.officemuseum.com/desks.htm> 10. 10. 2020.
- Ebay. *Antiquitäten&Kunst*. <https://www.ebay.de/itm/Antikes-Steh-Pult-Mahagoni-Louis-Philippe-um-1870-restauriert-Steh-Sekretaer-/113401663789> 1. 10. 2020.
- МАК. *МАК Colection online*. https://sammlung.mak.at/en/collection_online?id=collect-129309 1. 10. 2020.

Pickwick Antiques. *Desks*. <https://pickwickantiques.com/inventory/english-standing-desk-with-slant-front-top> 1. 10. 2020.

Smithsonian Museum Conservation Institute. *Furniture Care and Handling*. https://www.si.edu/mci/downloads/taking_care/mcifurniturecare.pdf 22. 07. 2020.

Williston, Sidney & Berrett, Kory. Preliminary note on setting down paint flaking from glass. *JAIC online*. 1978. JAIC. https://cool.culturalheritage.org/jaic/articles/jaic18-01-007_indx.html#fig1,%202009 10. 07. 2020.

Snežana Janković, Homeland Museum Ruma

Željko Simićević, Central Institute for Conservation (CIK), Belgrade

CONSERVATION AND RESTORATION OF A STANDING DESK FROM THE LAW OFFICE OF DR SANDOR FISCHER FROM RUMA

Summary

Thanks to the favourable circumstances that the multidisciplinary project *November 1918 – Liberation and Unification* was accepted and mostly financially supported by the Provincial Secretariat for Culture, Public Information and Relations with Religious Communities at the end of September 2018, expeditious realization of the planned works could be started. Among other things, the conservation and restoration of one valuable exhibit – a standing desk.

One of the unjustifiably significantly neglected museum objects until that time found itself in the middle of interest. The analysis of several decades of previously collected data revived the interest in, as it turned out, rather a rare museum specimen that linked the fate of a local, old Jewish family from Ruma that shared the common destiny of its people. Judging by the condition in which it was found and the serious degree of damage, it was a rather demanding, complex task for the experts and conservators. Nevertheless, the work on the old desk ended with an outstanding result in the optimal time. With a professional approach and sequence of conservation and restoration operations, it was returned to a condition suitable for a museum presentation. A somewhat unusual museum object has begun its new life.

БИО-БИБЛИОГРАФСКИ ПОРТРЕТИ САРАДНИКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА ЗРЕЊАНИН

Др Филип Крчмар, Историјски архив Зрењанин

Сажетак: Прилог доноси – азбучним редом, по ауторима – преглед научне продукције прве три генерације сарадника Народног музеја Зрењанин. Њени почеци хронолошки су подударни са покретањем првих музеолошких струковних гласила – *Раг војвођанских музеја* (1952) и *Сјона* (1962), на које се надовезују часописи *Улазница* (осн. 1967), *Гласник музеја Баната* (осн. 1988), те *Завичајац – часопис за нејовање завичајне културе* (1998/2000). Осим тога, резултати научноистраживачког рада зрењанинских музеалаца публиковани су и у дневној и недељној штампи, те *Грађи за ироучавање сјоменика културе Војводине*, и другим часописима и зборницима радова и самосталним публикацијама. Уз библиографију најзначајнијих радова дата је кратка биографија сваког аутора понаособ.¹

Кључне речи: Народни музеј Зрењанин, сарадници, биографије, библиографије

Одлуком Народног одбора општине Зрењанин од 27. јуна 1952. године, дотадашњи Градски музеј Зрењанин је реорганизован под новим називом – Народни музеј Зрењанин, уз проширење делокруга рада на подручје четири ондашња среза на територији Средњег Баната – Потиски, Тамишки, Бегејски и Јашатомишки.² Тиме је ова музејска установа добила карактер *комплексној завичајној музеја Баната*, а њени сарадници – шире географско поље научноистраживачког рада, било да је реч о историји, уметности, археологији, етнологији или природним наукама. Овај важан тренутак у историји зрењанинског музеја ваљало би сагледати у контексту изградње музејске,³ али и институционалне мреже других установа културе (попут архива и библиотека), која се јавља управо почетком педесетих година прошлог века.

У истом контексту требало би разумети и хронолошки подударно покретање првог струковног гласила – *Рада војвођанских музеја* – у Новом Саду 1952. године, као *главне и сјалне едиције у којој се конјиниуирано објављују резултати делатности музејских радника и установа у Војводини и њихов научно-истраживачки рад*.⁴ Његовим оснивањем зрењанински, али и други војвођански музеалци добили су „простор за оглашавање” својим научним саопштењима и резултатима свог рада,

који дотле нису имали, барем не у тој мери.⁵ Тај је простор још више проширен када је четири године касније (1956) и Народни музеј у Београду покренуо сопствени часопис – *Зборник радова Народној музеја*,⁶ да би 1962. ондашње Друштво музеолошких радника САП Војводине започело објављивање свог гласила *Сјоне*. Уз локални зрењанински часопис посвећен култури, уметности и друштвеним питањима под називом *Улазница* (покренут 1967), у овим периодичним публикацијама је штампана већина стручних радова сарадника Народног музеја Зрењанин шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века. Престанак излажења *Сјоне* 1988. године надомештен је са временски подударним покретањем стручног гласила Народног музеја Панчево, *са дубоким уверењем о његовој неопходности*,⁷ међутим, зрењанински музеалци ће се у његово уређивање активније укључити тек од средине деведесетих година, када је (почев од 6. свеске) он почео да излази под промењеним називом: *Гласник музеја Баната*.⁸

У исто време сазрела је и свест о покретању новог локалног часописа који би био посвећен завичајној култури и историји, а у ком би се нашло простора и за музејске теме, чему је у великој мери допринело и потпуно преоријентисање *Улазнице*

на књижевност и књижевне теме. Подстицај томе дало је оснивање друштва под називом *Зрењанинци – Зрењанинци завичајци и њијаџије Зрењанина у Београду* (1996), које је 1998. покренуло часопис под називом *Зрењанински завичајац*. Након две године излажења, дошло је до раскола у друштву чији ће исход бити оснивање новог друштва под називом *Друштво завичајаца Зрењанин* и покретања новог часописа – *Завичајац, часопис за негововање завичајне културе* (2000), који излази и данас.⁹

Сарадници Народног музеја Зрењанин су, почев од педесетих година до данас, објављивали своје прилоге у свим горе наведеним часописима; томе би требало придодати и неколико других, у међувремену основаних, стручних периодичних публикација из музеологије (ИСОМ Србија) или сродних области (*Грађа за истраживање сџоменике културе, Ех Раппоџија*), као и изложбене каталоге, самосталне публикације – монографије, те зборнике радова са научних скупова у којима су узели учешћа или су настале неким другим поводом.

У наставку следе, по азбучном реду, кратке биографије сарадника Народног музеја Зрењанин, праћене њиховим библиографијама. Исте обухватају изложбене каталоге, чланке, студије, приказе и извештаје о раду. Прилози из дневне и недељне штампе су изостављени. Подаци су добијени мешовитом методом анкетирања садашњих и некадашњих музејских сарадника (и њихових сродника), консултовањем електронског каталога Библиотеке Матице српске, релевантне литературе и интернет-извора.¹⁰

АРАЂАН, Ивана (Зрењанин, 14. август 1987), историчар уметности. Основну школу и гимназију је завршила у Зрењанину, студије историје уметности у Београду. Ради у Народном музеју Зрењанин од 2014. Аутор је и коаутор више тематских изложби и учесник пројекта *Архив фотџографије* (2012).

Изложбени каталози:

(2014). *Европски џуџи кафе: из колекције Раџмила Муџића*. Зрењанин: Народно музеј Зрењанин.

(2014). *Михаил Миле Кулачић: уља, џасџиџели, акварели, црџиџи. Салон Народног музеја Зрењанин, јуџ–август 2014*. Зрењанин: Народно музеј Зрењанин – Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”.

(2015). *Да ли сам свуда џде су ми џираџови: сџиваралашџиво Миле Анџиџића*. Зрењанин: Народно музеј Зрењанин (у коауторству са Бојаном Видовић).

(2016). *Пази, снима се! Век биоскопске кулџуре у Зрењанину*. Зрењанин: Народно музеј Зрењанин (у коауторству са Бојаном Видовић).

(2018). *Јожеф Пехан – уметџник на џрекреџиџници векова: дела из фонда Градског музеја у Врбасу и колекције Манџић*. Зрењанин: Народно музеј Зрењанин, Врбас: Градски музеј.

(2018). *Васа Поморишац – од џтрадиције до модерне. Изложба џоводом 125 џодина од рођења сликара*. Зрењанин: Народно музеј Зрењанин (у коауторству са Оливером Скоко).

(2019). *Милијана Раџовановић. Кулџурни центар Новоџ Саџа, Трибина младих, 26. новембар – 2. децембар*. Нови Сад: Културни центар (у коауторству са Славицом Попов и Лазаром Марковићем).

Чланци и студије, поглавља у зборницима, прикази:

(2014). *Европски пут кафе. ICOM Србија 4*, 54–57 (у коауторству са Бранком Бабић).

(2015). *Да ли сам свуда гџде су ми траџови: Стваралашџтво Мирослава Антића*, *Narodni muzej Zrenjanin. ICOM Srbija 5*, Београд: 60–65 (у коауторству са Бојаном Видовић).

(2016). *Портретна фотографија као огледало друштва и грађанске културе у Великом Бечкерку у другој половини 19. века до тридесетих година 20. века. Избор из фотографског описа Олдалових, Ороси Лајоша и Ђуре Рокнића – фотографски фонд збирки Народног музеја Зрењанин. Раџ Музеја Војводине 58*, Нови Сад 2016, 149–159.

(2018). *Стари иконостас у цркви Св. Николе у Ечки. У публикацији: Ненад Макуљевић (прир.), Зоџрафски круџови*, Београд: 11–25.

(2018). *Развој биоскопске културе у Зрењанину (1898–1945). Завичајац. Часопис за негововање завичајне кулџуре 34–35*, Зрењанин: Друштво завичајаца Зрењанина: 68–71.

(2019). *Хуманост која није знала за границе – др Драган Херцог (1932–1968). Од Банатског Карађорђева до Бијафре. У публикацији: Зоран Ваџић (ур.), Зборник радова Деветџоџи конџреса истџоричара медицине. 800 џодина срџске медицине*, Београд: 649–655.

БЕЊОЦКИ, Нада (Лендава, СР Словенија, 4. април 1952 – Зрењанин, 13. септембар 2018), археолог, кустос Народног музеја Зрењанин и сарадник Завода за заштиту споменика културе Зрењанин. Основну и средњу школу је завршила у Зрењанину, дипломирала је на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду. Радни однос засновала је 1981. године у Јединици за заштиту споменика културе при Народног музеју Зрењанин, у ком је остала и након укидања ове јединице (1986). До 2004. обављала је дужност вишег кустоса археолога и у том својству је руководила и учествовала у бројним истраживањима и археолошким ископавањима на подручју Средњег Баната; међу њима је најзначајније било оно у *Радној зони Јуџисџок* код Зрењанина, којим је доказала долазак Келта на ово подручје у IV веку, много раније него што се то дотле претпостављало. По одласку из Народног музеја Зрењанин, радила је као археолог при зрењанинском Заводу за заштиту споменика културе. Преминула је 2018. године у Зрењанину, непосредно пред публикавање монографије о археолошким локалитетима, која је представљала круну њене научне каријере. Најзначајнији радови:

Монографија:

(2018). *Археолошки локалитети зрењанинског подручја*, Зрењанин: Завод за заштиту споменика Зрењанин (постхумно објављено).

Изложбени каталози:

(1994). *Словенска керамика Средње Банате*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1995). *Историјски развој здравства у Средњем Банату*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Рајком Грубић).

(1997). *Керамичке посуде кроз векове*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Јеленом Кнежевић и Милевом Шијаковић).

Чланци и студије:

(1983). Spomenici i spomen-obeležja u opštini Zrenjanin, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 86, Zrenjanin: 56–59 (у коауторству са Миодрагом Цветићем).

(1996). Археолошки средњовековни налази на локалитетима горњег (југословенског) Потамишја, *Гласник музеја Баната* 7, Панчево: 28–44.

(1998). Археолошки средњовековни налази на локалитетима горњег Потамишја: Ботош, *Гласник музеја Баната* 8, Панчево: 59–68.

(2002). Извештај о археолошком истраживању на локалитету Свете Водице код Перлеза. Каталогски приказ гробова, *Гласник музеја Баната* 11–12, Панчево: 53–100.

ВОРГИЋ, Дејан (Зрењанин, 11. септембар 1979), историчар уметности, кустос Народног музеја Зрењанин. Основну школу и гимназију је завршио у Зрењанину, дипломирао је на Одељењу историје уметности Филозофског факултета у Београду (тема: *Рудолф Шројтер: творац модерног чехословачког пресованог стакла*). Као средњошколац-ученик Зрењанинске гимназије сарађивао у часопису-фанзину *Сјај* (1998/1999), а касније у часописима *Гвок* (2001) и *Жуџа циџа* (2006/2007). Својим научним саопштењима из историје уметности, историје и етнографије оглашавао се у стручним часописима *Рад Музеја Војводине*, *Гласник музеја Баната*, затим, у *Завичају*, *Улазници*, *Ликовном живоју* и др. У Народног музеју Зрењанин је цивилно одслужио војни рок (2005/2006), а од 2016. је кустос Збирке примењене уметности, у којој се претходно стручно усавршавао.

Изложбени каталози:

(2013). *Od historicizma do modernizma: Zbirka stakla Vorgić. Dve pasije – jedna izložba*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin (у коауторству са Милевом Шијаковић).

(2016). *Naše staklo: 170 godina od osnivanja prve fabrike stakla u Srbiji*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2017). *На раскрићу: хришћански сакрални прегмеји из Археолошког одељења и Збирке примењене уметности Народног музеја Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Александром Шаламоном).

(2017). *Umetnički plakati iz prošlosti Muzeja (1945–1964)*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2018). *Јапанизам у Банату 1869–1969*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2019). *Наша Вукица 1919–1969–2019*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Филипком Крчмаром).

(2019). *Сйомен-кућа Славка Жујанској*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Бојаном Којичићем, Владиславом Игњатов и Бојаном Петраш).

Чланци и поглавља у зборницима:

(2005). О arhitekturi Zrenjanina – krajem XIX i početkom XX века, *Likovni život* 111–112, Zemun: 56–61.

(2007). Zrenjaninsko zlatarstvo XVI i XVII века: hronologija zrenjaninskog zlatarstva, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 209–210, god. 41, Zrenjanin: 175–184.

(2011). Спомен-обележја у порти Успенског храма у Зрењанину, *Раг Музеја Војводине* 53, Нови Сад: 193–205 (у коауторству са Филипом Крчмаром).

(2011). Zapis o zanatima – Kata (Zlatarka) Lončarski. У публикацији: Zoran Slavić (ur.), *Banat je kao priča*. Zrenjanin: 95–96.

(2012). Барселона лакша од Бечкерека, *Завичајац. Часопис за нејовање завичајне културе* 32, Зрењанин: 31–32.

(2012). Култура становања. Поводом 150 година од оснивања прве фабрике намештаја у граду, *Завичајац. Часопис за нејовање завичајне културе* 32, Зрењанин: 58–61.

(2016). Звоно из 1757. године – дар Венцеслава Клеа, *Гласник музеја Баната* 18, Панчево: 40–45.

(2016). Легат породице Варади у Народном музеју Зрењанин, *Раг Музеја Војводине* 58, Нови Сад: 111–114.

(2017). Почети изложбених активности Уметничког одељења Народног музеја Зрењанин (1945–1950), *Гласник музеја Баната* 18, Панчево: 49–61.

(2018). Џамија и купатило Мехмед-паше Соколовића у Бечкереку, *Гласник музеја Баната* 20, Панчево: 85–91.

(2018). Златар Карл Хелмболд и његова кућа из *Хиљаду и једне ноћи*, *Грађа за истраживање сйоменника културе Војводине XXXI*, Нови Сад: 145–156 (у коауторству са Бојаном Којичићем).

(2018). Parno kupatilo. У публикацији: Tibor Voljoš, Aleksandar Radlovački, Aleksandar Stefanov, Dejan Vorgić, *Priče iz uspravnog grada – Bilo nekad*, Zrenjanin: 29.

(2018). Munkač. У публикацији: Tibor Voljoš, Aleksandar Radlovački, Aleksandar Stefanov, Dejan

Vorgić, *Priče iz uspravnog grada – Bilo nekad*, Zrenjanin: 41.

(2018). Solana. У публикацији: Tibor Voljoš, Aleksandar Radlovački, Aleksandar Stefanov, Dejan Vorgić, *Priče iz uspravnog grada – Bilo nekad*, Zrenjanin: 65.

(2020). Компанија уд. Јакова Гутмана & синови: Индустрија у служби уметности, *Гласник музеја Баната* 21, Панчево: 64–75.

ВРЗИЋ, Сања (Зрењанин, 30. јун 1977), виши кустос, ПР Народног музеја Зрењанин. Основну и средњу школу завршила је у Зрењанину. Дипломирала је на групи за оријенталну филологију Филолошког факултета у Београду. Након неколико година рада у новинарству, у септембру 2005. запослила се у Народном музеју Зрењанин, на пословима односа са јавношћу. У јуну 2007. стекла је звање кустоса с радом на тему *Односи са јавношћу у раду Народног музеја Зрењанин на примеру изложбе слика Владимира Величковића*. Од јуна 2015. је виши кустос, након одбране рада *Односи с јавношћу – примена нових технологија у комуникацији са јавношћу и медијима на примеру Народног музеја Зрењанин*. За успешну сарадњу са медијима и презентовање зрењанинског музеја у јавности током 2006. године, добила је награду *Златни глобус* агенције *Мост медија*, која окупља зрењанинске новинаре и стручњаке за маркетинг. Руководила је пројектом *Аудио-видео водич кроз сјајну историју Народног музеја Зрењанин* током 2014. године, којим је омогућена приступачност музејских садржаја слепим, слабовидим, глувим и наглувим особама (пројекат је исте године стекао признање на међурегионалној конференцији *Balkan Museums without Barriers* одржаној у Сарајеву). Од 2010. године члан је ИСОМ-а и Музејског друштва Србије.

Најзначајнији радови:

(2008). Односи са јавношћу у раду Народног музеја из Зрењанина на примеру изложбе слика Владимира Величковића, *Раг Музеја Војводине* 50, Нови Сад: 420–426.

(2015). Музеји и нове технологије, *Гласник музеја Баната* 17, Панчево: 128–142.

(2015). Народни музеј Зрењанин у 2015. години, *Гласник музеја Баната* 17, Панчево: 265–266 (у коауторству са Невеном Дујин Грковић).

(2016). Извештај о раду Народног музеја Зрењанин за 2016, *Гласник музеја Банатија* 18, Панчево: 186–189 (у коауторству са Невеном Дујин Грковић).

(2015). Sa tabletom u rukama kroz stalnu postavku, *Icom Srbija* 5, Beograd: 111–114.

(2017). Извештај о раду Народног музеја Зрењанин за 2017, *Гласник музеја Банатија* 19, Панчево: 227–233 (у коауторству са Невеном Дујин Грковић).

(2018). Извештај о раду Народног музеја Зрењанин за 2018, *Гласник музеја Банатија* 20, Панчево: 244–249.

ВУКОВИЋ, Видак (Сутјеска, 24. јун 1949), историчар, кустос и директор Народног музеја Зрењанин. Звање вишег кустоса стекао 1998. год. стручним радом под називом *Велики Бечкерек револуционарне 1848/49. године*. Водио је збирку „Старија историја” и покрива период до краја XIX века. Објавио је више чланака у стручним часописима (*Рад Музеја Војводине*, *Гласник музеја Банатија*, *Улазница*), дневној и недељној штампи (*Дневник*, *Илустрована јолијтика*, *Зрењанин*) као и доста ТВ прилога везаних за историју Зрењанина. Као директор музеја, ангажовао се у афирмацији установе у стручном погледу, обезбеђујући материјална средства у прилично тешким временима за издавачку делатност и омогућивши да се штампају каталози свих изложби. Музеј је покренуо едицију *Посебна издања Народног музеја Зрењанин* (у оквиру које су штампане две књиге), а на иницијативу зрењанинског и панчевачког музеја покренуто је заједничко стручно гласило под називом *Гласник музеја Банатија*. Дужност директора Народног музеја Зрењанин обављао је у три мандата (1989–97, 2000, 2012–2016). Живи у Зрењанину.

Чланци и студије:

(1989). Spomenik Đorđu Radivojeviću, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 116–117, Zrenjanin: 92–94.

(1995). Делатност Народног музеја Зрењанин у 1994. години, *Гласник музеја Банатија* 6, Панчево: 200–204.

(1995). Историјат Народног музеја у Зрењанину, *Гласник музеја Банатија* 6, Панчево: 7–8.

(1996). Извештај о раду Народног музеја Зрењанин, *Гласник музеја Банатија* 7, Панчево: 249–250.

(1998). Споменик капетану Ђорђу Радивојевићу, *Гласник музеја Банатија* 8, Панчево: 79–81.

(2002). Војнички логор из Првог светског рата у Великом Бечкереку, *Гласник музеја Банатија* 11–12, Панчево: 229–231.

(2010). Историјат збирке ватреног оружја у Народног музеју Зрењанин, *Рад Музеја Војводине* 52, Нови Сад: 217–221.

(2011). Пар тврђавских пушака у Народног музеју у Зрењанину, *Рад Музеја Војводине* 53, Нови Сад: 165–168.

(2013). Збирка оружја барона Николића у Народног музеју Зрењанин, *Рад музеја Војводине* 55, Нови Сад: 81–92.

ГРАХОВАЦ, мр Милан (Зрењанин, 31. август 1958), академски сликар, виши кустос Народног музеја Зрењанин. Дипломирао је сликарство 1989. године на Академији уметности у Новом Саду, у класи професора Јована Ракићића. Специјализирао је графику-литографију на графичком одсеку Академије лепих уметности *Минерва* у Гронингену (Холандија), у класи професора Вила Јонкмана (1991/1992). Магистрирао је 1997. године на цртачком одсеку Академије уметности у Новом Саду, у класи професора Милана Блануше. Од 1991. је члан Удружења ликовних уметника Војводине (УЛУВ), а од 2003. и Удружења ликовних уметника Србије (УЛУС). За свој рад је у више наврата награђиван. Учествовао је у низу самосталних и колективних изложби, како у земљи, тако и у иностранству. У Народног музеју Зрењанин ради као кустос-музејски сликар и ликовни педагог.

Изложбени каталози:

(1993). *Milan Grahovac: slike i litografije*. Zemun: Galerija Stara kapetanija.

(1994). '94. *Crteži*. Beograd: Kulturni centar / Subotica: Likovni susreti.

(2003). *Milan Grahovac: crteži*. Novi Sad: Kulturni centar.

(2004). *Milan Grahovac: crteži i kolaži*. Zrenjanin: Savremena galerija.

(2005). *Милан Граховац: слике*. Нови Сад: Галерија огранка САНУ.

(2007). *Leonardo da Vinči u Zrenjaninu*. Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2009). *Milan Grahovac. Retrospektiva radova 1989–2009*. Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2012). *Православне иконе из приватне колекције*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2017). *Milan Grahovac*. Kikinda: Centar za likovnu i primenjenu umetnost Terra.

ГРУБИЋ, мр Рајка (Зрењанин, 1. децембар 1958), етнолог, кустос Народног музеја Зрењанин. Основну школу је завршила у Сутјесци, а гимназију у Зрењанину. Дипломирала је на одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду (1981). Од 1983. ради у Народном музеју Зрењанин као кустос Етнологског одељења. Звање вишег кустоса стакла на тему *Златовез из збирке Народног музеја Зрењанин*, а музејског саветника на тему *Осврт на занатлије у Бечкереку – Петровград у 1944. године*. Магистрирала је на тему *Занатлије и занатлије у прошлости Зрењанина (XVI – прва половина XIX века)*.

Изложбени каталози:

(1988). *Poljoprivreda Srednjeg Banata s kraja XIX i početka XX veka*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1991). *Златовез Средње Банате*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1994). *Развој њеларства у Зрењанину и околини*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1995). *Историјски развој здравства у Средњем Банату*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Надом Бењоцки);

(1997). *Керамичке посуде кроз векове*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Надом Бењоцки и Милевом Шијаковић).

(2002). *Занатлије и занатлије у прошлости Зрењанина (XVI век – прва половина XX века)*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2005). *110 година Ојшће болнице „Ђорђе Јоановић” у Зрењанину*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2007). *Пчеларство у Зрењанину*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2011). *Ђилими из збирке Народног музеја Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2013). *Народни вез. Традиција као инспирација*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2015). *Коло српских сестара: њоклоњена колекција*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2019). *Сто година од доласка првих колониста у Банату (1919–2019). Идентификација сачуван у сећању*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

Чланци, студије и прилози у зборницима радова:

(1988). *Prikaz stalne izložbe Nošnje naroda i narodnosti Srednjeg Banata s kraja XIX i početkom XX veka*, *Spomenik* 31, Novi Sad: 160.

(1995). *Заразне болести у Великом Бечкерек у околини с краја XIX и почетком XX века*, *Гласник музеја Баната* 6, Панчево: 113–121.

(1996). *Амбари за кукуруз у околини Зрењанина*, *Гласник музеја Баната* 7, Панчево: 136–146.

(1998). *Златовез у збирци Народног музеја у Зрењанину*, *Гласник музеја Баната* 8, Панчево: 99–128.

(2000). *Четврти међународни симпозијум Славе, завештине и групе сродне њославе сџановништва Источно Србије и суседних обласати*, Сврљиг 1998, *Гласник музеја Баната* 9–10, Панчево: 207–208.

(2002). *Занатске изложбе у Великом Бечкерек у крају XIX – почетак XX века*, *Гласник музеја Баната* 11–12, Панчево: 187–192.

(2004). *Ковање у злату: средњовековне занатлије, Завичајац. Часопис за њовање завичајне културе* 18–20, год. V, Зрењанин: 48.

(2005). *Прожимање култура. Народно стваралаштво Баната, Завичајац. Часопис за њовање завичајне културе* 23–24, год. VI, Зрењанин: 42–44.

(2005). *Средњовековне занатлије. Бечкеречки приложници, Завичајац. Часопис за њовање завичајне културе* 21–22, год. VI, Зрењанин: 76.

(2006). *Мужљанске жетелачке свечаности, Раг Музеја Војводине* 47–48, Нови Сад: 197–202.

(2006). *Народно стваралаштво. Стална етнологска поставка, Завичајац. Часопис за њовање завичајне културе* 27–28, год. VII, Зрењанин: 68.

(2007). *Занатлије и трговци у прошлости Зрењанина (од XVI века до прве половине XX века)*, *Раг Музеја Војводине* 49, Нови Сад: 211–229.

(2008). *Пчеларство у Зрењанину, Раг Музеја Војводине* 50, Нови Сад: 273–283.

(2009). *Гринбаумова колекција у етнологској збирци Народног музеја у Зрењанину, Гласник музеја Баната* 13–14, Панчево: 243–254.

(2009). *Утицаји барока на народно стваралаштво Средњег Баната, Раг Музеја Војводине* 51, Нови Сад: 209–222.

(2013). Годишњи вашари у Великом Бечкереку (из угла локалне штампе), *Раг Музеја Војводине* 55, Нови Сад: 165–171.

(2013). Народно стваралаштво у контексту рехабилитације средњобанатских села: Приказ програма *Бизнис инкубатор* Едукативног центра из Зрењанина, *Гласник музеја Баната* 15, Панчево: 241–242.

(2014). Две поклоњене колекције у Етнолошкој збирци Народног музеја у Зрењанину, *Раг Музеја Војводине* 56, Нови Сад: 191–218.

(2017). Жене у занатској делатности у Великом Бечкереку, *Раг Музеја Војводине* 59, Нови Сад: 153–167.

ДИМКИЋ КРЧМАР, Биљана (Зрењанин, 6. јул 1981), историчар уметности, кустос. Основну школу је завршила у Зрењанину, гимназију у Београду. Дипломирала је 2012. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду, смер Историја уметности. Након волонтерског рада у Народном музеју Зрењанин (2008–2012), заснива стални радни однос у својству историчара уметности-педагога при Педагошко-информативној служби. Звање кустоса стакла је 2013. године, а од 2016. води збирку примењене уметности. Члан је Музејског друштва Србије.

Радови:

(2011). *Jevreji u Banatu*. У публикацији: Zoran Slavić (ur.), *Banat je kao priča*. Zrenjanin: 89–90.

(2012). Мр Димитрије Чудов. Ауторске поштанске марке и слике. Зрењанин, 26. април – 17. мај 2012. Зрењанин: Народно музеј Зрењанин.

(2016). Александар Секулић у светлу свог легата у Народном музеју Зрењанин. *Раг Музеја Војводине* 58. Нови Сад: 161–176.

ДУЈИН ГРКОВИЋ, Невена (Зрењанин, 24. октобар 1963), музејски педагог и водич у пензији. Дипломирала је 1987. године на одсеку за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду. Од 1996. је радила на пословима музејског педагога, након шест година проведених у просвети. Звање кустоса стакла је 1998. године радом на тему *Ликовна збирка Народног музеја у Зрењанину*. Од 2008. је била координатор Педагошко-информативне службе Народног музеја Зрења-

нин. Члан је Музејског друштва Србије. У пензији је од 2020. године.

(2000). Ризница наслеђа. Завичајно обележје музеја, *Завичајац*. *Часопис за нећавање завичајне културе* 3, год. I, Зрењанин: 41–42.

(2002). Летопис незаборава. Срески начелник, ловац и пустилов, *Завичајац*. *Часопис за нећавање завичајне културе* 9–10, год. III, Зрењанин: 46–48.

(2014). *Evropski put kafe – radionice za decu i mlade*, *ICOM Srbija* 4, Beograd: 57–58 (у коауторству са Аном Шесто).

(2015). Народно музеј Зрењанин у 2015. години, *Гласник музеја Баната* 17, Панчево: 265–267 (у коауторству са Сањом Врзић).

(2016). Извештај о раду Народног музеја Зрењанин за 2016. годину, *Гласник музеја Баната* 18, Панчево: 186–189 (у коауторству са Сањом Врзић).

(2017). Извештај о раду Народног музеја Зрењанин за 2017. годину, *Гласник музеја Баната* 19, Панчево: 227–233 (у коауторству са Сањом Врзић).

ИГЊАТОВ, Владислава (рођ. Цветић, Зрењанин, 14. јун 1974), историчар, кустос Народног музеја Зрењанин. Основну школу и гимназију је завршила у Зрењанину. Дипломирала је на групи за историју Филозофског факултета у Београду. Од 2011. године је запослена у Народном музеју Зрењанин. Звање кустоса стакла је 2013, темом *Лични њредмети неких од најистакнутијих учесника НОБ-а у Пејроварагу (Зрењанину) и околини, Банату и Војводини из Збирке новије историје Народног музеја Зрењанин*. Од 2013. води Одељење новије историје. Члан је Музејског друштва Србије. Своје радове објављивала је у *Гласнику музеја Баната*, *Раг Музеја Војводине* и др.

Монографија:

(2012). *Владимир Коларов Коча: живој и дело*, Зрењанин: Историјски архив Зрењанин.

Изложбени каталози:

(2014). *Средњи Банат у Великом рају: сто година од избијања Првог светског рата*, Зрењанин 2014.

(2017). *Добровољци Средње Баната у Првом светском рају*. Зрењанин: Народно музеј Зрењанин.

(2018). *100 година слободе*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Вандом Војводић Мицовом и Слободаном Милином).

Чланци и студије:

(2013). Оригиналне фотографије са свадбе (венчања) народног хероја Жарка Зрењанина Уче у Збирци новије историје у Народном музеју у Зрењанину. *Гласник музеја Банатиа* 15, Панчево: 67–73.

(2015). Лични предмети Ратка Пурешевића у збирци Одељења новије историје Народног музеја у Зрењанину. *Гласник музеја Банатиа* 17, Панчево: 53–59.

(2015). Оригинални летак о збору за женско право гласа од 10. децембра 1939. у Петровграду, у Одељењу новије историје Народног музеја у Зрењанину. *Раг Музеја Војводине* 57, Нови Сад: 153–158.

(2016). Легат породице Варади у Народном музеју Зрењанин. *Раг Музеја Војводине* 58, Нови Сад: 111–114 (у коауторству са Дејаном Воргићем).

(2019). Српски народни одбор. У публикацији: Дејан Воргић (ур.), *Спомен-кућа Славка Жујанској*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин: 10–12.

(2019). Славко Жупански (Биографија). У публикацији: Дејан Воргић (ур.), *Спомен-кућа Славка Жујанској*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин: 13–14.

КНЕЖЕВИЋ, Јелена (Башайд, 23. септембар 1949), историчарка уметности, кустоскиња Народног музеја Зрењанин и музејски саветник. По завршеној гимназији уписала се на Групу за историју уметности Филозофског факултета у Београду и дипломирала 1974. године. Од 1975. до 1981. радила је као професор у неколико средњих школа у Зрењанину. Првог јануара 1981. започела је рад у Народном музеју Зрењанин, као кустос Уметничког одељења, које је наследила од Вукице Поповић. Настављајући рад Поповићеве, прикупљала је и инвентарисала предмете, решавала проблем неадекватног смештаја експоната, водила помоћне евиденције и организовала сталне поставке, тематске изложбе и објављивала стручне радове о резултатима својих истраживања ликовног живота у зрењанинској средини. Током каријере у музеју урадила је неколико сталних поставки (спомен соба *Вањеков гар*, спомен-соба Уроша Предића, спомен-соба Тодора Манојловића, стална поставка *Лејати Народної музеја Зрењанин*), а реализовала

је и више од двадесет самосталних и осам коауторских изложби у сарадњи са колегама из других музеја и галерија. Звање вишег кустоса стакла је 1991, а музејског саветника 2001. године. У пензији је од 2009. године. Живи у Зрењанину.

Изложбени каталози:

(1989). *Antal Štrajtmán, Emil Ženar, Jožef Varkonji, Velder Jene, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.*

(1990). *Александар Секулић (1877–1942)*, Нови Сад: Галерија Матице српске (у коауторству са Јасном Јованов и Вукицом Поповић).

(1993). *Иконе из збирке Народної музеја у Зрењанину*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1995). *Руска уметност у Средњем Банату*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Милевом Шијаковић).

(2001). *Димитрије Појовић (1738–1796)*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2005). *Урош Предић: слике из фонда Народної музеја у Зрењанину и Народної музеја у Панчеву*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Светланом Михајловић Радивојевић).

(2006). *Ликовни ствараоци Зрењанинске гимназије. Поводом 160 година постојања Зрењанинске гимназије*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин – Зрењанинска гимназија.

(2009). *Банатско сликарство XVIII–XX века*, Требиње: Музеј Херцеговине – Општина Требиње.

Чланци и студије:

(1982). *Retrospektiva Ljubice Tapavički, Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 85, god. XVI, Zrenjanin: 52–55.

(1983). *Četrdeset godina od smrti Pauline Sudarski, Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 89, god. XVII, Zrenjanin: 38–41.

(1995). Прва приватна сликарска школа у Зрењанину, *Гласник музеја Банатиа* 6, Панчево: 160–163.

(1996). Преглед развоја наставе ликовне уметности у Гимназији у Зрењанину од 1850. до 1996. године, *Гласник музеја Банатиа* 7, Панчево: 187–202.

(1998). Израда диплома почасним грађанима Великог Бечкерека, касније Петровграда, *Гласник музеја Банатиа* 9, Панчево: 89–92.

(2001). *Dimitrije Popović, ikonopisac iz Velikog Bečkereka, Čivar baštine* 2, god. I, Sremska Mitrovica: 66–68.

(2004). Иконописац Димитрије: великобечкеречка сликарска школа, *Завичајац. Часопис за нејоване завичајне културе* 18–20, год. V, Зрењанин: 23.

(2005). Иконописац Димитрије (2). Великобечкеречка школа, *Завичајац. Часопис за нејоване завичајне културе* 21–22, год. VI, Зрењанин: 77.

(2011). Икона Вазнесења Богородице за римокатоличку цркву у Тителу, *Годишњак Народне библиотеке „Стојан Трумић”* 3–4, Тител: 187–188.

КНЕЖЕВИЋ, Наташа (Зрењанин, 20. јун 1983), виши кустос Природњачког одељења Народного музеја Зрењанин. Основну и средњу школу је завршила у Зрењанину. Дипломирала је 2007. године на Природно-математичком факултету у Новом Саду на одсеку за биологију и екологију. Од октобра исте године запослена је као приправник у Народном музеју Зрењанин. Стручни испит за кустоса је положила новембра 2008. одбравивши рад на тему *Музејска делатност у функцији очувања биодиверзитетa*. Након стицања звања, радила је као кустос биолог задужен за Ботаничку збирку Музеја. Од 2014. године преузима и води Природњачко одељење Народного музеја Зрењанин, а звање вишег кустоса стиче крајем 2016. хабилитационим радом на тему *Проширење ботаничке збирке Народного музеја Зрењанин – Хербаријум лековитих биља средње Баната*. Члан је Музејског друштва Србије.

Изложбени каталози:

(2013). *Лековити биље средње Баната. Фитотерапија као вид народне медицине*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2015). *Птице певачице (Passeriformes) из збирке Природњачког одељења Народного музеја Зрењанин*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2017). *Прича о дуду и традицији свиларства*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2019). *Птице и њихове породице*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

Чланци, студије, прикази:

(2009). Popularizacija pojma biodiverziteta na primeru aktivnosti Narodnog muzeja iz Zrenjanina. *Rad Muzeja Vojvodine* 51, Нови Сад: 357–361.

(2012). Prirodnačko odeljenje Narodnog muzeja u Zrenjaninu od osnivanja do danas. *Rad Muzeja Vojvodine* 54, Нови Сад: 263–266.

(2013). Природа и музеј: приказ пројекта *Фитотерапија – народна медицина са преједом најзначајнијих лековитих биљних врста на територији средње Баната*. *Музеји* 3, Београд: 91–106.

(2013). Фитотерапија као вид народне медицине код Срба у средњем Банату. *Гласник музеја Баната* 15, Панчево: 217–233.

(2015). Стална поставка Природњачког одељења Народного музеја Зрењанин – приказ диораме. *Rad Muzeja Vojvodine* 57, Нови Сад: 219–233.

(2016). Прича о дуду (mogus) – традиција која се заборавља. *Гласник музеја Баната* 18, Панчево: 112–125.

(2017). Природњачко одељење Народного музеја Зрењанин у оквиру манифестације *Ноћ музеја* (2014–2017), *Гласник музеја Баната* 19, Панчево: 208–211.

(2018). Аквизиције Природњачког одељења Народного музеја Зрењанин (2008–2018). *Гласник музеја Баната* 20, Панчево: 94–107.

(2019). Орнитолошка збирка Народного музеја Зрењанин. *Гласник музеја Баната* 21, Панчево: 112–121.

КОНЧАР БЕРБЕРСКИ, Загорка (Велики Бечкерек, 18. март 1913 – Зрењанин, 25. новембар 1990), историчар, кустос Историјског одељења Народного музеја Зрењанин. Основну школу и гимназију је завршила у родном граду. Дипломирала је 1937. на Филозофском факултету у Београду. Исте године добила је службу у Историјском архиву у Новом Саду, а две године касније постала је суплент у Средњој техничкој школи у Петровграду. Убрзо након немачке окупације Баната остаје без посла и сели се најпре у Шумадију, борави неко време у Београду, да би се децембра 1941. године настанила у Уљми, где од 1943. учествује у Народноослободилачком покрету. У септембру 1944. постала је члан Месног народноослободилачког одреда и секретар АФЖ у Уљми. У данима ослобођења вратила се у Петровград као кандидат КПЈ и обављала разне културно-просветне и друштвено-политичке дужности. Била је професор Друге женске гимназије у Београду, референт за научне установе у Комитету за школе и науку при влади ФНРЈ; од 1950. радила је као службеник у Министарству за науку и културу у Сарајеву. Била је и професор у Приједору до 1954, када се враћа у Зрењанин, где

ради у Историјском одељењу Народног музеја. Ту је стекла истраживачка искуства радећи на прикупљању грађе за историју радничког и народно-ослободилачког покрета у средњем Банату. Приредила је неколико тематских изложби и написала више стручних радова. Због болести, отишла је у пензију 1964, а преминула у јесен 1990. године.

Монографија:

(1970). *Увек у борби*. Нови Сад: Покрајински одбор Савеза удружења бораца НОР САП Војводине (у коауторству са Љубомиром Табачким).

Чланци и прикази:

(1956). Неколико база курирских и транспортних путева у Средњем Банату, *Рад војвођанских музеја* 5, Нови Сад: 189–194 (шт. 1958).

(1959). Изложба *Раднички њокрећ и револуционарни рад КПЈ, СКОЈ и синдикаља* у Зрењанину, *Задружни архив* 7, Зрењанин: 226–227.

МАРИНКОВИЋ, Душан (Београд, 25. јул 1981), фотограф, графички дизајнер и виши кустос Народног музеја Зрењанин. Гимназију је завршио у Зрењанину. Дипломирао је на Факултету примењених уметности у Београду, одсек фотографија, 2006. године. Исте године стекао је звање кустоса фотографа у Народног музеја Зрењанин. Од 2015. је виши кустос фотограф. Члан је Удружења ликовних уметника Србије (УЛУС), Друштва конзерватора Србије, Музејског друштва Србије и ИСОМ-а. Стара се о фототеци Музеја (за сва музејска одељења), ради фотографије и графички дизајн изложбених поставки, каталога и презентације, истовремено водећи документацију графичког дизајна за публицистичку делатност Музеја. Самостално је излагао у Зрењанину (Културни центар, 2007, Народни музеј, 2010, 2018), Новом Саду (Спомен-збирка Павла Бељанског, 2008), Београду (Галерија Дома културе Студентски град, 2008), Пожаревцу (Савремена галерија, 2014), Суботици (Градска кућа, 2014) и Котору (Градска галерија, 2017), а учествовао је у колективним изложбама у Зрењанину, Новом Саду, Београду, Бијељини, Требињу итд. Добитник је више признања за фотографију, међу којима је и Прва награда за колекцију фотографија *Зрењанин оком камере*, 2006. Урадио је ликовна решења за десетине музејских каталога, постера, плаката,

флајера итд., од 2006. године. Аутор је књиге *Млинови и суваче на њодручју Средње Банате од историје до 1941. године* (Зрењанин, 2018).

МАРИНКОВИЋ, Снежана (Београд, 23. децембар 1950), археолог, музејски саветник и дугогодишњи кустос Народног музеја Зрењанин. Основну школу завршила је у Меленцима, Прву гимназију у Зрењанину, а дипломирала је на одсеку за археологију Филозофског факултета у Београду, код проф. др Јована Ковачевића. Запослила се 1986. у Народног музеја Зрењанин, звање вишег кустоса стекла је 1993, а музејског саветника 2001. године. Од 2000. руководила је целокупном археолошком збирком Музеја (праисторија, антика и средњи век), упоредо обављајући ископавања на археолошким локалитетима средњег Баната. Руководила је археолошким ископавањима на локалитетима Мали Акач код Новог Милошева (1999), Подумка код Орловата (2005–2009) и Атар Ц код Сечња (2010–2015). Резултатима својих истраживања оглашавала се у стручним часописима *Сјона*, *Рад војвођанских музеја*, *Гласник музеја Баната*, као и у зборницима радова са бројних научних скупова у којима је узела учешће. Испред Народног музеја Зрењанин организовала је два међународна научна симпозијума са реномираним учесницима из области археологије (2006, 2009). Члан је Српског археолошког друштва. У пензији је од 2014. године. Живи у Зрењанину.

Изложбени каталози:

(1989). *Мајтејски брод. Неолијско насеље њошиске културе – из збирке Народног музеја Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1994). *Накић из збирке Народног музеја Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1996). *Сјарчевачка култура на њодручју Средње Банате*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2002). *Винчанска култура на њодручју Средње Банате*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2006). *Мајтејски брод. Вишеслојно археолошко налазиште*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2009). *Сармајска култура на њодручју Банате из збирке Народног музеја Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2013). *Црна бара – Пркос*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

Поглавља у зборницима:

(1994). Бронзани накит на прелазу из бронзаног у гвоздено доба на подручју Средњег Баната. У: Никола Тасић (ур.), *Културе њезденог доба јуно-словенског Подунавља*, Београд–Сомбор: 31–37.

(1994). Бронзана остава из Сечња II. У: Милутин Гарашанин – Никола Тасић (ур.), *Праисторијске остаци у Србији и Војводини*, књ. 2, Београд: 42–47.

(2006). Starčevačka kultura na tlu srednjeg Banata. У: Božidar Vorgić – Bogdan Brukner, *Problemi prelaznog perioda starčevačke i vinčansku kulturu / Current problems of the transition period from Starčevo to Vinča*, Zrenjanin: 63–79.

(2010). Банат у праисторији, антици и током Сеобе народа. У: Миодраг Матицки – Видојко Јовић, *Банат кроз векове. Слојеви културе Баната*, Београд: 15–32.

(2011). Arheologija srednjeg Banata. У публикацији: Zoran Slavić (ur.), *Banat je kao priča*. Zrenjanin: 7–9.

Чланци, студије и прикази:

(1988). Potiska kultura lokaliteta Matejski brod, *Srona* 31, Novi Sad: 157 (приказ).

(1989). Sarmatski nakit u Narodnom muzeju u Zrenjaninu, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 116–117, god. XXIII, Zrenjanin: 90–92.

(1991). Бронзана остава из Сечња III, *Раг војвођанских музеја* 33, Нови Сад: 17–23.

(1994). Matejski brod – neolitsko naselje, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 141–142, god. XXVIII, Zrenjanin 1994: 82–84.

(1995). Заштитна археолошка ископавања на локалитету Мали Алас код Ченте 1971. године, *Гласник музеја Баната* 6, Панчево: 13–32.

(1996). Керамика раног бронзаног доба из Музеја у Зрењанину, *Гласник музеја Баната* 7, Панчево: 21–27.

(1998). Накит од спондилус шкољке у Народном музеју у Зрењанину, *Гласник музеја Баната* 8, Панчево: 15–17.

(2004). Локалитети старчевачке културе на подручју Средњег Баната, *Раг Музеја Војводине* 46, Нови Сад: 11–77 (шт. 2005).

(2006). Матејски брод. Археолошка изложба, *Завичајац. Часопис за неовање завичајне културе* 27–28, Зрењанин: 32–33.

(2007). Zaštitna arheološka iskopavanja na lokalitetu Podumka kod Orlovata 2005, *Раг Музеја Војводине* 49, Нови Сад: 43–48.

(2008). Nalazi bronzanog doba sa lokaliteta Mali Akač kod Novog Miloševa, *Раг Музеја Војводине* 50, Нови Сад: 25–31.

(2009). Римско-провинцијске фибуле из збирке Народног музеја Зрењанин, *Гласник музеја Баната* 13/14, Панчево: 39–41.

(2009). Nalazi bronzanog doba sa nalazišta Kudeljara kod Kleka, *Раг Музеја Војводине* 51, Нови Сад: 71–76.

(2010). Arheološki materijal sa nalazišta Živančeva dolja iz zbirke Narodnog muzeja u Zrenjaninu – Vinčanska kultura, *Раг Музеја Војводине* 52, Нови Сад: 21–36.

(2012). Археолошка ископавања налазишта Крушка-циглана код Томашевца, *Раг Музеја Војводине* 54, Нови Сад: 59–61.

МИТРОВИЋ, Владимир (1935 – ?, после 1983), етнолог, кустос и руководилац Етнолошког одељења Народног музеја Зрењанин. Дипломирао је 1958. на Филозофском факултету у Београду, одсек за етнологију. У Народном музеју Зрењанин запослен од 1961. године. Активно је учествовао у раду Друштва музејских радника Војводине, Научног друштва за историју здравствене културе Југославије (Секција за САП Војводину) и других струковних удружења. Умро је под неразјашњеним околностима недуго након одласка у пензију (око 1983. године). За собом је оставио више радова у рукопису.

Изложбени каталози:

(1965). *Etnološki motivi Banata*, Srpska Crnja: Ljarske večeri.

(1969). *Narodna umetnost srednjeg Banata*, Zrenjanin: Narodni muzej.

Чланци, студије, извештаји и прикази:

(1964). Још нешто о земљаном лонцу као музичком инструменту. *Зборник Мајнице српске за друштвене науке* 37, Нови Сад: 136–137.

(1964). Из Етнолошке збирке Народног музеја у Зрењанину, *Раг војвођанских музеја* 12–13, Нови Сад: 238–241 (шт. 1966).

(1964). Aktivnost Etnološkog odeljenja Narodnog muzeja u Zrenjaninu, ispitivanje ćurčijskog zanata, *Spona* 4, Novi Sad: 17–18.

(1965). Rad Sekcije etnologa Društva muzejskih radnika Vojvodine u 1964. godini, *Spona* 5, Novi Sad: 4–6.

(1965). Rad Etnološkog odeljenja Narodnog muzeja u Zrenjaninu, *Spona* 5, Novi Sad: 9–10.

(1965). Јадар-Буков завичај, *Гласник Етнoгpафског музеја* 27, Београд 1964, 502. стр., *Раd војвођанских музеја* 14, Нови Сад: 334 (шт. 1968).

(1966). Rad Etnološkog odeljenja u 1965. godini, *Spona* 6–7, Novi Sad: 8.

(1966). Zadaci Etnološkog odeljenja u 1966. godini, *Spona* 6, Novi Sad: 9–11.

(1966). Izložba *Etnološki motivi Banata* na novogodišnjim *Liparskim večerima* u Srpskoj Crnji, *Spona* 6–7, Novi Sad: 27–28.

(1967). Problemi etnološkog, antropogeografskog i etnografskog proučavanja Zrenjanina, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 4, god. I, Zrenjanin: 53–55.

(1968). Život sela u delima naivnih slikara iz Galerije Svetozarevo, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 6, god. II, Zrenjanin: 45–68.

(1968). Domaća radinost u Srednjem Banatu, *Ulaznica. Časopis za umetnost, kulturu i društvena pitanja* 7, god. II, Zrenjanin: 45–49.

(1969). Nova stalna postavka Etnološkog odeljenja u Narodnom muzeju u Zrenjaninu, *Spona* 10, Novi Sad: 15–17.

(1969). Tematska izložba *Tkanine i vezovi Zrenjanina i okoline*, *Spona* 10, Novi Sad: 28–29.

(1969). Narodni život i običaji u delima naivnih slikara u Svetozarevu, *Spona* 10, Novi Sad: 30–31.

(1970). Etnologija Banata u delima Tivadara Vanjeka, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 18, god. IV, Zrenjanin: 55–58.

(1970). Narodna keramika srednjeg Banata, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 16–17, god. IV, Zrenjanin: 59–64.

(1975). Narodni muzej Zrenjanin, *Spona* 13–14, Zrenjanin: 90–91.

(1978). Narodna arhitektura u Banatu, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 62–63, Zrenjanin: 83–86.

(1979). Prikaz rada Kongresa folklorista Jugoslavije, održanog u Borovu 1978. godine, *Spona* 19–20, Novi Sad: 80–83.

(1979). Prikaz rada Kongresa Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine, *Spona* 19–20, Novi Sad: 83–84.

(1979). Tkanine naroda i narodnosti u Srednjem Banatu, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 69–70, god. XIII, 81–87.

(1980). Etnološki motivi u delima slikara Milana Kerca. Povodom komemorativne izložbe, *Spona* 23–24, Novi Sad: 108–111.

Поглавља у зборницима радова:

(1972). Lekovite vodice u srednjem Banatu, u publikaciji: Dejan Lazić – Dragiša Jankulov, *IV naučni sastanak – Zbornik radova*, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sombor, 21. i 22. aprila 1972: 267–270.

(1973). Berberi, lekari, hirurzi i stomatolozi u srednjem Banatu, u publikaciji: Dejan Lazić, *V naučni sastanak – Zbornik radova*, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sekcija SAP Vojvodine, Novi Sad, 20. i 21. april 1973: 213–221.

(1974). Narodna medicina u Zrenjaninu, u publikaciji: Dejan Lazić (ur.), *VI naučni sastanak – Zbornik radova*, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sekcija SAP Vojvodine, Pančevo, 11–12. maja 1974: 305–315.

(1976). Građa o zdravstvenoj kulturi Vojvodine u Istorijskom arhivu u Zrenjaninu, u publikaciji: Dejan Lazić (ur.), *VII naučni sastanak – Zbornik radova*, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sekcija SAP Vojvodine, Sremska Mitrovica, 21–23. maja 1976: 319–329.

МИХИЋ, Ксенија (Зрењанин, 10. мај 1982), етнолог. Дипломирала је на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, где је одбранила рад на тему *Мисионарска активност и утицај Интернета на примеру манастира Лејавина*. Стручну праксу је започела у Народном музеју Зрењанин 2014. године. Звање кустоса стакла је 2015. године. Од 2018. запослена је у Народном музеју Зрењанин на месту етнолога за нематеријално културно наслеђе. Члан је Етнoлошко-антрополошког друштва Србије и Музејског друштва Србије.

Најзначајнији радови:

(2017). Umetnošću protiv granica – participacija korisnika Gerontološkog centra kroz radionice i izlo-

žbu (taktilna izložba). Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2018). Колекција прибора за пушење Етнолошког одељења Народног музеја у Зрењанину. *Раг Музеја Војводине* 60, Нови Сад: 165–192 (шт. 2019).

НАЂ, Шандор (Нови Бечеј, 1. фебруар 1912 – Нови Сад, 4. октобар 1995), археолог, управник Градског музеја Зрењанин и виши кустос Археолошког одељења Војвођанског музеја у Новом Саду. По завршетку средње школе уписао је Уметничку академију у Београду, на којој је дипломирао 1938. године. Други светски рат је провео као професор гимназије у Бечеју и у Петровграду. Одатле је 1946. прешао у Народни музеј у Зрењанину где је у својству управника остао све до 1953. године. У том периоду започео је низ археолошких ископавања који ће касније прерасти у значајне научноистраживачке подухвате. Прешао је 1953. у Нови Сад, на место вишег кустоса за средњовековну археологију Војвођанског музеја, где ће остати до одласка у пензију (1979). Вршио је ископавања на локалитетима Матејски Брод (код Новог Бечеја), Мечка (код Арадца), Полет (у Врбасу), Гомолава (у Хртковцима), затим у Бачу, на циглани Бакош Калман, Домбо (у Раковцу) и бројним другим местима. Сарађивао је са научноистраживачким и установама културе како у земљи, тако и у иностранству, а за собом је, поред богате издавачке, оставио и знатну изложбену делатност.

Монографије:

(1973). *La nécropole de Mečka*, Beograd – Novi Sad: Association des sociétés archéologiques de Yougoslavie – Musée de la Voivodina.

(1985). *Dombo. Srednjovekovna opatija i tvrđava*, Novi Sad: Voјvođanski muzej: Forum.

Чланци, студије и извештаји:

(1950). Заштитна археолошка истраживања на Матејском Броду код Волошинова (претходни извештај), *Зборник Мајице српске за друшћивене науке* 1, Нови Сад: 231–237 (у коауторству са Растком Рашајским).

(1952). Пробно археолошко испитивање Селишта код Тараша, *Раг војвођанских музеја* 1, Нови Сад: 159–161.

(1953). Арача, *Раг војвођанских музеја* 2, Нови Сад: 85–92.

(1953). Насеље из млађег каменог доба на Матејском Броду код Новог Бечеја: претходни извештај о радовима у 1952. години, *Раг војвођанских музеја* 2, Нови Сад: 107–117.

(1955). Бронзана остава из Новог Бечеја, *Раг војвођанских музеја* 4, Нови Сад: 43–62 (шт. 1957).

(1956). Словенске посуде из Чортановаца, *Раг војвођанских музеја* 5, Нови Сад: 163–170 (шт. 1958).

(1959). Некропола код Арадца из раног средњег века, *Раг војвођанских музеја* 8, Нови Сад: 45–102 (шт. 1961).

(1960). Заштитно ископавање на Гомолави код Хртковаца: претходни извештај за 1955–1956. годину, *Раг војвођанских музеја* 9, Нови Сад: 122–129 (шт. 1962).

(1961). Тврђава Бач: резултати археолошких истраживања 1958. и 1959. године, *Раг војвођанских музеја* 10, Нови Сад: 89–115 (шт. 1963).

(1965). Средњовековни налази на Гомолави 1965. године, *Раг војвођанских музеја* 14, Нови Сад: 247–250 (шт. 1968).

(1966). Izveštaj o rezultatima istraživanja uzdužnih šančeva na području Vojvodine, *Раг војвођанских музеја* 15–17, Нови Сад: 103–108.

(1971). Домбо: резултати истраживања на градини у Раковцу (1963–1966), *Раг војвођанских музеја* 20, Нови Сад: 161–185 (шт. 1974).

(1971). Некропола из раног средњег века у циглани *Полеји* у Врбасу, *Раг војвођанских музеја* 20, Нови Сад: 187–268.

ОЊИН, Бранко (Кикинда, 5. децембар 1952), просветни радник, историчар, кустос и директор Народног музеја Зрењанин. Основну школу је завршио у Зрењанину, средњу богословску школу у Београду. Дипломирао је на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Наставу историје држао је у зрењанинским основним школама „2. октобар” и „Петар Петровић Његош”. У два наврата (1996–1997, 1998–1999) обављао је дужност директора Народног музеја Зрењанин. По истеку мандата наставио је да се бави музеолошким радом, прикупљајући грађу за историју зрењанинског спорта. Након велике изложбе о историји спорта у Зрењанину 2006. године, преузео је руковођење Собом спорта, новим музејским одељењем отвореном

2008. године. Њиме је руководио све до одласка у пензију (2016). Једно време обављао је и дужност секретара Шаховског савеза Зрењанин. Живи у Зрењанину.

Најважнији радови:

(2000). Извештај о раду Народног музеја у Зрењанину за 1997. годину, *Гласник музеја Банатца* 9–10, Панчево: 231–232.

(2000). Извештај о раду Народног музеја у Зрењанину за 1998. годину, *Гласник музеја Банатца* 9–10, Панчево: 233–234.

(2000). Извештај о раду Народног музеја у Зрењанину за 1999. годину, *Гласник музеја Банатца* 9–10, Панчево: 235–237.

(2013). Бициклизам и мото-трке у Великом Бечкереку до 1941. године, *Гласник музеја Банатца* 15, Панчево: 124–145.

ОЊИН, Синиша (Зрењанин, 13. октобар 1982), историчар, кустос Народног музеја Зрењанин. Основну и средњу школу је завршио у Зрењанину. Дипломирао је на Катедри за историју Филозофског факултета у Новом Саду. Држао је наставу историје у основним школама у Лукићеву, Ечки, Сутјесци и Ченти. Стручни испит за кустоса положио је 2013, а стални радни однос у зрењанинском музеју засновао је 2016. године. Приредио је следеће изложбе посвећене историји зрењанинског спорта: *130 година кулања у Зрењанину* (2017); *121 година бициклизма у Зрењанину* (2017), *Женско лице сјорџа у Зрењанину* (2018), *50 година карашеа у Зрењанину* (2019). За пратећи истоимени филм изложбе *Женско лице сјорџа у Зрењанину* добио је посебно признање на Међународном фестивалу спортског филма одржаном 2019. године на Златибору.

ПЕТРАШ, Бојана (рођ. Видовић, Зрењанин, 12. мај 1987), дипломирани филолог, библиотекар Народног музеја Зрењанин. Основну школу и гимназију завршила је у Зрењанину. Дипломирала је на Катедри за општу лингвистику Филолошког факултета у Београду (2011), након чега започиње волонтерски стаж у библиотеци Народног музеја Зрењанин, где 2012. заснива и стални радни однос. Стручни библиотечки испит положила је 2013. године у Новом Саду, у Библиотеци Матице српске.

Члан је Секције библиотекара и књижничара Музејског друштва Србије, а од 2015. и члан ICOM-а. У оквиру издавачке делатности Музеја обавља послове лектора, води збирку старе и ретке књиге и организује изложбе. У два наврата представљала је Народни музеј Зрењанин на међународним скуповима – у Глазгову (2015) и Задру (2016).

Изложбени каталози:

(2015). *Да ли сам свуда иде су ми трагови: Стваралаштво Мирослава Антића*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Иваном Арађан).

(2016). *Пази, снима се! Век биоскојске културе у Зрењанину*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Иваном Арађан).

Чланци и прикази:

(2015). Народни музеј Зрењанин – номинација за награду *Европски музеј године*. *Гласник музеја Банатца* 17, Панчево: 201–209 (у коауторству са Бранком Бабић).

(2015). *Да ли сам свуда где су ми трагови: Стваралаштво Мирослава Антића*, *Narodni muzej Zrenjanin. ICOM Srbija* 5, Beograd: 60–65 (у коауторству са Иваном Арађан).

(2019). Породична библиотека. У публикацији: Дејан Воргић (ур.), *Сјомен-кућа Славка Жујанској*, Зрењанин: 25.

ПОПОВИЋ, Вукосава (Смуде, 3. март 1919 – Зрењанин, 26. фебруар 1998), историчарка уметности и кустос Народног музеја Зрењанин. Основну школу је похађала у Осијеку, да би се са породицом преселила у Београд, где је завршила средњу реалну школу са великом матуром у женској Петој гимназији (око 1940). По завршетку Другог светског рата уписала је Филозофски факултет, одсек историје уметности у Београду. Студије је прекидала због брака, сеоба и запослења у Сарајеву, а довршила их је 1960. одбранивши дипломски рад на тему *Сликар Васа Поморишац*. Исте године је конкурисала за упражњено место кустоса Уметничког одељења Народног музеја Зрењанин, у ком ће остати наредних двадесет година. За то време је реализовала више од стотину тематских и гостујућих изложби, уредила Уметничко одељење и сталну поставку и објавила на десетине стручних чланака, студија, ситних прилога и изложбених

каталога у научној периодици и дневној штампи. У четири наврата усавршавала се у иностранству – Румунији (1963/64, 1970, 1974), где је проучавала српске споменике, и у Минхену (1971). Резултате својих истраживања српског наслеђа у Румунији објавила је у монографији којом је крунисала своју каријеру – *Српски сџоменици у Румунији* (Суботица, 1996). Установила је награду *Консџанићин Данил* (1967), која се уручивала најбољим ученицима зрењанинских средњих школа из ликовног образовања, а касније и студентима историје уметности. И сама је добила више признања за свој рад на унапређењу музеологије: *Награду ослобођења Зрењанина* (1965), *Повељу Савеза друштва музејских радника Југославије* (1987), *Награду Српски вишез* (1997). Била је члан бројних стручних тела и комисија (секретар Ликовне секције при Културно-просветној заједници Зрењанина, члан Општинског савета за културу, члан Комисије за расподелу средстава Општинског фонда за културу, члан Саветодавне комисије при Општинском савету за урбанизам, члан Општинског одбора за заштиту споменика културе, председник Радне заједнице Народног музеја Зрењанин, члан Откупне комисије Савремене галерије Ечка, члан Уметничког савета Дома омладине и др.). Остала је упамћена као бескомпромисни борац за очување зрењанинске градитељске баштине, нарочито 1968/69. године приликом рушења чувене „Бечкеречке ћуприје”, када се јавно и одлучно, мада без успеха, супротставила градским властима у намери да руше један од градских симбола. Пензионисана је 1980, а преминула 26. фебруара 1998. године у Зрењанину. Сахрањена је на Новом гробљу у Београду.

Монографија:

(1996). *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica: NIP „Subotičke novine”.

Поглавља у монографијама и зборницима:

(1966) *Likovna umetnost*. У публикацији: Todor Malbaški (ur.), *Zrenjanin*, Zrenjanin: 419–423.

(1971). *Prikaz bolesti u delima vojvođanskih slikara*. У публикацији: *Zbornik radova sa III naučnog sastanka Sekcije za SAPV*, Zrenjanin: 231–233.

(1971). Stefan Tenecki, slikar iz druge polovine XVIII veka i njegovo delo u srpskim i rumunskim krajevima. У публикацији: *Radovi Simpozijuma o srpsko*

(jugoslovensko)–rumunskim odnosima (Vršac, 22–23. maj 1970), Pančevo: 337–340.

(1985). Mihajlo Pupin, prijatelj umetnosti. У публикацији: Koča Jončić (ur.), *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina. Zbornik radova naučnog skupa Novi Sad –Idvor, 4–7. oktobar 1979*, Novi Sad: 471–477.

Изложбени каталози:

(1960). *V izložba umetničke kolonije Ečka*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1961). *Izložba mladih slikara iz Zrenjanina: Turinski, Vijatov i Solarov*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1961). *Izložba slika Pauline Sudarski*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1961). *Консџанићин Данил 1789 (?) – 1873*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Павлом Васићем и Дејаном Медаковићем).

(1962). *Ђура Јакшић 1832–1878*, Српска Црња–Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са В. Ристићем).

(1963). *Seljaci slikari: Kovačica*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1963). *Makedonski slikari*, Ečka: Mala galerija Umetničke kolonije u Ečki.

(1963). *Ivan Radović*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin, Savremena galerija Ečka.

(1964). *Стеван Алексић 1876–1923*, Јаша Томић–Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1965). *Никола Алексић (1808–1873)*, Зрењанин–Кикинда: Народни музеј Зрењанин и Народни музеј Кикинда.

(1965). *Grafike Vukice Mijatović*, Ečka – Zrenjanin: Umetnička kolonija Ečka.

(1966). *Liparske večeri u Srpskoj Crnji*, Srpska Crnja: Dom kulture (у коауторству са Ј. Јањићем и Љ. Поповим).

(1967). *Школа Консџанићина Данила*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1969). *Velikobečkerečki slikarski ateljei. Dvesto godina slikarstva u Zrenjaninu 1740–1940*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1970). *Tivadar Vanjek*, Zrenjanin: Savremena galerija Umetničke kolonije Ečka (у коауторству са Здравком Мандићем).

(1972). *Bánáti magyar festők: A Zrenjanini népi múzeum kiállítására Békéscsabán*, Békéscsabá: Munkácsy Mihály múzeum.

(1972). *Retrospektivna izložba slika iz perioda 1938–1972, salon Likovne jeseni, Sombor, novembar-december 1972*, Sombor: Likovna jesen Sombor (у коауторству са Ирмом Ланг).

(1972). *Grafika iz zbirke Munkači Mihalj muzeja Bekeščaba / Grafika a Békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumból*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1973). *Леіаїї Уроша Прегуїћа*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1973). *Slikarstvo Rudolfa Brkića*, Novi Sad: Galerija likovnih umetnika Vojvodine.

(1977). *Crteži srpskih umetnika iz zbirke Narodnog muzeja Zrenjanin*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1978). *Izložbe portreta: portret u likovnom stvaralaštvu*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1979). *Sudarski Paulina: slikar, revolucionar i borac*, Novi Bečej: Radnički dom (у коауторству са А. Давидовићем).

(1979). *Mađarski slikari u Banatu: pola veka izložbene delatnosti u Zrenjaninu 1890–1940*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1980). *Izložba slika „Vanjekov dar”*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin (у коауторству са Јасмином Туторов).

(1982). *Ђура Јакшић 1832–1878*, Српска Црња: Народна библиотека „Ђура Јакшић” и Спомен-музеј Ђуре Јакшића у Српској Црњи.

(1990). *Александар Секулић (1877–1942)*, Нови Сад: Галерија Матице српске (у коауторству са Јасном Јованов и Јеленом Кнежевић).

Чланци, студије, поглавља у зборницима:

(1972). *Slikar Vasa Pomorišac*, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 26, Zrenjanin: 77–80.

(1974). Српски поседи у Румунији у XIX веку, *Зборник радова Народној музеја V*, Чачак: 29–52.

(1975). *Peintres serbes de Banat au XIXe siècle. Nikola Aleksić (1808–1873)*, *Revue Romaine d’Histoire de l’Art. Serie Beaux-Art XII*, Bucharest: 107–112.

(1977). Велики Бечкерек, сликарско седиште у Банату: прва сликарска радионица, *Зборник за ликовне уметности Мајнице српске* 13, Нови Сад: 117–147.

(1982). Константин Даниел у светлу нових докумената, *Зборник Народној музеја: историја уметности XI-1*, Београд: 101–110.

(1983). *Dnevnik Todora Manojlovića, Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 90, Zrenjanin: 42–45.

(1984). Пола века изложбене делатности у Великом Бечкереку–Зрењанину (1890–1940), *Раг војвођанских музеја* 28, Нови Сад: 121–130.

(1985). Сецесија у архитектури и примењеној уметности у Великом Бечкереку (Зрењанину), *Зборник Народној музеја: историја уметности XII-2*, Београд: 15–21.

(1988). Prilog za umetničku biografiju Rudolfa Valdeca, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti* 31–32, Zagreb: 261–266.

(1990). Један покушај организовања заштите споменика културе у Војводини у 19. веку и књижевник Александар Сандић, *Раг војвођанских музеја* 32, Нови Сад, 217–224.

(1994). Српски поседи у Румунији у XIX веку, *Темшиварски зборник 1*, Нови Сад: 189–209.

(1995). Metoh manastira Hilandara – Manastir Vavedenja Bogorodice u Bečkereku, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 144–145, Zrenjanin: 3–14.

(1996). Духовни живот у Бечкереку, *Гласник музеја Баната 7*, Панчево: 172–186.

Прикази, извештаји о раду и ситни прилози:

(1963). Sa sastanka Sekcije istoričara umetnosti. *Spona* 3, Novi Sad: 48–53.

(1965). Izložbe Narodnog muzeja u Zrenjaninu, *Spona* 5: 22–23.

(1965). Iz Umetničkog odeljenja Narodnog muzeja u Zrenjaninu, *Spona* 5, Novi Sad: 35–37.

(1966). Izložba *Banatski portreti Nikole Aleksića*, *Spona* 6–7, Novi Sad: 26.

(1966). Muzejska zbirka u Jaša Tomiću i Memorijalni muzej Đure Jakšića u Srpskoj Crnji, *Spona* 6–7: 15–16.

(1973). *Mađarski slikari u srednjem Banatu. Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 33, Zrenjanin: 55–58.

(1977). Crteži srpskih umetnika iz zbirke Narodnog muzeja 1830–1930, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 59, Zrenjanin: 124–125.

(1979). Đura Jakšić, slikar i pesnik. Izložba povodom 100 godina od smrti Đure Jakšića, *Spona* 21–22, Novi Sad: 70–71.

(1979). Mihajlo Pupin, prijatelj umetnosti: izložba u Narodnom muzeju u Zrenjaninu, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 68, Zrenjanin: 76–78.

(1979). Paulina Sudarski: slikar, revolucionar i borac. Izložba povodom Dana žena, 8. mart, *Spona* 21–22, Novi Sad: 71–72.

(1979). Slikar i pesnik Đura Jakšić. Narodni muzej Zrenjanin, 22. I – 22. II 1979, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 66, Zrenjanin: 75–76.

Приређени чланци:

(1975). O dnevniku iz Italije Uroša Predića, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 46–47, Zrenjanin: 11–22 (у коауторству са Љ. Вујаклијом).

(1975). Uroš Predić: Dnevnik iz Italije Uroša Predića II, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 48, Zrenjanin: 3–8.

(1975). Dnevnik iz Italije Uroša Predića (III nastavak), *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 49–50, Zrenjanin: 60–75.

(1976). Dnevnik iz Italije Uroša Predića (IV nastavak), *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 51–52, Zrenjanin: 98–106.

(1976). Uroš Predić: Dnevnik iz Italije (V nastavak), *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 53–54, Zrenjanin: 79–91.

(1976). VI nastavak *Dnevnika iz Italije* Uroša Predića, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 55–56, Zrenjanin: 41–53.

(1976). Dnevnik iz Italije Uroša Predića. VII nastavak, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 57, Zrenjanin: 53–56.

ПРИЉЕВА, Срђан (Зрењанин, 11. јун 1968), историчар, директор и кустос Народног музеја Зрењанин. Основну и средњу школу завршио је у Зрењанину, дипломирао на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Након тога је радио у просвети, као наставник историје у Средњој музичкој школи „Јосиф Маринковић” и Средњој техничкој школи „Васа Јанков” у Зрењанину, као и у основној школи у Ботошу. Дужност директора Народног музеја Зрењанин обављао у периоду 2000–2003. и током свог мандата извршио реконструкцију изложбеног простора Музеја. Ужа област интересовања и истраживања му је исто-

рија руске заједнице у Великом Бечкерек у (Петровграду) и модерна историја.

Најзначајнији радови:

(2002). Извештај о раду Народног музеја у Зрењанину за 2000. годину, *Гласник музеја Банаџа* 11–12, Панчево: 287–288.

(2002). Изложбена делатност Народног музеја у Зрењанину 2001. године, *Гласник музеја Банаџа* 11–12, Панчево: 289.

(2002). Изложбена делатност Народног музеја у Зрењанину 2000. године, *Гласник музеја Банаџа* 11–12, Панчево: 291–292.

(2013). Бодрићи у склопу српских сеоба у раном средњем веку, *Гласник музеја Банаџа* 15, Панчево: 111–123.

РАДИШИЋ, Радован (Елемир, 27. октобар 1926 – 29. новембар 2001), археолог, кустос и вршилац дужности управника Народног музеја Зрењанин. Основну школу завршио је у Елемиру, гимназију у Сремским Карловцима, дипломирао на одсеку за археологију Филозофског факултета у Београду. Радни век је провео у зрењанинској музејској установи, а кратко је обављао и дужности њеног управника (1969–1970). Био је ангажован у припреми монографије о Зрењанину из 1966. године, а своје радове објављивао је највише у *Раду војвођанских музеја*.

Најзначајнији радови:

(1971). *Izložba narodne keramike županije Bekeš-čaba / Kiállitás. Békés Megyei keramika. Narodni muzej Zrenjanin, 21. XII 1971 – 21. I 1972*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin (изложбени каталог).

(1966). Narodni muzej Zrenjanin. У публикацији: Todor Malbaški (ur.), *Zrenjanin*, Zrenjanin: 408–412 (поглавље у књизи).

Чланци и прикази:

(1958). Бронзани налаз из Сечња. *Раг војвођанских музеја* 7, Нови Сад: 115–122 (шт. 1960).

(1958). Откриће турског гробља у Зрењанину. *Раг војвођанских музеја* 7, Нови Сад: 123–124 (шт. 1960).

(1959). Никола Тасић, „Праисторијско насеље код Валаче”, *Гласник Музеја Косова и Мейхохије* II, Приштина 1957. *Раг војвођанских музеја* 8, Нови Сад: 287 (шт. 1961).

(1959). Ј. Глишић – Б. Јовановић, „Праисторијско насеље на Гладницама код Грачанице”, *Гласник Музеја Косова и Метихије* II, Приштина 1957. *Раг војвођанских музеја* 8, Нови Сад: 291 (шт. 1961).

(1959). Лазар Николић (1892–1959). *Раг војвођанских музеја* 8, Нови Сад: 322 (шт. 1961).

(1960). Керамички налаз на циглани у Сечњу. *Раг војвођанских музеја* 9, Нови Сад: 151–155 (шт. 1962).

(1961). Др Милутин Гарашанин, „Понтски и степски утицаји у доњем Подунављу и на Балкану на прелазу из неолитског у метално доба”, *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву – археологија*, Нова серија, св. XV–XVI, Сарајево 1961, 5–26. *Раг војвођанских музеја* 10, Нови Сад: 233–234 (шт. 1963).

(1966). Ископавање на локалитету Крстићева хумка код Мужље. *Раг војвођанских музеја* 15–17, Нови Сад: 109–120 (шт. 1968).

РАДОВАНОВИЋ, Дејан (Варјаш, 1914 – Зрењанин, 27. новембар 1980), историчар, педагог и просветни радник. Школовао се на Учитељској школи у Вршцу, Вишој Педагошкој школи у Новом Саду и Филозофском факултету у Београду. У Другом светском рату био је заробљен и провео је четири године у немачком ратном заробљеништву. Након рата радио је као учитељ у Врачев Гају, потом као школски инспектор за Белоцрквански и Вршачки срез, а од 1949. је професор Друге више мешовите гимназије у Зрењанину. Касније је обављао дужности директора зрењанинске гимназије и управника Народног музеја Зрењанин. Активно се бавио проучавањем радничког покрета и НОБ-а на подручју Зрењанина и Баната. Рукопис његове необјављене *Хронике Зрењанина* (1974) чува се у Историјском архиву Зрењанин.

САНТОВАЦ, мр Светозар (Зрењанин, 13. април 1950), музејски саветник Природњачког одељења Народног музеја Зрењанин. Основну школу и гимназију завршио у Зрењанину, дипломирао је 1974. године на Природно-математичком факултету у Београду (биолошка група). У Народном музеју Зрењанин запослио се 1978. године, на пословима Природњачког одељења. Звање вишег кустоса стекао 1990. радом *Реинсталирајтор збирке илустрација Анђела Ласла у Градском музеју и галерији Бечеј*, а звање музејског саветника 1999. године хабилитацијом *Предлој критеријума за каталогизацију Орнито-*

лошке збирке Народног музеја Зрењанин. Звање магистра биологије стекао је 2009. године на Природно-математичком факултету у Новом Саду (студијска група Биологија–таксономија), по одбрањеној магистарској тези *Фауна Odonata (Insecta) Војводине*. Од 1994. године у оквиру пројекта *Фауна Србије* бави се истраживањима вилинских коњица. Током вођења Природњачког одељења Народног музеја Зрењанин припремио је неколико десетина изложби, што самостално, што у сарадњи са другим музејима (Природњачки музеј, Београд, Градски музеј, Суботица, Народни музеј Панчево, Природнонаучен музеј на Македонија, Скопље, Земаљски музеј Босне и Херцеговине, Сарајево, Природњачки музеј Црне Горе, Подгорица), установама (Покрајински завод за заштиту природе, Национални парк Фрушка гора) и појединцима. У пензији је од 2014. године.

Изложбени каталози:

(1994). *Katalog zbirke semena i herbarijuma za određivanje biljnih vrsta iz prirodnjačke zbirke Narodnog muzeja Zrenjanin*. Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1995). *Ptice grabljivice – ideogrami*. Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2003). *Ptice plovuše*. Kruševac: Narodni muzej Kruševac.

(2005). *Čudesni svet vilinskih konjica*. Novi Sad: s. n.

(2007). *Sove & sove*. Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2010). *Ptice grabljivice – ideogrami 2*. Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

Изводи у зборницима резимеа и поглавља у зборницима:

(1995). Prvi podaci o fauni Odonata Regionalnog parka Stari Begej, *Zbornik rezimea XXII skupa entomologa Jugoslavije*, Palić, 5–8. septembar 1995, Beograd, Entomološko društvo Srbije: 56.

(1997). Nalaz retke vrste *Anax parthenope Selis* 1839. na teritoriji Jugoslavije, *Zbornik rezimea Simpozijuma entomologa Srbije*, Goč, 2–4. oktobar 1997, Beograd: Entomološko društvo Srbije: 25 (у коауторству са Љиљаном Анђус).

(1999). Prvi podaci o fauni Odonata Divčibara, *Zbornik rezimea simpozijuma entomologa Srbije*, Goč,

21–23. oktobar 1999, Beograd, Entomološko društvo Srbije: 18.

(2001). Preliminarni rezultati istraživanja fauna reda *Odonata Fabricius* 1972, Ribnice 2000, *Zbornik rezimea Simpozijuma entomologa Srbije, Goč, 26–29. septembar 2001*, Beograd, Entomološko društvo Srbije: 11.

(2001). Fauna vilinskih konjica (*Insecta Odonata*) područja Ludaškog jezera. U: Ružica Igić – Slavka Gajin (ur.), *Zbornik rezimea sa naučnog skupa posvećenog istraživanjima vodenih ekosistema i plavnih zona „Zasavica 2001”*, Novi Sad, Prirodno-matematički fakultet, Institut za biologiju – Sremska Mitrovica, Goransko-ekološki pokret: 50.

(2003). Da li je vrsta *Sympetrum depressincolum* (Selis, 1841) nova za faunu *Odonata* Srbije?, *Zbornik plenarnih referata i rezimea Simpozijuma entomologa Srbije 2003, Ivanica, 24–27. septembar 2003*, Beograd, Entomološko društvo Srbije: 25 (у коауторству са Милошем Јовићем и Љиљаном Анђус).

(2005). Prilog poznavanju inicijalnih istraživanja *Odonata* Vojvodine. U: Božidar Ćurčić (ur.), *Plenarni referati i rezimei Simpozijuma entomologa Srbije 2005. sa međunarodnim učešćem, Bajina Bašta, 25–29. septembar 2005*, Beograd, Entomološko društvo Srbije: 55 (у коауторству са Милошем Јовићем и Љиљаном Анђус).

(2007). Kritički spisak vilinskih konjica Srbije. U: Željko Tomanović (ur.), *Plenarni referati i rezimei Simpozijuma entomologa Srbije 2007. sa međunarodnim učešćem, Užice, 26–30. septembar 2007*, Beograd, Entomološko društvo Srbije: 16 (у коауторству са Милошем Јовићем и Љиљаном Анђус).

(2013). Damselflies and dragonflies (*Insecta, Odonata*) of the Fruška Gora Mountain [Вилински коњици (*Insecta, Odonata*) Фрушке Горе]. У публикацији: Smiljka Šimić – Stanka Matejašev (ur.), *Invertebrates (Invertebrata) of the Fruška Gora Mountain / Бескичмењаџи (Invertebrata) Фрушке Горе 3*, Нови Сад: 27–40.

Чланци и студије:

(1995). Стална изложба Природњачког одељења Народног музеја Зрењанин. *Гласник музеја Банатиа* 6, Панчево: 189–192.

(1996). Ботаничка збирка Природњачког одељења Народног музеја у Зрењанину. *Гласник музеја Банатиа* 7, Панчево: 233–235.

(1998). Збирка дермопластичних препарата риба Природњачког одељења Народног музеја у

Зрењанину. *Гласник музеја Банатиа* 8, Панчево: 151–152.

(2000). Поклоњена природњачка збирка Емила Гладића из Кумана. *Гласник музеја Банатиа* 9–10, Панчево: 181–186.

(2000). Стална изложба дермопластичних препарата сисара у Народног музеју Зрењанин. *Гласник музеја Банатиа* 9–10, Панчево: 187–197.

(2002). Прилог познавању фауне вилинских коњица (*Insecta, Odonata*) Дивчибара. *Гласник музеја Банатиа* 11–12, Панчево: 233–237.

(2002). Регистар збирке птица Антал Ласла у Градском музеју и Галерији Бечеј. *Гласник музеја Банатиа* 11–12, Панчево: 239–249.

СИКИМИЋ, Бранка (рођ. Бабић, Зрењанин, 21. април 1985), етнолог, кустос Народног музеја Зрењанин. Основну и средњу школу завршила је у Зрењанину. Дипломирала је на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. У Народног музеју Зрењанин је 2011. године започела стручну праксу. Звање кустоса стекла је 2012. године радом на тему *Колекција словачке женске народне ношње Етнолошкој одељења Народног музеја Зрењанин*. Стални радни однос у овој установи засновала је 2013. године. Члан је Музејског друштва Србије (Етнолошка секција), Етнолошко-антрополошког друштва Србије, као и ИСОМ-а Србије. Представљала је Народни музеј Зрењанин 2015. године, у Глазгову, на свечаности доделе награде за Европски музеј године.

Изложбени каталози:

(2014). *Европски њуџ кафе: из колекције Радмила Мулића*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Иваном Арађан).

(2017). *Благо нама децама што смо иако мали: дејинство у традиционалној породици*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2019). *Зооморфни орнаменти у традиционалној култури Банатиа на примеру збирке Етнолошкој одељења Народног музеја Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

Чланци, прикази и поглавља у зборницима:

(2014). Колекција словачке женске народне ношње Етнолошког одељења Народног музеја у Зрењанину. *Гласник музеја Банатиа* 16, Панчево: 30–57.

(2014). *Evropski put kafe. ICOM Srbija 4*, Beograd: Nacionalni komitet ICOM-a Srbije: 54–57 (у коауторству са Иваном Арађан).

(2015). Народни музеј Зрењанин – номинација за награду *Европски музеј године. Гласник музеја Банаџа* 17, Панчево: 201–209 (у коауторству са Божаном Видовић).

(2016). Пољопривредни музеј у Зрењанину: од идеје до реализације, *Раг Музеја Војводине* 58, Нови Сад: 213–228.

(2018). Повезаност локалне заједнице са радом Народног музеја Зрењанин. Пример изложбе *Благо нама децама што смо ипак мали: дејинство у традиционалној породици. Гласник музеја Банаџа* 20, Панчево: 127–135.

(2018). Детињство и дете у прошлости Војводине. У публикацији: Игор Вокоун (ур.), *Бела Црква и Банаџа. Зборник текстова поводом 300 година од оснивања Беле Цркве као савремене прада*, Бела Црква: 13–31.

(2019). Колекција тканих торби из збирке текстилног покућства Етнолошког одељења Народног музеја Зрењанин. *Раг Музеја Војводине* 61, Нови Сад: 117–130.

(2019). Приказ изложбе *Што година од доласка првих колониста у Банаџу (1919–2019). Идентификација сачуван у слици и сећању*, *Гласник музеја Банаџа* 21, Панчево: 170–175.

СКОКО, Оливера (Зрењанин, 12. децембар 1974), историчарка уметности, списатељица, виши кустос и руководилац Уметничког одељења Народног музеја Зрењанин. Основну школу и гимназију „Коча Коларов” је завршила у Зрењанину. Дипломирала је историју уметности на Одељењу за историју уметности на Филозофском факултету у Београду. Сарађивала је у листу *Зрењанин*. Од 2009. године је кустос Народног музеја Зрењанин, задужена за Збирку ликовне уметности. Ауторка је више изложби и пратећих каталога, као и три романа – *Пераси-Амстердам* (2004), *Корчулански ћир* (2015, 2016², 2018³) и *Мајареће уши* (2019). Члан је Националног комитета ICOM Србија, у оквиру ког је била члан Комисије за организовање семинара и Етичког одбора.

Изложбени каталози:

(2009). *Vokeški san Marija Maskarelija: slike, crteži i grafike. Narodni muzej Zrenjanin, 25. februar – 25. mart 2009*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2010). *Od Tihuane do Tetka Ane. Rokenrol u Zrenjanini '60 i '70*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2010). *Замишљаји Илије Босиља*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2011). *Моје тело, твоје дело: слике и цртежи из збирке Народног музеја Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2011). *Мајстори банајског сликарства од XIX до XX века из збирке Народног музеја Зрењанин. Велика галерија Дома Војске Србије, 30. август – 1. октобар 2011*, Београд: Медија центар Одбрана.

(2012). *Zora Petrović: izživeti umetnost. Narodni muzej Zrenjanin, 25. maj – 25. jun 2012*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2013). *Под војвођанским небом Ивана Раговића. Мали салон Народног музеја Зрењанин, 15. новембар – 6. децембар 2013*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин – Савремена галерија Уметничке колоније Ечка (у коауторству са Славицом Попов).

(2015). *Зайамити овај свет, о зайамити ја, ипак. Рагови Рајне Круљ*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2015). *Паулина Сударски. Од експресивне ведрине до традиционог краја*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2017). *Дакле, ви сте ипак Урош Предић? Изложба из фонда Народног музеја Зрењанин поводом 160 година од рођења сликара*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2018). *Васа Поморишац: од традиције до модерне. Изложба поводом 125 година од рођења сликара*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

Чланци и студије, прилози у часописима:

(2003). Први сликарски атеље: трагови у времену. *Завичајац. Часопис за неовање завичајне културе* 13, год. IV, Зрењанин: 32–33.

(2004). Манголова књижара. *Завичајац. Часопис за неовање завичајне културе* 18–20, Зрењанин: 10.

(2005). Дипломата у свету уметности. *Свеске. Књижевност, уметност, култура, наука* 77, год. XVII, Панчево: 192–194.

(2006). Први сликарски атеље. У публикацији: Весна Пиперски Џуџић (ур.), *Зрењанин, најлепша симфонија Банаџа*, Панчево: 49–50.

(2006). Сликарска поезија Пеђе Милосављевића, *Раг Музеја Војводине* 46–47, Нови Сад: 289–294.

(2007). Предраг Пеђа Милосављевић. У публикацији: Јасна Јованов, *Сјомен-збирка Павла Бељанској*, Нови Сад: 376–389.

(2013). Сећање: шездесет година од смрти Уроша Предића и деведесет година од смрти Стевана Алексића, *Нови орао* 11, Орловат: 17–18.

(2013). Почетак изложбене делатности у Великом Бечкерекy, *Раг Музеја Војводине* 55, Нови Сад: 159–164.

(2014). U spomen umetnosti. Spomen-soba Todora Manojlovića, *Nova misao. Časopis za savremenu kulturu Voјvodine* 26, Novi Sad: 76.

(2014). Prikaz publikacije Olge K. Ninkov *Lica vremena – portret iz umetničke zbirke Gradskog muzeja u Subotici* u izdanju Gradskog muzeja u Subotici 2013. godine, *Ex Pannonia* 18, Суботица: 114–115.

(2015). Egzil u baroku: Трипо Кокolja. У публикацији: Gojko Čelebić (ur.), *Barok Crne Gore*, knj. I, Podgorica: 527–541.

ЦВЕТИЋ, Миодраг (Велике Ливаде, 20. април 1947), историчар, дугогодишњи кустос и директор Народног музеја Зрењанин. Прва четири разреда основне школе похађао је у родном месту, а у Зрењанину је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је на групи Општа и национална историја Филозофског факултета у Београду. Радио је као наставник историје у Средњој пољопривредној школи, а затим и као кустос Народног музеја Зрењанин. Дужност директора ове установе обављао је у периоду од 1987. до 1989. године. Од почетка 1990. до 1993. био је члан Извршног већа Скупштине општине Зрењанин и секретар Секретаријата за друштвене делатности. Објавио је педесетак прилога и чланака у дневној штампи (лист *Зрењанин*) и стручној литератури – часописи *Улазница*, *Сјона*, *Раг војвођанских музеја* (касније *Раг Музеја Војводине*), *ПЧЕСА*, *Добровољачки гласник*, *Гласник музеја Баната* итд. Аутор је низа значајних изложби и изложбених поставки спомен-соба у Народном музеју Зрењанин, као и неколико сценарија за документарне филмове о истакнутим учесницима Народноослободилачке борбе на подручју Баната (Владимир Коларов Коча, Јован Трајковић, др Бошко Вребалов, Стевица Јовановић, Бора Микин). У пензији је од 2012. године. Живи у Зрењанину.

Монографија:

(1998). *Хроника Александрова. Александрово од 1920. до 1945.* Зрењанин: Виша техничка школа.

Изложбени каталози:

(1979). Katalog izložbe o životu i radu Svetozara Markovića Toze, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1993). *Ослобођење Зрењанина 17. новембра 1918.* Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

Хроника Александрова I. Александрово од 1920. до 1945. (1995). *Ослобођење Зрењанина (Петровград) 2. октобра 1944,* Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(1997). *Сјо њедесет година шћаммарсћива у Зрењанину 1847–1997,* Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2011). *Устјанак у Северном Банату 1941,* Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

Чланци и прикази:

(1977). Sto trideset godina štamparstva u Zrenjaninu, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 58, god. XI, Zrenjanin: 63–66.

(1979). Dejan Đ. Radovanović, *Spona* 19–20, Novi Sad: 25–27.

(1979). Radničko kulturno-umetničko društvo Lira, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 66, god. XIII, Zrenjanin 1979: 40–42.

(1979). Nešto o delatnosti pelagićevaca u Zrenjaninu i okolini, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 67, god. XIII, Zrenjanin: 43–46.

(1979). Crvena Ruža, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 68, god. XIII, Zrenjanin: 54–61.

(1983). Spomen-bista narodnog heroja Servo Mihaelja, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 89, god. XVII, Zrenjanin: 43–45.

(1983). Spomen-bista narodnog heroja Sofije Marković Sonje, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 90, god. XVII, Zrenjanin: 69–71.

(1983). Spomen-biste Svetozara Markovića Toze, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 87, god. XVII, Zrenjanin: 55–58.

(1983). Spomenici i spomen-obeležja u opštini Zrenjanin, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 86, god. XVII, Zrenjanin 1983: 56–59 (у ауторству са Надом Бењоцки).

(1984). Spomen-bista narodnog heroja Stevice Jovanovića, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 91, god. XVIII, Zrenjanin: 44–46.

(1984). Spomen-bista narodnog heroja dr Boška Vrebalova, *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 94, god. XVIII, Zrenjanin: 49–51.

(1987). Spomen-sobe Narodnog muzeja Zrenjanin, *Spona* 29, Novi Sad: 106.

(1988). Penzionisani članovi Društva, *Spona* 31, Novi Sad: 113–114.

(1992). Зачеци политичког живота у Великим Ливадама после стварања Краљевине Југославије, *Годишњак Историјског музеја Војводине* 2, Нови Сад: 80–81.

(1993). Настанак села Александрова и зачеци политичког живота у њему, *Раг војвођанских музеја* 35, Нови Сад: 133–139.

(1994). Јавни живот у селу Александрову од 1921. до 1941, *Раг војвођанских музеја* 36, Нови Сад: 173–181.

(1996). Избеглице у Александрову у току Другог светског рата, *Гласник музеја Баната* 7, Панчево 1996: 109–115.

(2000). Настанак, насељавање и депопулација тзв. *добровољачких насеља* у Северном Банату, *Раг Музеја Војводине* 41–42, Нови Сад: 115–123.

(2003). Franja Hercog i Ruža Šulman. Čelnici anti-fašističke borbe u Severnom Banatu 1941, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 8, Beograd: 423–439.

ШАЛАМОН, Александар (Зрењанин, 14. децембар 1988), археолог, кустос Народног музеја Зрењанин. Основну и средњу школу је завршио у Зрењанину, дипломирао је на Катедри за археологију Филозофског факултета у Београду (2015). Наредне године (2016) стекао је звање кустоса након положеног стручног испита у Музеју Војводине. Од 2017. запослен је у Народног музеју Зрењанин. Учествовао је у бројним археолошким ископавањима на подручју Средњег Баната, али и шире.

Изложбени каталози:

(2017). *Na raskršću – Hrišćanski sakralni predmeti iz Arheološkog odeljenja i Zbirke primenjene umetnosti Narodnog muzeja Zrenjanin*. Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin (у коауторству са Дејаном Воргићем).

(2019). *Srebrni novac rimskih imperatora od I do III veka iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja Zrenjanin*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

ШИЈАКОВИЋ, Милева (Стајићево, 26. март 1956), историчарка уметности, дугогодишња кустоскиња Збирке примењене уметности Народног музеја Зрењанин. Дипломирала је 1982. на одсеку историје уметности Филозофског факултета у Београду. Запослила се 1984. године у Народног музеју Зрењанин, где је најпре радила на пословима заштите у оквиру тада основане јединице за заштиту споменика културе. Обављала је теренски рад у виду обиласка Средњег Баната, евидентирања споменика културе, њиховог стања и састављања извештаја. Од 1988. до пензионисања 2016. године водила је Збирку примењене уметности зрењанинског музеја. Звање кустоса стекла је 1991. под менторством Вукице Поповић, а вишег кустоса 2010. године. Аутор је бројних изложби и пратећих каталога из области примењене уметности. Писала је за часописе *Улазница*, *Сјона* и *Гласник музеја Баната*. У пензији је од 2016. године. Живи у Зрењанину.

Изложбени каталози:

(1992). *Škrinje iz fonda Narodnog muzeja Zrenjanin*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(1995). *Руска уметност у Средњем Банату*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Јеленом Кнежевић).

(1997). *Керамичке посуде кроз векове*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин (у коауторству са Надом Бењоцки и Јеленом Кнежевић).

(2005). *Sto lica stolica*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

(2009). *Позоришна луткарница Шандора Харшија*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин.

(2011). *Katalog stalne postavke Zbirke primenjene umetnosti*, Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin.

Чланци и студије:

(1987). Velikobečkerečki slikar Jozef Goigner. *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 110, god. XX, Zrenjanin: 106–115.

(1988). Velikobečkerečki slikar Jozef Goigner. *Spona* 31, Novi Sad: 161–162.

(1994). Arhitekta Ištvan Kiš u Velikom Bečkereku. *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 141–142, god. XXVIII, Zrenjanin: 72–81.

(1995). Сецесија у великобечкеречкој штампи. *Гласник музеја Баната* 6, Панчево: 164–173.

(1996). Биографски подаци занатлија из периода од 1918. до 1944. године. *Гласник музеја Банатија* 7, Панчево: 226–229.

(2000). Сећање на Вукицу Поповић. *Гласник музеја Банатија* 9–10, Панчево: 267–268.

Закључак

Од појаве првих српских музеолошких стручних часописа 50-их и 60-их година прошлог века до данас, сарадници Народног музеја Зрењанин активно су учествовали у њиховом уређивању. Резултате свог научноистраживачког рада објављивали су у новосадским гласилима *Рад војвођанских музеја* (касније *Рад Музеја Војводине*) и *Сјони*, као и у нешто касније покренутим зрењанинским часописима *Улазница* и *Завичајац*, те панчевачком *Гласнику музеја Банатија*. Поред тога, њихови прилози су се појављивали у дневној и недељној штампи, као и у бројним антологијама и зборницима радова (са саветовања и научних скупова). Изложбе које су приређивали биле су по правилу праћене пригодним каталозима, који сведоче о богатој, тематски широкој и разгранатој музеолошкој активности. Све наведене библиографске категорије (каталози, чланци и студије, прикази књига итд.), укључујући ту и ретке, али веома успеле самосталне публикације – монографије, побројане су таксативно у овом прилогу, заједно са кратким биографијама њихових аутора.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Прилог представља одломак из публикације у припреми под радним називом *Мали лексикон зрењанинске историографије*.
- ² Историјски архив Зрењанин, Ф. 160 Народни одбор општине Зрењанин 1939 – 1963, бр. 8104/1952.
- ³ Поменута одлука је донета на основу закључка Музејског савета за Војводину из 1950. године, којим је препоручено да се делокруг градских музеја прошири и на територије ван градова. Пре

зрењанинског, слична промена назива музеја извршена је у Вршцу (за подручје Јужног Баната), а била је предвиђена и за Суботицу (Музеј Бачке) и Сремску Митровицу (Музеј Срема).

⁴ „Rad Muzeja Vojvodine”, muzejvojvodine.org.rs, приступљено: 10. септембра 2020.

⁵ Изузетак су донекле чинили *Лейхойис Мајице српске* са, у то време, традицијом дужом од 100 година, те *Зборник Мајице српске за друшћивене науке*, покренут 1950. године (прим. Ф. К.).

⁶ „Зборник Народног музеја”, narodnimuzej.rs/zastrucnjake/zbornik-narodnog-muzeja, приступљено: 20. септембра 2020.

⁷ *Гласник. Прилози за науку, уметност и културу*, Панчево 1988, 3.

⁸ Првобитно је часопис излазио под називом *Гласник. Прилози за науку, уметност и културу* (Ф. К.).

⁹ *Зрењанински завичајац* наставио је да излази све до 2004. године, када је угашен, услед неактивности чланства београдског завичајног друштва, на које је указивано у уводницима последњих бројева (Бранислав Обремски, „Упорно ћутање”, *Зрењанински завичајац* 23–24, год. VI, Београд 2003, 3; Бранислав Обремски, „Ентузијастички – где сте?”, *Зрењанински завичајац* 28–29, год. VII, Београд 2004, 1). Последњи (дво)број појавио се крајем 2004. године (носио је ознаку „јул – децембар”). И само друштво *Зрењанинци – завичајци и пријатељи Зрењанина у Београду* је врло брзо замрло, након стагнације и недостатка воље за рад новијих генерација. С друге стране, *Завичајац* је успео да превазиђе непријатан раздор међу уредницима-завичајцима, тешке тренутке у којима се налазио практично већ прве године свог постојања (НАТО-агресија 1999) и успео да оствари континуитет (иако нередован) у излажењу. Закључно са 2019. годином изашло је укупно 37 бројева *Завичајаца*, од којих је скоро половина доступна на интернету, у електронском формату (zrenjaninskizavicajac.com / *časopis*).

¹⁰ За више детаља о актуелним сарадницима види веб-страницу Народног музеја Зрењанин: muzej-zrenjanin.org.rs.

Dr. Filip Krčmar

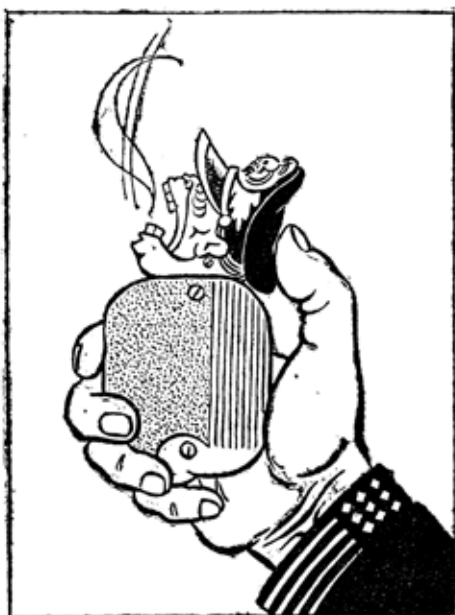
BIO-BIBLIOGRAPHISCHE PORTRÄTS VON DER MITARBEITER/INNEN DES ZRENJANINER VOLKSMUSEUMS

Resume

Seit der Erscheinung der ersten serbischen museologischen Fachzeitschriften von 1950er und 1960er Jahren bis heutzutage, nahmen die Mitarbeiter des Zrenjaniner Volksmuseums in Gestaltung derselben einen regen teil. Sie veröffentlichten ihre Forschungsergebnisse im Novisader Publikationsorganen *Rad vojvođanskih muzeja / Rad Muzeja Vojvodine* (dt. *Arbeit der Wojwodinaer Museen*, später *Arbeit des Museum Wojwodinas* umbenannt) und *Spona* (dt. *Die Band*), sowie in etwa später gegründeten Journalen *Ulaznica* (dt. *Die Eintrittskarte*) und *Zavičajac* (dt. *Das Heimatblatt*) aus Zrenjanin und *Glasnik muzeja Banata* (dt. *Der Bote der Banater Museen*) aus Patschowa. Außerdem erschienen ihre Beiträge in verschiedenen täglichen und wöchentlichen Blättern, sowohl in den zahlreichen Sammel- und Tagungsbänden. Dazu wurden ihre Ausstellungen regelmässig mit den entsprechenden Katalogen begleitet, die von einer reichen, thematisch breiten und verzweigt museologischen Tätigkeit bezeugen. Alle diese bibliographischen Kategorien (Katalogen, Artikeln und Studien, Buchbesprechungen usw.), sammt die seltenen aber äußerst gelungenen selbständigen Monographien, mit den kurzen Biographien aller Autoren und Autorinnen sind in diesem Beitrag zu finden.

ИЗЛОЖБА О (ПРОПАГАНДИ У) ИСТОРИЈСКОЈ ПРЕКРЕТНИЦИ 1948.

У критичкој историографији нема пуно дилеме око тога да су неке године у српској и југословенској историји имале изузетан значај који је надлазио националне оквире и да су постајале координате и у регионалним пропорцијама. Ипак, само је једна година у модерној историји малих и неразвијених друштава југоисточне Европе имала глобални значај и рефлексије у безмало читавом свету. Реч је о 1948. години, којом је отпочело пуцање тоталитарног совјетског монолита и извршена прва дисолуција једне од две планетарне империје у епохи Хладног рата. Мотиви због којих се у српској историографији, друштвеним наукама, култури, уметности и најширој јавности ова чињеница не истиче у довољној мери само се тичу рецентних идеолошко-политичких кретања. Утолико је значај изложбе коју је недавно уприличио Музеј Војводине изузетан и превазилази, по својој јавној и медијској рефлексији, већину других важних и професионално урађених уметничко-визуелних догађаја којима ова институција обогаћује домаћу културну сцену.

AMERIČKI POTPALJAC

Културни, научни и медијски посленици, али и најшира јавност са великим су интересовањем дочекали изложбу *Тито и Југославија у карикаиурама Информбироа*, историчарке и више кустоскиње Музеја Војводине Кристине Менеша. Изложба је свечано отворена поводом Дана Музеја 25. октобра 2019. године, уз хор Гимназије „Јован Јовановић Змај“ и говор у историографски прецизном, али и мемоарско-исповедном жанру угледног писца и Титовог преводиоца Ивана Ивањића. Овом репрезентативном изложбом Музеј Војводине је обележио 172. годишњицу рада на прикупљању, обради, заштити и презентацији културног наслеђа на војвођанском простору.

Изложба Кристине Менеша, која презентује само део богате грађе похрањене у Музеју Војводине, привукла је велики број посетилаца из Србије и региона, али и медијских посленика, који су све време док је поставка била отворена (25. октобар – 25. новембар 2019) показивали завидно интересовање за овај атрактивни културно-историјски догађај. Кроз двадесет тематских целина, ауторка је на оригиналан и документарно беспрекоран начин илустровала суштинске карактеристике и сву бруталност совјетске пропагандне машинерије према непослушној држави, дотадашњој чланици источног лагера и посебно њеном ратном и мирнодопском лидеру, који управо у то време није више само персонификација одбране земље од фашистичких окупатора, већ и носилац политичке еманципације од притисака из Москве, у циљу очувања независности и аутентичног друштвеног развоја након 1948. године. Совјетску визуелну „црну“ пропаганду против Југославије и Тита, Кристина Менеша зналачки и предметно је поделила у 20 логичких целина: *Држава фашистичкој ивици*; *Безвредно писање државних листића*; *Стамбено ишање*; *Пројон Ранковићевих јаничара*; *Смрт Тито и његовој банди*; *Ошров из капиталистичких земаља*; *Тито – амерички човек*; *Судски процеси у земаљама Информбироа*; *Раднички савези*; *Апаратно-*

SAMOSTALNI STAV TITA

-сировински привезак империјалистичких монопола Америке и Енглеске; Десни социјалисти; Америчка гласачка машина у ОУН; Расиљивање Партије у Народном фронту; Загрује – каријалистичке фарме; Ресџаурација каријализма; Однос према рајним злочинцима и реакционарима; Агресивни пакт с њрчким монархофашистима и њурским реакционарима; Амерички зајмови – оруђе империјалистичкој џоробљавања Југославије. Велики део шаролике документарне грађе о совјетској пропагандној офанзиви, коју је запленила југословенска власт, само је део богате ризнице Музеја Војводине и његовог Одељења за савремену историју. Међутим, на изложби је ауторка укључила и материјале из Музеја Југославије, Музеја града Београда, Библиотеке Матице српске, а посебну вредност изложбе *Тито и Југославија* у карикатурама *Информбироа*, представља чињеница да је велики део документарних материјала и предмета први пут изложен јавности. Карикатуре су изворно објављиване у штампи земаља источног блока, која је различитим илегалним методама, често веома креативним, убацивана и дисеминирана на југословенској територији.

Посебна и трајна вредност изложбе *Тито и Југославија* у карикатурама *Информбироа* је волуми-

нозни, тематски конципирани, каталог ауторке Кристине Менеси, који на 135 страна даје опсежан и научно утемељен преглед совјетско-југословенског сукоба, чиме је у најбољем духу критичке историографије совјетска пропаганда, креирана у чак 98 центара широм источног блока, стављена у потребан и незаобилазан историјски контекст. Свака од композиционих целина изложбе тиме је добила своје историографско објашњење. Презентација документарног материјала, професионално и атрактивно, иако визуелно децентно упросторена, осмишљено даје оригиналан и до сада непознат увид у суштину, садржај и карактер совјетских оптужби против Југославије и њеног лидера и утемељитеља. Уз тешке оптужбе да је Југославија отпором Стаљину угрожавала глобални мир у служби капиталистичких земаља, важан елемент у карикатуралној пропаганди су позиви југословенским грађанима на политичке субверзије и побуњничке акте у циљу рушења државног и партијског руководства. Ипак, већина изложеног материјала већ на први поглед шокира примитивизмом, вулгарношћу и брутално симплификованом, демагошском поруком како у садржинском, тако и у визуелном смислу. Парадоксално је и што су све стаљинистичке пропагандне оцене стања у југословенској држави и друштву биле вишеструко примењиве на сам Совјетски Савез и сателитске

FAŠISTIČKA ŠTAFETA

(„Pravda“ 4.IX.1949 g.)

земље Источне Европе, док у мору веома критичких и увредљивих рефлексија нема помена Голог отока и уопште југословенске репресивне праксе крајње неухуманог третмана властитих стаљиниста или оних који су тако означени.

Концепцијски, садржински и визуелно изложба Кристине Менеша *Тишо и Југославија у карикацијурама Информбироа* у Музеју Војводине сразмерна је историјском и прекретном значају теме о којој говори. Снагом својих сазнајних и визуелно-репрезентативних квалитета овај подухват би требало да пронађе пут до поштовалаца културе и историје, ослобођене ревизионистичких ресантимана, како у другим музејским установама у нашем друштву, тако и у суседним државама са којима делимо најважније странице савремене историје.

Др Миливој Бешлин

FAŠISTIČKI PAS I NJEGOVE GAZDE

(„Pravda“ 2.IX.1949 g.).

У ВЕЧИТОМ ТРАГАЊУ ЗА ЛЕПОТОМ ОБЛИКА ПОСТХУМНА РЕТРОСПЕКТИВА ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋА

Велика ретроспективна изложба *Драган Радовановић (1949–2018) вајар и дизајнер*, била је планирана за 2019. годину, када је уметник изненада преминуо новембра 2018, оставивши у тузи пре свега породицу и пријатеље, али и музеалце који су га знали и са њим сарађивали. Но, организован, педантан и сталожен, за собом је оставио скице и глорте изложбе какву је осмислио. На основу њих његова животна сапутница Оливера Радовановић, историчарка уметности, могла је да реализује сугрупу замишљао. У томе су јој помогле и кустоскиње Сузана Миловановић, Александра Стефанов и Драгана Гарић Јовичић.

Овај свестрани уметник био је вишедеценијски сарадник Музеја Војводине и отуда има посебно место у овој установи. Стицајем чудних околности изазваних глобалном пандемијом, његова изложба је трајала као ретко која у нашем музеју – читавих пет, уместо месец дана. Продужетком ове изложбе у новонасталим, ванредним условима, она је добила нову димензију. Вођења су била организована у малим групама, што је утицало да публика са више слободе поставља питања и коментарише. Током њеног трајања одржана су и неформална окупљања уметника, од којих су неки били Радовановићеви пријатељи, а неки се нису ни родили кад је он реализовао своја најзначајнија остварења.

У централном делу изложбеног простора представљен је скулпторски опус Драгана Радовановића. Изложене су скулптуре већих димензија у различитим материјалима – бетону, камену, бронзи и алуминијуму. Поред тих већих комада, у овом сегменту поставке приказана је и ситна пластика у бронзи и камену, као и бетону и пластици. Посебно је занимљива скулпторална целина која представља шаховску таблу са фигурама од пластичних цеви.

У холу испред централног изложбеног простора представљен је портрет уметникове вољене Оливере, урађен у гипсу из времена њихових студентских дана. У близини је био изложен уметников прибор – оловке, угаљ, пастеле, као и кожна, војничка торба коју је увек носио са собом, а која је неке од кустоса дирнула до суза. Јер, о Драгану Радовановићу, као на првом месту добром човеку, а онда и уметнику, кустоси нашег музеја имају само речи хвале.

На зидовима су били изложени Радовановићеви цртежи из различитих фаза његовог стваралаштва. Неки су настали још за време студија, као вежбе акта и мртве природе, док су други настали на путовањима, углавном подстакнути атмосфером медитеранских села, њиховом архитектуром и растињем. Поред Медитерана, овај вајар је волео и сеоске пејзаже наше земље, а посебно златиборског краја. Обожавао је да црта оловком, угљем и пастелама. Његов сигуран и снажан потез одаје јачину вајарске руке. Неки од цртежа представљају скице за скулптуре и на њима се уочава стилизовање женског тела. Облине је сводио све док не би добио једноставну форму, која само наговештава женско тело – непресушни извор његове инспирације.

Драган Радовановић је дао свој допринос и архитектонском уређењу Новог Сада. После завршених студија вајарства запослио се у тадашњем Урбанистичком заводу (УРБИС) и то у његовом архи-

тектонском одељењу, где је радио од 1976. до 1989. године, када је прешао у самосталне уметнике. У том периоду живота интензивно се бавио проблемима визуелног уређења појединих делова нашег града. И данас су неки детаљи сачувани – улази у потходнике у центру града, док су неки девастирани као што је комплекс са чесмом испред студентских домова на Лиману или фонтана у централном простору СПЕНС-а. Током осамдесетих година прошлог века Радовановић је учествовао у низу конкурса везаних за уређење Новог Сада. Добитник је *Прве награде за уређење Позоришног вртца у Новом Саду* (у тиму са архитектом Миодрагом Пецићем) 1979. године, као и *Друге награде на конкурс за фонтану у Новом Саду* 1988. Нажалост, ни један од награђених пројеката није изведен.

Крајем 1987. године Радовановић је позван да са архитектом Властом Петровић учествује у дизајнирању и пројектовању сталне поставке тадашњег Војвођанског музеја, 1992. преименованог у Музеј Војводине. Тако отпочиње посебно поглавље у ње-

говом стваралаштву везаном за музеолошку делатност. Реализовање сталне поставке је био комплексан и тежак задатак, пре свега зато што се радило о музеолошкој изложби у згради која није била првобитно саграђена за музеј. Осим што је учествовао у пројектовању изложбе, Радовановић је са кураторима радио на одабиру и презентацији музејског материјала. Након што је стална поставка Војвођанског музеја отворена 1990, Удружење ликовних уметника примењених уметности и дизајнера Војводине му је 1991. доделило *Златну форму* за дизајн сталне поставке Музеја.

Од тада датира тридесетогодишња сарадња Музеја Војводине и Радовановића. Колеге које су имале част да сарађују са њим истичу спретност са којом је проналазио најфункционалнија решења за техничке и визуелне проблеме приликом постављања експоната. Такође истичу да је био сјајан човек за сарадњу са девизом – *мање речи, више дела!*

Овај магистар вајарства био је сарадник на великом броју историјских и етнолошких тематских изложби нашег музеја. Издвојила бих само неке од њих: *Иконе на стаклу* (1991), *Преслица – алај и симбол* (1994), *Новац кроз векове на територији данашње Војводине* (1997), *Велики бечки рати и Карловачки мир 1683–1999* (1999), *Милош Црњански / Miloš Crnjanski* (2002), *Полијички њлакаји у Војводини* (2004), *Градови Војводине оком старих фотографија* (2004), *Слајка изложба – историја чоколаде у Војводини* (2004), *Кад у кујни влада рег...* (2009), *Дух живота* (2012), *Бела Русија* (2014), *Стара њкања и заборављени њрејлејаји* (2014), *Благо из кошнице* (2017).

Посебан део изложбе представљају Радовановићеви радови који спадају у домен примењене уметности – дизајн намештаја, накита и сувенира. За потребе уређења ентеријера породичне куће дизајнирао је и несвакидашњи намештај. Његове столице су грациозне, једноставне и асиметричне, што их чини јединственим и незаборавним. Седални део столице је пресвучен кожом, потенцирајући тако њену везу са природом и органским облицима. Такође, Радовановић се опробао и у домену графичког дизајна креирајући логое за пројекте као што су *Зелена мрежа Војводине*, *Мој салаш* или *Дуд ченејац*. Ипак, највећу пажњу женског дела публике привукао је Радовановићев накит. У тексту каталога изложбе Оливера Радовановић описује овај сегмент његовог стваралаштва:

Последњих година илачао је сийно камење са обала Ејејској мора и ирејшвароа у накит. Његове ојрлице и наруквице су ишешке не само од ујлачаних облукшака нејо и од сребра којим их је оийшочио.

Драјан је јоворио да уојшше није важно да ли је у иишшању граи камен, йолудраи камен или обичан облукшака. Важна му је била лејоша облика, а йосебно се дивео йриродним бојама облукшака узеших из мора.

У каталогу изложбе поред текста уметникове супруге, налазе се и текстови др Драге Његована, музејског саветника и директора Музеја Војводине у периоду 2017–2019, Сузана Миловановић, музејске саветнице – историчарке, Мирка Далмације, директора Војвођанског музеја у периоду 1986–1992, Братиславе Стефановић Идвореан, музејске саветнице – етнолога, те дизајнера Ивана Карлавариса, златара Жељка Јовшића и дипломираног инжењера технологије Драгана Миљевића. Налазе се овде како фотографије радова Драгана Радовановића, тако и снимци из породичних албума.

* * *

Љубазношћу и великодушношћу уметникове супруге Оливере Радовановић, Збирка савремене уметности Музеја Војводине обогаћена је за четири скулптуре и пет цртежа вајара и дизајнера Драгана Радовановића. Као историчарка уметности, она је одабрала супругове радове из различитих деценија и фаза стваралаштва, тако да ће будући истраживачи његовог опуса, спрема колекције дела у нашем музеју, моћи да стекну увид у континуитет његовог стваралаштва.

Хронолошки најстарије дело Радовановића у Збирци савремене уметности је акварел *Аниичке илаве* из 1969. године. Те године уметник још није уписао вајарство, већ се обучавао у сликарском

атељеу познатог ликовног педагога Сергеја Јовановића и паралелно студирао историју уметности. Овај акварел представља мртву природу са два главама на постаментима. Колорит је сведен, као и на другим обојеним цртежима овог уметника. У првом плану је линија која дочарава запремину и волумен, док је боја у другом плану.

Потом је ту *Цртеж античке главе* из времена студија на београдском Факултету примењених уметности на Одсеку за вајарство у класи Миодрага Живковића. Та студија главе рађена угљем, приказује јаку и експресивну линију Радовановића, наговештавајући његову скулпторску вокацију. Из студентских година су и два акта угљем, која су припала музејској колекцији. Нешто касније, године 1986, настала је *Скица за скулптуру*. Овај цртеж угљем јасно и недвосмислено указује да је Радовановић, када је мислио о скулптури, увек за почетну инспирацију имао женско тело и његове облине.

Чини се да је мања бронзана *Својећа скулптура* настала директно из претходне скице. У питању је веома грациозна, апстрактна форма сјајне површине, коју не бисмо морали да доведемо у везу са женским телом, да немамо претходну димензионалну скицу ове тродимензионалне бронзе. Присутне су асоцијације на стваралаштво Хенрија Мура и Константина Бранкузија, вајаре које је Радовановић изразито ценио.

Оно на чега је Музеј Војводине посебно поносан су три скулптуре већих димензија, урађене у три различита материјала – камену, бетону и алуминијуму. Бела камена скулптура под називом *Облик*, представља апстрактну форму на трагу женских облина, којима је Радовановић био фасциниран. Скулптура је са једне стране углачана, а са друге оштро сечена. На тај начин као да приказује и два принципа, женски и мушки, лирски и епски.

И бетонска скулптура *Лежећа фигура* је беле боје, јер је Радовановић користио бели цемент, експериментишући у различитим материјалима. Ова скулптура се састоји од два засебна дела, која налик Муровом начину, више шупљинама, него пуном масом, гради простор *лежеће фигуре*.

Последња у низу поклона којима је обogaђена музејска збирка је алуминијумска *Лежећа фигура* овог скулптора. Алуминијумска цев је савијена тако да би могла да подсећа на женски лежећи акт, али је она пре свега грациозна апстрактна форма. С обзиром на то да је настала 1988. године, представља претечу лутака за одећу које је Радовановић правио у већем броју за сталну поставку. Те алуминијумске фигуре од цеви донедавно су носиле, како одећу праисторијских људи на археолошком делу поставке, тако и ношње народа и народности Војводине на њеном етнолошком сегменту.

* * *

Овом изложбом одали смо пошту изузетном вајару који је за живота имао само две самосталне изложбе, иако је створио богат и разноврстан опус. Драган Радовановић је био скроман човек, који је често себе стављао у други план, те су отуда и за многе његове познанике и пријатеље радови на овој изложби били потпуно изненађење и откривење. А није велики број уметника који могу да се похвале тако широким спектром интересовања и остварења као што је то имао Радовановић – од скулптуре, преко дизајна до музеолошког рада. Баш зато осећамо велику захвалност што смо га знали и сарађивали са њим, а наравно и што ћемо његова дела чувати, обрађивати и презентовати на начин који заслужују.

Драјана Гарић Јовичић

ДОКУМЕНТАРНА ФОТОГРАФИЈА У СЛУЖБИ НАУКЕ

Богдан Шекарић, *Фотографије др Радивоја Симоновића – Велебић*,
књ. 2, Музеј Војводине 2019.

Већ је прва књига *Фотографија др Радивоја Симоновића* (негдашњег градског физика у Сомбору), иначе Сремца, Лединчана, у којој је публиковано 320 фотографија са његових етнолошких експедиција у Срему, Бачкој, Барањи, Славонији и Банату, наговештвала да је Богран Шекарић, својим хвале вредним и посвећеним истраживачким радом разоткрио и стручној јавности докуменовао до сада мало познат, или потпуно непознат рад војвођанског лекара, који је поред бављења медицином, имао и завидан фото-документаристички опус.

Др Радивој Симоновић један је од оних људи, ренесансног духа, који је имао разновсна интересовања, и који је и своје хобије (фотографију, планинарство, етнографска, географска, историографска и филолошка истраживања) схватао исто тако озбиљно, као и свој основни, лекарски позив. Живео је за путовања, страствено су га привлачила теренска истраживања, а своје фотографско умеће несекично је ставио у службу науке. Управо због тога зачуђује нас и задивљује његова теренска фотографска делатност, јер је документарна фотографија коју је ставио у службу науке, успела да надвиси његов позив лекара. Та активност ни у којем случају није развијана на уштрб његових квалитета као лекара, а био је истакнути народни лекар, чије име носи сомборска болница. Он се својим хобијима бавио на завидном нивоу, толико квалитетно, да је то очувало његово име све до данас.

Његова збирка фотографија једна је од највећих ауторских фотографских збирки на јужнословенском простору, који нас задивљује и обимом и тематском разноликошћу. Основни фонд чини 1.414 негатив-плоча и 1250 фотографија, тематски раврстаних у петнаестак албума, а начињених током више година на јужнословенском подручју. Обимна и вредна фотографска грађа, која обухвата период од краја 19. до прве половине 20. века сведочи о слојевитости својеврсног аматерског интересовања,

али и научног емпиризма др Симоновића, која свакако има и своју научну тежину, а која се кретала од фото-документовања одређених места и предела, које је у своје слободно време посећивао и походио, преко бележења природних знаменитости, па све до снимања етнографски интересантних људи, њихових живота, ношњи и разних других куриозитета.

На то се надовезивало и његово страствено ботаничко интересовање које га је повезало са аустроугарским научницима тога доба, пре свега са др Арпадом Дегеном, директором Мађарске државне станице за испитивање семена у Будимпешти, једним од најбољих познавалаца флоре Балкана, за чију је капиталну монографију *Флора Велебићика* (1936) Симоновић дао значајан допринос својим бројним фотографијама и подацима. Дописивао се с њим, слао му са терена не само фотографије ретких биљака, већ и узорке разних биљних раритета.

Важна је чињеница (која протеклом времена добија све већу научну тежину), да је др Симоновић, путујући кроз егзотичне крајеве у окружењу и сусретајући се са ретким примерцима флоре, формирао и свој сопствен хербаријум – данас свакако драгоцен извор истраживања за природњаке.

Његова опседнутост и фасцинација Велебитом, изнедрила је и географску монографију *Велебић: најлејша њланина хрвајска*, која му је остала у рукопису.

Управо ова, друга књига фотографија др Симоновића обухвата један пребогат, целовит (фото) истраживачки опус планине Велебит, који документује места, пределе и људе „најлепше хрватске планине“, како ју је 1914. окарактерисао у једном свом раду. Захваљујући зналачкој, стручној обради Богдана Шекарића, у књизи је логичним следом презентовано хрватско приморје (Сењ и Сењска драга), потом приморски део Велебита до 500 метара надморске висине, а затим и његово Подгорје,

Загорје као и Далмација. Зналачки одабране фотографије прате и пажљиво одабрани делови текстова или писама др Радивоја Симоновића.

Први, важан предуслов за овај истраживачки рад, Симоновић је имао – био је врстан планинар. Штавише, био је учесник бројних планинарских експедиција, али је имао и велики интерес за природу и људе, а своје резултате објављивао је у стручним часописима свога доба. Можда је недовољно познат његов допринос развоју планинарства у Србији, те овде свакако морамо споменути да је аутор и првог планинарског приручника (1923). По сопственом признању, у планине је ишао између осталог и „да користи науци“. То значи да се није одушевљавао само чистим планинарством, већ је мало дубље ушао у проблеме природних појава (геологије, ботанике). Сакупљао је ретке биљке које је слао факултетима у Бечу, Пешти и Прагу. Иако је Симоновићев ангажман везан за ботаничка, па и геолошка истраживања, у почетку је имао аматерски карактер, а временом је прерастао у планско прикупљање података за потребе научних истраживања. Тај квалитативни скок био је резултат његове блиске сарадње са еминентним стручњацима свога времена.

Остварио је сарадњу и дописивао се и са Јованом Цвијићем, чију је *Геоморфологију* илустровао са четрнаест својих фотографија, укључујући и фотографију у боји на корицама прве књиге. Године 1904. понудио је сарадњу и Југословенској академији знаности и умјетности, што га је одвело у село Смиљан, где је фотографисао куће и људе.

Како нам Богдан Шекарић казује, интерес за снимање *етинографских оригинала* – старих народних ношњи, типова људи, кућа и сточарског живота, управо је био повод за Симоновићев почетак истраживања на Велебиту.

У овој књизи препознаје се рад врсног фотографа, али и радост и страст разоткривања до тада непознатих предела и његових житеља, и то у периоду када је то значило пионирски истраживачки подухват, а готове фотографије чиниле су праву егзотичност.

Проток времена од стотинак година само наглашава и појачава значај ових снимака, као и етнографски сакупљачки рад др Симоновића који, да подсетимо, није био везан само за брдовите пределе у окружењу, већ и за Војводину. Походећи својим фотографским апаратом Велебит, др Симоновић је оставио за собом драгоцену фотографску грађу која је и данас богат извор информација. Кадрирање слика чинио је на професионалан начин и увек је успевао да нађе погодну тачку са које ће направити најбољи могући снимак. Његов вишеслојни фотографски рад сведочи о свестраном интересовању, будући да су му теме била села, предели, људи, ретко дрвеће, кланци, необичне стене, природни феномени, споменици, али и народне ношње. Од ових потоњих, пажњу свакако плене снимци обрвачких народних ношњи.

Током мукотрпног рада на Велебиту др Симоновић се извештио у фотографисању стена, те у једном свом раду из 1921. објашњава своја искуства у снимању планине:

„Најлепше се слике добијају ако се фотографира у јутру пре 9 и по подне после 4 сата, када косо сија сунце на шкрапе: онда се најбоље види пластика. Када се изабере мотив, оштро се удеси па се са малим отвором (...) експонира (...) и добија се верна слика са најситнијим детаљима.“

Друга књига *Фототографија др Радивоја Симоновића* свакако упућује на даља и дубља истраживања његовог природњачког и етнографског опуса, те се, чудећи се богатству његовог фото-документарног рада, можда и запитамо: како то да је морао протећи скоро век, да би се пред нама указао један јединствен, вредан истраживачки опус, који га сврстава међу наше знамените етнографе. Ово дело ће, без сумње, од сада бити незаобилазан извор вредновања и сагледавања његовог заборављеног,

мало познатог, а веома вредног истраживачког рада. Истовремено, оно је и доказ да је Симоновићев ангажман на прикупљању података, иако се одвијао ван институционалних оквира, ипак имао научни карактер презентовања, по оцени Бограна Шекарића, карактер научног обавештења. И то због своје планске усмерености, систематичности, објективности и тежњи за постизањем веће прецизности.

Богдан Шекарић је својим вишегодишњим, марљивим трудим поново вратио име др Радивоја Симоновића у нашу културу сећања, дајући увид у један пребогат, а подоста заборављен научни опус, који свакако инспирише на даља истраживања. То што је разоткрио је, слободно можемо рећи, фо-

тографијама документовано, право етнографско благо, које треба сачувати и за будућа покољења.

Истовремено, богата заоставштина Радивоја Симоновића намеће и нека размишљања везана за интегрално сагледавање његовог сваралачког опуса, што би свакако значило обавезу наставка рада на обради његове грађе, као и њене ревизије. Заправо намеће се потреба сагледавања целине његове заоставштине, што би резултирао њеном потпуном музејском обрадом, новом валоризацијом и презентацијом ове вредне грађе. А све то била би добра основа, а и предуслов, да Симоновићев фото-документарни опус коначно добије статус културног добра од изузетног значаја.

Др Ференц Немей

ИСТОРИЈА АРХИТЕКТУРЕ И СЕОСКИ ТРГ КАО ОКОСНИЦА ПРОМЕНЕ У БАНАТУ

Maria Silađi, Seoski trgovi u Banatu – transformacija javnih prostora banatskih sela u Vojvodini od XVIII do XXI veka

Сеоски тргови су и просторно и садржајно важни, могли бисмо рећи централни елементи сеоских насеља – то би, можда био основни закључак научног истраживања др Марије Силађи, која се опсежно бавила трансформацијом јавних простора банатских села. Њена истраживања су, како то и сама напомиње, била фокусирана на испитивање улоге центара банатских села у сеоској заједници, њихов развој и трансформацију, услед разних друштвених, политичких, културолошких, религијских и економских фактора.

Марија Силађи је након дуготрајних истраживања успела да утврди одређене законитости у трансформацији сеоских тргова, у домену њиховог облика, архитектонског оквира и коришћења.

У свом ширем аспекту, рад се бави истраживањем настанка и трансформације сеоских насеља у Банату, и сагледава аспект конкретног формирања разних типова насеља од стране досељеника, почев од прве половине 18. века па све до 2000. године. У оквиру њих, др Марија Силађи истиче непосредну повезаност актуелне власти и управе

са концепцијом развоја насеља, те нам предочава разне концепције развоја села и мрежа насеља, која су се у појединим историјским периодима мењала заједно са актуелном влашћу. Наиме, свака власт је доносила и примењивала своју замисао развоја села, сагласно владајућој идеологији, те дубља анализа ове проблематике даје и конкретне карактеристике одређеног историјског периода.

Свакако најинтересантнији аспект ове књиге јесте што она даје преглед (и то по селима), чиме су некад били испуњени јавни простори сеоских тргова, као најважнијег, централног простора села. Почев од цркава, јавних управних зграда, споменика, крчми, војних зграда, продавница, бунара, школа, итд.

Марија Силађи је током својих истраживања овладавала вештином читања старих катастарских мапа, војних премера, али и старих фотографија и разгледница, које су, поред њеног рада на терену, представљала важан извор података за овај, хвале вредан, рад.

Почев од првих деценија 18. века, након прогона Турака са простора Баната, отпочео је период његовог интензивног, (поновног) насељавања, те је тај регион са аспекта миграција постао један од најживљих и етнички најшаренијих у окружењу. Као резултат успешних и мање успешних акција насељавања, у Банат су пристизали Срби, Мађари, Шпанци, Бугари, Французи, Италијани, Румуни, Словаци, Немци али и многи други, који су, формирајући своја насеља, обликовали и јавни простор својих места становања. Суживот у тим мултикултуралним заједницама изнедрио је и неке специфичности осмишљавања и развоја просторног уређења, размештаја и изгледа улица, јавних зграда, центара и сл.

Књига *Сеоски тргови Баната* која је, издавачка верзија докторске тезе Марије Силађи, управо сагледава и анализира ту тровековну, константну трансформацију сеоских јавних простора на подручју Баната, указујући на чињеницу, да су разни фактори (друштвени, политички, културолошки, религијски и економски) утицали на њу. Она је посматрани период 18–21. века, детаљно анализирала и поделила на четири раздобља, посматрајући трансформацију простора са аспекта њеног места у сеоској култури, њеног облика, те начина формирања улица, функцију слободног простора, архитектонски оквир као и мобилијар јавних простора. Утврдила је да насеља имају своје планске особености, свој просторни профил, своју препознатљиву архитектуру и аутентичну структуру својих делова, улица и др. Ауторка је израдила и њихову типологизацију. Осим тога, целовитим сагледавањем чињеничне грађе утврдила је и одређене законитости које су утицале на трансформацију сеоских тргова, и то са аспекта њиховог облика, архитектонског оквира и коришћења од стране чланова сеоске заједнице.

Марија Силађи указује и на важне аспекте међузависности разних околности (друштвено-по-

литичких, економских, културолошких и других), односно владајуће идеологије са једне и трансформацију сеоских јавних простора са друге стране. Пре свега на важну чињеницу да су јавни простори, као и њихова трансформација током историје, у руралним насељима констатно имали пресудан значај у животу сеоске заједнице. На основу тога закључује да би њихово поновно оживљавање подигло квалитет живота у сеоским срединама.

Ова књига свакако представља значајан, могли бисмо рећи, пионирски допринос сагледавању историје архитектуре и руризма Баната, у континуитету, током задња три века.

Њен научни допринос састоји се и у систематизацији јавних простора сеоских насеља у Банату, и утврђивању законитости њихове трансформације у прошлости, али и дефинисању стратегије обнове сеоских јавних простора у Банату.

Презентована, богата чињенична грађа одлично ће послужити и као основа даљим истраживањима појединих сеоских јавних простора и руралне архитектуре. Али у исто време она представља и занимљиво штиво за читање, будући да обрађује један интересантан аспект банатских насеља.

Др Ференц Немей

УЧЕЊЕ У ПРИРОДИ КАО ОСНОВА ЕКОЛОШКОГ САЗРЕВАЊА

Защо Вам препоручујем, где вам буде дужности о дејиниој се науци сѣрати, да не дајете децу невештју и неучену.

Прота Матеја Ненадовић

Зашто је важно да деца из стварног живота и природе упијају знања и подстицаје, играјући се, истражујући и стварајући? Дете ће се заинтересовати за карактеристике воде онда кад заплива и за карактеристике боје онда кад наслика.

Одговор на ово питање дао је пројектни тим за израду књиге др Драгиша Савић, проф. др Милан Матавуљ, Александар Матејић, мр Бојан Дакић, Бранко Маринковић, Лазо Сатмари и Зоран Новаковић (координатор и аутор текстова), приредивши књигу *Уметности на љуљу екологије – креативно-еколошке радионице за децу*, у издању Градске библиотеке Нови Сад и Центра за едукацију деце у природи „Каспар“, Нови Сад.

Књига је реализована захваљујући донацији *Caspar Gerard Oorthuys Foundation* из Холандије и подршци Покрајинског секретаријата за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама АП Војводине.

У овој књизи приказан је један необично важан сегмент дугогодишњих активности Центра „Каспар“ – креативно-еколошке радионице за децу, узраста од пет до 17 година.

Књига може да се посматра као приручник за практичан рад с децом, односно практикум, али истовремено и као ризница идеја за креативне активности деце и уметничко изражавање, која не даје готове рецепте већ нове идеје за организовање креативно-еколошких радионица, као што ни васпитачи не дају готова решења, већ усмеравају децу ка њима, поштујући приципе Монтесори педагогије.

Организоване креативно-еколошке радионице уводе децу у свет уметности и природе на основу искустава и предања древних народа широм света: Навахо индијанца, Сијукса, Аборицина, учења исламских мистика – суфиста, представника персијске и јапанске уметности, затим великих сликара као што су Леонардо, Гоген, Дирер, Пикасо, Лотрек, Сезан, Дега, дела књижевника Чехова и

Толстоја, композитора Гениса и Бетовена, и многих других, што оставља посебан утисак. Када, на пример, аутор описује и приказује радионице које за тему имају обликовање песка, што је свим узрастима занимљиво нарочито у периоду летњих месеци, подсетиће нас да само неколико народа користи песак у свом креативном изражавању, а то су Аборицини из Аустралије и афрички Догони. Поступак северноамеричких Навахо Индијанаца који су посипали пигменте по тлу („суво сликање“), је инструкторима послужило као подстицај да сједине две технике и примене их на радионицама, што је резултирало веома изражајним остварењима. Боравак у песку деци омогућава и „физичко ангажовање у природном амбијенту, а руке и боса стопала стално су им у благотворном додиру са песком.“

Рани узраст је најоптималнији за развој еколошке свести и љубави према природи и уметности. Деца уче кроз односе које успостављају са природом и уочавају начине на које могу искористити ресурсе који им природа пружа.

Оно што ову публикацију чини изузетно атрактивном је и обиље мудрих изрека и кратких поетских форми о природи и односу човека према природи, што свакако оставља упечатљив траг у едукацији младих и указује на интерактиван и интердисциплинаран приступ темама и методологији. Садржај књиге подељен је у четири целине: Уводни део, Од цртежа до филма, Од радионице до изложбе, Прилози.

У уводном делу аутор даје одговор на питање *Ко је Каспар?* наводећи да је реч о непрофитној и независној организацији, чији је циљ едукација деце у природи, развијање љубави према природи и природним наукама, развијање еколошке свести и креативности. Радионице које су приказане, одржаване су на падинама Фрушке горе, у Каменичком парку, а њима су руководили врсни познаваоци биљног и животињског света, хидрологије, конфигурације земљишта, историје, уметности и др.

Другу целину чини представљање и дефинисање креативних, еколошких радионица, њихових циљева и значаја. У поглављу *Од цртежа до филма* представљене су следеће технике:

Цртање – Полази се од представа пећинских цртежа, цртежа француских импресиониста и других уметничких праваца, док се технике цртања повезују са фазама развоја дечјег стваралаштва. Интересантно је да се прибегава решењу да деца у природи траже мотиве цртања, као што су пуж, цвет, паук, кора, који се репродукују техником оловке, угљених штапића, колажом, фломастерима, воштаним и дрвеним бојицама.

Сликање – и ова техника полази од пећинског сликарства, од слика на зидовима пећине Ел Кастиљо, преко ренесансних сликара до савремених сликарских праваца, са основним циљем да деца науче како се праве природне боје: водене боје, пигменти с јајима, пигменти са брашном, пигменти са лепком; уљане боје, где су деца експериментисала зачинима и биљним уљима, тражећи истовремено материјале у природи на којима се све може сликати.

Обликовање – деца су прошла едукацију обликовања глине кроз фазе припреме, моделовања,

печања – сушења глине, обликовање песка, мобилних фигура, по угледу, између осталог, и на орнаменте и технике афричких племена.

Традиционална уметност и креативне вештине представљене су путем усмене књижевности, музике, плеса, веровања наших предака и израде декоративних предмета инспирисаних традицијом далеког Истока.

Ауторски тим посебно је издвојио радионице пројекта *Знакови њоред њуша*, у оквиру којих су деца од остављеног отпадног материјала – смећа, обликовала уметничке форме – знак као поруку, те радионице писане речи, на којима су по угледу на руског књижевника Лава Толстоја, деца писала своје утиске о едукативним радионицама и шетњама. Радионице које су изведене из области савременог стваралаштва у медијима дигитална фотографија, документарни филм и стрип представљају форме уметности у којима долази до изражаја личност детета које ствара.

У поглављу *Од радионице до изложбе* представљени су резултати креативно-еколошких радионица. Реализоване радионице не треба посматрати као изоловане акције, већ као део ширег образовног процеса – крај једне радионице није крај едукативног процеса, већ увод у нове активности. Документовање, архивирање, јавно промовисање, анализа односа између циљева и резултата представљају круну рада аутора и деце.

На крају књиге аутори дају и преглед свих пројеката Центра „Каспар“ од 1999. до 2018. године и кратак сажетак књиге на енглеском језику.

Будући да је императив савременог доба сачувати и природу, књига *Уметности на њушу еколошких* на суптилан начин промовише уметничко изражавање као форму учења о чувању и неговању, али и стварању у природи и из природе, мотивише децу и младе да са малим променама у односу према природи могу подстаћи велике промене. Оригинална учења и идеје, студиозно разрађене и презентоване, документоване са обиљем мањих и већих фотографија и илустрација, упаковане у луксузно издање на 179 страна, чине да ова публикација представља изазов, инспирацију и препоруку едукаторима како у формалним институцијама образовања, тако и у неформалним облицима едукације.

Владимира Сјанисављевић, музејски савешњик

ДВЕ КЊИГЕ РАДОВАНА СРЕМЦА

Радован Сремац је аутор 26 публикација од којих велики део чине исписи из матичних књига разних ентитета бачких и сремских места. Речена врста грађе тек је у скорије време почела да се појављује код нас, махом због законских прописа који су онемогућавали њено публикавање. Претрага матрикула је дуг и спор посао, а доступност комплетних пописа у штампаном издању, као и сваке друге архивске грађе, представља огромно олакшање за истраживаче.

Две нове књиге Радована Сремца *Jevrejske porodice u Novom Sadu i okolini* и *Jevrejske porodice u Bačkoj Palanci i okolini* (обе објављене у Шиду 2019) прилог су овој врсти драгоцених историографских, демографских и социолошких извора.

Концепција рада у обе књиге је иста – аутор у уводном делу даје осврт на јеврејске заједнице које су припадале наведеним јеврејским црквеним општинама, а затим детаљно објашњавање о самим матичним књигама. У Општинској управи Бачка Паланка налазе се Књига рођених 1851–1871. и Књига венчаних 1852–1885, а у Архиву Војводине, Фонд 402 Збирка матичних књига Војводине, чувају се преписи матрикула, док се у Историјском архиву града Новог Сада, Фонд 944, чувају Државне матичне књиге за период 1895–1906, које су коришћене за монографију о бачкопаланачким Јеврејима. У Јеврејској општини Нови Сад постоје оригиналне матрикуле од 1851. до данас (условно речено јер је задњи упис обављен 1948. године) и њихови преписи у поменутом Фонду 402 Архива Војводине.

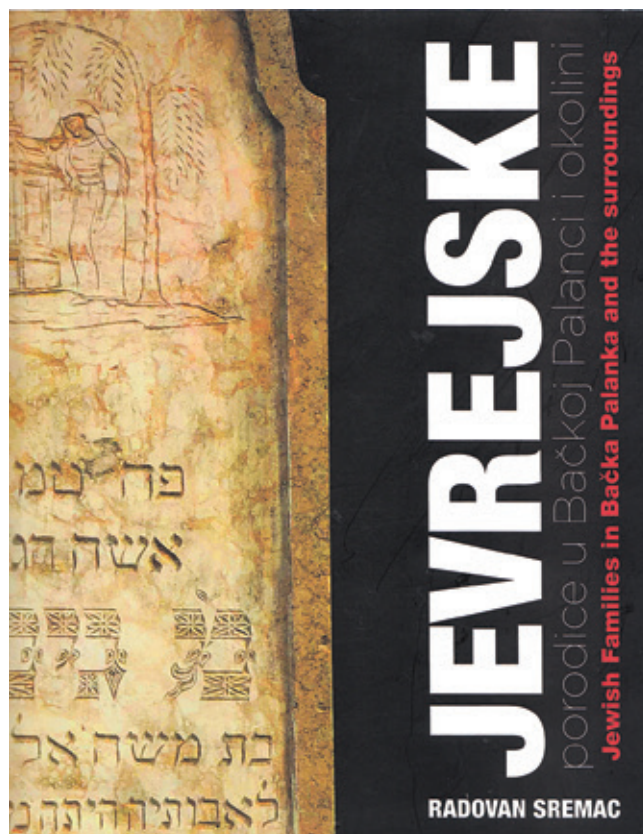
Књиге су писане на немачком, мађарском, хебрејском, јидишу, понекад у зависности од времена уноса, ипак углавном зависно од самог рабина, кантора или друге особе која је уносила податке.

Кроз обраду и анализу података и стручне напомене дошла је до изражаја ауторова упућеност у материју, владање појмовима, фамилијарним односима, традицијом и обичајима Јевреја на нашим просторима, мноштвом препрека и предрасуда којима су били изложени у свакодневном животу.

У методологији обраде грађе Р. Сремац напустио је конвенционални начин бележења хронолошким редоследом. Користио се методом груписања по презимену; у многим случајевима се не ради о породицама, него управо о истим презименима породица које нису у сродству. То је врло практично за истраживаче генаолошких података због брзог и лаког прегледа. Са друге стране може да представља мањкавост за истраживаче одређеног раздобља. У сваком случају реч је само о начину приступа материји, а не о недостатку.

При томе матичне књиге није представио према настанку, него је комбиновао податке из свих, те тако поред имена особе наводио место и датум склапања брака и име супружника, односно место и време смрти. Накнадне уписе навео је издвојено, уз одговарајуће презиме.

У сачуваним матичним књигама за места Бачка Паланка, Челарево, Силбаш, Младеново, Обровац,

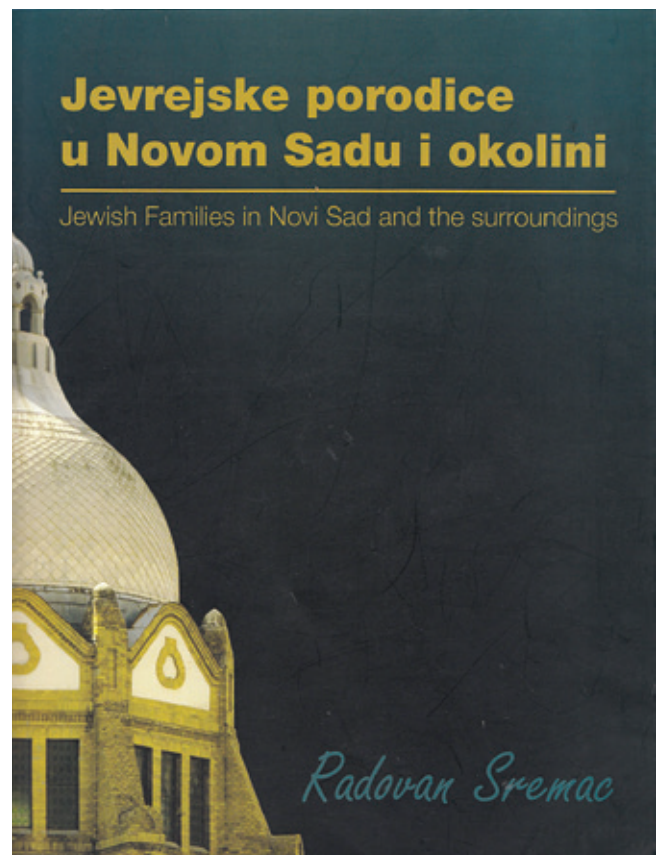
Товаришево, Маглић, Плавна, Параге, Бачко Ново Село, Гложан, Бегеч, Нештин, Гајдобра, Србобран уписано је 1130 рођења, 331 венчање и 381 смртни случај. Број породица на списку износи 202, мада поново напомињемо, сигурно је већи, пошто се ради о породицама са истим презименом, али без рођачких веза.

Веома занимљив и вредан прилог попису је Списак очуваних споменика на Јеврејском гробљу у Бачкој Паланци, који садржи и скицу локације појединих гробова. Чишћење надгробних стела и њихово преписивање обавио је аутор монографије. На бачкопаланачком Јеврејском гробљу има укупно 419 гробова.

У Матичне књиге новосадског рабината уписивани су и Јевреји из насеља која су му припадала: Темерин, Змајево, Футог, Кисач, Руменка, Гложан, Бачки Петровац, Бегеч, Каћ, Бачки Петровац, Бачки Јарак, Тител, Бачко Добро Поље, Петроварадин, Шајкаш, Ђурђево, Равно Село, али и удаљених места Бачке, Срема, Србије, Мађарске, чак и Америке. Укупно је у периоду 1851–1930. регистровано 2827 рођења, 1118 венчаних парова и 2025 умрлих особа.

Неизбежна статистика, која прати многе студије, присутна је и овде кроз полну структуру новорођенчади, старост младенаца, просечну животну доб, а табеларни прегледи преко рубрика Број новорођене деце у Новом Саду по годинама, Број венчаних парова у Новом Саду, Старост покојника и Број регистрованих смртних случајева. Дат је и највећи број регистрованих рођења по породицама, но то се мора узети условно као породице са истим презименом, што је већ напред истакнуто.

Пре преласка на испис породица из матрикула, аутор је приложио Попис јеврејских породица у Новом Саду 1848. године. Ради се о комплетном евидентирању породица са именом оца породице, мајке и њихове деце, њиховим годинама у тренутку састављања пописа и местом рођења за сваку особу. Укупно је у Новом Саду убележено 218 породица са 1223 члана. Ово је врло користан документ

за изучавање историје новосадских Јевреја, до сада некориштен, а на њега се 1851. године настављају све три врсте матичних књига које нам Радован Сремац презентује у наставку.

Књиге су двојезичне – српски и енглески, првенствено због великог интересовања Јевреја расутих по свету чије је порекло из ових крајева, а који су због ужаса Холокауста остали без сазнања о прецима.

Монографије пружају увид у заједницу која се у Бачкој појавила почетком 19. века и која је у свом најснажнијем тренутку пред Други светски рат у Новом Саду чинила 6% становништва, док је у осталим местима тај број био мањи. Ово је неизбрисив траг о народу и њиховом вишевековном битисању и постојању у Бачкој, траг који су оставили у култури, индустрији, занатству, архитектури и другим сферама живота.

Олија Андраши, музејски савешњик

АДАПТАЦИЈА ДЕПОА МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ У ДУНАВСКОЈ 37 И ПРЕВЕНТИВНА ЗАШТИТА МУЗЕАЛИЈА У ПЕРИОДУ 2019–2020.

Процес адаптације депоа Музеја Војводине, у објекту у Дунавској 37. и превентивне заштите музеалија започет је почетком 2019. године, након временских непогода. Обилне падавине у времену од неколико месеци, изазвале су продор атмосферске влаге, интензивну појаву капиларне влаге и подизање подземних вода у подрумским просторијама.

Још приликом зидања објекта крајем шездесетих година 20. века¹ дошло је до полемике у широј друштвеној јавности. По многим анализама одабир места за зидање објекта био је неодговарајући. Објекат који је наменски зидан и пуштен у употребу 1969. године, налази се на веома лошем месту – близу Дунава, а испод нивоа реке. Већ након непуних годину дана (од уласка Музеја у објекат), рађени су први нацрти за санирање продора воде у подрумске просторије.²

Од тог времена па до данас присутни су константни, дугогодишњи проблеми који се појављују приликом екстремних временских непогода и обилних киша. Један од проблема је и неодговарајућа пропусност постојеће канализационе мреже, што доводи до враћања воде ка објекту. Ово је изразито приликом прилива обилних количина атмосферске воде, кад долази и до плављења подрумских просторија, а у обимној мери и до девастације самог објекта.

Током протеклих неколико деценија климатске промене огледају се у све чешћем и већем броју екстремних падавина, на шта указују сва истраживања. У последњим деценијама сведоци смо све већег броја екстремних сушних дана (месеци) али и екстремних кишних, олујних дана, што доводи до честог изливања воде унутар објекта. Учесталост овог проблема уочљива је и на појединим местима у поду објекта – у једном делу бетонске кошуљице дошло је до појава пукотина великих димензија.

Трајно решење овог проблема до данас није узимано у обзир. Пројекти који су били у понуди

(нацрту) обухватили су само делимично, парцијално санирање проблема, као тренутно, а не трајно решење проблема, те нису били реализовани.

Током 2019. године на иницијативу Музеја Војводине, за адаптацију простора и третмане заштите музеалија Покрајинска влада Војводине одвојила је наменска новчана средства. Овај пројекат инициран је од стране Музеја Војводине након поплава и алармантне појаве заразе микроорганизмима на једном делу предмета у простору депоа који се налазе у подруму објекта у Дунавској 37.³ Средства која су додељена опредељена су за израду свеобухватног пројекта адаптације подрума, радова на изради хидроизолације, развођењу и адаптацији канализационе мреже, хидрантске мреже као и радова на измештању и превентивној конзервацији музеалија, односно предмета из збирки Музеја Војводине. (Сл. 1)

Након детаљног прегледа, анализа и снимања стања објекта од стране одабраног извођача радова („НПН Градња“ ДОО Нови Сад), представника Стручног надзора, представника конзерваторског надзора из Градског завода за заштиту споменика културе – Нови Сад, пројектаната, као и представника Музеја Војводине, урађена је неопходна пројектна документација.

Сл. 1. Изглед депоа са архивским материјалом пре почетка радова

Сл. 2. Зид у депоу, продор капиларне влаге и зараза микроорганизама

Поступак заштите музеалија који је покренуо Музеј Војводине део је целокупног плана адаптације простора подрумског простора. Пре почетка радова на измештању музеалија, а у сарадњи са Лабораторијом за испитивање материјала у културном наслеђу Технолошког факултета у Новом Саду, коју води проф. др Јоњауа Раногојец, урађен је план узорковања и испитивања постојеће заразе микроорганизама у депоима.⁴ Узорковања плесни и испитивања урадио је проф. др Синиша Л. Марков, са сарадницима. (Сл. 2)

Организацију рада и комуникацију на свим техничким нивоима за Музеј Војводине спроводило је Одељење конзервације и рестаурације. Радови на измештању музеалија и пребацивању целокупног инвентара депоа (полице, метални ормани и остали мобилијар) били су захтевни, организационо и физички. Цео пројекат не би био замислив да није било тимског рада колега из Одељења конзервације и рестаурације, Одељења савремене историје, Одељења за издавачку делатност и библиотеку, те техничке и службе одржавања Музеја Војводине.

Затечено стање

Зараза токсикогеним микроорганизама (који производе токсине опасне и штетне по здравље људи и животиња), настала је услед нарушених микроклиматских услова у депоима. Изазвана је повећаном концентрацијом влаге и повишеном температуром, што је погодовало развоју плесни на одређеном броју предмета, локализованој унутар појединачних депоа. Ова врста заразе изузетно је

Сл. 3. Микроорганизама на једном делу предмета од коже

штетна, како за предмете тако и за људе. Може довести до интоксикације целог организма и низа веома тешких, пре свега респираторних, гастроинтестиналних и кожних обољења.

За потребе микробиолошких анализа узети су узорци са различитих предмета и из различитих депоа, неструктивном методом (метода бриса) и транспортовани су у Лабораторије за микробиологију Технолошког факултета у Новом Саду, у тзв. хладном ланцу на 4°C.

Узорци са контаминираних површина обухватили су предмете органског порекла (дрво, текстил, кожа и папир) и неорганског порекла (метал). На овај начин обухваћени су и заступљени сви материјали и све врсте предмета који су присутни у депоима.⁵ (Сл. 3)

Још приликом првог прегледа, пре узорковања, било је видно да су зидови депоа контаминирани, што је са микробиолошког аспекта веома повезано и разумљиво, јер је до оваквог стања управо дошло због поремећених микроклиматских услова целог простора подрума. И поред тога што на великом броју предмета и површина, визуелним прегледом није било индикација да су присутне плесни, због морфологије плесни и веома инвазивног ширења одлучено је да се приликом првог третмана фумигације третирају предмети као и објекат (зидови и ходници).

Резултати узетих узорака

Идентификацијом узетих узорака установљено је доминантно присуство три рода плесни *Aspergillus* и *Penicillium* (на већем броју узорака) и *Fusarium*

(на једном мањем броју узорака), родови код којих највећи број плесни ствара веома токсичне метаболите.⁶ Изоловане плесни својим деловањем на различитим органским материјалима доводе до њихове деградације, естетске и физичке, а истовремено су веома штетне по здравље људи.

Секундарни производ метаболизма ових врста плесни из рода *Aspergillus*, *Penicillium* и *Fusarium* јесу и микотоксини (грч. *mykes* – гљива и *toxicon* – отров). Већ приликом првог извештаја одлучено је да се просторије подрума и депоа зграде у Дунавској 37 затворе, како за кустосе и раднике Музеја Војводине, тако и за истраживаче.

На овај потез Одељење конзервације и рестаурације у сарадњи са управом Музеја Војводине, а уз препоруку проф. др Синеше Л. Маркова, одлучило се због изразито токсикогеног деловања издвојених плесни на људски организам и на тај начин испоштоване су све мере заштите, прописане Законом о заштити на раду РС. Издате су мере забране о којима су обавештена сва запослена лица,⁷ постављене су баријере на улазу у простор подрума, а портирска служба Музеја Војводине вршила је свакодневни надзор. Улазак у простор подрума био је дозвољен само одређеним лицима, уз поштовање свих мера заштите на раду.

Процес деконтаминације

Први корак који је предузет била је деконтаминација предмета и простора одговарајућим средствима. За ове потребе ангажовано је предузеће Житозаштита ДОО Београд (сертификовано предузеће, по члану 47 Закона о средствима за заштиту биља).⁸

После два третмана дезинфекције и фумигације целокупног простора, урађено је секундарно узорковање присуства плесни, које је потврдило да није дошло до значајног смањења варијабилности, видљиве контаминације простора и предмета. Процес је делимично остварио могућност сигурнијег и безбеднијег рада, унутар депоа, након чега се морало приступити новом начину деконтаминације.

Како се објекат у Дунавској 37 налази у самом центру градског језгра Новог Сада, није постојала могућност третмана употребом средстава која су штетна и опасна за људско здравље и животну околину. После детаљних анализа, испитивања и

саветовања са проф. др Синешом Л. Марковим, Одељење конзервације и рестаурације одлучило се за третман сузбијања плесни дејством 70% алкохола⁹ (на свим предметима и површинама) и третманом излагања одређеног броја предмета (који то дозвољавају због свог састава и структуре)¹⁰ УВ зрацима (под УВ стерилизационом лампом гермицидног дејства UVSL1030A, зрачења таласне дужине 253,4 nm).

Принцип дејства 70% алкохола (етанола) је у његовој дубини продирања и разградњи самог језгра плесни, денатурацијом¹¹ ћелијских мембрана која се дешава већ при концентрацији од 70%.

Принцип дејства УВ зрачења 253,4 nm таласне дужине заснива се на чињеници, да је већина микроорганизама неотпорна на УВ зрачење (таласне дужине 253,4 nm).¹² Велика предност у раду била је и чињеница да се дејство ових третмана веома лако и брзо контролише. (Сл. 4 и Сл. 5)

Део процеса деконтаминације простора, пре свега зидова подрума, као крајње фазе има употреба креча. Креч се користи као веома делотворно, природно средство за дезинфекцију зидова од

Сл. 4. Предмет заражен микроорганизмима – пушка, пре почетка третмана

Сл. 5. Пушка након третмана

давнина због свог изразитог дејства на сузбијање појаве микропатогених организама.

Ефикасност третмана заштите музеалија ослања се и на грађевинске радове који ће допринети стабилизацији и нормализацији микроклиматских услова, зато су ови радови започети у истом временском периоду кад и измештање музеалија 2020. Уз добру координацију свих представника који су укључени у цео пројекат, ефикасност заштите музеалија и адаптација објекта даће крајње резултате крајем 2020, односно почетком 2021. године.

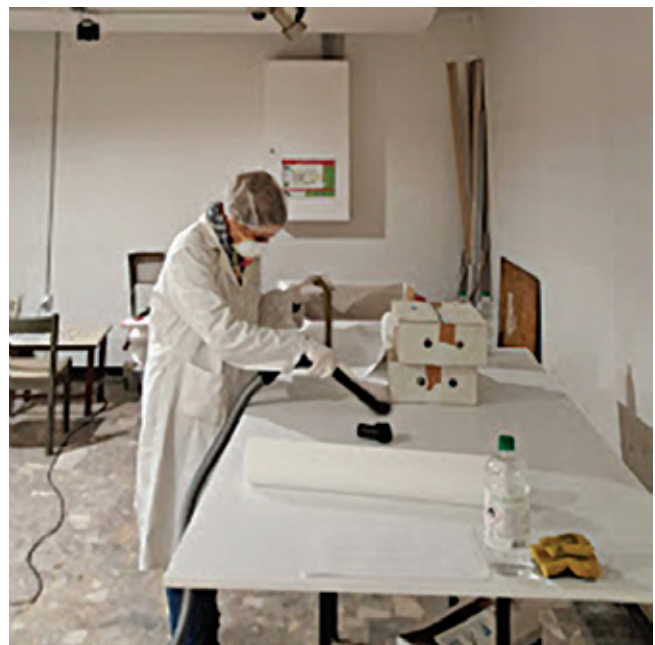
Процес изведених радова на заштити музеалија у 2020.

Одељење конзервације и рестаурације је, по раније утврђеном плану, набавило опрему, машине и хемикалије за рад. Урађена је процена неопходне заштитне опреме за рад. Сви третмани извршавали су се у условима појачане безбедности здравља на раду, са употребом заштитне опреме за рад, која је подразумевала: заштитне мантиле, маске за лице, штитнике за очи, заштиту за косу и обућу и употребу одговарајућих дезинфекционих средстава током и на крају радова. Набављени су вакумски усисивачи на воду, који су употребљени за прве превентивне третмане. Уместо воде у канистерима кроз које пролази усисана прљавштина, уведен је 70% етанол, као још једна превентивна мера заштите и безбедности (могућност расипања и ширења заразе кроз простор). Рад је временски био ограничен на три сата (180 радних минута), четири дана у радној недељи. На овај начин обезбеђени су сви радни услови према *Закону о заштити на раду РС и Правилнику о начину и методици процене ризика на радном месту и у радној околини*.¹³ (Сл. 6 и Сл. 7)

Током планирања радова велики проблем било је питање екстерног депоа. Простор који би користио као екстерни, привремени депо Музеја Војводине, током трајања радова у дужем временском периоду, било је немогуће обезбедити. Зато се Одељење конзервације и рестаурације одлучило за простор у оквиру самог објекта у Дунавској 37. Реч је о делу издигнутог подрума, истог објекта (простор великог депоа тзв. База и изложбена сала која се налази испред Базе). Након детаљног прегледа простора констатовано је да он није контаминиран микроорганизмима, а физички је издвојен од осталог дела подрума. Простор је у односу на цео

Сл. 6. Преглед стања заражених предмета од папира у радном делу Базе

Сл. 7. Рад током третмана, потпуна заштитна опрема

подрум издигнут на виши ниво, има задовољавајуће и одрживе микроклиматске услове, који се могу пратити и регулисати уређајима. По својој величини задовољава смештање скоро свих музеалија из поменутих депоа, у оквиру истог објекта (зграде), што физички обезбеђује музеалије од крађе и вандализма, а то је била једна од важнијих чињеница.¹⁴

Радови на заштити и санацији подељени су у две фазе, према плану који је утврђен са извођачем грађевинских радова. Прва фаза ограничена је на пет депоа, са припадајућим музеалијама и мобилијаром. Друга фаза односи се на остала три депоа.

Сл. 8. Предмети депоновани у простору екстерног депоа – Базе, након третмана

Током прве фазе радова Одељење конзервације и рестаурације Музеја Војводине, заједно са Одељењем савремене историје, са техничком службом и службом хигијене, изместило је све предмете и мобилијар из депоа бр. 6, 7, 8, 10, 12 и фото-лабораторија. Ови предмети су измештени у простор Базе и изложбене сале Музеја Војводине у Дунавској 37. (Сл. 8)

У првој фази радова на заштити третирано је и измештено укупно 116.520 предмета из депоа. Из простора старе фото-лабораторије измештена је целокупна фото-документација, са припадајућим материјалом (део фото-опреме) која је бројала око 1000 филмова и око 2000 фото-докумената (црно-беле фотографије). Сваки појединачан предмет из наведених депоа прошао је кроз руке екипе, механички је третиран 70% алкохолом или УВ стерилизационим лампама. Током планирања, а након детаљног увида у стање музеалија, у сарадњи са Одељењем савремене историје купљене су нове архивске кутије које су замениле све контаминирани, архивске, старе кутије, као и друге врсте амбалаже.

Музеалије од текстила (војне униформе и остали текстил) након детаљног механичког чишћења и третирања вакуум усисивачима, са воденим филтерима, су по препоруци надлежног конзерватора прошле кроз третман сувог хемијског чишћења.¹⁵

Измештени су сви уметнички предмети (слике на текстилу, папиру, лесониту, скулптуре и сл.). Предмети који су имали велики степен затрованости, смештени су у део привременог радног депоа

Сл. 9. Радни део у простору привременог депоа – Базе

у бази и над њима ће се обавити тремани заштите у наредном периоду (углавном је реч о предметима од коже и папира који захтевају дужи период за спровођење третмана заштите). (Сл. 9)

Током наредног периода, по завршетку прве фазе грађевинских радова, извршиће се враћање 116.520 предмета у простор адаптираних депоа, да би се у другој фази приступило санирању осталих депоа са око 200.000 предмета, а над којима ће Одељење конзервације и рестаурације извршити третмане превентивне заштите. Планирано је да се сви грађевински радови заврше до краја 2020. године.

Овде је веома важно напоменути да су радови били делимично одложени и продужени, због појаве пандемије која је проглашена у марту 2020. (изазване вирусом Ковид-19). У то време, као и многе друге државне установе, Музеј Војводине радио је по плану препорученом од стране Кризног штаба РС, а који је подразумевао рад у сменама, забрану окупљања више људи у затвореном простору, те су и радови сходно томе били заустављени на одређено време.

Третманом свеобухватне заштите, на крају радова, биће обухваћено око 316.520 предмета и целокупни мобилијар депоа (сталаже, полице, ормани) Музеја Војводине. Како би се у наредном периоду одржали стабилни микроклиматски услови у поменутих депоима и обезбедио несметан рад и руковање са предметима, набављени су савремени, мобилни системи за мерење и регулацију микроклиматских услова. Ови системи поставиће се у простор депоа.¹⁶ Набављене су и нове наменске сталаже

и полице за депоновање предмета, које ће заменити део старог, похабаног и пропалог мобилијара.

Велики пројекат као што је овај не би био изводљив да није било подршке Покрајинске владе Војводине и Покрајинског секретаријата за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама, који су обезбедили знатна новчана средства. Предузете мере заштите и адаптација простора пружиће могућност за чување културног добра, за наставак несметаног рада кустоса, као и других истраживача који користе део музејског фонда Музеја Војводине.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Музеј радничког покрета и народне револуције основан је 1956. године, трансформисан потом у Музеј социјалистичке револуције, затим у Историјски музеј Војводине. Смештен је у наменски изграђеној згради (у Дунавској 37) коју је 1959. пројектовао Иво Витић. Године 1992. Војвођански музеј сјединио се са Историјским музејом Војводине у јединствену установу под називом Музеј Војводине.
- ² Пројекат санације канализационе мреже из 1970. године који је израдио Пројектни завод „Војводина”, Нови Сад.
- ³ Тадашњи директор Музеја Војводине др Драго Његован иницирао је разговоре са Покрајинском владом Војводине који су допринели реализацији пројекта. Током 2020. године новоизабрана директорка Музеја Војводине мр Тијана Станковић Пештерац наставила је спровођење пројекта и координацију са Покрајинском владом Војводине.
- ⁴ Микроорганизми се размножавају веома брзо, математичком прогресијом, могу да користе и да се размножавају и на органском и неорганским подлогама, материјалима у свим срединама. Веома су просте структуре, а метаболизам могу да врше и у аеробним и анаеробним условима, скоро у свим срединама (базним, киселим, неутралним), преживљавају у односу на род и врсту на температурама испод нулте јединице, до веома високих 100°C.
- ⁵ У простору сутерена Музеја Војводине у Дунавској 37 налазе се депои Одељења савремене историје, са разноврсним материјалом који је ту депонован: предмети од папира, дрвета, текстила, керамике, метала, скулптуре од метала, гипса... У простору се налази и велики део штампаног

материјала, део Одељења за издавачку делатност и библиотеку.

- ⁶ Три рода плесни или буђи које су изоловане припадају ксерофилним, олиготрофним и психотрофним плеснима, родовима код којих су бројне врсте веома токсикогене.
- ⁷ Мере забране су датирани и заведене, а сва лица која би улазила у простор подрума, имала су обавезу да се пријаве надлежној портирској служби.
- ⁸ Члан 47: *Регистрована средства за заштитиу биља која су класификована као нарочитио ојасна нису намењена за ојштиу ујојтребу и не смеју их йримењивати лица која немају решење о одобрењу йримене, које доноси министар.*
- ⁹ Алкохол – етанол, антисептичко дејство остварује денатурацијом ћелијских мембрана, зато је употребљена препоручљива концентрација 70%, (у односу на 96%).
- ¹⁰ Слике на платну, дрвету, картону, рукописи, обојени текстил, предмети се не могу излагати УВ зрачењу због своје структуре и састава, јер би дошло до драстичне промене оригиналног колорита предмета.
- ¹¹ Денатурација означава промену природних својстава протеина под утицајем физичких и хемијских агенаса, где долази до деградације структуре нуклеинских киселина и протеина (губљење основних функција молекула).
- ¹² УВ стерилизациона лампа гермицидног дејства UVSL1030A, зрачења таласне дужине 253,4 nm) је у употреби и у медицини, фармацији, козметичи, пољопривреди, код нас и у свету.
- ¹³ Члан 1: *Овим йравилником уйврђује се начин и йосийујак од насийанка йовреда на рагу или ошйећења здравља, односно обољења зайосленой на радном месийу и у радној околини, као и начин и мере за њихово оийклањање које йослодавац уређује акийом о йроцени ризика.*
- ¹⁴ Портирска служба Музеја Војводине врши надзор и заштиту објекта од вандализма 24 часа.
- ¹⁵ Третман сувог хемијског чишћења извршен је у предузећу ПОП’С д.о.о. у Новом Саду, а према договору са Бојаном Костић Крчадинац, надлежним вишим конзерваторком за текстил Музеја Војводине.
- ¹⁶ Плански ће се током наредне године набавити још четири нова мобилна система за регулацију микроклиматских услова а која ће бити постављена у наведене депое.

Зорана Ђорђевић, конзерватор савешник

БЕКСТВО ИЗ МУЗЕЈА: ТАЈНА БЕСМРТНОСТИ / ESCAPE MUSEUM: THE SECRET OF IMMORTALITY

Museum usui publico patens

Порекло игре и његова примена у музеју

Пројекат *Бекство из музеја: тајна бесмртности* резултат је јавног и приватног партнерства између Музеја Војводине и компаније „Room Escape by Fox in a Box“, који је финансиран 2018. године у склопу конкурса *Публика у фокусу* Фондације „Нови Сад 2021 – Европска престоница културе“. У питању је пројекат којим је осмишљена рум искејп¹ игра под називом *Бекство из музеја: тајна бесмртности* унутар сталне поставке Музеја Војводине, што представља први случај овакве игре у музејима.² Игра је дизајнирана тако да ни на који начин не нарушава интегритет сталне музејске поставке, што је изузетно важно јер се сталне поставке сматрају идентитетом сваког музеја. Рум искејп игре у основи имају логичке задатке, а они су у овом случају обликовани тако да подстичу играче да промишљају о изложеним експонатима и да се са њима ближе упознају. У основи се налази идеја да циљна група која фаворизује овај вид забаве, међу којом доминира млађа популација, буде подстакнута да поново дође у посету Музеју и постане редован пратилац његових садржаја.

У појединим светским музејима организоване су рум искејп игре као облик музејског програма, али су за те потребе најчешће опремани посебни, мањи простори у којима су се одвијале игре. Једна оваква игра организована је у чувеном Рајксмузеуму у Амстердаму, са циљем да посетиоци доживе овај велики музеј на потпуно другачији начин, тако што ће играти игру у тиму и покушати да реше мистерију која је пред њих постављена.³

Пројекат *Бекство из музеја* има неколико циљева. Основни циљ је едукација и ширење знања, са идејом да се музеј учини местом игре кроз коју ће се остварити једна од главних његових функција. Други циљ је стварање нове музејске публике – креира се и пред публику ставља потпуно нови садржај, заснован на иновативној интерпретацији културног наслеђа. Нову публику у овом случају

представљају млади људи, заинтересовани за забаву и логичке задатке, које ће игра привући у музеј, учинити да се путем ње упознају са предметима и препознају музеј као занимљиво место, које ће радо посећивати са својим пријатељима. Трећи циљ је савладавање нових техника у презентацији културног наслеђа. Његовим остварењем кустоси се упознају са новим музеолошким приступом, у којем се музеј прилагођава потребама савремене публике. Од њих се тражи отвореност за нове начине интерпретације и презентације културног наслеђа, при чему се не занемарује едукативна улога музеја. Кустоси треба да овладају новим техникама које излазе из оквира традиционалног приступа, што је у вези са неопходном трансформацијом музеја у савременом добу. Реализацијом овакве игре спроводи се својеврсна модернизација сталне поставке и то у домену интерпретације изложених експоната. На овај начин музеј се прилагођава потребама савремене публике, нудећи јој занимљиво и несвакидашње искуство – доживљај и авантуру.

Рум искејп игре представљају феномен који је настао у Јапану као резултат изласка компјутерских игара типа *point & click adventure*⁴ из виртуелног у реални свет. Оне су веома брзо постале популарне у целом свету. То су игре у којима тим, најчешће састављен од групе коју чине пријатељи, познаници, колеге или чланови породице, открива трагове, решава загонетке и задатке, са циљем да откључа собу у којој се налазе затворени, и у одређеном временском периоду. Инсистира се на тимском раду, чиме се наглашава социјална компонента овог типа игара. У тимском раду важан је допринос сваког појединца јер сваки члан има афинитет за решавање одређене врсте задатака. Управо због тога, компаније, често и врло велике, користе могућности рум искејпа у домену тим билдинга.

Најстарија рум искејп игра – под називом *Real Escape Game* – настала је у Кјоту у јулу 2007. годи-

не (осмишљена од стране компаније SCRAP), као соба за тимове од пет до шест играча. Временом је поменута компанија наставила са развојем искејп игара, да би се прославила реализацијом догађаја под називом *Real Escape Game Event* за стотине или чак хиљаде играча у великом простору.⁵ Према онлајн директоријуму *Escape Room Directory*, подаци из 2016. говоре да је тада у 68 земаља било постављено 4096 рум искејп игара.⁶ Данас је *Escape Room Directory* вебсајт помоћу којег је могуће пронаћи најближу рум искејп игру,⁷ а интернет странице, нарочито оне са туристичким понудама, попут *Trip Advisor* странице, обилују подацима о рум искејп играма као „најбољем проводу у граду“. Овај феномен је прилично заступљен у научној литератури. Наводи се неколико разлога којима се објашњава његова популарност. У људској је природи склоност ка игри и преузимању различитих улога, што захтева уживљавање играча у карактере. Осим тога, данас су веома популарне поинт-енд-клик авантуре, игре лова на благо и уклете куће, слагалице различитог типа, интерактивни театар, паркови авантура и тематска забавна индустрија.⁸

По свом садржају *Бексџиво из музеја* представља музеолошку иновацију – путем игре привлаче се нови посетиоци, који се у музеју забављају и инспиришу на промишљање о предметима изложеним на сталној поставци и појавама које они објашњавају. Музеј постаје занимљиво место, место игре у којем учесници играју улогу истраживача закључаних у музеју, који морају да реше обиље задатака и слагалица како би открили „тајну бесмртности“ и пронашли начин да изађу из музеја. И ова музејска игра осмишљена је за групе тимова од двоје до петоро играча, углавном љубитеља овакве врсте игара, старосне доби од 15 до 20 година. Широка публика и кустоси представљају секундарну и терцијарну циљну групу.

Имајући у виду популарност игара овог типа међу туристима, сви текстуални и аудио елементи игре су двојезични – на српском и енглеском језику. Игра се организује понедељком, када Музеј није отворен за посетиоце. Учесници су у обавези да се унапред пријаве и имају прилику да посете Музеј пре игре како би се упознали са простором. Свака игра траје сат времена и подразумева учешће играча које прате водитељи, дајући им упут-

ства, помажу им и одговарају за безбедност сталне поставке и експоната.

Након завршетка сваке игре, спроводи се анкета помоћу које се прате утисци играча и врши евалуација пројекта. Анкета служи прикупљању примедби, утисака и идеја играча, које ће у блиској будућности бити инкорпорирани приликом осмишљавања нових игара креираних након прве године реализације пројекта. То подразумева активно учешће посетилаца, њихов креативни ангажман и учешће у осмишљавању нових игара.

На основу обрађених узорака анкете стиче се утисак о ставу према игри и културним добрима изложеним на сталној поставци Музеја Војводине.

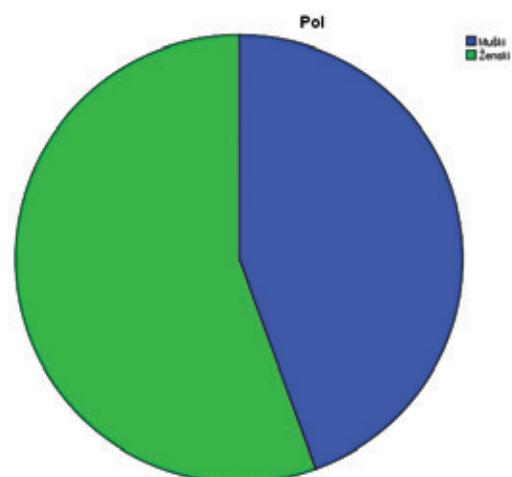
Анализа анкете спроведене међу учесницима *Бексџива из музеја*

Анкета је спроведена у периоду од септембра 2018. до септембра 2019. године и у њу је било укључено укупно 225 испитаника (играча). Анкетним упитником прикупљали су се подаци који се могу сврстати у три групе. Прву групу чине *Општи подаци* који укључују полну структуру играча и узраст. Друга група бави се питањима о игри – колико је она била занимљива и тешка. Трећа група бави се питањима која дају одговор на став играча о Музеју Војводине.

1. Општи подаци

1.1. Полна структура узорка

Од укупног броја испитаника 55,6% чине особе женског, а 44,4% особе мушког пола. Статистика показује да је приближан однос укључености оба пола у игру износио 50:50.

		Фреквен- ције	Проце- нат	Валидни процент	Кумулативни процент
Валидни	Мушки	100	44,4	44,4	44,4
	Женски	125	55,6	55,6	100,0
	Тотал	225	100,0	100,0	

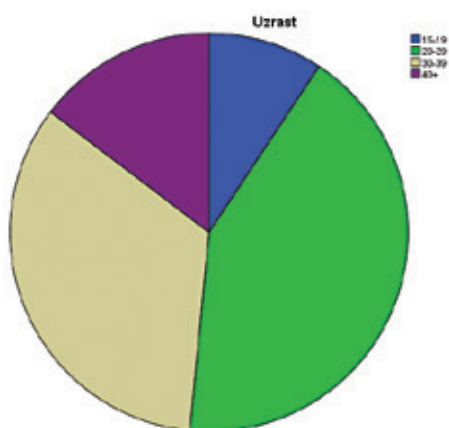
1.2. Структура узорка на основу узраста

Узраст испитаника разврстан је у четири старосне групе:

- 15–19 година
- 20–29 година
- 30–39 година
- 40 + година

Највећи број испитаника припада узрастом добу 20–29 година (42,2%), док је најмање испитаника узраста 15–19 година (9,3%). Испитаника узраста 30–39 чини 33,8%, а далеко мањи проценат, свега 14,7%, чине испитаници старости преко 40 година.

		Фреквен- ције	Процент	Валидни процент	Кумулативни процент
Валидни	15–19	21	9,3	9,3	9,3
	20–29	95	42,2	42,2	51,6
	30–39	76	33,8	33,8	85,3
	40+	33	14,7	14,7	100,0
	Тотал	225	100,0	100,0	

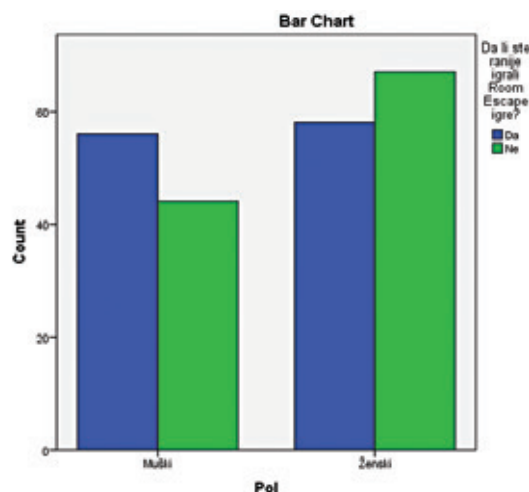
2. Коришћење рум искејпа

2.1. Полна расподела коришћења рум искејпа

Од укупног броја испитаника 100 чине испитаници мушког, а 123 женског пола. На питање да ли су раније играли рум искејп игре, позитивно је одговорило 114 испитаника, од којих 56 чине мушки, а 58 женски испитаници. Негативно је одговорило 111 испитаника, од којих 44 мушка, а 67 женска испитаника. На основу броја позитивних

и негативних одговора добијен је приближан однос од 50:50 стеченог искуства у рум искејп играма.

		Да ли сте раније играли рум искејп игре?		Укупно
		Да	Не	
Пол	Мушки	56	44	100
	Женски	58	67	125
Укупно		114	111	225

2.2. Расподела испитаника на основу узраста у коришћењу рум искејпа

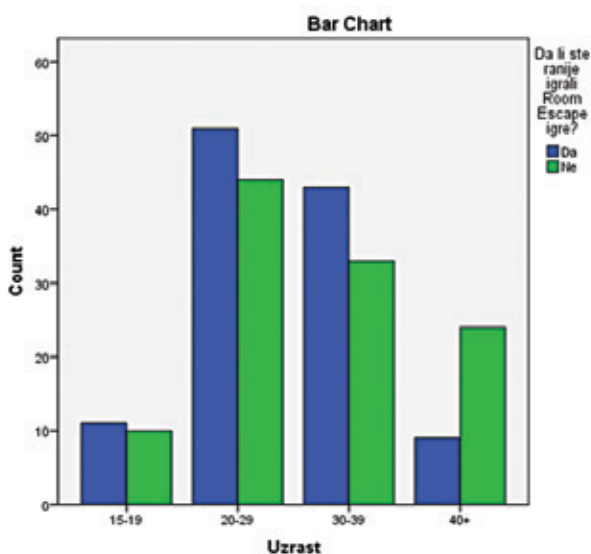
Од укупног броја испитаника, највише искуства у игрању рум искејпа имали су испитаници узраста 20–29 година и то њих укупно 51. Позитивна искуства у ранијем игрању имали су испитаници по следећем рангирању:

- преко 40: укупно 9
- узраст 15–19: укупно 11
- узраст 30–39: укупно 43

Испитаници који нису имали предходног искуства у игрању рум искејп игара су следеће узрастне категорије:

- узраст 15–19: укупно 10
- узраст 20–29: укупно 44
- узраст 30–39: укупно 33
- узраст преко 40: укупно 24

		Да ли сте раније играли рум искејп игре?		Укупно
		Да	Не	
Узраст	15–19	11	10	21
	20–29	51	44	95
	30–39	43	33	76
	40+	9	24	33
Укупно		114	111	225

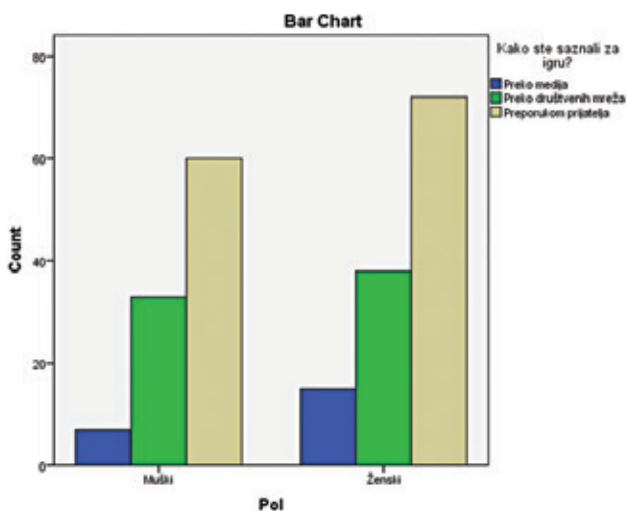

2.3. Расподела по полу на основу начина на који су сазнали за игру

Од укупног броја испитаника, полна расподела о информисању о игри указује на незнатну предност испитаника женског, у односу на испитанике мушког пола, и то следећим редом:

- Преко медија: женских 15, мушких 7
- Преко друштвених мрежа: женских 38, мушких 33
- Препоруком пријатеља: женских 72, мушких испитаника 60

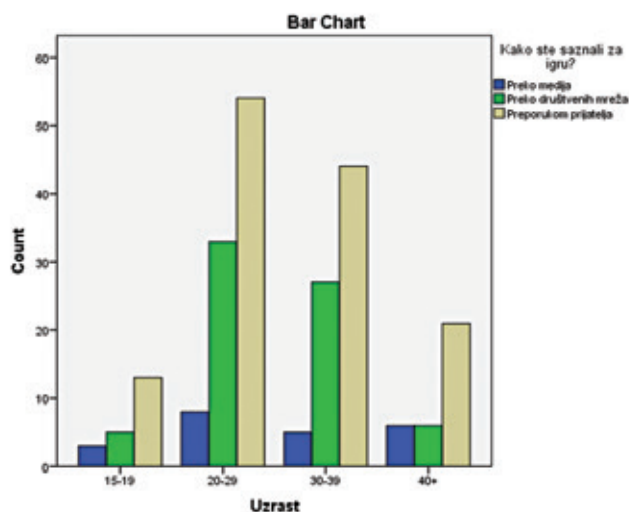
		Како сте сазнали за игру?			Укупно
		Преко медија	Преко друштвених мрежа	Препоруком пријатеља	
Пол	Мушки	7	33	60	100
	Женски	15	38	72	125
Укупно		22	71	132	225

2.4. Начин на који су испитаници сазнали за игру по узрасту

Највећи број испитаника узраста 20–29 је одговорило да су о игри сазнали препоруком пријатеља и то њих 54, док је најмањи број испитаника узраста 15–19 година, свега њих троје који су за игру сазнали преко медија.

		Како сте сазнали за игру?			Укупно
		Преко медија	Преко друштвених мрежа	Препоруком пријатеља	
Узраст	15–19	3	5	13	21
	20–29	8	33	54	95
	30–39	5	27	44	76
	40+	6	6	21	33
Укупно		22	71	132	225

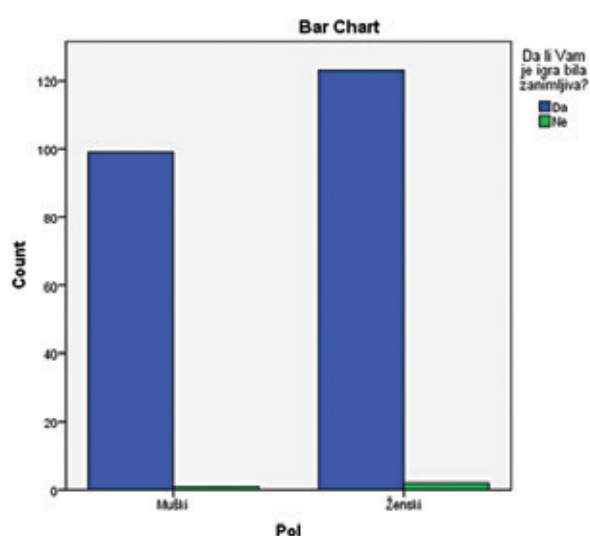

2.5. Полна расподела на основу става да ли је игра била занимљива

Позитивни одговори разврстани по полу су следећи: 123 испитаника женског пола, 99 испитаника мушког пола, док су негативно одговорила два женска и један мушки испитаник.

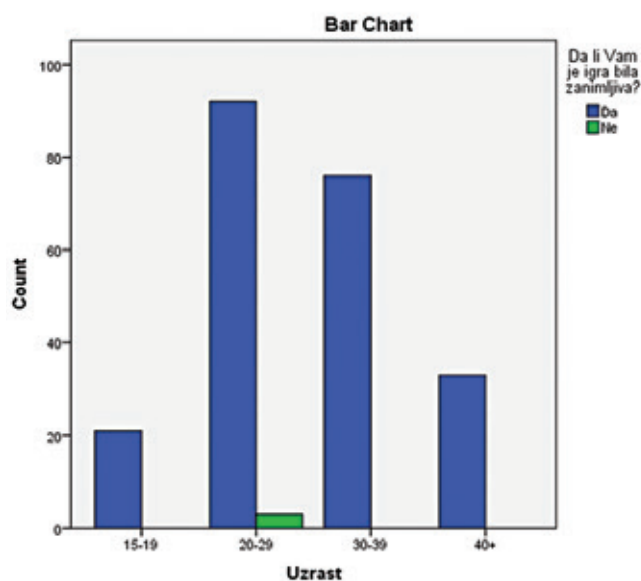
		Да ли вам је игра била занимљива?		Укупно
		Да	Не	
Пол	Мушки	99	1	100
	Женски	123	2	125
Укупно		222	3	225

2.6. Узрасна расподела на основу става да ли је игра била занимљива

Разврстани по узрасту, прикупљени подаци анкетираних испитаника су следећи: на питање да ли им је игра била занимљива, највећи број позитивних одговора припада узрасту испитаника у распону од 20 до 29 година старости и то њих 92. Затим 76 позитивних одговора узрасту 30–39, 33 узрасту 40+ и најмањи број од свега 21, заузима узраст 15–19 година. Једини негативан одговор у броју од три гласа био од играча узраста 20–29.

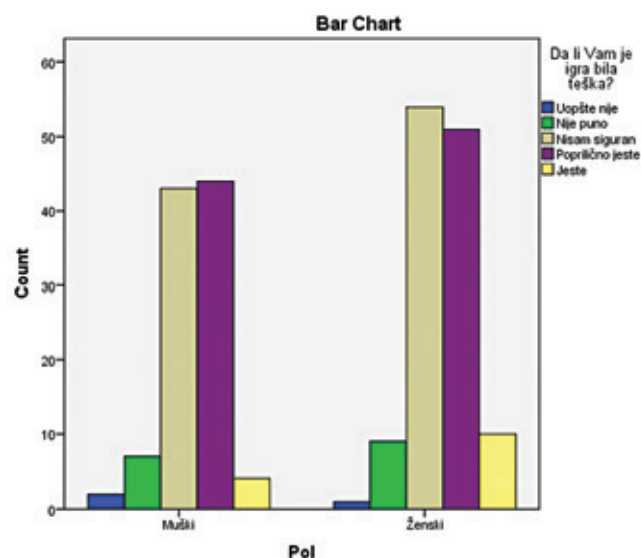
		Да ли Вам је игра била занимљива?		Укупно
		Да	Не	
Узраст	15–19	21	0	21
	20–29	92	3	95
	30–39	76	0	76
	40+	33	0	33
Укупно		222	3	225

2.7. Полна расподела на основу тежине игре

Испитаници су имали четири понуђена одговора да заокруже када је у питању тежина игре *Бексџиво из Музеја: њајна бесмртност*. У свим категоријама одговори су приближно једнаки за испитанике и мушког и женског пола, што указује да је игра подједнако тешка за оба пола.

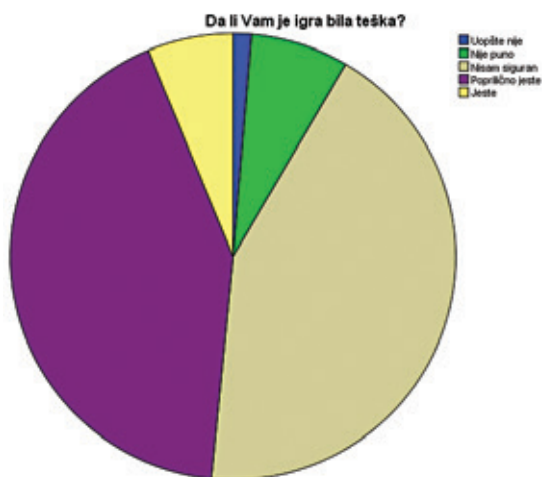
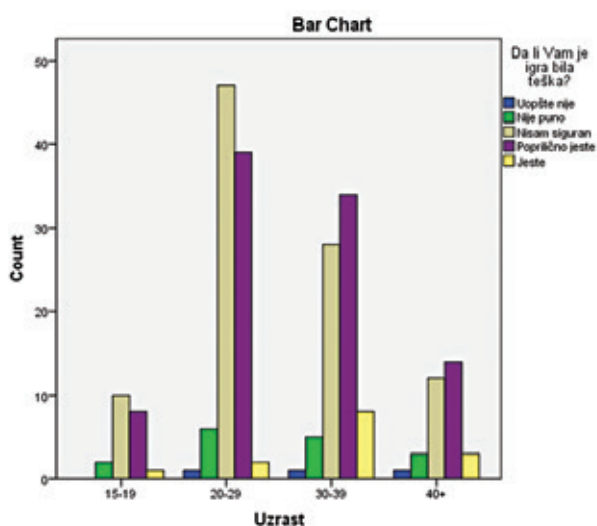
		Да ли вам је игра била тешка?					Укупно
		Уопште није	Није пуно	И јесте и није	Прилично јесте	Јесте	
Пол	Мушки	2	7	43	44	4	100
	Женски	1	9	54	51	10	125
Укупно		3	16	97	95	14	225

2.8. Став о тежини игре на основу узраста

Од пет понуђених одговора највећи број испитаника из свих узрасних категорија се изјаснио у категорији одговора „Поприлично јесте“. Уз ову категорију скоро пропорционално једнако припадају и одговори испитаника у категорији „Јесте“. Ови резултати указују да је игра *Бескџиво из Музеја: њајна бесмртности* тешка за све старосне категорије играча.

		Да ли Вам је игра била тешка?					Укупно
		Уопште није	Није пуно	И јесте и није	Поприлично јесте	Јесте	
Узраст	15–19	0	2	10	8	1	21
	20–29	1	6	47	39	2	95
	30–39	1	5	28	34	8	76
	40+	1	3	12	14	3	33
Укупно		3	16	97	95	14	225

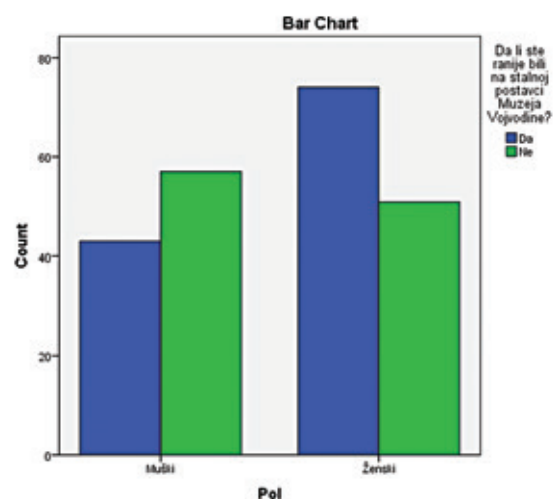

3. Став о Музеју Војводине

3.1. Полна расподела на основу посете поставци Музеја Војводине

Од укупног броја испитаника, када је у питању позитиван одговор на питање о ранијој посети поставци Музеја Војводине, посетиоци женског пола су знатно бројнији у односу на посетиоце мушког пола. Позитивно је одговорило 74 испитаника женског, док је 43 испитаника мушког пола. Негативан одговор на питање о ранијој посети Музеју дало је 57 испитаника мушког и 51 испитаник женског пола.

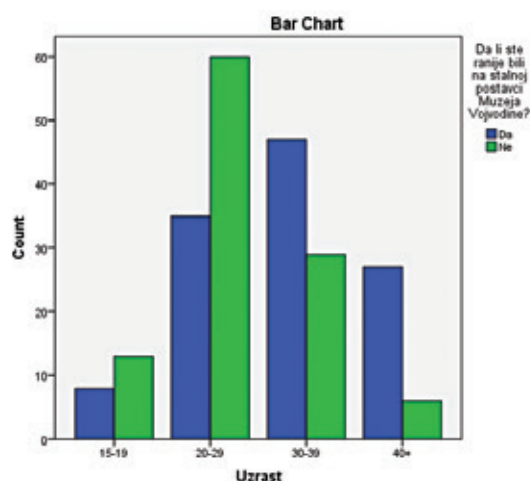
		Да ли сте раније били на сталној поставци Музеја Војводине?		Укупно
		Да	Не	
Пол	Мушки	43	57	100
	Женски	74	51	125
Укупно		117	108	225

3.2. Присуство сталној поставци Музеја Војводине на основу узраста

Међу најбројнијим испитаницима са позитивним одговором о посети Музеју Војводине налази се старосна категорија којој припадају испитаници узраста 30–39 година, и то њих 47. После њих су испитаници узраста 20–29 (35), затим 40+ (27), док је свега њих осморо посетило Музеј Војводине из категорије узраста 15–19 година. Што се тиче оних који нису никада пре посетили сталну поставку Музеја Војводине, одговори су следећи: узраст 15–19 (13), 20–29 (60), 30–39 (29), 40+ (6).

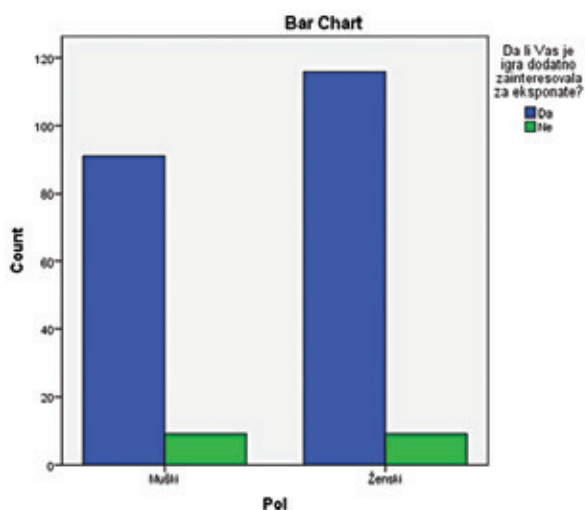
		Да ли сте раније били на сталној поставци Музеја Војводине?		Укупно
		Да	Не	
Узраст	15–19	8	13	21
	20–29	35	60	95
	30–39	47	29	76
	40+	27	6	33
Укупно		117	108	225

3.3. Полна расподела на основу заинтересованости за експонате

Подаци добијени из овог дела анкете указују на приближно једнаку заинтересованост оба пола испитаника за експонате Музеја Војводине.

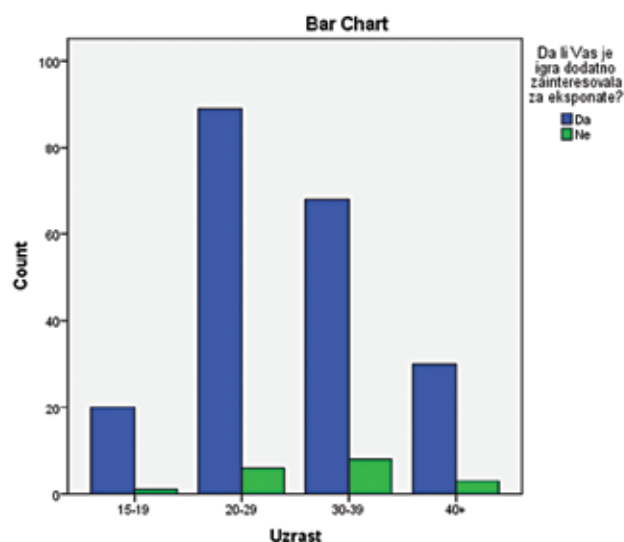
		Да ли вас је игра додатно заинтересовала за експонате?		Укупно
		Да	Не	
Пол	Мушки	91	9	100
	Женски	116	9	125
Укупно		207	18	225

3.4. Заинтересованост за експонате на основу узраста

Највећу заинтересованост за експонате на основу анкете, показали су испитаници који припадају старосној категорији 20–29, за њима следе испитаници 30–39 година и напослетку приближно исту заинтересованост су показали испитаници из старосне категорије 15–19 и 40+.

		Да ли вас је игра додатно заинтересовала за експонате?		Укупно
		Да	Не	
Узраст	15–19	20	1	21
	20–29	89	6	95
	30–39	68	8	76
	40+	30	3	33
Укупно		207	18	225

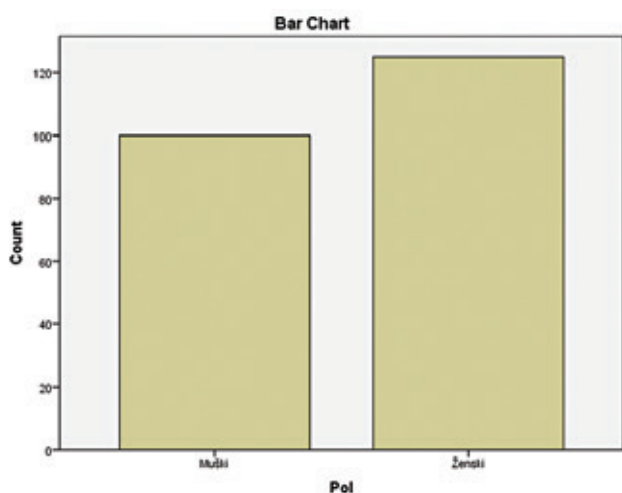

3.5. Полна расподела на основу става о препоруци за посету музеју

Приближно једнак број испитаника оба пола изјасио се у овом сегменту спроведене анкете који се односи на препоруку за посету Музеју Војводине.

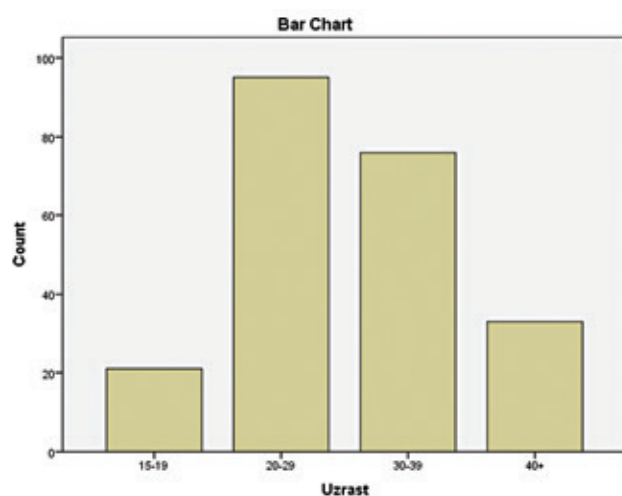
		Да ли бисте препоручили посету Музеју?		Укупно
		Да	Не	
Пол	Мушки	100	0	100
	Женски	125	0	125
Укупно		225	0	225

3.6. Став о препоруци за посету Музеју Војводине на основу узраста

Највећи број испитаника који би препоручио посету Музеју Војводине припада старосној категорији 20–29, за њима иду категорије испитаника 30–39, затим 40+ и испитаници који припадају старосној категорији 15–19 година.

Публика у фокусу

Почетак 21. века обележиле су велике промене у музеологији када долази до одбацивања елитизма у презентацији културног наслеђа и прилагођавања музеја потребама савремене публике. *Бекстиво из Музеја: тајна бесмртности* један је од пројеката који је довео до *трансформације* Музеја Војводине у којој се интересовања посетилаца стављају у центар пажње.

Бекстиво из музеја: тајна бесмртности представља јединствен *производ* на свету, подржан од

стране Фондације „Нови Сад 2021 – Европска престоница културе“. Конкурсом *Публика у фокусу* Фондација је подржала установе културе, које су као примарни циљ поставиле нове методе у приближавању културног наслеђа савременој публици. Игра Музеја Војводине представља средство комуникације које публици даје могућност да се забави у музеју, подстакне интересовање за културно наслеђе и мотивише за нову посету. Кроз партиципативност овим пројектом долази се до нових идеја, које ће бити искоришћене за унапређење игре или за креирање нових игара.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Енгл. *room escape*, од *escape the room* – бекство из собе.
- ² Други познати случај рум искејп игре у музеју за сада представља игра која је промовисана у Педагошком музеју у Београду крајем 2019. Ова игра се реализује у посебном простору, ван сталне поставке.
- ³ <https://www.rijksmuseum.nl/en/rijksmuseum-escape-game>
- ⁴ Енгл. *point and click* – усмери (курсор) и кликни; назив видео игара где играчи контролишу своје карактере компјутерским мишем или сличном справом кроз додатне контролне схеме. Видети: https://en.wikipedia.org/wiki/Adventure_game#Point-and-click_adventure_games (приступљено 13. 11. 2020)
- ⁵ Nicholson, S. (2016). *The state of escape: Escape room design and facilities*, доступно на: <http://scottnicholson.com/pubs/stateofescape.pdf> (приступљено 13. 11. 2020)
- ⁶ Heikkinen, O., & Shumeyko, J. (2016). *Designing an escape room with the experience pyramid model*. Bachelor's Thesis. Haaga-Helia University of Applied Sciences, Helsinki, Finland, доступно на: <https://core.ac.uk/download/pdf/45600683.pdf> (приступљено 13. 11. 2020)
- ⁷ <https://www.escaperoomdirectory.co.uk/>
- ⁸ Nicholson, S. наведено дело.

мр Тијана Сјанковић Пешићерац
Најалија Вуликић
мрр Сјаша Арсеновић Којривица
Тамара Бечановић

ВИШЕ ОД ДЕЦЕНИЈЕ САРАДЊЕ ИЗМЕЂУ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ И ВОДЕЋИХ РУСКИХ АРХЕОЛОШКИХ ИНСТИТУЦИЈА

Након Прве руско-српске археолошке конференције одржане у Новом Саду и Београду 2014. године, уследила је друга конференција, која је организована у Москви 2017. године.

Трећој конференцији под називом *Од Дунава до Волге: интеракције и трансформације култура у 1. миленијуму н. е.*, домаћин је поново била Србија, односно Нови Сад и Београд. Конференција је одржана у периоду од 7. до 14. октобра 2019. године, а у њеној организацији учествовали су: Музеј Војводине, са српске стране и Институт археологије РАН из Москве, као и музеј Државни Ермитаж из Санкт Петербурга са руске стране.

Значај треће конференције увећан је обнављањем уговора о међусобној сарадњи између Музеја Војводине и водећих руских археолошких установа, што је учињено одмах по свечаном отварању 7. октобра. Подсећања ради, након посете директора Института археологије РАН из Москве Николаја Андрејевича Макарова Музеју Војводине 2009. године, потписан је Уговор о сарадњи са музејом Државни Ермитаж. Уговор је обновљен 2014. године први пут, на Првој српско-руској конференцији и други пут на Трећој конференцији одржаној 2019. године. Обновљени су, такође и уговори потписани истовремено са Институтом историје материјалне културе РАН и са Државним Ермитажом из Санкт Петербурга, чиме је дат посебан значај, овој, сада већ деценијској сарадњи две државе на пољу археологије.

Организовање Конференције финансирали су Секретаријат за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама и Министарство културе и информисања. У организацији су помогли Народни музеј

у Београду, Руски дом у Београду и Библиотека града Београда. Организациони одбор конференције чинили су академик Николај Андрејевич Макаров, директор Института археологије РАН, др Драго Његован, директор Музеја Војводине, мр Бојана Борић Брешковић, директор Народног музеја у Београду, др Андреј Михаилович Обломски, руководећи научни сарадник у Институту археологије РАН, Алексеј Геннадиевич Фурасјев, руководећи научни сарадник Државног Ермитажа и Станко Трифуновић, музејски саветник Музеја Војводине.

Конференција је бројала укупно 45 учесника из више установа. Тако са руске стране, осим присуства учесника из већ поменутог Института археологије руске Академије наука из Москве, Института материјалне културе РАН и Државног Ермитажа

из Санкт Петербурга, на конференцији су учествовали и представници Државног историјског музеја у Москви, Музејског комплекса „Куликово поље“ у Тули, Института историје, језика и литературе Уфимског федералног истраживачког центра РАН, Државне буџетне институције Републички историјско-културни музејски комплекс „Стара Уфа“ у Уфи, као и учесници из Ветковског музеја старих обреда и белоруске традиције из Ветке у Белорусији. Са домаће стране, на конференцији су узели учешћа представници Музеја Војводине у Новом Саду, Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Петроварадину, Филозофског факултета у Београду са Одељења за археологију и Одељења за класичну филологију, Археолошког института САНУ у Београду, затим са Института за анатомију „Нико Миљанић“ при Медицинском фа-

Плакати који најављују Трећу руско-српску конференцију

култету у Београду, Астрономске опсерваторије у Београду, Народног музеја Панчево и Завода за заштиту споменика културе Ваљево.

У Новом Саду и Београду прочитано је 35 реферата који су се односили на велики период од првих хиљаду година нове ере, што је учесницима дало прилику да презентују радове са темама које се тичу протоисторијског периода, римске епохе, Велике сеобе народа и средњег века, на широкој територији од Балтика на северозападу, до Волге на истоку, а која је током овог периода била захваћена веома живим историјским процесима.

Значајно место у оквиру конференције имала је и промоција зборника радова Прве српско-руске археолошке конференције под називом *Балкан, Подунавље и Источна Европа у римско доба и у раном средњем веку*, која се догодила 8. октобра у Библиотеци града Београда.

Током дела конференције који је одржан у Београду, учесници су имали прилике да виде изложбу *Грнчарија културе Лимиганата* у холу Народног музеја. У седам витрина, богатим садржајем, представљене су јавности керамичке посуде које потичу са локалитета *Сџари Винограда* у Чуругу, *Циљана* и *Вишњевача* у Падеју и *Циљана* у Долову. Аутор поставке је Станко Трифуновић из Музеја Војво-

Учесници и публика на делу конференције у Музеју Војводине у Новом Саду

Изложба „Грнчарија културе Лимиганата“ у Народног музеју у Београду

Заједничка фотографија учесника конференције и колега из Музеја Војводине приликом посете Виминацијуму

дине, који је такође био руководиолац ископавања на поменутиим локалитетима у Чуругу и Падеју, током протеклих година, а коаутори Јелена Ђорђевић и Војислав Ђорђевић из Народног музеја у Панчеву, руководиоци археолошких истраживања на локалитету у Долову. Изложба је имала за циљ да упозна учеснике конференције са грнчарским налазима и контекстом у којем су пронађени, у оквиру касноантичких објеката на поменутиим локалитетима, односно на ширем простору Баната и Бачке.

Програм конференције укључивао је и две екскурзије, на којима су колеге из Русије упознате са значајним археолошким налазиштима и историјски значајним споменицима Србије. Прва екскурзија догодила се 8. октобра и током кратког путовања учесници су имали прилику да виде Фрушку гору и њене манастире, а након тога и да посете Сремску Митровицу, односно римски град Сирмијум са пратећим садржајем. Након ових обилазака, учесници су наставили пут за Београд, где је одржан други део конференције.

Друга екскурзија, која се одвијала од 11. до 13. октобра, укључивала је више атрактивних локалитета, што је подразумевало и дужи пут. Овде су се учесницима конференције придружиле и колеге из Музеја Војводине, што је путовање учинило

динамичнијим и занимљивијим. Из Београда се одмах кренуло у правцу Смедеревске тврђаве. Током првог дана екскурзије још су посећени римски легијски логор у Виминацијуму и средњовековне тврђаве у Великом Градишту (Рам) и Голупцу. Наредног дана путовања посећен је Лепенски вир, затим римска тврђава Дијана, Трајанов мост и музеј Ђердапа у Кладову, а напоследку музеј у Зајечару и палата римског цара Галерија у Гамзиграду. Последњег дана екскурзије путовало се према Крушевцу где је посећен музеј, као и средњовековна Црква Лазарица, затим је на реду била посета Рековцу, где су учесници екскурзије посетили средњовековни манастир Каленић. Пут се наставио према Деспотовцу где су учесници могли да посете манастир Манасију. Након тога уследио је повратак за Београд, а затим повратак колега у Русију.

Према досадашњој динамици наредна конференција би требало да буде одржана у Русији 2022. године, уколико се за то створе услови. Такође смо у ишчекивању зборника радова са друге конференције, одржане у Москви. Надамо се да ће прилике дозволити да се обе ствари догоде у очекиваним роковима и да ће се плодносна и деценијска сарадња између Музеја Војводине и руских археолошких институција и установа наставити још интензивније него што је то било до сада.

Марија Ђуковић

ГОДИШЊА КОНФЕРЕНЦИЈА МРЕЖЕ ЕВРОПСКИХ МУЗЕЈСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

(НЕМО) 2019.

Мрежа европских музејских организација или скраћено НЕМО (The Network of European Museum Organisations – NEMO) основана је 1992. као независна мрежа националних музејских организација које представљају музејски свет састављен од чланица унутар земаља Савета Европе. Заједно чланови овог удружења говоре у име 30.000 европских музеја.

НЕМО повезује европске музеје и њихове организације како би помогао да осигура њихово место у културном развоју Европе. Он подстиче европске политике да помогну музејима у испуњавању своје улоге као чувара културног наслеђа, промовишући њихов значај код субјеката који су надлежни у креирању политика широм Европе. НЕМО подржава европске музеје у њиховом циљу да једни од других уче умрежавајући се и сарађујући међусобно, и показује начине како се учествује у функционисању постојећих европских културних политика као информационих канала између европских институција и музеја. НЕМО верује да су музеји кључни играчи у осигурању културног наслеђа и да су централне фигуре на путу за боље разумевање унутар Европе.

Мисија ове организације је да осигура музејима да буду интегрални део европског живота промо-

цијом њиховог рада и вредности код политичких чинилаца, обезбеђујући музејима информације и могућности за сарадњу.

НЕМО је формиран од националних музејских организација као и од појединих музеја који су у саставу држава чланица Савета Европе. Музеј Војводине се од 2019. године прикључио том бројном чланству, као и Галерија Матице српске. Представници обе музејске установе, које су једине чланице из Србије, су исте године учествовали на главној годишњој конференцији која се одржавала у Тартуу, у Естонији.

НЕМО европска музејска конференција организује се сваке године, увек под знаком посебне теме, која целом скупу даје дистинктивно обележје. Прошле године је то била тежња да музеји поделе заједничку визију будућности, делећи међусобно обрасце уз помоћ којих би се она у свом најбољем виду остварила – *Museums 2013 – Sharing recipes for a better future*.¹

Председавајући целог скупа Давид Вијом поздравио је више од 200 професионалаца/делегата из 39 европских земаља, који су се окупили у великој сали Естонског националног музеја у Тартуу, где се конференција одигравала, у периоду 7–10. 11. 2019. године. Одмах на почетку говора нагласио је оно што је прожимало цео скуп, а то су циљеви одрживог развоја, позивајући се на њихов програматски карактер постављен од стране Уједињених нација, нарочито у вези са климатским променама. Сви циљеви одрживог развоја (*Sustainable Development Goals*),² окупљени око пет кључних речи – људи, планета, просперитет, мир и партнерство, дефинисани су у 17 тачака: окончати свуда сиромаштво у свим формама; окончати глад, постићи извесност у набавци хране, побољшати исхрану и промовисати одрживу пољопривреду; осигурати и промовисати здрав живот у свим добрима; осигурати инклузиван и за све доступан

квалитет образовања и промовисати могућности доживотног учења за све; постићи родну равноправност и оспособити девојчице и жене; осигурати доступност и одрживост управљања водом и санитарним уређајима за све; промовисати непрекидан, инклузиван и одржив економски раст, пуну и продуктивну запосленост и пристојан посао за све; изградити флексибилну инфраструктуру, промовисати инклузивну и одрживу индустријализацију и култивисати иновативност; смањити неједнакост унутар и међу земљама; учинити градове и насеља инклузивним, сигурним, флексибилним и одрживим; осигурати одрживост потрошње и производње; спровести ургентне мере за борбу против климатских промена и њеног утицаја, признавајући Оквирну конвенцију УН о климатским променама примарним интернационалним и међувладиним форумом за преговоре о глобалној одговорности; приступити коришћењу океана, мора и морских ресурса за одржив развој; заштитити, обновити и промовисати одрживу употребу земљишног екосистема, одрживо управљати шумама, борити се против дезертификације и зауставити деградацију земље и губитак биодиверзитета; промовисати мирна и инклузивна друштва за одржив развој, обезбедити приступ правди за све и градити ефек-

тивне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима; јачати средства имплементације и ревитализације Глобалног партнерства за одржив развој.

Предочена теоријска платформа послужила је као окосница бројних предавача и инструктора на радионицама, које су музејске стручњаке упућивали у начине како се поједини од ових циљева могу применити и пропагирати, заправо оживети кроз музејску праксу и улогу музеја у целини. Давид Вијон је нагласио да то не морају нужно да буду велике акције, већ су довољни и сасвим мали кораци, као што је адекватно плаћање радне снаге, пружање простора за сусрете, дијалог и интеракцију, музејске изложбе и друга комуникација која је у вези са предоченим циљевима УН.

На конференцији је било доста панела чија су предавања била уже повезана са предоченим циљевима, као што је *Одрживи развојни циљеви УН: превођење улоге музеја са њолијичкој на радни концепцији* (Мерцедес Ђовинацо Марин, Хенри Мек Гије), *Музеји и... одрживи њрадови и заједнице* (Тина Мерисало, Џес и Мат Тартл), *Музеји и... мир, њравда и јаке институције* (Кеиу Телве, Вишња Кисић), *Дали култура има улогу у одрживој стиратицији ЕУ?* (Хоао Делгадо, Давид Вијом), док су предавања завршног панела о *Оствареним евројским ѡројекциима: одважни музеји* била поверена говорницима који су представљали своја остварења – Александра Берберин Слана (Музеј народног ослобођења Марибор) *Музеј са ставом*, Ана Хансен (Регионални музеј Сконе (Шведска)) *Чврсти став ѡрема насиљу*, Магдолна Нађ (Мађарски музеј на отвореном – Музејски едукативни и методолошки центар) *Учинити музеје ѡрисијуйачним за невидљиве заједнице* и Дениса Брејхова (Музеј Западне Бохемије у Плзњу) *Генерација слободе*.

Радионице су биле формиране пре саме конференције, што је било реализовано одговарањем на упитник, тако да су учесници били распоређени према постојећим одсецима/радним групама које се налазе у самој структури организације НЕМО: Музеј као место учења, Музеји и креативне индустрије, Заступништво и јавни послови, Дигитализација и права интелектуалне својине. Последњег дана су тзв. воркшопови били вођени на следеће теме: *Најбољи начин како ѡредвидети будућност је обликовајти је, Како укључити ѡублику – Циљеви*

одрживој развоја и изложбе усмерене ка акцији, Музеји и циљеви одрживој развоја: откријте у њима своју супер моћ, Системи размишљања у процеси – одрживости у процеси.

Годишња генерална скупштина НЕМО-а била је обављена пред крај ове велике конференције, која је и многим другим закључним расправама, разговорима неформалног облика, вођењем кроз изло-

жбе Естонског националног музеја у Тартуу, затим Поморског и Историјског музеја у Талину, учинила да са ње изађете преплављени информацијама различитих профила, које су на једном месту испунила очекивања да људи од струке, музејски прегаоци и професионалци, пронађу заједнички језик, изразе своју забринутост у време усковитланих догађања у Европи и свету, али и понуде охрабрујућа уверења и одговоре који само потврђују златно правило да ниједна искрено усмерена акција и напор не остају скрајнути, већ емитују дубоко значење чија порука допире до оних којима је потребна.

НАПОМЕНЕ

- ¹ <https://www.ne-mo.org/about-us/european-museum-conference-2020/museums-2030-sharing-recipes-for-a-better-future.html>
- ² <https://sdgs.un.org/goals>

Мр Лидија Мусћеганајић

ПОЛИН МУЗЕЈ КАО МЕСТО РАЗМЕНЕ ИСКУСТАВА И ПРИМЕНЕ УСПЕШНОГ МАРКЕТИНГА

Музеј историје пољских Јевреја или Полин музеј у Варшави, био је један од организатора сусрета који се у структури европске музејске организације НЕМО означава као размена учења (Learning Exchange), а који је окупио 23 члана, односно представника ове музејске асоцијације. Трећи учесник у организацији било је Удружење европских јеврејских музеја (Association of European Jewish Museums / AEJM), а сусрет, под називом *Marketing Planet 360° POLIN Museum: Marketing and Research in Practice*, трајао је два дана, 2. и 3. марта 2020.

Предавања и радионице биле су организоване тако да предоче активности Полин музеја на плану маркетинга, истраживања и евалуације публике. Интензивна дводневна обука окупила је чланове музеја који су представили свој рад, користећи бројне примере музејске маркетиншке стратегије, истраживачког посла и комуникације. Првог дана представили су теоријске обрасце који су им помогли у истраживању публике, као што је сегментација учесника у културном животу, јер различите групе користе исто тако различите комуникационе канале и стога примају другачије поруке. Алата који су им помогли у дефинисању/таргетирању група били су Culture Segments МНМ (за увиде у дубоке потребе), профилисање на основу теорија које је у правцу истраживања музејских посетилаца и њихове мотивације у учењу развио dr John H. Falk, Sinus-Milieus® типологију друштвених група на основу сличности менталних образаца базираних на вредностима и животном стилу, те Galup Kompas, данску алатку, за испитивање улоге родитеља. На основу овог истраживања (за које су ангажовали посебну агенцију) утврдили су девет група конзумента културе у пољском друштву, које се крећу у распону од народних традиционалиста

(7,25 мил.), преко амбициозних мејнстримера (6,57 мил.), нехотичних културних конзумента (3,80 мил.), намерних културних конзумента (3,64), трагалаца за знањем (3,49 мил.), младих ескаписта (2,35 мил.), (2,04 мил.), сензуалних зналаца (930 хиљ.) до коректних конформиста (925 хиљ.). Даљи ток анализе утврдио је да музеје највише посећују трагаоци за знањем, амбициозни мејнстримери, конзументи институционализоване културе и сензуални зналци, док су друге групе биле једва заинтересоване.¹

Све ове групе пратили су краћи описи, тако да се стекла врло живописна слика слојева, узраста и свих профила конзумента културе, које је требало мотивисати и довести у Музеј, односно повећати постојећу заинтересованост, а исто тако повећати посету Полин музеју.

Другог дана имали смо прилику да се упознамо са студијом случаја, а то је како је изложба *У Пољској Краља Мајша* послужила као пример најбоље праксе стварања и популаризације једне изложбе упућене највише на породице као жељену циљну групу. Представили су је кустоси заједно са одељењима за маркетинг, истраживање и комуникацију, како би илустровали значај међудодељенског рада у постизању најбољих могућих резултата. Приступ који су имали кретао се од интервјуисања посетилаца, стварања изложбе, развијања комуникација

оне стратегије засноване на подацима, развијању промотивног плана, евалуацији изложбе до увођења побољшања на изложбу. Повод им је био да означе стогодишњицу стицања независности у Пољској, да направе прву дечију историјску изложбу, засновану на чувеној књизи *Краљ Мајл Први* Јануша Корчака (Janusz Korczak), и уз помоћ тога изазову рефлексије на важне појмове и питања – шта су нација, заједница и друштво, демократија и слобода? Требало је осмислити једну интерактивну изложбу, која би на динамичан и непосредан начин едуковала децу.

Припреме су подразумевале проучавање посета и прикупљање примера добре праксе, заједнички тимски рад куратора, едукатора и дизајнера игара, формулисање питања, проблема и концепта, те израду прототипова игара. Полазећи од језика и активности које погодују деци изложбу су осмислили тако да, увод који објашњава крај Првог светског рата и стицања пољске независности, буде врло маштовито и фантастично надограђен догађајима из књиге Јануша Корчака, а која говори о изазовима и одговорностима владе према деци. Свакако да улаз у овај део физички и ликовно евоцира огромну отворену књигу, као што су и многи битни делови, не само уз помоћ уметничких илустрација, већ и креирани предмети (круна, престо и сл.) који су се могли додиривати и на њих се пењати, мириси који су се могли осетити, као и игре

које су биле физичке и логичке, а представљале интерактивни део поставке, помогли да куратори и едукатори боље сензитивишу децу у авантури стицања знања. Посебно дизајнирана Лабораторија за креативне активности, коју је чинио отворени простор са интерактивним мануелним вежбама и задацима, креирана је тако је да се на одговарајући начин поставе универзална питања као што су: шта уједињује људе, како доносити одлуке које су добре за све, одакле долази влада, у каквом свету бисте волели да живите, како држава функционише и захваљујући коме, каква права имам, а да се, наравно, уз помоћ игре и стеченог искуства на изложби, дају и одговори.

Развијена комуникациона стратегија ишла је на то да таргетира три профила посетилаца музеја, међу којима је било највише породица са малом децом: трагаоци за знањем, амбициозни мејнстримери и конзументи институционализоване културе, као и да се превазиђу баријере које су постојале у дотадашњим предрасудама и ставовима у вези са Полин музејом, а то су: повезивање пољских Јевреја са холокаустом и страх да слике не буду сувише драстичне за децу, теме Полин музеја као сувише тешке за децу, страх услед губитка ауторитета родитеља због недовољног познавања јеврејске културе, непостојање сензибилитета према пољским Јеврејима и непризнавања њихове историје као своје. Главни покретачи у савладавању ових пре-

прека налазили су се у дечјој психологији, истраженој од стране експерата: деца брзо уче у модерним музејима, амбијент мора бити леп и са пуно боја, деца морају бити активна, садржаји који нису у мејнстриму могу бити неодговарајући за децу. Свему у прилог ишао је и број испитаних породица са малом децом коју је чинило 48.000 људи. Са главном поруком да ће се деца играти и забавити на изложби на којој ће стећи знање, приступило се промоцији и рекламирању које је покрило не само прављење селфија поред билборда на аутобуским станицама на којима је слика круне (која се на изложби прави од папира и деца је носе на глави), већ до коришћења друштвених мрежа – позива инфлуенсерима и блогерима, који су уједно и родитељи, да нешто напишу и поставе, позив партнерским установама да промовишу изложбу (као што је историјски Музеј у Варшави), позив родитељима да формирају групе на Фејсбуку, те креирање гифова који су вези са играма на изложби. Други ниво представљала су бројна породична присуствовања у Полин музеју. Као резултат имали су велики одзив штампаних медија, што је покрило популацију од 8,13 мил. људи, у одређеном временском распону, док је посета од 78.500 за првих осам месеци био главни производ.

Каснија евалуација, која се највише спроводила интервјуисањем родитеља, анализирана је и преко сегментираних група унутар њих, тако да је дала јасно на увид шта је којој групи родитеља одговарало, а шта сметало, до каквих су запажања долазили и слично. На основу овога ишло се на побољшање изложбе, тако да је после евалуације она учињена много видљивијом у свом физичком приступу у оквиру монументалне и модерне зграде Полин музеја, побољшани су навигациони савети и смернице, стављен је водич на вебсајт и друштвене мреже, а постао је доступан и у штампаном облику, и било је више едукатора на изложби.²

Поред ове главне теме, представљена нам је и анализа која је утврдила положај, значај и утицај који Полин музеј има у Варшави, а и шире, а која се базирала на сличном сету алатки, сазнања, евалуација и побољшања које је Полин музеј унапредио у један од посећенијих музеја у Европи.³ Музеј је основан 2005. године, после дугогодишњих истраживања и планирања, као јавно-приватно партнерство Удружења европских јеврејских музеја,

Града Варшаве и Министарства за културу и национално наслеђе. Музеј је више интерпретативног карактера него што има класичне функције да сакупља и колекционише предмете, иако се на сталној поставци која говори о хиљадугодишњем присуству Јевреја у Пољској налазе и оригинални предмети. „То је такође место сусрета и дијалога међу онима који желе да истраже прошлост и садашњост јеврејске културе, онима који су вољни да извлаче закључке за будућност из пољско-јеврејске историје и коначно онима који су спремни да се суоче са стереотипима и стану насупрот ксенофобији и националистичким предрасудама које су претња за данашња друштва. Промовишући идеје отворености, толеранције и истине, Полин музеј доприноси заједничком разумевању и поштовању међу Пољацима и Јеврејима.“⁴ Полин музеј добитник је награде за Европски музеј године (ЕМУА) 2016. године.

На предоченом сусрету у Варшави имали смо прилике да, поред предавања и занимљивих радионица које су нас упутиле у брзо дигитално овладавање појединим алаткама евалуације и које су на занимљив начин уносиле динамику у набијени распоред предавања и презентација, обиђемо сталну поставку Полин музеја и Јеврејског историјског института који чува и презентује подземну архиву Варшавског гета, тзв. Рингелблум архиву која сведочи о страдањима Јевреја током Другог светског рата.⁵

НАПОМЕНЕ

¹ Видети на: https://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/Activities_2017-2021/Learning_Exchanges/LE_Poland/POLIN_Segmentation_of_participants_in_cultural_life.pdf (приступљено 19. 11. 2020)

² Видети на: https://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/Activities_2017-2021/Learning_Exchanges/LE_Poland/POLIN__360_Approach_Case.pdf (приступљено 19. 11. 2020)

³ https://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/Activities_2017-2021/Learning_Exchanges/LE_Poland/POLIN__Audience_research_and_evaluations.pdf (приступљено 19. 11. 2020)

⁴ <https://www.polin.pl/en/about-museum>

⁵ <https://www.jhi.pl/en/zasoby/archives>

НАДА БОШКОВИЋ (1933–2020)

Дана 8. фебруара 2020. напустила нас је наша колегиница Нада Бошковић, једна од последњих из плејаде кустоса који су формирали и деценијама водили Музеј социјалистичке револуције Војводине.

Нада Бошковић је рођена 1933. године у Колашину. Југословенску књижевност је дипломирала у Београду. Цео свој радни век провела је у некадашњем Музеју радничког покрета и народне револуције Војводине, каснијем Музеју социјалистичке револуције Војводине, Историјском музеју Војводине, и напослетку Одељењу савремене историје Музеја Војводине. У Музеј је дошла 1960. године, да би из њега отишла у пензију на крају 1995, са звањем музејског саветника.

Као кустос је формирала Збирку штампаног материјала, а када је она, приливом нових предмета, подељена на три збирке, Збирку плаката, Збирку књига и брошура и Збирку штампе, водила је ову потоњу.

Учествовала је и у реализацији сталне поставке Музеја револуције, као ауторка тематске целине *Насијанак и развијак радничког покрета до 1918. године*. Стална поставка Музеја социјалистичке револуције Војводине отворена је 22. децембра 1972.

Нада Бошковић је поставила сталне поставке везане за историјат штампе НОБ-а Војводине у два значајна историјска објекта. Прво је 1982. године била аутор сталне поставке у некадашњем Музеју штампе НОП-а Војводине у улици Војислава Илића 15 у Новом Саду. У тој кући је 15. новембра 1942. штампан први број *Слободне Војводине*, данашњег *Дневника*.

Недуго затим Нада Бошковић је ангажована на постављању сталне поставке у кући Драгутина Раданова – Бапе у Врбасу, где је била смештена чувена „база Центар“. Ова, до краја окупације неоткривена база заиста је у дужем периоду била прави центар НОП-а у Бачкој. Била је најпоузданији пункт за смештај илегалца, а у њој је штампано више разних новина, од којих је најзначајнији број 2/3 *Слободне Војводине*, 36 бројева информативног билтена

Весџи, и велики број летака и плаката. Стална поставка у кући Раданових отворена је 1987. године. Данас је то етно-кућа „Бапина база“, у којој је у међувремену постављена нова поставка.

Целу своју каријеру Нада Бошковић је посветила проучавању штампе и периодике као музејских предмета. Залагала се да се ти предмети не третирају само као литература и библиографски материјал, већ као предмети равноправни фотографијама, плакатима и тродимензионалним предметима. Овај став се једно време сматрао превазиђеним, али је пракса, поред осталог и на скоријим тематским изложбама Одељења за савремену историју Музеја Војводине, дала пуно право ставовима које је током свог радног века заступала Нада Бошковић. Методологија коју је она примењивала у обради ових специфичних предмета, сачувана у документацији из тог времена, биће драгоцен образац за будуће кустосе ове и сродних збирки у другим музејима.

Др Предраг Бајић

МИРКО ГРЛИЦА (1956–2020)

Мирко Грлица, историчар, музејски саветник Градског музеја у Суботици, дугогодишњи сарадник Музеја Војводине, преминуо је 25. септембра 2020. године.

Рођен је 6. 8. 1956. у Суботици, где је завршио основну и средњу школу. Након две године проведене на Правном факултету, уписао је историју на Филозофском факултету у Новом Саду, а убрзо након стечене дипломе професора историје (1985) каријеру је почео у просвети. Међутим, судбина је Мирка Грлицу повела другим путем. Градски музеј у Суботици отворио је велика врата младом историчару у септембру 1985. године, који је од тада, па све до краја свог живота – остао једини кустос историчар у тој установи.

Већ као млади музеалац, ухватио се у коштац са бројним музејским материјалом, зналачки и са пуно посвећености, систематизујући га у 16 збирки, колико их данас има Историјско одељење Градског музеја у Суботици. О свима њима је бригу водио Мирко Грлица – сам. Према сваком предмету се опходио са посебном пажњом, сензибилитетом човека који има посебно изграђен однос према културном наслеђу, са жељом да га презентује јавности путем изложби и стручних публикација. Ставајући у врсног музеалца, увек је проналазио пут до праве информације и стручних савета искусних колега из других музеја, без сујете и гордости.

Мирко Грлица је био интелектуалац у правом смислу те речи. Човек који је имао изузетно широко образовање и веома разноврсна интересовања. То је зналачки примењивао и у свом музејском раду, о чему сведоче његове бројне тематске изложбе и богата библиографија. Током свог 35-огодишњег рада приредио је укупно 14 изложби најразноврсније тематике, као аутор или коаутор, од којих је већина била пропраћена каталозима: *Хладно оружје у збиркама Градског музеја* (1991), *Историјски део Сталне поставке Градског музеја у Суботици* (1991), *Александар Лифка – чаробњак њокрејних слика* (1992), *Слика и дојаћај* (1993), *Сећање на суботичке*

Јевреје (1994), *Првих сто година историјској илакаша у Суботици 1848–1948* (1994), *Век лојшања код сомборске кације* (2001), *Историјски сегменти Сталне поставке у депандансу у Бачкој Тополи* (2002), *Колекција разледница Прокеш* (2004), *Живети заједно* (2006), *Иван Сарић* (2010), *Град бициклита. Историјски, етнолошки и уметнички аспекти бицикла у Суботици* (2011), *Светило у шами* (2011), *Све је само реклама* (2012).

Колико год да је волео да резултате свога рада презентује путем изложби, на задовољство и понос не само његових колега музеалаца, већ и најшире јавности, са истим жаром и посвећеношћу радио је и на публикавању богате музејске грађе, као и знања до којег је долазио током својих истраживања

историје. Јер Миркова радознала природа и стална потреба за новим увидима и истинама, водила га је често изван његовог савршено уређеног музејског депоа, у фондове Историјског архива у Суботици, Градске библиотеке, у црквене архиве и сличне установе. Предмет његових истраживања углавном је била културна, привредна и политичка историја Суботице, у контексту општих историјских збивања, кроз различите временске периоде. Објавио је неколико капиталних публикација: *Сво година јавног превоза у Суботици 1897–1997*. (коаутор са Иваном Братићем, 1997), *Грађанство и архивејтура у Суботици 1867–1914*. (необјављена студија, 1997), *Именик жртва Драгој свейској рати на подручју суботичке ошине* (коаутор са Анталом Хегедишем, Миланом Дубајићем и Лазаром Мерковићем, 2000), *Војни од Бајше – Племића ирича* (2003), *Градојворци – суботички сјамбени објекти од барока до модерне I и II* (коаутор са Горданом Прчић-Вујновић и Викторијом Алачић, 2003. и 2006; 2. изд. 2008), *Кућа која јамии* (коаутор са Илдико Ловаш, 2007), *Суботица некад и сад* (2008), *Галенови следбеници – Суботичке ајошеке и ајошекари кроз историју* (2010). Поред на-

ведених публикација, објавио је око педесет стручних радова.

Плодан рад Мирка Грлице омогућио му је стицање звања музејског саветника, али пре свега велики углед међу музеалцима на простору целе земље. Учесник је многих стручних и научних пројеката, а остаће запамћен и као један од истакнутих чланова тима за организовање телевизијског квиза за средњошколце *Колико се познајемо*, део пројекта војвођанске владе у циљу ширења мултикултурализма у Војводини. Суботичани, али и шира јавност, дуго ће памтити многа његова стручна предавања. Био је у уредништву *Осијечкој зборника*, часописа *Руковети*, а као члан Музејског друштва Србије последње две године радио је у Комисији за доделу Награде *Михајло Валировић*.

Мирко Грлица је био део интелектуалне елите града Суботице и угледан музејски радник, узор свима који се баве стручним радом, а пре свега је био срдчан и драг човек, добар и искрен колега, чија су врата била увек отворена за сваког од нас. Таквог ћемо га памтити сви ми који смо са њим непосредно сарађивали, а стручна јавност по његовим делима која завређују свако поштовање.

Љубица Ошић

ISSN 1450-6696

ISSN 1450-6696

9 771450 669000